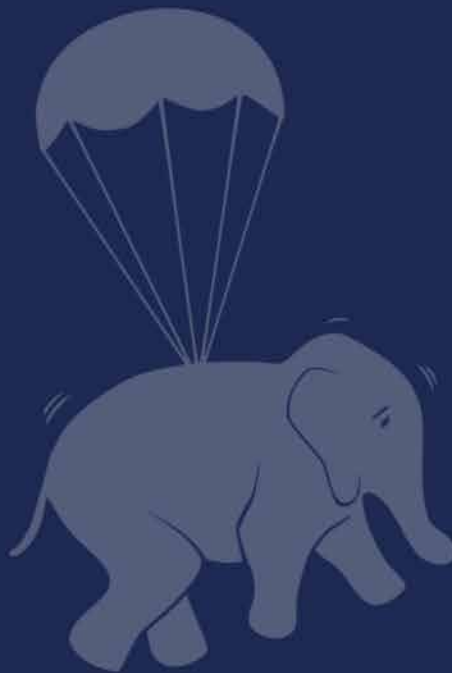

Quarterly

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW

Sociology of economy, work and organizations

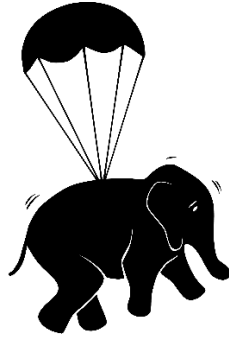

VOL: 4 - ISSUE:3
2023

ISSN: 2718-1081

EYLÜL/SEPTEMBER - CİLT/VOL: 04 - SAYI/ISSUE: 03 - e-ISSN: 2718-1081

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW
SMAR®

Sosyal Mucit Academic Review Smar©

3 Ayda Bir Yayınlanan Hakemli Dergi • A Peer-Reviewed Academic Journal Published Quarterly
Eylül/September 2023 • Sayı/Issue: 04 • No/Vol: 03 • e-ISSN: 2718-1081

İmtiyaz Sahibi • Owner

Erhan Aydın

Baş Editörler / Editor-in-Chiefs

Erhan Aydın & Ruoqi Geng & Mushfiqur Rahman

Yardımcı Editörler / Associate Editors

Çiğdem Karış

İnan Eryılmaz

Saowanit Lekhawat

Abdulaziz Elwalda

Alan Editörleri / Field Editors

Emir Özeren

İsmail Erkan

Mustafa Erhan Bilman

Betül Hayrullahoğlu

Rahmi Saylık

Ciaran Mcfadden

Sıddık Bozkurt

Dil Editörleri / Language Editors

Tuğba Erhan

Baş Asistan Editör / Asistant Editor in Chief

Yusuf Alparslan Dibek

Asistan Editörler / Asistant Editors

Ayşe Narin

Nihal Yazıcı

Meryem Gül

Melis Karakuş

Melis Uysal

Yayın Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Aidan Mckearney, London South Bank University, United Kingdom

Metin Işık, Sakarya University, Turkey

Akarawat Jatuphatwarodom, Rajamangala University of Technology Thanyaburi, Thailand

Chompoonut Amchang, Burapha University, Thailand

Hasan Güllüpunar, Suleyman Demirel University, Turkey

Çağrı Bulut, Yasar University, Turkey

Juthathip Suraraksa, Burapha University, Thailand

Mustafa Özbilgin, Brunel University London, United Kingdom

Serap Sap, Abdullah Gul University, Turkey

Zeynep Kurnaz, Karabük University, Turkey
Iza Gigauri, St Andrews Georgian University, Georgia
Jean-Éric Pelet, Gérant de KMCMS (EURL), France
Soroush Haghsefat, Nanjing University of Sci. & Tech., China
Sabrina Leo, Sapienza University of Rome, Italy
Carla Martinho, Polytechnic Institute of Lisbon, Portekiz
Nazan Colmekcioglu, Cardiff University, United Kingdom
Justin Paul, Henley Business School & Centre for Euro-Asian Studies, United Kingdom
Anupam Mazumdar, University of Wales Trinity Saint David, United Kingdom
Raziur Chowdhury, University of Wales Trinity Saint David, United Kingdom
Ulaş Akküçük, Boğaziçi University, Turkey
Özlem Ayaz, Brunel University London, United Kingdom
Şakir Güler, Suleyman Demirel University, Turkey
Gökmen Durmuş, Gaziantep University, Turkey

Tasarım / Design

Yusuf Alparslan Dibek
Talha Uygur

Malton London Yönetim Organizasyon Danışmanlık

Adres / Address: • İstiklal Mah. • 2. Cad. Tarmen 21 B/B, • Menemen/İzmir

Tel / Phone: +90 553 913 43 35

e-posta / e-mail: sosyalmucit@hotmail.com

web sayfası / web pages:

<https://www.sosyalmucit.com/>

<https://dergipark.org.tr/en/pub/smar>

<https://twitter.com/JournalSmar>

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR), yılda dört kez yayınlanan (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık) çift kör hakemli uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi kapsamında özellikle toplum, ekonomi, politika, eğitim ve kuramlar ile ilgili kavramsal, kuramsal ve nitel çalışmalara yer verilmesi hedeflenmektedir. Bunun temel nedeni, SMAR'ın sadece akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencileri değil aynı zamanda toplumdaki bireylerin anlayabileceği makaleler yayınlayabilme amacından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra dergi kapsamına giren nicel çalışmalar da kabul edilmektedir. Derginin dili hem İngilizce hem de Türkçedir ve Türkçe makalelerin genişletilmiş İngilizce özete sahip olması gerekmektedir.

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR) is a double-blind peer review international refereed journal published four in a year (March, June, September and December). This journal aims at publishing conceptual, theoretical and qualitative studies related to society, economics, politics, education and institutions. The main reason for this aim stems from publishing studies that are understood by not only academicians, graduate and PhD students, but also individuals and practitioners in society. In addition, quantitative studies within the scope of the journal have been accepted. In addition, quantitative studies within the scope of the journal have been accepted. The language of this journal is both English and Turkish, and the Turkish articles need to have an extended English abstract.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden

From Editor

Erhan Aydın & Ruoqi Geng & Mushfiqur Rahmanvi

Araştırma Makaleleri • Research Articles

Kaynak Temelli Görüş ve Kaynak Bağımlılığı Kuramının Birlikte Kullanıldığı Çalışmalar Üzerine Sistemik Bir Literatür İncelemesi

A Systematic Literature Review on Studies Using Resource-Based View and Resource Dependence Theory

Oğuzhan Öztürk • Mustafa Yıldırım261

Başarının Kilidini Açmak: Örgütsel Çevikliğin Kişi-İş Uyumunu Yükseltmesinde İş Şekillendirmenin Aracılık Rolü

Unlocking Success: The Mediating Role of Job Crafting in Enhancing Person-Job Fit through Organizational Agility

Zişan Duygu Alioğulları297

KOBİ'lerde Kurumsal Markalama: Kavramlar ve Engeller

Corporate Branding in SMEs: Concepts and Challenges

Serap Sarp • Selçuk Uygur320

Avrupa Birliği'nde Karbon Vergisinin Kabul Edilebilirliği: Güven, Endişe ve Demokratik Katılım

The Acceptability of a Carbon Tax in the European Union: Trust, Concern and Democratic Participation

Candan Yılmaz Uğur343

AB'de Döngüsel Ekonomi Üretim ve Tüketim Göstergelerinin Değerlendirilmesi:

MEREC Temelli MARCOS Uygulaması

Evaluation of Circular Economy Production and Consumption Indicators in the EU:

A MEREC Based MARCOS Application

Nazlı Seyhan364

Üretici Fiyatları ve Çekirdek Enflasyon: Türkiye Örneği

Producer Prices and Core Inflation: The Case of Türkiye

Osman Tüzün392

Kavramsal Makaleler • Conceptual Articles

Tekno-Güvensizlik, Duygusal Tükenme ve İş Performansı: Kuramsal Bir Model Önerisi

Techno-Insecurity, Emotional Exhaustion and Job Performance: A Recommended Theoretical Framework

Volkan Yeniaras • Neşenur Altınığne 410

Geç Kapitalizmden Dijital Kapitalizme Özneleşmenin Yörüngesi

The Trajectory of Subjectivation from Late Capitalism to Digital Capitalism

Canan Urhan 434

Dear Readers,

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR) SMAR is glad to present the fourth volume and third issue to the readers. The SMAR continues to increase its committee members with national and international participants day by day.

As it is known, "Sosyal Mucit" (in English: Social Inventor) refers to the individuals who have systematic perspectives on the challenges that societies face in the field of politics, economics, sociology, technology and environment. The main understanding of a "Sosyal Mucit" as an individual is to diagnose social problems and suggest potential solutions by creating a link between scholarly discussion and society. For this reason, SMAR aims at creating systematic knowledge by raising critical questions and exploring the potential answers to the questions. I indicate the aforementioned questions as follows:

- 1) What is the problem?
- 2) Why is the problem important?
- 3) What is your suggestion to overcome the problem?

These questions guide the potential authors of the SMAR to structure their research. I emphasise them as critical questions because a paper's clarity and communication are important to reaching more academic and non-academic individuals. I hope the SMAR journal will achieve its aims day by day. Having adopted the aforementioned aims, the journal publishes eight articles on this issue. Within these articles, the authors focus on the topics of "Resource-Based View and Resource Dependence Theory", "Job Crafting in Enhancing Person-Job Fit through Organizational Agility", "Corporate Branding in SMEs", "The Acceptability of a Carbon Tax in the European Union", "Evaluation of Circular Economy Production and Consumption Indicators in the EU", "Producer Prices and Core Inflation", "Techno-Insecurity, Emotional Exhaustion and Job Performance", and "Subjectivation from Late Capitalism to Digital Capitalism". We hope you enjoy reading this issue and also, we look forward to seeing your contribution to the SMAR journal.

With kindest regards,

Assoc. Prof. Dr. Erhan AYDIN, Assoc. Prof. Dr. Ruoqi GENG and Dr. Mushfiqur Rahman

Sevgili Okurlar

Sosyal Mucit Academic Review, dördüncü cilt üçüncü sayısını sizlere takdim etmekten mutluluk duyuyoruz. SMAR ulusal ve uluslararası katılımcılarla her geçen gün kadrosunu geliştirmeye devam etmektedir. Bilindiği üzere SMAR; politika, ekonomi, sosyoloji, teknoloji ve çevre gibi toplumsal konularda sistematik bakış açısına sahip bireyleri sosyal mucit olarak adlandırmaktır. Sosyal Mucit'in temel hedefi, akademik tartışma konuları ile toplum arasında bir bağ kurarak toplumsal sorunları tespit etmek ve bu sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirmektir. Bu bağlamda SMAR, sistematik bilgi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için SMAR kritik sorunları gündeme getiren ve bu sorunlara çözüm önerisi sunan araştırmalara yer vermektedir. Söz konusu araştırmalara ait araştırma soruları şu üç ana kapsama odaklanmalıdır;

- 1) Problem nedir?
- 2) Bu problem neden önem arz ediyor?
- 3) Bu problemi aşmak için çözüm öneriniz nedir?

Yazar adayları bu araştırma sorularını rehber edinerek çalışmalarını yapılandırabilirler. Soruları özellikle vurguluyorum çünkü dergiye gönderilecek olan makalelerin yalnızca akademik camiaya değil aynı zamanda toplumsal tabana da ulaşmasını önemsemekteyiz. Umarız her geçen gün SMAR dergisi hedeflerine emin ve sağlam adımlarla ulaşır. Bu amaç ve vizyon doğrultusunda SMAR'ın bu sayısında sekiz makale yer almaktadır. Bu makalelerde, yazarlar "Kaynak Temelli Görüş ve Kaynak Bağımlılığı", "Örgütsel Çevikliğin Kişi-İş Uyumunu Yükseltmesinde İş Şekillendirme", "KOBİ'lerde Kurumsal Markalaşma", "Avrupa Birliği'nde Karbon Vergisinin Kabul Edilebilirliği", "AB'de Döngüsel Ekonomi Üretim ve Tüketim Göstergelerinin Değerlendirilmesi", "Üretici Fiyatları ve Çekirdek Enflasyon", "Tekno-Güvensizlik, Duygusal Tükenme ve İş Performansı" ve "Geç Kapitalizmden Dijital Kapitalizme Özneleşme" konularına odaklanmışlardır. Sayıyı okumaktan keyif almanızı diliyoruz ve SMAR dergisine katkı sağlamanızı dört gözle bekliyoruz.

En içten dileklerimizle,

Doç. Dr. Erhan AYDIN, Doç. Dr. Ruoqi Geng ve Dr. Mushfiqur Rahman

Kaynak Temelli Görüş ve Kaynak Bağımlılığı Kuramının Birlikte Kullanıldığı Çalışmalar Üzerine Sistematik Bir Literatür İncelemesi

Oğuzhan Öztürk¹ Mustafa Yıldırım²

Received/ Başvuru: 04.08.2023

Accepted/ Kabul: 13.08.2023

Published/ Yayın: 30.09.2023

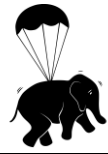
Özet

Bu çalışma, Kaynak Temelli Görüş (KTG) ve Kaynak Bağımlılığı Kuramının (KBK) birlikte kullanıldığı çalışmalara ilişkin genel durumu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışma, iki yaklaşımın bir arada kullanıldığı çalışmalar üzerine yürütülen sistematik bir literatür incelemesi olarak tasarlanmıştır. Çalışmada incelenmek üzere Scopus veri tabanından 97 çalışma belirlenmiştir. Bu çalışmalar “sadece KTG ve KBK’nin kullanıldığı derleme çalışmalar”, “sadece KTG ve KBK’nin kullanıldığı ampirik çalışmalar”, “çoklu yaklaşımın kullanıldığı derleme çalışmalar” ve “çoklu yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalar” şeklindeki dört kategori altında incelenmiştir. İnceleme kapsamındaki çalışmalar, araştırmanın olgusu, bağlamı ve yöntemi (ve çoklu yaklaşım kullanan çalışmalarda ek olarak kullanılan teoriler) açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca, sonuç ve tartışma bölümünde, yaklaşımların çalışmalardaki kullanılma biçimleri üzerine genel olarak şu tespitler yapılmıştır: Yaklaşımların, kendi ana kavram/olgularına odaklanmaktan ziyade, kendi açıklama çerçeveleri dışında kalan diğer kavram/olguların anlaşılması için kullanıldıkları görülmüştür. Diğer kavram/olgular üzerine olan çalışmalarda da, yaklaşımların argümanlarının ele alınan olgu ile ilgili hipotez ya da önermelerin geliştirilmesinde operasyonel olarak kullanılmasından ziyade çalışmaların teorik arkaplanlarının verildiği kısımlarda daha yardımcı bir rolde kullanıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, çalışmalarda yaklaşımların argümanlarının ele alınan olgunun açıklanması noktasında bağımsız/ayrık bir biçimde kullanıldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kaynak temelli görüş, kaynak bağımlılığı kuramı, sistematik literatür incelemesi, stratejik yönetim, örgüt kuramı

¹ Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Türkiye, oguzhan.ozturk@bakircay.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7959-9535

² Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Türkiye, mustafayildirim@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3461-6351

A Systematic Literature Review on Studies Using Resource-Based View and Resource Dependence Theory

Abstract

This study aims to reveal how the Resource Based View (RBV) and Resource Dependence Theory (RDT) are used together. To this end, the study was designed as a systematic literature review on studies in which the two approaches are used together. A total of 97 studies were identified from the Scopus database for review in the study. These studies were analyzed under four categories as "review studies using only RBV and RDT", "empirical studies using only RBV and RDT", "review studies using multiple approaches" and "empirical studies using multiple approaches". The studies within the scope of the review were evaluated in terms of the phenomenon, context, and method of the research (and the theories used for the studies using multiple approaches). In addition, in the conclusion and discussion section, the following determinations were made on the way the approaches were used in the studies: It was seen that the approaches were used to understand other concepts/phenomena outside their explanatory framework. In the studies on other concepts/phenomena, it was determined that the arguments of the approaches are used in a more indirect/auxiliary role in the theoretical parts of the studies rather than being used operationally in the development of hypotheses or propositions related to the phenomena under consideration. In addition, it was concluded that the arguments of the approaches in the studies were used independently/individually to explain the phenomenon under consideration.

Keywords: resource-based view, resource dependence theory, systematic literatur review, strategic management, organization theory

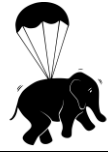
EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: RBV and RDT, respectively, represent strategic management and organizational theory which are considered as two separate research areas under the umbrella of management organization. Although their differences are clear, there are also points of intersection of these two research areas. Strategy is included in the RDT's explanatory framework (Pfeffer and Salancik, 2003; Coşkun and Öztürk, 2021; Öztürk, 2021a). Moreover, RDT is similar to RBV, which is one of the dominant approaches in strategic management, in that it focuses on firm resources. In this respect, these two approaches constitute a natural point of comparison for each other, and the intersection of them deserves more attention. As a matter of fact, one of the three main themes of RBV special issue in the Journal of Management in 2021 was identified as "opportunities to enhance synergy between the RBV and other theories" (Barney et al., 2021). However, although there are studies in the literature which using these two approaches together, Davis and DeWitt (2021), which is almost the only study that deals with the interaction (and/or divide) of RBV with organization theory, stated that: "To an outsider, the academic fields of strategy and organization theory look like conjoined twins. Yet to a shocking extent, when it comes to published research, the fields barely acknowledge each other's existence. In particular, organization theorists seem to have almost no knowledge of RBV".

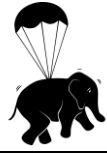
On the one hand, the similarities between the two approaches and the intersections between them as a result of "their focus on the firm resources and the close nature of the disciplines they belong to"; on the other hand, the speculation/discussion put forwarded by Davis and DeWitt (2021) as "there is a divide or little interaction between the two fields/approaches" makes it necessary to examine in depth the studies using these two approaches together. This ambivalent situation between the two approaches aroused the following curiosity in this study: How these two approaches are used together in studies? Are they used to increase the explanatory power of each other's by focusing on their own core issues, or to enhance understanding of another phenomenon? In studies focusing on another phenomenon, are they used independently to provide a lens/perspective for the different aspects/dimensions of the phenomenon, or are they used in a way that enables the synthesis of each other's arguments? Therefore, this study aims to reveal how the two approaches (RBV and RDT) are used together.

Research Method: This study was designed as a systematic literature review. Two stages were applied in the design of the research: i) Literature search and identifying the studies to be included in the scope of the review, and ii) Examination/analysis of the identified studies. As a result of the search with the most appropriate initial search terms combination and the application of inclusion/exclusion criteria, a total of 97 studies were identified from the Scopus database for review in the study.

Conclusion: Of the 97 studies, 31 are review articles and 66 are empirical articles. The studies were analyzed under four categories as "review studies using only RBV and RDT", "empirical

studies using only RBV and RDT", "review studies using multiple approaches" and "empirical studies using multiple approaches". The studies within the scope of the review were evaluated in terms of the phenomenon, context, and method of the research (and the theories used for the studies using multiple approaches). In addition, some determinations and evaluations were also made on the ways in which the approaches were used. It was seen that the approaches were used to understand other concepts/phenomena outside their explanatory framework. In the studies on other concepts/phenomena, it was determined that the arguments of the approaches are used in a more indirect/auxiliary role in the theoretical parts of the studies rather than being used operationally in the development of hypotheses or propositions related to the phenomena under consideration. In addition, it was concluded that the arguments of the approaches in the studies were used independently/individually to explain the phenomenon under consideration.

1. GİRİŞ

Stratejik yönetim ve örgüt kuramları, yönetim organizasyon şemsiyesi altında değerlendirilen iki ayrı disiplin/araştırma alanıdır. Stratejik yönetim, genel anlamda, firmalar arasındaki kar ve performans farklılıklarının dayanaklarını anlamaya ve açıklamaya çalışan bir araştırma alanıdır (Rumelt vd., 1991; Barca, 2005; Barney ve Arikan, 2005). Örgüt kuramları ise örgütlerin yapı, süreç ve davranışları ile ilgili olmak üzere her biri örgütler ile ilgili farklı bir boyutu açıklamak üzere geliştirilmiş açıklama çerçevelerinden müteşekkil bir araştırma alanıdır (McAuley vd., 2007; Hatch ve Cunliffe, 2013).

Aralarındaki farklar oldukça belirgin olmasına rağmen, bu iki araştırma alanının kesişim alanları da mevcuttur. Bu anlamda, öncelikle, başlıca örgüt kuramlarından birisi olan Kaynak Bağımlılığı Kuramı (KBK), bağımlılığın yönetilmesi adına firmalar tarafından girilen eylemler üzerinden stratejiye açtığı alan itibariyle (Pfeffer ve Salancik, 2003; Coşkun ve Öztürk, 2021; Öztürk, 2021a) diğer örgüt kuramların farklılaşmaktadır. Ayrıca, KBK, kaynakları odağa alması itibariyle stratejik yönetim alanındaki hâkim düşünce okullarından birisi olan Kaynak Temelli Görüş (KTG) ile bir benzerliğe de sahiptir. Bu benzerliklerden dolayı, bu iki yaklaşımın³ birbirleri için doğal bir karşılaştırma noktası oluşturduğu ve aralarındaki arayüzün daha fazla ilgiyi hak ettiği düşünülmektedir. Nitekim, böylesi bir ilgi ve çaba, *Journal of Management* dergisinde 10 yıllık aralarla çıkan KTG özel sayılarının sonuncusu⁴ olan 2021 yılı sayısındaki 3 ana temadan birinin “*KTG ile diğer yaklaşımlar/teoriler arasındaki sinerjiyi artırma*”⁵ (Barney vd., 2021) olarak belirlenmesi ile de örtüşecektir. Ancak, her ne kadar literatürde bu iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı çalışmalar olsa da özelden KTG genelde stratejik yönetim alanının örgüt kuramı alanı ile etkileşimini ele alan neredeyse tek çalışma olan Davis ve DeWitt (2021)⁶ yayınlanan araştırmalar üzerinden yaptığı değerlendirmeler neticesinde “*dışarıdan bakanlar için yapışık ikizler gibi görünmelerine rağmen esasında bu alanların birbirlerinin varlığını görmezden gelme eğiliminde olduklarını*” ifade etmişlerdir.

Bir yandan “kaynakları odağa almaları ve ait oldukları disiplinlerin doğaları itibariyle birbirine yakın olması sonucunda” iki yaklaşım arasındaki benzerlik ve incelenmeyi hak eden arayüzler, diğer yandan “dışarıdan bakıldığında bu benzerlikler ve arayüzler olmasına rağmen esasında iki alan/yaklaşım arasındaki etkileşimin az olduğu” yönündeki değerlendirme, bu iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı çalışmaların derinlikli olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. İki yaklaşım arasındaki bu ikircikli durum bu çalışma özelinde şu merakı uyandırmıştır: Acaba bu iki yaklaşım çalışmalarda birlikte nasıl kullanılmaktadırlar? Bu yaklaşımlardan birinin ana

³ KTG ve KBK için teori, perspektif, kuram gibi farklı nitelermeler yapılabilmesine rağmen çalışmanın bundan sonraki kısımlarında bu açıklama çerçeveleri için yaklaşım kavramı kullanılacaktır.

⁴ KTG, 1991 yılından bu yana 10 yıllık aralar ile kendisi için *Journal of Management* dergisinde özel sayıların çıktığı ve literatürdeki eğilim ve yönelimin bu özel sayılar ile belirlendiği bir yaklaşımdır.

⁵ Bu tema kapsamında (aynı özel sayı içinde), KTG, paydaş teorisi ile (Freeman vd. 2021), genel olarak örgüt kuramları ile (Davis ve DeWitt, 2021) ve öğrenme teorisi ile (Greve, 2021) birlikte ele alınmış, karşılaştırılmış ve bu yaklaşım ve alanlar ile aralarındaki ilişki tartışmaya açılmıştır.

⁶ Bu çalışmada da yukarıda ifade edilen KTG özel sayısındaki bahsi geçen tema kapsamındaki çalışmalardan birisidir.

meselelerine odaklanarak birbirlerinin açıklama güçlerini arttıracak şekilde mi, yoksa başka bir olguya yönelik anlayışı geliştirmek için mi kullanılmaktadırlar? Başka bir olguya odaklanan çalışmalarda, söz konusu olgunun farklı boyutlarına ilişkin altyapı sağlamak üzere birbirlerinden bağımsız/ayırksı bir şekilde mi, yoksa birbirlerinin argümanlarının sentezlenmesini sağlayacak şekilde mi kullanılmaktadırlar? Dolayısıyla, bu çalışmada, iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı çalışmalara ilişkin genel durumu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu gerekçe ile, çalışmada iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı çalışmalar üzerine sistematik bir literatür incelemesi yürütülmüştür.

Çalışmada, öncelikle, inceleme kapsamına dahil edilecek ilgili çalışmaların belirlenmesi noktasında araştırmanın tasarımına ilişkin adımlara yer verilmiştir. Daha sonra, belirli kategoriler altında, çalışmaların tanımlayıcı bilgileri ve aralarındaki benzerlik/farklılıklar üzerinden alanın genel görünümüne ilişkin değerlendirmeler sunulmuştur. Son olarak, tartışma ve sonuç kısmında, yaklaşımların çalışmalardaki kullanılma ve konumlandırılma biçimlerine ilişkin tespitler ortaya konulmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN TASARIMI

KBK ve KTG'in birlikte nasıl kullanıldığına ilişkin genel durumu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma sistematik literatür incelemesi şeklinde tasarlanmıştır. Sistematik literatür incelemelerinin kalitesinin en önemli göstergelerinden birisi araştırmanın *tekrarlanabilir* olmasıdır (Tranfield vd., 2003; Sauer ve Seuring, 2023). Bu nedenle, incelemenin yapılacağı çalışmaların belirlenmesinden analizin nasıl yapılacağına kadar ki tüm aşamaların adım adım gösterilmesi, bir diğer ifadeyle *şeffaflığın* sağlanması gereklidir⁷ (Block ve Fisch, 2020); ki bu sayede incelemedeki süreçler başka araştırmacılar/çalışmalar tarafından tekrarlanabilsin (Linnenluecke vd., 2020).

Tranfield vd. (2003), Öztürk (2021b) ve Sauer ve Seuring'deki (2023)⁸ çerçeve ve yönlendirmelerden yararlanarak, bu çalışma, başlıca şu iki aşamada organize edilmiştir: i) Literatürü (t)arama ve ilgili çalışmaların belirlenmesi süreci ve ii) Belirlenen çalışmaların incelenmesi ve analiz süreci⁹.

⁷ Sistematik literatür incelemelerinde herhangi bir çalışma araştırma kapsamına "rastgele" dâhil edilemez; dâhil edilecek çalışmaları belirlemede hangi kriterlerin uygulandığının ve hangi adımların atıldığının araştırmacılar tarafından gösterilmesi beklenmektedir (Öztürk, 2021b)

⁸ Bunlar, bir sistematik literatür incelemesinin (ya da sistematik literatür incelemesinin özel bir türü olan bibliyometrik araştırmanın) nasıl tasarlanacağı ve uygulanacağına ilişkin çalışmalardır. Bu çalışmalara ek olarak, özellikle Tranfield vd. (2003)'den yararlanarak farklı araştırma alanları üzerine sistematik literatür incelemesi yürüten bazı çalışmalar da (örneğin, Kembro vd., 2014; Perdana vd., 2019; Linnenluecke vd., 2020; Magnusson ve Werner, 2023) bu araştırmanın tasarımında fikir vermiştir.

⁹ Sistematik literatür incelemelerinde çoğunlukla Tranfield vd.'nin (2003) çerçevesi kabul edilse de hem sistematik bir literatür incelemesinin nasıl yapılacağına yönelik rehber niteliğindeki çalışmalarda hem de herhangi bir literatür üzerine sistematik literatür incelemesi yürüten çalışmalarda farklı aşama ve sınıflandırmalar ile de karşılaşılmıştır. Burada okuyucu dostu olması ve araştırmacılar tarafından takibinin kolaylaştırılması açısından, süreç ve araştırmadaki aşamalar, bahsi geçen önceki çalışmalardaki tüm alt adımları içerecek şekilde iki başlıkta toplanmıştır.

Aşama 1: Arama ve İlgili Çalışmaların Belirlenmesi Süreci

Sistemantik bir literatür incelemesindeki en önemli aşamalardan birisi, araştırmanın ilgi alanına giren tüm çalışmaları belirleyip inceleme kapsamına alabilmektir. Bu nedenle, ilk olarak bu aşamada, ilk arama işleminin nasıl yapıldığı, ilk arama sonuçlarında çıkan çalışmaların nasıl seçildiği (filtreleme işlemi, dahil etme ve hariç tutma kriterlerinin uygulanması) ve ilgili tüm çalışmalardan oluşan nihai veri setine ulaşma süreci aktarılmıştır. Bu aşamada izlenen adımlar sırasıyla şu şekildedir:

a) KBK ve KTG'nin birlikte kullanıldığı çalışmaları belirlemek için, *Scopus*¹⁰ veritabanında bir arama gerçekleştirilmiştir. İki yaklaşım da farklı şekillerde isimlendirilmektedirler. Bu nedenle, ilk arama, KBK ve KTG'ye dair farklı isimlendirmeleri kapsayacak anahtar terimler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç, her iki yaklaşımın farklı kullanım biçimlerini ilk arama terimleri kombinasyonuna ekleyerek yaklaşımları temsil eden potansiyel tüm çalışmaları inceleme kapsamına dahil edebilmektir. İlgili tüm çalışmalar incelemeye dahil edilmek istendiği için, aramada “yıl aralığı” bir kriter olarak değerlendirilmemiş ve net bir başlangıç noktası seçilmemiştir. Arama Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir, dolayısıyla inceleme bu tarih itibarıyla elde edilen çalışmalar üzerinden yapılmıştır.

Tablo 1. İlk arama terimleri kombinasyonu

("resource dependenc* theory" OR "resource dependenc* perspective" OR "resource dependenc* approach" OR "resource dependenc* model*" OR "RDT") AND ("resource-based perspective" OR "resource based perspective" OR "resource-based view" OR "resource based view" OR "resource-based theory" OR "resource based theory" OR "resource-based school" OR "resource based school" OR "RBV" OR "RBT")

b) İlk arama sonucunda; başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde bu arama terimleri kombinasyonunu içeren 141 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan “doküman tipi” olarak sadece araştırma makalesi (article), erken görünümdeki makaleler (early access), derleme makaleler (review) ve kitap bölümleri (book chapter) çalışma kapsamına alınmış, bunun dışındaki çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Bu eleme işlemi ile inceleme kapsamındaki çalışma sayısı 134'e düşmüştür. Bu çalışmalardan ikisi Çince ve İspanyolca dillerinde yazıldığı için bunlar kapsam dışında bırakılmıştır. Geriye İngilizce dilinde yazılmış 132 çalışma kalmıştır.

c) Bir sonraki adım olarak, 132 çalışma, gerçekten araştırma kapsamına uygun olup olmadıklarının tespit edilmesi amacıyla derinlemesine bir şekilde gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda, çalışmaların başlık, özet, giriş bölümleri (ve gerektiği durumlarda literatür ve hipotez/önergelerin geliştirildikleri kısımlar) her iki yazar tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. Daha sonra, yazarlar bir araya gelerek, inceleme esnasındaki tespitlerini birbirleriyle paylaşmışlar ve hangi çalışmaların araştırmanın amacına uygun olmadığı noktasında fikir birliğine varmışlardır. Bu aşamada 35 çalışma, araştırma kapsamına uygun olmadığı gerekçesi

¹⁰ Aynı arama terimleri ile *Web of Science (Wos)* veritabanından da bir arama gerçekleştirilmiş ve çalışmada inceleme kapsamına dahil edilen (*Scopus* veritabanındaki) 97 çalışmanın hepsinin *WoS*'da da tarandığı görülmüştür.

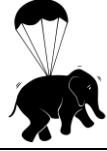
ile elenmiş ve geriye nihai olarak incelenmek üzere 97 çalışma kalmıştır. Bir çalışmanın araştırmanın kapsamına uygunluğunun esas ölçütü, genel anlamıyla, iki yaklaşımın argümanlarının makalenin ana odağında olup olmadığıdır. Ancak tek tek ifade etmek gerekirse, uygun olmayan çalışmaların elenmesinde uygulanan kriterler aşağıdaki gibi listenebilir.

- Özellikle derleme makalelerde, yaklaşımların, makaledeki ana tartışmalara eklenmesinden ziyade sadece bulgular kısmında tasnif edilmesi veya sonuç tartışmasında ilerideki çalışmalar için önerilmesi
- Çalışmalarda KTG veya KBK yerine, sürdürülebilirlik konusunun popüler olması ile bu iki yaklaşıma çevresel/ekolojik bir bakış açısının adapte edildiği türevlerinin (örneğin Natural RDT, Natural RBV) kullanılması
- Özellikle çoklu teorilerin kullanıldığı çalışmalarda teorinin argümanlarının çalışmada tartışılmasından ziyade, sadece bir cümle ile ifade edilmesi
- Bu iki yaklaşımın isimlerinin çalışma içinde karıştırılması (örneğin bir çalışmanın başlığında KTG ifadesi kullanılmasına rağmen, çalışmanın içinde KBK teorik arka plan olarak kullanılmıştır)
- Bazı çalışmaların mükerrer olması
- Bazı çalışmaların tam metnine ulaşılamaması

Aşama 2: İnceleme ve Analiz Süreci

Bu aşama, esasında, incelenmek üzere belirlenen çalışmaların analiz edilmesiyle elde edilen sonuçların paylaşılmasıdır. Sistematik incelemenin nasıl yapılacağı ile ilgili olarak, veri setindeki çalışmalara yönelik tanımlayıcı düzeyde bilgilerin verilmesi ve yapılan eleştirel incelemeler sonucunda tematik bir analizin gerçekleştirilmesi (veya kategorik soyutlamaların yapılması) önerilmektedir (Tranfield vd., 2003). Bu sayede hem “öne çıkan konu başlıkları (kavramlar, olgular) ve araştırma soruları, yazarlar, araştırma bağlamları, temel katkıların hangi ülkelerden yapıldığı, makalelerin basım yılı, yöntem tercihleri, konu ve yöntem olarak çalışma yönelimlerinin dönemlere ayrılıp ayrılamayacağı” gibi başlıklar üzerinden söz konusu literatüre ilişkin tanımlayıcı düzeyde bilgiler sunulabilir hem de eleştirel bir inceleme yapılarak araştırma kapsamındaki çalışmalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklardan hareketle literatürdeki boşluklar tespit edilebilir. Nitekim bir literatür incelemesinden beklenen; ele aldığı literatürün mevcut durumunu ortaya koyması, önceki çalışmaları eleştirel bir gözle değerlendirerek ve sentezleyerek alandaki boşlukları tespit etmesi ve o boşluklardan hareketle gelecek çalışmalar için birtakım önerilerde bulunmasıdır (Paul ve Cariado, 2020).

Bir literatür incelemesinden beklenen bu gereklilikleri de sağlayacak şekilde, bu çalışmada öncelikle ilgili çalışmaların genel bir görünümü verilmiştir. Bu anlamda, araştırma kapsamındaki tüm makalelerin sistematik olarak incelenmesi/analiz edilmesi için “makalenin başlığı, araştırmanın amacı ve sorusu, anahtar kelimeler, araştırmanın olgusu (ya da araştırma konusu), araştırmanın bağlamı ve araştırmada kullanılan yöntem” gibi bilgileri içeren karşılaştırma tabloları oluşturulmuştur. Her bir makale bu bilgiler doğrultusunda iki yazar

tarafından ayrı ayrı okunmuş ve tablodaki ilgili sütunlar her biri için doldurulmuştur. Bu aşamada, ayrıca, şu spektrumlar da makaleleri tasnif etmekte birer kriter olarak belirlenmiştir: i) sadece iki yaklaşımı (KTG ve KBK) kullanan çalışmalar veya çoklu yaklaşım kullanan çalışmalar ii) ampirik çalışmalar veya derleme çalışmalar. Böylesi bir tasnif, veri setindeki makalelerin daha sonra daha derinlemesine analiz edilmesini kolaylaştırılması açısından gerekli bir adım olarak görülmüştür. Bu sayede toplam makale sayısı daha küçük gruplar halinde daha derinlemesine incelenebilecek, alandaki farklı araştırma akımlarının mevcut durumu daha iyi resmedilecek ve boşluklar daha kolay tespit edilebilecektir. Buraya kadar ifade edilen adımlar uygulanarak, inceleme kapsamındaki çalışmaların genel bir görünümünün (öne çıkan konu başlıkları, yazarlar, kavramlar, ülkeler, araştırma bağlamları, yöntem tercihleri) sunulması, aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesi ve bu benzerlik/farklılıklardan hareketle birtakım boşlukların belirlenmesi sağlanmıştır.

Daha sonra, bu çalışmada yakın iki disiplin kapsamında yer alan ve kaynakları odağına alan iki farklı yaklaşımın birlikte nasıl kullanıldıklarına ilişkin manzarayı ortaya koymak amaçlandığı için, sonuç ve tartışma başlığında, inceleme kapsamındaki çalışmalarda yaklaşımların nasıl kullanıldıklarına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Böylesi bir değerlendirme için de analiz kapsamındaki çalışmaların gerekçelendirilmesinde veya hipotez/önermelerin geliştirilmesinde “yaklaşımların açıklamalarından doğrudan yararlanılması” veya “yaklaşımların daha yardımcı bir rolde kullanılması” spektrumundan yararlanılmıştır. Bu sayede, i) yaklaşımların kendi açıklama güçlerini arttırmak için mi yoksa başka bir olguya yönelik anlayışı geliştirmek için mi kullanıldıklarına ii) eğer başka bir olguya yönelik kullanıldılarsa, birlikte nasıl kullanıldıklarına ve birbirlerine karşı nasıl konumlandırıldıklarına ilişkin tartışmalar yürütülmüştür.

3. İNCELEME SONUÇLARI: İLGİLİ ÇALIŞMALARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE ALANDAKİ BOŞLUKLARA İLİŞKİN TESPİTLER

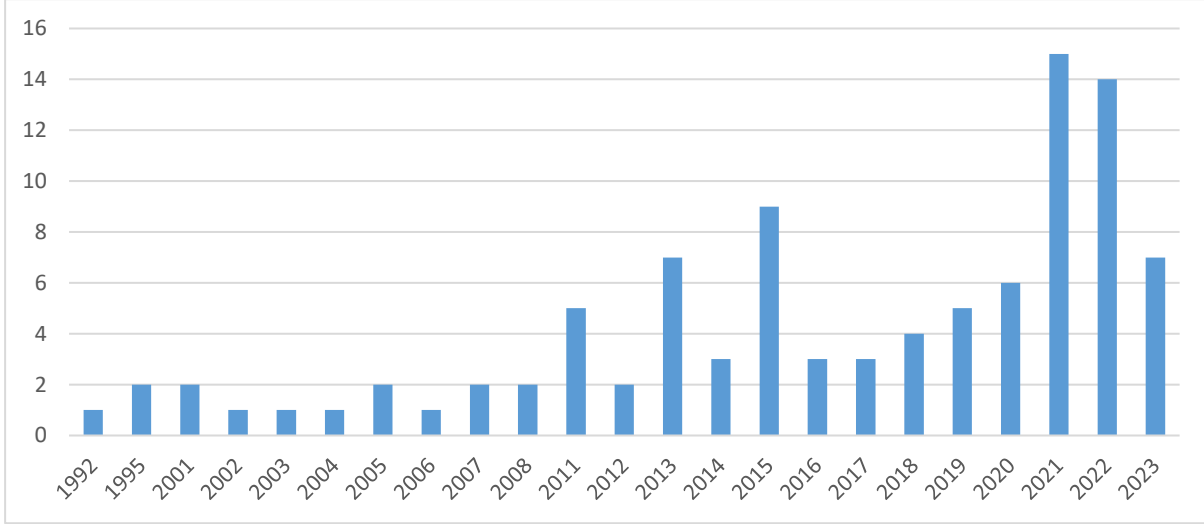
Bu başlıkta, öncelikle, inceleme kapsamındaki çalışmalara ilişkin genel bilgiler sunulacaktır. Daha sonra, belirlenen kategoriler altında, ilgili kategorideki her bir çalışmaya ait tanımlayıcı bilgilerin yer aldığı tablolar sunulacak, çalışmalar arasındaki benzerlik/farklılıklara dair birtakım tespitler yapılacak söz konusu benzerlik/farklılıklardan hareketle araştırma alanındaki boşluklar belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın tasarımı kısmında ifade edilen adımların uygulanması sonucunda, incelenmek üzere nihai olarak 97 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan 31’i derleme, 66’sı ampirik olarak kurgulanmıştır. Yıllar itibariyle makale sayılarındaki değişim aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Grafikten görüldüğü üzere, iki yaklaşımın birlikte kullanılmasına yönelik ilginin son yıllarda bir artış göstermektedir. Özellikle 2021 yılından itibaren önemli bir artış söz konusudur. Bu sonuç ile, *Journal of Management* dergisinde 10 yıllık aralarla çıkan KTG özel sayıların sonuncusu olan 2021 yılı sayısındaki 3 ana temadan birinin “*KTG ile diğer yaklaşımlar/teoriler arasındaki sinerjiyi artırma*” (Barney vd., 2021) şeklinde belirlenmesi örtüşmektedir.

Şekil 1. Yıllar itibariyle çalışma sayılarının genel görünümü

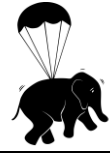

* 2023 verileri Mayıs itibariyle elde edilen verilerdir.

İlgili çalışmalara ait tanımlayıcı bilgileri daha derinlemesine sunabilmek ve dolayısıyla veri setindeki çalışmaları daha küçük gruplara ayırabilmek için temel kategoriler belirlenmiştir. Bu çalışmanın ana meselesi iki yaklaşımın (KTG ve KBK) birlikte nasıl kullanıldığını ortaya koymak olduğu için, söz konusu kategoriler bu amaca hizmet edecek şekilde oluşturulmuştur. Bu anlamda, kategorilerin oluşturulmasındaki temel ölçüt, “yaklaşımların inceleme kapsamındaki çalışmalardaki rolleri ve kullanılma biçimleri” olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda önce “sadece iki yaklaşımın kullanıldığı çalışmalar” ve “çoklu yaklaşımların kullanıldığı çalışmalar” olmak üzere temel iki kategori oluşturulmuştur. Daha sonra, bu kategoriler altında “derleme çalışmalar” ve “ampirik çalışmalar” ayrımı da iki alt kategori olarak belirlenmiştir. Çünkü çalışmanın türü (ampirik ya da derleme olarak kurgulanması) yaklaşımların bir çalışmadaki rolü (ve kullanılma biçimi) üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, inceleme kapsamındaki çalışmalara ait tanımlayıcı bilgiler i) sadece iki yaklaşımın kullanıldığı derleme çalışmalar ii) sadece iki yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalar iii) çoklu yaklaşımların kullanıldığı derleme çalışmalar iv) çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalar şeklinde dört başlık altında sunulmuştur.

3.1. Sadece KTG ve KBK’yı Kullanan Derleme Çalışmalar

Her bir kategoride yer alan çalışmalara ait tanımlayıcı bilgiler tablolar halinde sunulmuştur. Ancak içeriklerindeki farklılıktan dolayı, derleme ve ampirik çalışmalara ait bilgilerin sunulduğu tablolarda yer alan bilgiler açısından bir farklılık söz konusu olmuştur. Genel olarak her iki tür için de çalışmaları tanımlamak üzere hangi bilgilerin kullanılacağı noktasında “çalışmanın künyesi, anahtar kelimeleri, ele alınan olgu ve kullanılan yöntem” birer sütun olarak belirlenmiştir. Burada olgu ile kastedilen araştırmanın konusu, araştırmanın odak noktası ve/veya literatürde katkı yapılmak istenen konu başlığıdır. Ancak (özellikle derleme çalışmalarda) araştırmanın olgusu ile bağlamı sıklıkla iç içe geçmekte ve birbirine

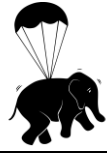
karıştırılmaktadır¹¹. Olgu ve bağlam arasındaki farka ilişkin değerlendirmeler ampirik çalışmalar başlığında sunulacaktır.

Derleme çalışmalara ilişkin tanımlayıcı bilgilerin verileceği tablolardaki “yöntem” sütunu ile çalışmanın türü (derlemeyi hangi yöntemle yapacağı) kastedilmektedir. Bu anlamda, derleme çalışmalar açısından bir çeşitlilik söz konusudur; sistematik literatür incelemesi, meta-analiz, bütünleştirici literatür incelemesi ve/veya herhangi bir konu üzerine teorilerden yararlanarak veya teorik tartışmalar yürüterek kavramsal bir çerçeve veya önerme geliştiren çalışmalar bu farklı türlere örnektir.

Tablo 2. KTG ve KBK'nın kullanıldığı derleme çalışmalara ait tanımlayıcı bilgiler

Künye	Anahtar Kelimeler	Olgu	Yöntem
Parhankangas ve Arenius (2003) “From a corporate venture to an independent company- A base for a taxonomy for corporate spin-off firms”	Corporate spin-off firms, Inter-organizational relationships, Resource-based theory, Resource-dependence theory, Corporate diversification	Ana firma bölünmüş firma (spin-off) ilişkisi	Teorik tartışma
Popp et al. (2006) “Industrial districts as organizational environments: Resources, networks and structures”	Clustering, Dynamics, RBV, Resource dependency	Örgütsel bir çevre unsuru olarak sanayi bölgeleri	Teorik tartışma
Callaway (2008) “International and product Diversification- How e-commerce may help financial services firms to diversify.”	Electronic commerce, Diversification, Communication technologies, Financial services	Uluslararası pazar ve ürün çeşitlenmesi	Teorik tartışma
Akingbola (2013) “A Model of Strategic Nonprofit Human Resource Management”	Strategic HRM, Strategy, Nonprofit HRM	Stratejik kâr amacı gütmeyen insan kaynakları yönetimi	Teorik Tartışma Kavramsal Çerçeve
Tehseen ve Ramayah (2015) “Entrepreneurial Competencies and SMEs Business Success: The Contingent Role of External Integration”	Entrepreneurial competencies, External Integration, Business success, Manufacturing Industry, Malaysian SMEs	Girişimsel yetkinlik	Teorik tartışma Kavramsal çerçeve
Tehseen ve Sajilan (2016) “Network competence based on resource-based view and resource dependence theory”	Network competence, RBV, RDT, Networking	Ağ yetkinliği	Teorik Tartışma
Farndale et al. (2022) “Assessing host country national talent in emerging economies: A resource perspective review and future research agenda.”	Talent management, Emerging economies, RDT, RBV, Multinational enterprises, Polycentric staffing, Host country nationals	Yetenek yönetimi	Bütünleştirici literatür incelemesi
Kim et al. (2023) “A meta-analysis of cross-country context effects on the link between green product strategy and financial performance”	Stakeholders, RBV, Meta-analysis, Green products	Yeşil ürün stratejisi	Meta-analiz

¹¹ Özellikle derleme çalışmalarda, araştırmanın olgusunu netleştirmek için özet ve girişteki açıklamalara ek olarak çalışmaların literatür kısmı da okunmuştur. Böylelikle, kuramların aslında hangi olguya yönelik anlayışımızı geliştirdiğine dair daha rafine bir çerçeve sunmaya çalışılmıştır.

Tablo 2’den görüldüğü üzere, yaklaşımlar birlikte farklı olgulara yönelik anlayışın geliştirilmesi için kullanılmışlardır. Bu noktada, bu kategorideki çalışmalarda öne çıkan husus, çalışmalarda benimsenen yöntem ile ilgilidir. İki yaklaşımın açıklamaları genel olarak farklı olgulara yönelik anlayışın güçlendirilmesi için teorik tartışmalar şeklinde kullanılmıştır. Örneğin, Tehseen ve Ramayah (2015) işletmelerin başarısı için değerli ve maddi olmayan bir kaynak veya kabiliyet olarak girişimcilik yetkinliğinin temellendirilmesinde KTG’yi, diğer taraftan firmaların başarılı olabilmeleri ve hayatta kalabilmeleri için gerekli olan kaynak ve kabiliyetlerin elde edilebilmesinde KBK’yı kullanmışlardır. Bu temellendirmeden hareketle, yazarlar KOBİ’lerin başarısındaki bu iki ayrı belirleyici yönü içeren bir kavramsal model önermektedirler. Bir başka çalışmada, Parhankangas ve Arenius (2003), ana firmalar ile bölünmüş firmalar arasındaki ilişkinin doğası ile bölünmüş firmanın yetkinlik tabanının yenilenmesi arasındaki bağlantıları keşfetmekte KTG ve KBK’nin açıklamalarından yararlanmışlardır. Bu doğrultuda, ana firmanın kaynak tabanının bölünmüş firma için tamamlayıcılığına, ana firma ile bölünmüş firma arasındaki iş birliğinin yoğunluğuna ve bölünmüş firmanın ana firma tarafından sağlanan kaynaklara bağımlılığına odaklanmışlardır. Dolayısıyla, bu kategorideki çalışmalarda kuramların literatür incelemesi şeklinde daha yüzeysel ve tanımlayıcı bir biçimde değil de ele alınan olguya yönelik anlayışı geliştirmek için önerme veya kavramsal çerçevelerin geliştirilmesinde kullanıldıkları görülmektedir.

3.2. Sadece KTG ve KBK’yı Kullanan Ampirik Çalışmalar

Ampirik çalışmalarda araştırmanın bağlamı önemli bir bilgi ögesine karşılık gelmektedir. Bu nedenle ampirik çalışmalara ait tanımlayıcı bilgilerin verildiği tablolarda, “ele alınan olguya” ek olarak “araştırmanın bağlamı” da ayrı bir sütun olarak eklenmiştir. Araştırmanın bağlamı ile araştırmanın yapıldığı, verilerin toplandığı ve sonuçlarının atfedileceği özel bir mecra kastedilmektedir. Bu anlamda çeşitli örgütlenme/işletme türleri (kobiler, kar amacı gütmeyen örgütler, imalat firmalar, çok uluslu şirketler, kamu-özel ayrımı vb.), ülkeler (örneğin gelişmiş ülkeler; çok hızlı bir şekilde büyüyen Çin, Hindistan, Brezilya gibi yükselen ekonomiler, dinamik çevresel özelliklere sahip olan Tayvan, Vietnam gibi gelişmekte olan Asya ülkeleri), örgütler arası spesifik ilişkiler (tedarik zinciri ilişkisi, iştirakler ile ana firma ilişkisi gibi), yeni teknolojik gelişmeler (blockchain gibi) ve küresel bir takım gelişmeler (covid-19 pandemisi gibi) farklı bağlam örneklerini temsil etmektedir.

Yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalara ait tanımlayıcı bilgilerin verildiği Tablo 3, sırasıyla, araştırmaların olgusu, bağlamı ve yöntemi açısından öne çıkan ana temalar ve bu temalar altında değerlendirilebilecek çalışmalar üzerinden yorumlanacaktır. Bu sayede literatürün mevcut durumu (trendler, boşluklar) ve geleceği (öneriler) üzerine değerlendirme ve tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 3. KTG ve KBK'nın Kullanıldığı Ampirik Çalışmalara Ait Tanımlayıcı Bilgiler

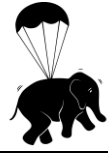
Künye	Anahtar Kelimeler	Olgu	Bağlam	Yöntem
Matthewsa and Shulman (2005) "Competitive advantage in public-sector organizations: explaining the public good/sustainable competitive advantage paradox"	Sustainable competitive advantage, Public sector, RBV	Sürdürülebilir rekabet anlayışı	Kamu Sektörü (Sun State tarım)	Nitel (Örnek Olay)
Myloni et al. (2007) "The effects of corporate-level organizational factors on the transfer of HRM practices- European US MNCs and their Greek subsidiaries"	Human resource management, Multinational companies, Transfer of practices, Greece	Uluslararası İKY (Ana ülke İKY uygulamalarının sınır ötesine transferi)	Çok Uluslu Şirketler (Yunanistan'da iştirakleri bulunan 80 Avrupalı ve ABD'li çok uluslu şirket)	Nicel
Dias and Magriço (2011) "The impact of resource conditions and environmental uncertainty on inter-firm alliance strategies"	Belirtilmemiş	Firmalar arası ittifaklar	Portekiz İstatistik Kurumu (INE) tarafından yayınlanan en büyük firmalar	Nicel
Garavan (2012) "Global talent management in science-based firms: an exploratory investigation of the pharmaceutical industry during the global downturn"	Economic downturn, Global talent management, Science-based organisations, Top team commitment	Küresel yetenek yönetimi	Bilim temelli (science-based) firmalar (Küresel ilaç firmaları)	Nitel
Garrett Jr and Neubaum (2013) "Top Management Support and Initial Strategic Assets: A Dependency Model for Internal Corporate Venture Performance"	Belirtilmemiş	Dahili şirket girişimi (internal corporate venture's) performansı	İmalat firmaları (American Midwest'teki Yıllık cirosu 50 milyon doların üstünde olan)	Nicel
Shi and Liao (2013) "The mediating effects of interfirm business process integration and joint teamwork on firm performance in supply chains"	Interfirm business process integration, Joint teamwork, Firm performance, Strategic interdependence, Resource complementarity	Firmalar arası ittifaklar	Tedarik zinciri ilişkisi	Nicel
Hessels and Parker (2013) "Constraints, internationalization and growth: A cross country analysis of European SMEs"	SMEs, Internationalization, Inter-firm collaboration, Constraints, Europe	Uluslararasılaşma, İşbirliği stratejileri ve Büyüme	Avrupa'daki Kobiler	Nicel
Kash et al. (2014) "Healthcare strategic management and the resource based view"	Strategy implementation, Resource based view, Healthcare strategic planning, Strategic management framework	Sağlık kurumlarında stratejik yönetim	Sağlık Sistemleri (Bir eyalet içerisindeki farklı kentlerde yer alan Çocuk Sağlığı Sistemi)	Nitel
Zhu et al. (2015) "Barriers to Promoting Eco-Industrial Parks Development in China"	Eco-industrial park, Ecological modernization, Factor analysis, Industrial ecology, RDT, Technological development	Eko-endüstri parkı	Çin'deki 51 ulusal endüstri parkı.	Nicel
Husted et al. (2015) "Value Creation Through Social Strategy"	Corporate social responsibility, RBV, Resource dependency, Value creation	Kurumsal sosyal sorumluluk	Kâr amacı güden örgütler (110 Büyük İspanyol Firması)	Nicel
Jamehshooran et al. (2015) "The moderating effect of web service on the relationship between business analytics and supply chain performance"	Supply Chain Performance, Business Analytics, Supply Chain Operations Reference model, Information system	Tedarik zinciri performansı	Otomobil endüstrisi	Nicel
Lechner et al. (2016) "Vertical Coepetition and the Sales Growth of Young and Small Firms"	Belirtilmemiş	Rakipler arası dikey iş birliği (vertical coepetition)	Kobiler (Almanya'da girişim sermayesi tarafından finanse edilen firmalar)	Nicel
Sears (2017) "When are acquired technological capabilities complements rather than substitutes? A study on value creation"	Technological acquisitions, Technological overlap, Technological capabilities, Value creation, RBV, RDT	Satın alma sonrası teknolojik yeteneklerin tamamlayıcılığı	Satın alınan küçük teknoloji tabanlı imalat firmaları (97 satın alma işlemi)	Nicel
Ahammad et al. (2017) "Integration of Non-market and Market Activities in Cross-border Mergers and Acquisitions"	Belirtilmemiş	Firmaların piyasa ve piyasa-dışı faaliyetleri	Sınır ötesi birleşme ve devralmalarda birleşme sonrası entegrasyon aşaması	Nicel

Wei and Clegg (2017) "Exploring sources of value destruction in international acquisitions: A synthesized theoretical lens"	RBV, RDT, Post-acquisition integration	Satın alma sonrası entegrasyon ve değer yıkımı	Yüksek teknoloji endüstrilerindeki uluslararası satın almalar (Farklı ülkelerdeki tıbbi teknoloji endüstrileri)	Nitel (Çoklu Örnek Olay)
Liu and Chen (2018) "The impacts of competence-based marketing capabilities: relative attention, relationship learning and collaboration development"	Attention, Relationship learning, OEM suppliers, Collaboration development, Competence-based marketing	Yetkinlik temelli pazarlama yetenekleri	Tedarikçi-alıcı ilişkileri (Tayvan'daki en büyük 1000 elektronik - imalat- firması)	Nicel
Austen and Frąckiewicz-Wronka (2018) "Stakeholders and resources in public hospitals. Towards an integrated view"	Stakeholders, RBV, RDT, Organizational effectiveness, Public hospitals	Stratejik seçimlerin mantığı	Kamu Hastaneleri (Polonya'daki 93 kamu hastanesi)	Nicel
Chang et al. (2019) "Constructing a risk management indicator model for travel agencies: a resource integration perspective"	RBT, RDT, Risk management, Content analysis, Delphi method, Analytic hierarchy process, Tourism risk, Travel agencies, strategic management	Risk Yönetimi (İşletme riski gösterge sistemi)	Tayvan seyahat acentaları	Karma Yöntem
Lu and Huang (2019) "Manufacturing strategy, organizational slack, and the formation of interfirm linkages"	Efficiency and flexibility, Interfirm linkages, Organization slack	Firmalar arası iş birliği	İmalat firmaları (Tayvan'da yarı iletken ve optoelektronik sektörlerinden halka açık 80 elektronik firması)	Nicel
Pomegbe et al. (2020) "Enhancing the Innovation Performance of Small and Medium-Sized Enterprises Through Network Embeddedness"	Competitiveness, Innovation performance, network embeddedness, relational embeddedness, structural embeddedness, cognitive embeddedness	İnovasyon Performansı	Kobiler	Nicel
Tang and Tang (2021) "Does it pay to bribe? The influence of bribery on new venture disbanding in China"	Firm bribery activity, Local economic development, New venture disbanding, Organizing activity	Yeni girişimlerin tasviyesi	Çin'deki sekiz şehirde (Tianjin, Pekin, Hangzhou, Guangzhou, Chengdu, Xi'an, Shenyang, Wuhan) bulunan 118 girişimci	Nicel
Nandi et al. (2021) "Do blockchain and circular economy practices improve post COVID-19 supply chains? A resource-based and resource dependence perspective"	Blockchain, Circular economy, Supply chain, COVID-19, RBV, Resilience	Tedarik zinciri kesintisi	COVID-19 döneminde blok-zinciri ve döngüsel ekonomi faaliyetleri (ABD veya globalde farklı sektörlerdeki firmalar)	Nitel
Fındıkoğlu et al. (2021) "Partnering for prosperity: small IT vendor partnership formation and the establishment of partner pools"	Rbv, RDT, SMEs, IT service providers, IT partnership formation	Ortaklık Oluşumu (Bilişim Teknolojisi Hizmet Ortaklığı)	Küçük ve orta ölçekli bilişim teknolojisi şirketleri	Nitel (Çoklu örnek olay)
El Ebrashi and El-Batawy (2021) "Dependence and Resourcefulness: A Typology of Social Impact Scaling Strategies"	Social venture, RBV, RDT, Typology, Scale up, Venture growth, Social impact	Büyüme stratejileri	Sosyal girişimler (Mısır'daki 20 sosyal girişim)	Nitel
Xiong et al. (2021) "Centrally administered state owned enterprises engagement in China's public-private partnerships: a social network analysis"	Public-private partnerships, state-owned enterprises, RBV, RDT, Social network analysis	Kamu -Özel ortaklığı ağı	Çin'de merkezi olarak yönetilen kamu iktisadi teşebbüsleri (Ulaşım ve çevre koruma sektörleri)	Nitel
Ko et al. (2021) "Exploring the factors affecting technology transfer in government-funded research institutes The Korean case"	Technology transfer, Government-funded research institutes, RDT, RBV, Technology licensing office	Teknoloji transfer performansı	Kore'de devlet tarafından finanse edilen araştırma enstitüleri	Nicel
Liu et al. (2021) "The more the better vs. less is more: Strategic alliances, bricolage and social performance in social enterprises"	Bricolage, Social enterprises, Social impact scaling, Strategic alliances, Entrepreneurial orientation	Stratejik ittifaklar, brikolaj ve sosyal performans	Çinli sosyal girişimciler	Nicel

Zhuang et al. (2021) "Examining antecedents, consequences, and contingencies of proactive environmental strategy"	Social capital, Proactive environmental strategy, Internationalization, RBV, Environmental dynamism, RDT	Sosyal sermaye ve proaktif çevre stratejisi ilişkisi	Çin'deki imalat firmaları	Nicel
Tseng et al. (2021) "Resource utilization model for sustainable solid waste management in Vietnam: A crisis response hierarchical structure"	Sustainable solid waste management, RBV, RDT, Fuzzy interpretive structural modeling, Matrix of cross-impact multiplications applied to classification	Sürdürülebilir katkı atık yönetimi	Covid-19 pandemisi döneminde Vietnam	Nicel
Chand and Tarei (2021) "Do the barriers of multi-tier sustainable supply chain interact? A multi-sector examination using resource-based theory and resource-dependence theory"	Sustainable supply chain, Multi-tier suppliers' network, DEMATEL, Barriers	Karşılıklı ilişkilerin sürdürülebilirliğin deki engeller	Çok katmanlı tedarik zinciri ilişkileri	Nicel
Nofiani et al. (2021) "The dynamics between balanced and combined ambidextrous strategies: a paradoxical affair about the effect of entrepreneurial orientation on SMEs' performance"	Entrepreneurial orientation, Innovation ambidexterity, Balanced dimension, Combined dimension, SMEs' performance, Social network ambidexterity	İki Yönlü (ambidexterity) stratejiler	Kobiler (Endonezya, Yogyakarta'da 205 moda firması sahibi/yöneticisi)	Nicel
Zhang et al. (2022) "Research on Successful Factors and Influencing Mechanism of the Digital Transformation in SMEs"	Digital transformation, SMEs, Success factors, Employee skills	Dijital Dönüşüm	Çin'deki Kobiler	Nicel
Barroso-Castro et al. (2022a) "Listed SMEs and innovation: the role of founding board members"	Board of directors, Innovation, Entrepreneurial SMEs, Founders	Yenilik (inovasyon) yönetiminde kurucu yönetim kurullarının rolü	Kobiler	Nicel
Kumar (2022) "Internal flexibility in health-care organizations: a value-laden perspective on sustainability"	Sustainability, Internal flexibility, Health-care organizations, Emerging market	İç esneklik ve Sürdürülebilirlik	Hindistan'daki kamu sağlık bakım sistemi	Nicel (Örnek olay)
Jin and Shao (2022) "Power-leveraging paradox and firm innovation: The influence of network power, knowledge integration and breakthrough innovation"	Network power, Knowledge power Relational power, Knowledge integration, Breakthrough innovation	Çığır Açıcı inovasyon Ağları	Çin'deki Yüksek Teknoloji endüstrileri	Nicel
Kuo et al. (2022) "Proactive environmental strategies in the hotel industry: eco-innovation, green competitive advantage, and green core competence"	Proactive environmental strategies, Eco-innovation, Green competitive advantage, Green core competence	Proaktif Çevre Stratejileri	Otel Endüstrisi (Tayvan'daki otel çalışanları)	Nicel
Romero-Castro et al. (2023) "Finance, technology, and values: A configurational approach to the analysis of rural entrepreneurship"	Financial inclusion, Digital inclusion, Values, The Way of St. James, Entrepreneurship, Fuzzy-set qualitative comparative analysis	Kırsal girişimcilik	İnanç turizmi (2010-2019 döneminde İspanya'nın Galiçya Bölgesindeki hac yolları)	Nitel
Li et al. (2023) "The impact of creating shared value strategy on corporate sustainable development: From resources perspective"	Creating shared value, Corporate sustainable development, Social performance, Environmental performance, Financial performance	Paylaşılan değer stratejisi	Çin'de çeşitli alt sektörlerde faaliyette bulunan imalat firmaları	Nicel
Donelli et al. (2023) "Philanthropy patterns in major Australian performing arts organizations"	Philanthropy, Performing arts, Resource dependence, RBV	Hayırseverlik	Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (Avustralya'daki sahne sanatları endüstrisi)	Nitel (örnek olay)
Zhang et al. (2023) "The Strategic Resources and Competitive Performance of Family Owned and Non Family Owned Firms in the Retail Business of Los Angeles"	Family-owned business, RBV, Strategic resources, Competitive performance, Retail business	Firmanın stratejik kaynaklarının performansa etkisi	Aile sahipliğindeki ve aile sahipliğinde olmayan perakende şirketleri	Nicel

Tablo 3’te görüldüğü üzere, KTG ve KBK’nın birlikte kullanıldığı ampirik çalışmalarda ele alınan olgular açısından “Firmalar arası iş birliği stratejileri”, “Sürdürülebilirlik”, “İnovasyon”, “Girişimcilik” ve “İnsan Kaynakları Yönetimi” gibi ana tema başlıkları öne çıkmaktadır. Firmalar arası iş birliği stratejileri noktasında Shi ve Liao (2013), Dias ve Magriço (2011) ve Liu vd., (2021) firmalar arası ittifaklar konusundaki anlayışın geliştirilmesinde; Sears (2017) ve Wei ve Clegg (2017) satın alma işlemleri ile ilgili; Lechner vd. (2016) işbirliğinin özel bir türü olarak rakipler arası işbirliği (coopetition) konusunda; Fındıkoğlu vd. (2021) ortaklığın oluşumunu açıklamada; Xiong vd. (2021) özel bir işbirliği türü olarak kamu-özel ortaklığını açıklamada; Lu ve Huang (2019), El Ebrashi ve El-Batawy (2021), Hessels ve Parker (2013) ise firmalar arası işbirliği ve büyüme konularına yönelik olarak iki yaklaşımın açıklamalarından yararlanmıştı. Sürdürülebilirlik teması altında toplanan çalışmalarda genel olarak kurumsal sosyal sorumluluk (Husted vd., 2015), katı atık yönetimi (Tseng vd., 2021), ekolojik sanayi bölgeleri (Zhu vd., 2015), örgütlerin iç esnekliği (Kumar, 2022) ve paylaşılan değer stratejisi (Li vd., 2023) olgularına odaklanılmıştır. Sürdürülebilirlik çalışmalarının son yıllarda yoğunluk kazanması ayrıca dikkat çeken bir sonuç olarak paylaşılmaktadır. İki yaklaşımın birlikte kullanıldığı ampirik çalışmalarda öne çıkan diğer bir tema da inovasyon olarak belirlenmiştir. Bu noktada, çığır açıcı inovasyon ağları (Jin ve Shao, 2022), inovasyon yönetiminde kurucu yönetim üyelerinin rolü (Barroso-Castro vd., 2022a) ve inovasyon performansı (Pomegbe vd., 2020) iki yaklaşımın birlikte kullanılmasıyla açıklanmaya çalışılan inovasyon ana teması altındaki olgular olarak değerlendirilmektedir. Son yıllardaki popüler konu başlıklarından birisi olan proaktif çevre stratejileri (Zhuang vd., 2021; Kuo vd., 2022) olgusu ise sürdürülebilirlik ve inovasyon çalışmalarının kesişiminde yer almaktadır. Girişimcilik de iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı ampirik çalışmalardaki ana temalardan birisi olarak belirlenmiştir. Bu anlamda iç girişimcilik (Garrett Jr ve Neubaum, 2013), yeni girişimlerin tasviyesi (Tang ve Tang, 2021) ve kırsal girişimcilik (Romero-Castro vd., 2023) öne çıkan olgulardır.

Bir diğer ana tema olarak İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) belirlenmiştir. İKY çalışmaları görece daha geleneksel bir çalışma alanını ifade etmektedir. Bu kapsamda ana ülke İK uygulamalarının sınır ötesine transferi (Myloni vd., 2007) ve küresel yetenek yönetimi (Garavan, 2012) iki yaklaşımın birlikte kullanılarak anlaşılmaya çalışıldığı İKY olguları olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu olguların özellikle İKY içindeki daha özel bir çalışma alanı olan Uluslararası İKY başlığında yer alması ayrıca dikkat çekici bir tespit olarak paylaşılabilir.

İki yaklaşımın birlikte kullanıldığı ampirik çalışmalarda, yoğunlukla tercih edilmeleri nedeniyle, öne çıkan araştırma bağlamları şu şekilde sıralanabilir: Kobiler (Hessels ve Parker, 2013; Lechner vd., 2016; Pomegbe vd., 2020; Barroso-Castro vd., 2022a; Nofiani vd., 2021; Fındıkoğlu vd., 2021), imalat firmaları (Garrett Jr ve Neubaum, 2013; Lu ve Huang, 2019; Sears, 2017), tedarik zinciri ilişkisi (Chand ve Tarei, 2021; Liu ve Chen, 2018), Çin (Jin ve Shao, 2022; Xiong vd., 2021), Hindistan (Kumar, 2022) ve Vietnam (Tseng vd., 2021) gibi Asya ülkeleri, kâr amacı gütmeyen örgütler (Donelli vd., 2023) ve sosyal girişimler (Liu vd., 2021; El Ebrashi ve El-Batawy, 2021). Bunların kesişimini bağlam olarak belirleyen çalışmalar da bulunmaktadır: Çin’deki kobiler (Zhang vd., 2022), Çin’deki imalat firmaları (Li vd., 2023;

Zhuang vd., 2021) gibi. Bunların dışında sağlık sistemi ve sağlık endüstrisi (Kash vd., 2014; Austen ve Frackiewicz-Wronka, 2018; Wei ve Clegg, 2017) sektör düzeyinde öne çıkan önemli bağlamsal unsurlardan birisi olarak dikkat çekmektedir.

İki yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalarda yöntem olarak çok büyük oranda (%75) nicel araştırma kurgusu benimsenmiştir: Bu kategorideki 40 çalışmadan 30'unda nicel, 9'unda nitel ve sadece birinde karma yöntem kullanılmıştır. Buradaki çalışmalarda ele alınan olguların doğasının nicel yöntemin kullanılmasında belirleyici olduğu düşünülmektedir.

3.3. Çoklu Yaklaşım Kullanan Derleme Çalışmalar

Bu ve sonraki başlıkta, çoklu yaklaşımları kullanan çalışmalara ait tanımlayıcı bilgiler sunulacaktır. Söz konusu çalışmalarda KTG ve KBK'ya ek olarak başka yaklaşımlar da kullanıldığı için bu kısımdaki tablolara hangi teorilerin kullanıldığını gösteren bir sütun daha eklenmiştir.

Çoklu yaklaşımların kullanıldığı derleme çalışmalarda, sadece KTG ve KBK'nın kullanıldığı çalışmalara kıyasla, ele alınan olgular açısından daha dağınık bir görünüm söz konusudur. Bu nedenle, bu kategorideki çalışmalarda ele alınan olgular açısından, daha yoğun çalışmaları itibarıyla, öne çıkan ana temaların belirlenmesinde zorlanılmıştır. Yine de öne çıkan ana temaları şu üç başlıkta toplayabiliriz: i) örgütler arası ilişki ve iş birlikleri ii) dış kaynak kullanımı ve iii) tedarik zinciri ilişkisi. Örgütler arası ilişki ve iş birlikleri teması altında uluslararası dağınık teknoloji birimlerinden oluşan ağlar (Medcof, 2001), firmalar arasındaki bağımlılık ilişkilerinin yönetilmesi noktasında başvuru eylemler (Ahmed ve Pratap, 2022) ve örgütler arası iş birliği (Lee ve Hung, 2022) olguları ele alınmaktadır. Dış kaynak kullanımı teması altında ise bilgi sistemlerinin dış kaynak kullanımı (Cheon vd., 1995) ve ana faaliyetlerin dış kaynak kullanımı (Strange, 2011) olguları yer almaktadır. Tedarik zinciri, bu kategorideki çalışmalarda ele alınan olgular açısından belirlenen diğer bir ana temadır. Çevresel değişimlerin hızlı olduğu ortamlarda tedarik zincirlerindeki dinamiklik (Yin ve Ran, 2021), tedarik zinciri entegrasyonu (Perdana vd., 2019) ve tedarik zincirlerinde bilgi paylaşımı (Kembro vd., 2014) bu tema altında ele alınan olgulardır.

Ancak bu temalar altında toplanan çalışmaların bu kategorideki toplam çalışma sayısının görece düşük bir kısmını karşıladığını da ifade etmek gerekir. Dolayısıyla burada oluşturulan temalar bu kategorinin genelini yansıtmada noktasında kısıtlı bir görünüm sunmaktadır. Bu durumun, çoklu teorilerin çeşitli bağlamlarda herhangi bir olgu ile ilgili anlayışın geliştirilmesinde kullanılabilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 4. Çoklu Yaklaşımın Kullanıldığı Derleme Çalışmalarına Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Çalışma	Anahtar Kelimeler	Teoriler*	Olgu	Yöntem
Wright and McMahan (1992) "Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management"	Belirtilmemiş	KK, KBK, İMK, KTG, Siberetik model, VK, Davranışsal perspektif	Stratejik insan kaynakları yönetimi	Teorik Tartışma
Cheon et al. (1995) "Theoretical perspectives on the outsourcing of information systems"	Belirtilmemiş	VK, KBK, KTG, İMK	Bilgi sistemlerinin dış kaynak kullanımı	Teorik Tartışma, Kavramsal çerçeve
Medcof (2001) "Resource-Based Strategy And Managerial Power In Networks Of Internationally Dispersed Technology Units"	Technology, Resources, Dependency, Power, Structure	KTG, KBK, Vroom-Yetton Liderlik Modeli	Uluslararası düzeyde dağıtık teknoloji birimlerinden oluşan ağların yönetimi	Teorik tartışma
Gabrielsson and Huse (2005) "Outside directors in SME boards- a call for theoretical reflections"	Boards of directors, Outside directors, SMEs, Family firms, Venture capital	VK, KBK, KTG	Yönetim kurullarındaki dış yöneticilerin katkıları ve rolleri	Teorik tartışma, Kavramsal çerçeve
Street and Cameron (2007) "External Relationships and the Small Business: A Review of Small Business Alliance and Network Research"	Belirtilmemiş	KBK, KTG, DT	Küçük işletmelerin dış çevre ile ilişkileri	Sistemik literatür incelemesi, Kavramsal çerçeve
Ofori-Dankwa and Julian (2011) "Utilizing an Integrative Multilens Model Explaining Firm Performance in Double-Void Emerging Economies"	Belirtilmemiş	KK, KBK, KTG	Firma performansı	Teorik tartışma
Strange (2011) "The outsourcing of primary activities: Theoretical analysis and propositions"	Externalization, Outsourcing, RDT, RBV, Transaction cost economics	İMK, KBK, KTG	Ana faaliyetlerin dış kaynak kullanımı	Teorik tartışma
Connelly et al. (2011) "Toward a "theoretical toolbox" for sustainability research in marketing"	Sustainability, Organization theory	İMK, VK, KK, ÖEK, KBK, KTG, SAT, ÜKT, sinyal teorisi (signaling theory)	Sürdürülebilir pazarlama	Teorik Tartışma
Kembro et al. (2014) "Theoretical perspectives on information sharing in supply chains: a systematic literature review and conceptual framework"	Supply chain management, Supply chain, Information sharing, Literature review, Theoretical perspectives	İMK, Kaynak Yönetimi Teorileri, DY, KBK, KTG	Tedarik zincirlerinde bilgi paylaşımı	Sistemik literatür incelemesi, Kavramsal çerçeve
Cullen and Parker (2015) "Improving performance in project-based management: synthesizing strategic theories"	Project management, Performance management, Theory, Resource management	Kısıtlar teorisi (theory of constraints), KBK, KTG	Proje yönetimi	Teorik tartışma, Kavramsal çerçeve
Frynas and Yamahaki (2016) "Corporate social responsibility: Review and roadmap of theoretical perspectives"	Belirtilmemiş	PT, KBK, KTG, VK	Kurumsal sosyal sorumluluk	Teorik Tartışma, Kavramsal çerçeve, Sistemik literatür incelemesi
Blankenburg (2018) "Theoretical Framework for Intellectual Capital Reporting of NPOs"	Belirtilmemiş	VK, KK, KTG, PT, KBK	Kâr amacı gütmeyen örgütlerin entelektüel sermaye raporlaması	Teorik tartışma
Khairuddin et al. (2019) "A conceptual study on contingent impact of external integration on innovation SME business success relationship"	SMEs business success, Innovations, RBV, Strategic Contingency Theory, RDT	KTG, DY, KBK	İnovasyon	Teorik tartışma, Kavramsal çerçeve

Perdana et al. (2019) "Broad span of supply chain integration: theory development"	Supply chain integration, RDT, RBV	DY, İMK, KTG, KBK	Tedarik zinciri entegrasyonu	Sistematiik literatür incelemesi, Teorik tartışma
Mahapatra et al. (2020) "Sourcing strategy across product life cycle stages: relevance of multiple-mode governance"	Product life cycle, Organisation theory, Governance mechanism, Risk aversion, Sourcing strategy	İMK, KTG, SMK, KBK	Kaynak yönetim mekanizmalarının etkinliği	Teorik Tartışma
Cuervo-Cazurra and Li (2021) "State ownership and internationalization: The advantage and disadvantage of stateness"	State-owned multinationals, State owned enterprises, State ownership, Stateness, Multinationals, Governance, Internationalization; International business	VK, KBK, KK, KTG	Devlet sahipliğindeki uluslararası işletmeler	Sistematiik literatür incelemesi
Yin and Ran (2021) "Theoretical exploration of supply chain viability utilizing blockchain technology"	Blockchain technology, supply chain viability, RDT, RBV, TOE theory	TOÇ, KBK, KTG	Tedarik zinciri dinamikliği (viability)	Teorik tartışma
Ahmed and Pratap (2022) "Constraint absorption in emerging economies: the role of business groups"	Emerging economies, Business groups, Institutional theory, Emerging markets, RDT, Constraint absorption	KTG, KBK, KK	Firmalar arası bağımlılık ilişkilerinin yönetilmesi (constraint absorption)	Teorik tartışma
Lee and Hung (2022) "Meta-Analysis of Collaboration and Performance: Moderating Tests of Sectoral Differences in Collaborative Performance"	Belirtilmemiş	KBK, KK, KTG	Örgütler arası iş birliği	Meta-analiz
Hafiz et al. (2022) "Towards the Underlying Theories of Small Firm Growth: A Literature Review"	Capability, Growth, Review, Small firm, Underlying theories	KTG, KBK, ÜKT, BTG, DYY	Küçük işletmelerin büyümesi	Sistematiik Literatür incelemesi
Wigger and Lauvås (2022) "Collective resources in entrepreneurship: a reconceptualisation of resource mobilization"	Collective resources, Resource mobilisation, Governance of resources, Social arrangements, Opportunity exploitation	KTG, KBK, KK	Girişimci firmaların kaynak mobilizasyonu	Teorik tartışma, Kavramsal çerçeve
Magnusson and Werner (2023) Conceptualisations of incumbent firms in sustainability transitions: Insights from organisation theory and a systematic literature review	Automotive industry, environmental innovation, incumbent, organisational behaviour, sustainability transition, systematic literature review	DYY, KTG, KBK, KK, Örgütsel öğrenme	Sürdürülebilirlik dönüşüm / geçişlerinde yerleşik firmalar	Sistematiik literatür incelemesi, Kavramsal çerçeve
Kumalaningrum et al. (2023) "Ambidexterity in Indonesian SMEs: A systematic review and synthesis for future research"	Ambidexterity, COVID-19, RBV, RDT, Social networks theory	KBK, KTG, SAT	Kobilerin çift yönlü (ambidexterity) stratejileri	Sistematiik literatür incelemesi

* İMK (İşlem Maliyeti Kuramı), KK (Kurumsal Kuram), VK (Vekalet Kuramı), PT (Paydaş Teorisi), DY (Durumsal/Koşul Bağımlılık Yaklaşımı), ÖEK (Örgütsel-Popülasyon Ekolojisi Kuramı), SAT (Sosyal Ağ Teorisi), TOÇ (Teknoloji Organizasyon Çevre Modeli), DT (Denge Teorisi / equilibrium theory), ÜKT (Üst Kademe Teorisi / upper echelons theory), SMK (Sosyal Mübadele Kuramı), DYY (Dinamik Yetenekler Yaklaşımı), BTG (Bilgi Temelli Görüş)

Bu kategorideki çalışmalar, kullanılan yaklaşımlar açısından değerlendirildiğinde, sırasıyla KK, İMK ve VK'nın KTG ve KBK ile birlikte en fazla kullanılan yaklaşımlar olduğu görülmüştür. Bunlardan özellikle İMK, "dış kaynak kullanımı" ve "tedarik zinciri" konularının ele alınmasında KTG ve KBK yaklaşımlarına katkı sunmuştur. KK en fazla birlikte kullanılan

yaklaşım olmasına rağmen, kuramın açıklama kapsamının geniş olması hasebiyle herhangi bir olgu üzerine kullanılabilmesinden dolayı, KTG ve KBK ile birlikte kullanıldığı çalışmalarda ortak bir olgu tespit edilememiştir. Söz konusu yaklaşımların çalışmalarda nasıl konumlandırıldığı ile ilgili olarak iki örnek çalışma üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Örneğin Ahmed ve Pratap (2022) örgütlerin hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları kaynakları nasıl temin edecekleri, bunları edemedikleri durumda ortaya çıkacak belirsizlikleri nasıl yönetecekleri bağlamında KBK, bu ihtiyaç duyulan kaynakların maddi ve maddi olmayan kaynaklar şeklinde ayrılması noktasında KTG ve özellikle yükselen ekonomilerde işletme gruplarının siyasi meşruiyete sahip olmaları hasebiyle değerli kaynaklara ulaşmada daha avantajlı olmalarını gerekçelendirmede ise KK kullanmışlardır. Bir başka çalışmada Cheon vd. (1995) bilgi sistemlerinin dış kaynak kullanımı olgusunu incelemede KTG ve KBK'ye ek olarak İMK ve VK'yı kullanmışlardır. Söz konusu çalışmada KTG firmaların rekabet üstünlüğü elde etmek için uygulayacakları stratejilerde kullanacakları bilgi sistemleri kaynak ve kabiliyet havuzlarını belirleme, KBK firmaların sahip olmadıkları kritik kaynakları dış kaynak kullanımı yoluyla diğer örgütlerden sağlarken ortaya çıkan bağımlılık ilişkilerini açıklamada, İMK bilgi sistemlerinin firma içinde uygulanmasına bir alternatif olarak dış kaynak kullanımını değerlendirmede ve bu işlemlerin başka bir firmadan sağlanması neticesinde bunu sağlayan firma ile yapılan sözleşmenin şartlarını yerine getirmek açısından, VK dış kaynak kullanımı yoluyla elde edilen bilgi sistemleri işlemlerinde bu hizmeti sağlayan firma ile alan firma arasında bir asillik-vekillik ilişkisinin oluşabileceği ve bu vekaletten kaynaklanan maliyet ve belirsizliklerin açıklanmasında kullanılmıştır.

Bu kategorideki diğer bir tespit, sadece iki yaklaşımın kullanıldığı çalışmalara göre, çoklu yaklaşımların kullanıldığı derleme çalışmalarında daha eski tarihli çalışmaların sayısının görece fazla olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir olgu ile ilgili anlayışın geliştirilmesi adına çok sayıda yaklaşımın bakış açılarının (teorik tartışma ya da literatür incelemesi şeklinde) kullanılması görece daha önce uygulanan bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

3.4. Çoklu Yaklaşım Kullanan Ampirik Çalışmalar

Çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalara ait tanımlayıcı bilgilerin sunulduğu tablo aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 5. Çoklu yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalara ait tanımlayıcı bilgiler

Çalışma	Anahtar Kelimeler	Teoriler*	Olgu	Bağlam	Yöntem
Teng et al. (1995) "Decisions to Outsource Information Systems Functions: Testing a Strategy-Theoretic Discrepancy Model"	Decision Processes, Information Management, Strategy, Policy	KBK, KTG, SYT	Bilgi Sistemlerinin dış kaynak kullanımı	Farklı sektörlerdeki şirketler (Kurumsal düzeydeki üst düzey bilgi sistemleri yöneticileri)	Nicel
Donada (2001) "Co-development partnerships: consequences for car suppliers"	Co-development, Buyer-supplier partnerships, Force of proposition, Car industry, PLS methods	İMK, KTG, KBK	Birlikte geliştirme iş birliği	Otomotiv sektöründeki Alıcı-Tedarikçi ilişkileri	Nicel

Kern et al. (2002) "Exploring ASP as sourcing strategy Theoretical perspectives, propositions for practice"	Outsourcing, Application services provision, Interdisciplinary contingency theory, case research approach	İMK, VK, KTG, KBK	Kaynak bulma stratejisi olarak Uygulama hizmet sağlayıcıları	Uygulama Hizmet sağlayıcı firmalar (Amerika ve Avrupa'daki çeşitli uygulama hizmet sağlayıcıları)	Nitel (Örnek Olay)
Jaw and Liu (2004) "Towards an integrative framework of strategic international human resource control: the case of Taiwanese subsidiaries in the People's Republic of China"	International human resource contro, competitive strategies, Inter-organizational interdependencies, Taiwanese subsidiaries operating in China.	KTG, KBK, KK	Uluslararası insan kaynakları kontrolü	Çin'de faaliyet gösteren Tayvan merkezli iştirakler	Nicel
Nordqvist and Minichilli (2008) "What makes boards in small firms active?"	Small firms, Board task involvement, Knowledge, Board evaluations, Norway	VK, KBK, KTG	Yönetim kurullarının aktifliği-katılımı	Küçük firmalar (5-30 arasında çalışanı olan 347 Norveç firması)	Nicel
McCarthy-Byrne and Mentzer (2011) "Integrating supply chain infrastructure and process to create joint value"	Governance, Supply chain management, Resource management, Cross-functional integration	KBK, KTG, İMT	Tedarik zinciri değer entegrasyonu	Tedarikçi- Alıcı ilişkileri (ABD'de yedi farklı sektördeki firmalar)	Karma Yöntem
Murphy et al. (2012) "Small firm entrepreneurial outsourcing: Traditional problems, nontraditional solutions"	Business improvement, Innovation, Supplier partner selection, Process design, Contract negotiation, Process planning, SMEs, Entrepreneurialism, Outsourcing	İMK, KTG, KBK	Dış Kaynak Kullanımı	Küçük girişimci firmalar (Şangay Kuluçka Merkezindeki 6 girişimsel teşebbüs)	Nitel (Örnek Olay)
Sun and Lee (2013) "Enhancing innovation through international joint venture portfolios: From the emerging firm perspective"	International joint venture portfolios, emerging economies, structural embeddedness, portfolio characteristics	KBK, KTG, AT	İnovasyon Yönetimi	Yükselen Ekonomiler (Çin'deki elektronik ve bilgi teknolojisi endüstrilerindeki uluslararası ortak girişimler)	Nicel
Lai et al. (2013) "Transaction-Specific Investments, Relational Norms, and ERP Customer Satisfaction: A Mediation Analysis"	Customer satisfaction, ERP, Mi-cromediation chain, Relational norms, Service quality, Transaction-specific investment, Trust	İMK, KTG, KBK	Kurumsal kaynak planlama uygulamaları	Çin	Nicel
Pangarkar and Wu (2013) "Alliance formation, partner diversity, and performance of Singapore startups"	Alliance strategy, Partner diversity, Firm performance, Startups, Internet sector	KBK, KTG, ÖÖY	Stratejik ittifaklar	Yüksek teknoloji start-up firmaları (Singapur merkezli İnternet şirketleri)	Nicel
Maseda et al. (2015) "Impact of Outsiders on Firm Performance over Different Generations of Family-Owned SMEs"	Belirtilmemiş	VK, KBK, KTG	Yönetim kurullarına dışardan gelen yöneticilerin (outsider) katkıları ve rolleri	Aile şirketi olan KOBİ'ler (aile sahipliğindeki 369 İspanyol şirket)	Nicel
Özpolat et al. (2015) "Food Aid Procurement and Transportation Decision-making in Governmental Agencies: The United Nations/European Union versus the United States Approach"	Humanitarian logistics, food aid, RBV, RDT, Transaction cost economics	İMK, KTG, KBK	Devlet Kurumlarının Gıda yardımının tedarik zinciri	ABD ile Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) Gıda yardım programları	Nitel (Çoklu Örnek Olay)
Denicolai et al. (2015) "The Dynamics Of The Outsourcing Relationship"	Outsourcing, Externalization; Isolating mechanisms, Power asymmetries, Dynamics	İMK, KTG, KBK	Dış kaynak kullanımı	Apple-Foxconn vakası	Nitel (Örnek Olay)

den Hond et al. (2015) "What Prompts Companies to Collaboration With NGOs? Recent Evidence From the Netherlands"	NGOs, Corporate responsibility, Stakeholders, Cross-sectoral interactions	KTG, KBK, SAT	Şirketlerin STK'lar ile etkileşimi	Büyük şirketlerde Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Hollanda'daki ciro açısından en büyük 500 firma)	Nitel
Demian et al. (2018) "Family control and innovativeness in private firms: the mediating role of board task performance"	Innovativeness, Board task performance, Family control, Private firm	VK, KTG, KBK	Aile üyelerinin Yönetim kurullarını kontrolü ve yenilikçilik ilişkisi	Aile işletmesi olan kobiler	Nitel
Zacharia et al. (2019) "The emerging role of coepetition within inter-firm relationships"	Strategic management, Asia, Case study, Buyer-supplier relationships, Supplier management	KBK, KTG, OT	Rakipler arası iş birliği (coepetition)	Firmalar arası ilişkiler (Hindistanda'ki otomotiv, bilişim ve hazır giyim sektörlerindeki 21 yönetici)	Nitel
Ji (2020) "Does factor market distortion affect industrial pollution intensity? Evidence from China"	Factor market distortion, Industrial pollution intensity, Ownership, Moderating effect	KK, KBK, KTG	Çevresel (endüstriyel) kirlilik ve faktör piyasasındaki bozulma	Çin	Nitel
Idris and Saridakis (2020) "Women directors and exporting activity: the moderating role of network advice"	Women directors, SMEs, Exporting activity, Network advice	KTG, KBK, SAT	Firmaların ihracat performansını açıklamada cinsiyet farklılıkları	Kobiler	Nitel
Raziq et al. (2020) "Subsidiary country managers and subsidiary development: Upper echelons and resource-based perspectives"	New Zealand, RBV, RDT, subsidiary country manager, subsidiary development, upper echelons theory	ÜKT, KTG, KBK	İştiraklerin (subsidiary) gelişimi	Yabancı sermayeli iştirakler (Yeni Zelanda'daki 429 yabancı sermayeli yan kuruluş)	Nitel
Nag et al. (2021) "Investigating drivers of circular supply chain with product-service system in automotive firms of an emerging economy"	Grey-DEMATEL, Product-service system, Circular economy, RBV, RDT, Stakeholder theory, End-of-Life	KTG, KBK, PT	Döngüsel tedarik zinciri	Hindistan otomotiv endüstrisi	Nitel
Tran et al. (2020) "Empirical Examination of Factors Influencing the Adoption of Green Building Technologies: The Perspective of Construction Developers in Developing Economies"	Green building Technologies, Adoption intention, Construction developer, Developing Economies, Vietnam	İYT, KBK, KTG	Yeşil bina teknolojisi	Gelişmekte Olan Ülke: Vietnam (142 inşaat müteahhidi)	Nitel
Schmid and Baldermann (2021) "CEOs' International Work Experience and Compensation"	Executive compensation, Human capital theory, RDT, RBV, International top managers, International work experience, Maturity, Cultural distance	KBK, KTG, BST	Yöneticilerin uluslararası iş deneyimi	Avrupa'nın en büyük 500 firmasının CEO'ları	Nitel
Santos et al. (2022) "Corporate sustainability of Portuguese seaports"	Corporate sustainability, Seaport sector, Reputation, Institutional theory, RBV, RDT	KK, KBK, KTG	Kurumsal sürdürülebilirlik	Portekiz liman sistemi	Nitel
Dourado Freire et al. (2022) "Technology-based business incubators: the impacts on resources of startups in Brazil"	Resources, Technology business incubators, Technology startups, Emerging economies, Brazil	KTG, KBK, TFV	Teknoloji girişimlerinin ihtiyaç duyduğu kaynaklar	Kuluçka merkezlerindeki teknoloji start-up firmaları	Karma (Çoklu Örnek Olay)
Barroso-Castro et al. (2022b) "SME growth speed: The relationship with board capital"	Small business, SMEs, Growth, Corporate	KTG, KBK, PP	Yönetim kurulu sermayesi	Kobiler	Nitel

Bag et al. (2022) "Examining collaborative buyer-supplier relationships and social sustainability in the "new normal" era: the moderating effects of justice and big data analytical intelligence"	Collaborative buyer-supplier relationships, Organizational justice, Big data analytical intelligence, Social sustainability, COVID-19 pandemic, New-normal era	KTG, KBK, Gevşek Bağlantı Teorisi	İşbirlikçi alıcı-tedarikçi ilişkisi ve sosyal sürdürülebilirlik	Covid-19 döneminde tedarikçi-alıcı ilişkilerindeki taraflar	Nicel
--	--	-----------------------------------	---	---	-------

* İMK (İşlem Maliyeti Kuramı), KK (Kurumsal Kuram), VK (Vekalet Kuramı), PT (Paydaş Teorisi), SAT (Sosyal Ağ Teorisi), ÜKT (Üst Kademe Teorisi / upper echelons theory), AT (Ağ Teorisi), OT (Oyun Teorisi), İYT (İnovasyonun Yayılması Teorisi / Diffusion of Innovation Theory-DOI), SYT (Stratejik Yönelim Teorisi / Strategic Orientation Theory), BST (Beşeri Sermaye Teorisi / Human Capital Theory), İMT (İlişkisel Mübadele Teorisi / relational exchange theory), ÖÖY (Örgütsel Öğrenme Yaklaşımı), TFV (Toplam Faktör Verimliliği), PP (Penrosyan Perspektif)

Çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalarda ele alınan olgular açısından değerlendirildiğinde; "Dış kaynak kullanımı", "Firmalar arası iş birliği stratejileri", "İnsan kaynakları yönetimi" ve "Tedarik zinciri yönetimi" gibi ana temalar belirlenmiştir. Dış kaynak kullanımı teması altında küçük firmaların girişimsel dış kaynak kullanımı (Murphy vd., 2012), dış kaynak kullanımı ilişkisinin dinamikleri (Denicolai vd., 2015), kaynak bulma stratejisi olarak uygulama hizmet sağlayıcıları (Kern vd., 2002), bilgi sistemlerin dış kaynak kullanımı (Teng vd., 1995) olguları ele alınmıştır. Çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalarda öne çıkan diğer bir ana tema olarak firmalar arası iş birliği stratejileri altında birlikte geliştirme iş birliği (Donada, 2001), stratejik ittifaklar (Pangarkar ve Wu, 2013), iş birliğe dayalı alıcı-tedarikçi ilişkisi (Bag vd., 2022) olguları çalışmalara konu edinmiştir. İnsan kaynakları yönetimi teması altında yöneticilerin uluslararası iş deneyimi (Schmid ve Baldermann, 2021), yönetim kurulu sermayesi (Barroso-Castro vd., 2022b), firmaların ihracat performanslarını açıklamada cinsiyet farklılıklarının rolleri (Idris ve Saridakis, 2020), yönetim kurullarındaki dış yöneticilerin katkı ve rolleri (Maseda vd., 2015), küçük firmalarda yönetim kurullarının aktifliği (Nordqvist ve Minichilli, 2008), Uluslararası insan kaynakları kontrolü (Jaw ve Liu, 2004) olguları öne çıkmaktadır. Çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalarda belirlenen son tema tedarik zinciri ilişkidir. Bu tema altında ele alınan olgular sırasıyla döngüsel tedarik zinciri (Nag vd., 2021), tedarik zinciri değer entegrasyonu (McCarthy-Byrne ve Mentzer, 2011), devlet kurumlarının gıda yardımlarının tedariki (Özpolat vd., 2015) şeklindedir.

Çoklu yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalarda araştırma bağlamları olarak Kobiler (Maseda vd., 2015; Deman vd., 2018; Murphy vd., 2012; Nordqvist ve Minichilli, 2008; Idris ve Saridakis, 2020; Barroso-Castro vd., 2022b), Çin (Jaw ve Liu, 2004; Lai vd., 2013; Sun ve Lee, 2013; Ji, 2020) ve Hindistan, Singapur, Vietnam ve Brezilya gibi diğer gelişmekte olan ekonomiler (Pangarkar ve Wu, 2013; Zacharia vd., 2019; Nag vd., 2021; Tran vd., 2020; Dourado Freire vd., 2022) öne çıkmaktadır.

Çoklu yaklaşımların kullanıldığı ampirik çalışmalardaki yöntem tercihleri açısından bir değerlendirme yapıldığında, iki yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalara benzer bir şekilde, çok büyük oranda nicel araştırma kurgusunun benimsendiği görülmektedir. Bu kategorideki 28 çalışmadan 20'sinde nicel, 6'sında nitel ve ikisinde karma yöntem kullanılmıştır. İki yaklaşımın kullanıldığı ampirik çalışmalardaki değerlendirmeye benzer şekilde, buradaki çalışmalarda da ele alınan olguların doğasının nicel yöntemin kullanılmasında belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Bu kategorideki çalışmalar, kullanılan yaklaşımlar açısından değerlendirildiğinde, derleme çalışmalarda ile bir benzerlik söz konusudur. Tablo incelendiğinde sırasıyla İMK, VK ve KK'nın KTG ve KBK'ya en fazla katkı sağlayan yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Söz konusu yaklaşımların çalışmalarda nasıl konumlandırıldığı ile ilgili olarak iki örnek çalışma üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Portekiz limanlarının kurumsal sürdürülebilirliğini konu alan Santos vd. (2022) KK, KBK ve KTG'nin açıklamalarından yararlanmıştır. Bunun için Oliver (1991)'in modelinden yararlanarak KK ve KBK'yı liman işletmeleri üzerindeki dışsal etkiler ve KTG'yi işletmelerin sahip olması gereken içsel özellikler odağında kullanmışlardır. Bu doğrultuda, Portekiz liman sistemi üzerindeki kurumsal baskıların açıklanmasında KK, firmaların varlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan bir kaynak olarak değerlendirilen sosyal onayın sağlanmasında firmaların topluma olan bağımlılığını açıklamada KBK ve son olarak toplum tarafından sağlanan sosyal onay sonucunda kazanılan kurumsal itibarın firmaya rekabet üstünlüğü sağlayan bir yetenek olarak görülmesinde KTG'den yararlanılmıştır. Kern vd. (2002) ise firmaların ihtiyaç duydukları bilişim teknolojileri kaynaklarını dış kaynak kullanımı aracılığıyla elde etmeyi bir beceri olarak değerlendirmede ve bunun firmaya bir rekabet üstünlüğü sağlayacağını açıklamada KTG, firmaların bu şekilde dış kaynaklardan yararlanırken alıcı ve satıcı firma arasında oluşan bağımlılık ilişkilerini açıklama noktasında KBK, bilgi teknolojilerinin dış kaynaklardan temin edilmesinin firmalar açısından işlem maliyetini artırma potansiyelini tartışmaya açması bakımından İMK, bilişim teknolojilerinin dış kaynak kullanımı yoluyla temin edilmesinde alıcı firmalar ile satıcı firmalar arasındaki ilişkide ortaya çıkabilecek risk/belirsizliklerin ve muhtemel potansiyel maliyetlerin sözleşmelere dahil edilip edilemeyeceği noktasında VK'yı kullanmıştır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA YERİNE: YAKLAŞIMLARIN KULLANILMA BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yönetim organizasyon şemsiyesi altındaki iki yakın disiplin olan stratejik yönetim ve örgüt kuramı alanlarında kaynakları odağına alan iki farklı yaklaşım olarak KTG ve KBK'nın birlikte kullanılıp kullanılmadıkları, eğer birlikte kullanılıyorsa birbirlerinin açıklama güçlerini arttıracak şekilde konumlandırılıp konumlandırılmadıkları merakı üzerine böylesi bir çalışma tasarlanmıştır. Bu doğrultuda KTG ve KBK'nın nasıl birlikte kullanıldığına ilişkin manzarayı ortaya koymak amacıyla, iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı çalışmalar üzerine sistematik bir literatür incelemesi yürütülmüştür. Bu kapsamda, önceki başlıklarda, belli kategoriler temelinde inceleme kapsamındaki çalışmalara ilişkin tanımlayıcı düzeyde bilgilere yer verilmiş, çalışmalar arasındaki benzerlikler/farklılıklar tespit edilmeye çalışılmış ve bu benzerlik/farklılıklardan hareketle alanın genel görünümüne ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu başlıkta ise, çalışmanın genel amacına da karşılık gelecek şekilde, yaklaşımların çalışmalardaki rolleri ve kullanım biçimlerine ilişkin bir tartışma yürütülmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu tartışma şu iki alt başlık üzerinden yürütülecektir.

4.1. Yaklaşımların Kendi Açıklama Güçlerini Arttırmak için mi, Yoksa Başka Bir Olguya Yönelik Anlayışı Geliştirmek için mi Kullanıldıklarına Dair Tespit ve Değerlendirmeler

Genel bir değerlendirme yapıldığında, inceleme kapsamındaki 97 çalışmadan sadece dört tanesi KTG veya KBK'nın ana tartışma ve açıklamaları ile ilgilidir. Geri kalan çalışmaların tamamı bu yaklaşımların açıklama kapsamı dışında kalan başka olgulara yönelik anlayışın geliştirilmesi odağında yürütülmüştür.

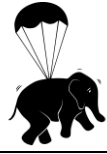
Yaklaşımların kendi açıklama güçlerini arttırmak üzere kullanıldığı dört çalışmadan üçü KTG'nin temel meselesi üzerine iken, sadece bir çalışma KBK'nın bağımlılık ile ilgili açıklamalarına yöneliktir. Bu kapsamda, Matthews ve Shulman (2005) KTG'nin ana sorunsalı olan "sürdürülebilir rekabet avantajının kaynaklarını" kamu sektörü açısından ele almıştır. Ele aldığı olgu itibarıyla KTG'nin açıklama gücünü artırma amacındaki bir diğer çalışma olan Ofori-Dankwa ve Julian (2011) hem piyasa kurumlarının hem de üretim faktörlerinin düşük seviyelerde olduğu gelişmekte olan ekonomilerde "firma performansına" yönelik bir açıklama sunmak amacıyla teorik bir tartışma yürütmüşlerdir. Zhang vd. (2023) yine KTG'nin ana meselesine odaklanarak, aile sahipliğinde olan ve olmayan perakende şirketleri açısından "firmanın stratejik kaynaklarının performansına etkisini" açıklamaya çalışmıştır. Ahmed ve Pratap (2022), KBK'nın ana açıklama çerçevesindeki anlayışı geliştirmek üzere, "bağımlılığın firmalar için oluşturduğu belirsizliklerin yönetilmesi" meselesini geliştirmekte olan ülkelerdeki işletme grupları üzerinden incelemiştir.

Söz konusu yaklaşımların başka olgulara yönelik anlayışın geliştirilmesi noktasında birlikte nasıl kullanıldıklarına dair tartışma, çalışmanın amacı doğrultusunda, aşağıdaki alt başlıkta detaylandırılmıştır.

4.2. Başka Bir Olguya Yönelik Olan Çalışmalarda Yaklaşımların Kullanılma ve Konumlandırılma Biçimleri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler

İnceleme kapsamındaki çalışmalarda yaklaşımların daha çok başka olgulara yönelik anlayışı geliştirmek üzere kullanıldığı ifade edilmişti. Burada söz konusu çalışmalarda yaklaşımların nasıl kullanıldıkları ve konumlandırıldıklarına ilişkin genel tespitler üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Yaklaşımların çalışmalarda doğrudan veya dolaylı kullanıldıklarına ilişkin ikili bir ayrım yapılabilir. Doğrudan kullanım ile kastedilen, araştırmanın gerekçelendirilmesinde, hipotez ve önermelerin geliştirilmesinde yaklaşımların açıklamalarına daha merkezi bir biçimde yer verilmesidir. Dolaylı kullanım ile kastedilen ise yaklaşımların araştırmanın (yukarıdaki gibi operasyonel boyutlarına karşılık gelmeyecek şekilde) sadece arka plandaki mantığının şekillendirilmesinde kullanılması ya da literatürdeki bir başlık olarak verilmesi kastedilmektedir. İnceleme kapsamındaki çalışmalarda yaklaşımların daha çok dolaylı bir biçimde kullanıldıkları görülmektedir. Yazarlar tarafından yapılan tartışmalar neticesinde, dolaylı kullanımın da iki şekilde tezahür ettiğine dair bir sonuca ulaşılmıştır.

- İlk dolaylı kullanım biçimi olarak, yaklaşımların en fazla öne çıkan ve dolayısıyla açıklayıcılık gücünün yüksek olduğu argümanlarını¹² kullanma eğiliminin olduğu görülmüştür. Bu anlamda yaklaşımları dolaylı bir biçimde kullanan çalışmalarda genel olarak KTG “içsel” bir bakış açısıyla KBK ise “dışsal” odağı açısından ele alınmışlardır. Özellikle, inceleme sonuçlarının verildiği kategorilerden birisi olan “*sadece KTG ve KBG’nin birlikte kullanıldığı çalışmalarda*”, harici pazar hususları/bağımlılık ilişkileri üzerinden *dışsallık* ve dahili kaynak konfigürasyonları tartışmaları üzerinden *içsellik* vurgusunun açıklayıcılık gücü açısından ön plana çıktığı görülmektedir.
- İkinci dolaylı kullanım biçimi olarak, bir araştırmacı tarzı olarak, yaklaşımların argümanlarının olgulara yönelik anlayışı geliştirme noktasında “*araçsal*” bir mantıkla kullanıldıkları tespit edilmiştir. İlgili çalışmalarda araştırmacıların yaklaşımların argümanlarını araştırmada ele alınan olgunun kabul edilebilirliğini gerekçelendirmede kullandıkları görülmektedir. “*Araştırma amacının meşrulaştırılması*” olarak ifade edilebilecek bu durum da özellikle inceleme sonuçlarının verildiği kategorilerden bir diğeri olan “*çoklu yaklaşımların kullanıldığı çalışmalarda*” daha fazla tercih edilmiştir. Bu durum araştırmanın kabul edilme olasılığının artması, daha geniş okuyucu kitlesine ulaşması ve ilgili kitle tarafından anlaşılıp, benimsenmesini kolaylaştırıcı bir bağlam oluşturulması açısından değerlendirilebilir. Dergilerin yayın süreçlerinin kendine özgü işleyişi de göz önüne alındığında, konunun “*pragmatist*” yönünün de tartışmaya bir boyut katacağı söylenebilir.

Yaklaşımların çalışmalarda birbirlerine karşı nasıl konumlandırıldıkları noktasında “birbirlerinden bağımsız/ayrık” ve “argümanlarının sentezlenmesi” şeklinde kullanıldıklarına dair ikili bir ayırım yapılabilir. İnceleme kapsamındaki çalışmalarda yaklaşımların daha çok birbirlerinden bağımsız/ayrık bir şekilde konumlandırıldıkları görülmektedir. Bu durum, yukarıda bahsedildiği gibi, ilgili çalışmalarda yaklaşımların araştırma olgusunun belirli bir yönünü açıklama noktasında “*araçsal*” bir amaçla kullanılmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir amaç doğrultusunda, farklı yaklaşımların argümanlarını etkileşime sokma ve bir sentez oluşturma anlayışıyla kavramsal derinliğin elde edilmesi noktasından uzaklaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, esasında buradaki ayırım, yukarıdaki ayırım (kullanım biçimi: dolaylı ve doğrudan) ile ilişkilidir ve ortaya çıkan durum birbirleri üzerinden açıklanabilir.

Yaklaşımların dolaylı bir biçimde kullanımlarına ilişkin tespit edilen bu iki durumun, Davis ve DeWitt’in (2021) “dışarıdan yakın/bütünleşik olarak görülen iki alan arasında esasında büyük bir bölünmenin olduğu” tespitini haklı çıkardığı düşünülmektedir. Bu durum, giriş bölümünde KTG’deki genel eğilimlerden birisi olarak “diğer kuramlarla sinerjiyi arttırmak” temasının ne denli gerçekleştirebileceği/gerçekleştirildiği noktasında başka bir spekülasyonu da gündeme getirmektedir. Çünkü her ne kadar iki yaklaşıma çalışmalarda birlikte yer verilse de gerçekten birbirleri arasındaki sinerjiyi arttıracak şekilde veya birbirlerinin argümanlarını sentezleyerek

¹² Yaklaşım ve kuramların açıklama çerçeveleri açısından genellikle bir boyutu/özelliği öne çıkar. Bu nedenle, söz konusu yaklaşım ve kuramların esasında konu ile çok yakından ve derinlemesine bir ilgisi olmayan araştırmacılar tarafından hep bu özellikleri açısından bilindiği kabulü üzerine bu ayırım yapılmaktadır.

ele alınmadıkları için “birlikte kullanılmaları” nitelemesini ne kadar sağladıkları tartışmaya açıktır.

4.3. Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Yukarıda yapılan tespit ve değerlendirmeler ışığında, gelecek çalışmalar için şu öneriler sunulabilir:

- Yaklaşımların argümanlarının, ampirik sınanabilirlikleri adına, araştırmanın tasarımında doğrudan kullanımına odaklanılabilir. Böylelikle ilgili araştırmaların (amaç, yöntem ve sonuç açısından) yaklaşımlar ile ilişkisinin daha sıkı kurulmasına ve yaklaşımların açıklama güçlerinin artmasına olanak sunulmuş olacaktır.
- Yaklaşımların ana tartışma ve açıklama kapsamı içerisine giren olgulara yönelik çalışmalara daha fazla yoğunlaşılabilir. Bu sayede, yaklaşımların, argümanlarını doğrudan sınayabilmelerini ve/veya açıklama güçlerini artırma imkânı sağlayan teorik tartışmaları yapmaya yönelik bir zemin elde edecekleri düşünülmektedir.
- Yaklaşımlar arasındaki etkileşim eksiliğini ortadan kaldırmak adına, farklı yaklaşımların argümanlarının birbirini tamamlayıcı yönleri ön plana çıkarılarak, kuramsal genişlemeyi ve kavramsal derinleşmeyi sağlayacak araştırmalar (hem teorik hem de ampirik) tasarlanmalıdır.

Kaynakça

- Ahammad, M. F., Tarba, S. Y., Frynas, J. G., & Scola, A. (2017). Integration of non-market and market activities in cross-border mergers and acquisitions. *British Journal of Management*, 28(4), 629-648.
- Ahmed, M., & Pratap, S. (2022). Constraint absorption in emerging economies: The role of business groups. *International Journal of Organizational Analysis*, 30(6), 1253-1270.
- Akingbola, K. (2013). A model of strategic nonprofit human resource management. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 24, 214-240.
- Austen, A., & Frąckiewicz-Wronka, E. (2018). Stakeholders and resources in public hospitals. Towards an integrated view. *Argumenta Oeconomica*, 1(40), 253-274.
- Bag, S., Choi, T. M., Rahman, M. S., Srivastava, G., & Singh, R. K. (2022). Examining collaborative buyer-supplier relationships and social sustainability in the “new normal” era: The moderating effects of justice and big data analytical intelligence. *Annals of Operations Research*, 1-46.
- Barca, M. (2005). Stratejik yönetim düşüncesinin evrimi: Bilimsel bir disiplinin oluşum hikâyesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 7-38.
- Barney, J. B., & Arikan, A. M. (2005). The resource-based view: Origins and implications. In M. A. Hitt, R. E. Freeman, & J. S. Harrison (Eds.), *The blackwell handbook of strategic management*, (pp. 123-182). Blackwell Publishing.

- Barney, J. B., Ketchen Jr, D. J., & Wright, M. (2021). Bold voices and new opportunities: An expanded research agenda for the resource-based view. *Journal of Management*, 47(7), 1677-1683.
- Barroso-Castro, C., Domínguez de la Concha Castañeda, M., & Rodríguez Serrano, M. D. L. Á. (2022a). Listed SMEs and innovation: the role of founding board members. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 18(2), 901-934.
- Barroso-Castro, C., Domínguez-CC, M., & Rodríguez-Serrano, M. Á. (2022b). SME growth speed: The relationship with board capital. *Journal of Small Business Management*, 60(2), 480-512.
- Blankenburg, K. (2018). Theoretical framework for intellectual capital reporting of NPOs. In K. Blankenburg (Ed.), *Intellectual capital in German non-profit organisations: An empirical study* (pp. 79-97). Springer.
- Block, J., & Fisch, C. (2020). Eight tips and questions for your bibliographic study in business and management research. *Management Review Quarterly*, 70(3), 307-312.
- Callaway, S. K. (2008). International and product diversification: How e-commerce may help financial services firms to diversify. *International Journal of Commerce and Management*, 18(1), 31-46.
- Chand, P., & Tarei, P. K. (2021). Do the barriers of multi-tier sustainable supply chain interact? A multi-sector examination using resource-based theory and resource-dependence theory. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 27(5), 100722.
- Chang, T. Y., Shen, C. C., & Li, Z. W. (2019). Constructing a risk management indicator model for travel agencies: A resource integration perspective. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(10), 1021-1033.
- Cheon, M. J., Grover, V., & Teng, J. T. (1995). Theoretical perspectives on the outsourcing of information systems. *Journal of information Technology*, 10(4), 209-219.
- Connelly, B. L., Ketchen, D. J., & Slater, S. F. (2011). Toward a “theoretical toolbox” for sustainability research in marketing. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 39, 86-100.
- Coşkun, R., & Öztürk, O. (2021). *Örgüt kuramlarında bağımlılık olgusu ve kaynak bağımlılığı kuramı: Bir araştırma çerçevesi önerisi*. Sakarya Yayıncılık.
- Cuervo-Cazurra, A., & Li, C. (2021). State ownership and internationalization: The advantage and disadvantage of stateness. *Journal of World Business*, 56(1), 101112.
- Cullen, K., & Parker, D. W. (2015). Improving performance in project-based management: Synthesizing strategic theories. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 64(5), 608-624.
- Davis, G. F., & DeWitt, T. (2021). Organization theory and the resource-based view of the firm: The great divide. *Journal of Management*, 47(7), 1684-1697.

- Deman, R., Jorissen, A., & Laveren, E. (2018). Family control and innovativeness in private firms: the mediating role of board task performance. *Management Decision*, 56(2), 295-310.
- den Hond, F., de Bakker, F. G., & Doh, J. (2015). What prompts companies to collaboration with NGOs? Recent evidence from the Netherlands. *Business & Society*, 54(2), 187-228.
- Denicolai, S., Strange, R., & Zucchella, A. (2015). The dynamics of the outsourcing relationship. In R. V. Tulder, A. Verbeke, & R. Drogendijk (Eds.), *The future of global organizing* (Vol. 10, pp. 341-364), Emerald Group Publishing Limited.
- Dias, J., & Magriço, V. M. (2011). The impact of resource conditions and environmental uncertainty on inter-firm alliance strategies. *Applied Economics*, 43(6), 757-765.
- Donada, C. (2001). Co-development partnerships: Consequences for car suppliers. *International Journal of Automotive Technology and Management*, 1(2-3), 183-195.
- Donelli, C. C., Rentschler, R., Fanelli, S., & Lee, B. (2023). Philanthropy patterns in major Australian performing arts organizations. *Journal of Management and Governance*, 1-30.
- Dourado Freire, C., Sacomano Neto, M., Morales, H. F., & Rodrigues Antunes, L. G. (2022). Technology-based business incubators: The impacts on resources of startups in Brazil. *International Journal of Emerging Markets*, vol. ahead-of-print no. ahead-of-print.
- El Ebrashi, R., & El-Batawy, L. (2021). Dependence and resourcefulness: A typology of social impact scaling strategies. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1-41.
- Farndale, E., Beamond, M., Corbett-Etchevers, I., & Xu, S. (2022). Accessing host country national talent in emerging economies: A resource perspective review and future research agenda. *Journal of World Business*, 57(1), 101256.
- Findikoğlu, N. M., Ranganathan, C., & Watson-Manheim, M. B. (2021). Partnering for prosperity: Small IT vendor partnership formation and the establishment of partner pools. *European Journal of Information Systems*, 30(2), 193-218.
- Freeman, R. E., Dmytriyev, S. D., & Phillips, R. A. (2021). Stakeholder theory and the resource-based view of the firm. *Journal of Management*, 47(7), 1757-1770.
- Frynas, J. G., & Yamahaki, C. (2016). Corporate social responsibility: Review and roadmap of theoretical perspectives. *Business Ethics: A European Review*, 25(3), 258-285.
- Gabrielsson, J., & Huse, M. (2005). Outside directors in SME boards: A call for theoretical reflections. *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, 1(1), 28-37.
- Garavan, T. N. (2012). Global talent management in science-based firms: An exploratory investigation of the pharmaceutical industry during the global downturn. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(12), 2428-2449.

- Garrett Jr, R. P., & Neubaum, D. O. (2013). Top management support and initial strategic assets: A dependency model for internal corporate venture performance. *Journal of Product Innovation Management*, 30(5), 896-915.
- Greve, H. R. (2021). The resource-based view and learning theory: Overlaps, differences, and a shared future. *Journal of Management*, 47(7), 1720-1733.
- Hafiz, N., Latiff, A. S. A., Islam, M. A., Saif, A. N. M., & Wahab, S. A. (2022). Towards the underlying theories of small firm growth: A literature review. *FIIB Business Review*, 11(1), 36-51.
- Hatch, M. J., & Cunliffe, A. L. (2013). *Organization theory: Modern, symbolic, and postmodern perspectives* (third Edition). Oxford University Press.
- Hessels, J., & Parker, S. C. (2013). Constraints, internationalization and growth: A cross-country analysis of European SMEs. *Journal of World Business*, 48(1), 137-148.
- Husted, B. W., Allen, D. B., & Kock, N. (2015). Value creation through social strategy. *Business & Society*, 54(2), 147-186.
- Idris, B., & Saridakis, G. (2020). Women directors and exporting activity: The moderating role of network advice. *Economics and Business Letters*, 9(2), 106-113.
- Jamehshooran, B. G., Shaharoun, A., & Haron, H. N. (2015). The moderating effect of web service on the relationship between business analytics and supply chain performance. *Journal of Theoretical & Applied Information Technology*, 76(1), 97-108.
- Jaw, B. S., & Liu, W. (2004). Towards an integrative framework of strategic international human resource control: The case of Taiwanese subsidiaries in the People's Republic of China. *The International Journal of Human Resource Management*, 15(4-5), 705-729.
- Ji, Z. (2020). Does factor market distortion affect industrial pollution intensity? Evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 267, 122136.
- Jin, Y., & Shao, Y. F. (2022). Power-leveraging paradox and firm innovation: The influence of network power, knowledge integration and breakthrough innovation. *Industrial Marketing Management*, 102, 205-215.
- Kash, B. A., Spaulding, A., D. Gamm, L., & E. Johnson, C. (2014). Healthcare strategic management and the resource based view. *Journal of Strategy and Management*, 7(3), 251-264.
- Kembro, J., Selviaridis, K., & Näslund, D. (2014). Theoretical perspectives on information sharing in supply chains: A systematic literature review and conceptual framework. *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(5/6), 609-625.
- Kern, T., Kreijger, J., & Willcocks, L. (2002). Exploring ASP as sourcing strategy: Theoretical perspectives, propositions for practice. *The Journal of Strategic Information Systems*, 11(2), 153-177.

- Khairuddin, S., Qureshi, Z. H., Wahid, R. A., Tehseen, S., Pathan, Z. H., & Khan, M. R. K. (2019). A conceptual study on contingent impact of external integration on innovation SME business success relationship. *International Journal of Financial Research*, 10(5), 370.
- Kim, J., Woo, H. S., Balven, R., & Hoetker, G. (2023). A meta-analysis of cross-country context effects on the link between green product strategy and financial performance. *Journal of Strategy and Management*, 16(1), 56-75.
- Ko, S., Kim, W., & Lee, K. (2021). Exploring the factors affecting technology transfer in government-funded research institutes: The Korean case. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(4), 228.
- Kumalaningrum, M. P., Ciptono, W. S., Indarti, N., & Purnomo, B. R. (2023). Ambidexterity in Indonesian SMEs: A systematic review and synthesis for future research. *Cogent Business & Management*, 10(1), 2199490.
- Kumar, P. (2022). Internal flexibility in health-care organizations: a value-laden perspective on sustainability. *International Journal of Organizational Analysis*, 30(3), 721-742.
- Kuo, F. I., Fang, W. T., & LePage, B. A. (2022). Proactive environmental strategies in the hotel industry: eco-innovation, green competitive advantage, and green core competence. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(6), 1240-1261.
- Lai, F., Li, X., & Lai, V. S. (2013). Transaction-specific investments, relational norms, and ERP customer satisfaction: A mediation analysis. *Decision Sciences*, 44(4), 679-711.
- Lechner, C., Soppe, B., & Dowling, M. (2016). Vertical cooptation and the sales growth of young and small firms. *Journal of Small Business Management*, 54(1), 67-84.
- Lee, D., & Hung, C. (2022). Meta-analysis of collaboration and performance: Moderating tests of sectoral differences in collaborative performance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 32(2), 360-379.
- Li, W. J., Zhu, W., & Wang, B. (2023). The impact of creating shared value strategy on corporate sustainable development: From resources perspective. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(5), 2362-2384.
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M., & Singh, A. K. (2020). Conducting systematic literature reviews and bibliometric analyses. *Australian Journal of Management*, 45(2), 175-194.
- Liu, F. H., & Chen, L. J. (2018). The impacts of competence-based marketing capabilities: Relative attention, relationship learning and collaboration development. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 33(7), 896-910.
- Liu, W., Kwong, C. C., Kim, Y. A., & Liu, H. (2021). The more the better vs. less is more: Strategic alliances, bricolage and social performance in social enterprises. *Journal of Business Research*, 137, 128-142.
- Lu, L. H., & Huang, Y. F. (2019). Manufacturing strategy, organizational slack, and the formation of interfirm linkages. *Chinese Management Studies*, 13(1), 70-92.

- Magnusson, T., & Werner, V. (2023). Conceptualisations of incumbent firms in sustainability transitions: Insights from organisation theory and a systematic literature review. *Business Strategy and the Environment*, 32(2), 903-919.
- Mahapatra, S., Narasimhan, R., & Hult, G. T. M. (2020). Sourcing strategy across product life cycle stages: Relevance of multiple-mode governance. *International Journal of Integrated Supply Management*, 13(1), 1-27.
- Maseda, A., Iturralde, T., & Arosa, B. (2015). Impact of outsiders on firm performance over different generations of family-owned SMEs. *Journal of Small Business Management*, 53(4), 1203-1218.
- Matthews, J., & Shulman, A. D. (2005). Competitive advantage in public-sector organizations: Explaining the public good/sustainable competitive advantage paradox. *Journal of Business Research*, 58(2), 232-240.
- McAuley, J., Duberley, J., & Johnson, P. (2007). *Organization theory: Challenges and perspectives*. FT Prentice Hall, Pearson Education Limited.
- McCarthy-Byrne, T. M., & Mentzer, J. T. (2011). Integrating supply chain infrastructure and process to create joint value. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(2), 135-161.
- Medcof, J. W. (2001). Resource-based strategy and managerial power in networks of internationally dispersed technology units. *Strategic Management Journal*, 22(11), 999-1012.
- Murphy, P. J., Wu, Z., Welsch, H., Heiser, D. R., Young, S. T., & Jiang, B. (2012). Small firm entrepreneurial outsourcing: Traditional problems, nontraditional solutions. *Strategic Outsourcing: An International Journal*, 5(3), 248-275.
- Myloni, B., Harzing, A. W., & Mirza, H. (2007). The effect of corporate-level organizational factors on the transfer of human resource management practices: European and US MNCs and their Greek subsidiaries. *The International Journal of Human Resource Management*, 18(12), 2057-2074.
- Nag, U., Sharma, S. K., & Govindan, K. (2021). Investigating drivers of circular supply chain with product-service system in automotive firms of an emerging economy. *Journal of Cleaner Production*, 319, 128629.
- Nandi, S., Sarkis, J., Hervani, A., & Helms, M. (2021). Do blockchain and circular economy practices improve post COVID-19 supply chains? A resource-based and resource dependence perspective. *Industrial Management & Data Systems*, 121(2), 333-363.
- Nofiani, D., Indarti, N., Lukito-Budi, A. S., & Manik, H. F. G. G. (2021). The dynamics between balanced and combined ambidextrous strategies: A paradoxical affair about the effect of entrepreneurial orientation on SMEs' performance. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 13(5), 1262-1286.

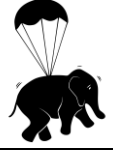
- Nordqvist, M., & Minichilli, A. (2008). What makes boards in small firms active? In M. Huse (Ed.), *The value creating board: Corporate governance and organizational behaviour* (pp. 402-415). Routledge.
- Ofori-Dankwa, J., & Julian, S. D. (2011). Utilizing an integrative multilens model: Explaining firm performance in double-void emerging economies. *International Studies of Management & Organization*, 41(2), 5-25.
- Oliver, C. (1991). Strategic responses to institutional processes. *Academy of Management Review*, 16(1), 145-179.
- Özpolat, K., Ribbink, D., Hales, D. N., & Windle, R. J. (2015). Food aid procurement and transportation decision-making in governmental agencies: The United Nations/European Union versus the United States approach. *Transportation Journal*, 54(2), 159-185.
- Öztürk, O. (2021a). Bibliometric review of resource dependence theory literature: An overview. *Management Review Quarterly*, 71(3), 525-552.
- Öztürk, O. (2021b). Bibliyometrik araştırmaların tasarımına ilişkin bir çerçeve. O. Öztürk, & G. Gürler (Eds.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz içinde* (ss. 33-53), Nobel Yayıncılık.
- Pangarkar, N., & Wu, J. (2013). Alliance formation, partner diversity, and performance of Singapore startups. *Asia Pacific Journal of Management*, 30, 791-807.
- Parhankangas, A., & Arenius, P. (2003). From a corporate venture to an independent company: A base for a taxonomy for corporate spin-off firms. *Research Policy*, 32(3), 463-481.
- Paul, J., & Criado, A. R. (2020). The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know?. *International Business Review*, 29(4), 101717.
- Perdana, Y. R., Ciptono, W. S., & Setiawan, K. (2019). Broad span of supply chain integration: Theory development. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 47(2), 186-201.
- Pfeffer, J., & Salancik, G. R. (2003). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Stanford University Press.
- Pomegbe, W. W. K., Li, W., Dogbe, C. S. K., & Otoo, C. O. A. (2020). Enhancing the innovation performance of small and medium-sized enterprises through network embeddedness. *Journal of Competitiveness*, 12(3), 156-171.
- Popp, A., Toms, S., & Wilson, J. (2006). Industrial districts as organizational environments: Resources, networks and structures. *Management & Organizational History*, 1(4), 349-370.
- Raziq, M. M., Benito, G. R., & Igoe, J. (2020). Subsidiary country managers and subsidiary development: Upper echelons and resource-based perspectives. *German Journal of Human Resource Management*, 34(3), 291-323.

- Romero-Castro, N., López-Cabarcos, M. A., & Piñeiro-Chousa, J. (2023). Finance, technology, and values: A configurational approach to the analysis of rural entrepreneurship. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122444.
- Rumelt, R. P., Schendel, D., & Teece, D. J. (1991). Strategic management and economics. *Strategic Management Journal*, 12(S2), 5-29.
- Santos, S., Rodrigues, L. L., & Branco, M. C. (2022). Corporate sustainability of Portuguese seaports. *Journal of Cleaner Production*, 380, 135067.
- Sauer, P. C., & Seuring, S. (2023). How to conduct systematic literature reviews in management research: A guide in 6 steps and 14 decisions. *Review of Managerial Science*, 17, 1899-1933.
- Schmid, S., & Baldermann, S. (2021). CEOs' international work experience and compensation. *Management International Review*, 61(3), 313-364.
- Sears, J. B. (2017). When are acquired technological capabilities complements rather than substitutes? A study on value creation. *Journal of Business Research*, 78, 33-42.
- Shi, X., & Liao, Z. (2013). The mediating effects of interfirm business process integration and joint teamwork on firm performance in supply chains. *Asia Pacific Journal of Management*, 30, 1243-1264.
- Strange, R. (2011). The outsourcing of primary activities: Theoretical analysis and propositions. *Journal of Management & Governance*, 15, 249-269.
- Street, C. T., & Cameron, A. F. (2007). External relationships and the small business: A review of small business alliance and network research. *Journal of Small Business Management*, 45(2), 239-266.
- Sun, S. L., & Lee, R. P. (2013). Enhancing innovation through international joint venture portfolios: From the emerging firm perspective. *Journal of International Marketing*, 21(3), 1-21.
- Tang, J., & Tang, Z. (2021). Does it pay to bribe? The influence of bribery on new venture disbanding in China. *Journal of General Management*, 46(3), 185-196.
- Tehseen, S., & Ramayah, T. (2015). Entrepreneurial competencies and SMEs business success: The contingent role of external integration. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1), 50-61.
- Tehseen, S., & Sajilan, S. (2016). Network competence based on resource-based view and resource dependence theory. *International Journal of Trade and Global Markets*, 9(1), 60-82.
- Teng, J. T., Cheon, M. J., & Grover, V. (1995). Decisions to outsource information systems functions: Testing a strategy-theoretic discrepancy model. *Decision Sciences*, 26(1), 75-103.

- Tran, Q., Nazir, S., Nguyen, T. H., Ho, N. K., Dinh, T. H., Nguyen, V. P., Nguyen, M. H., Phan, Q. K., & Kieu, T. S. (2020). Empirical examination of factors influencing the adoption of green building technologies: The perspective of construction developers in developing economies. *Sustainability*, 12(19), 8067.
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207-222.
- Tseng, M. L., Bui, T. D., & Lim, M. K. (2021). Resource utilization model for sustainable solid waste management in Vietnam: A crisis response hierarchical structure. *Resources, Conservation and Recycling*, 171, 105632.
- Wei, T., & Clegg, J. (2017). Exploring sources of value destruction in international acquisitions: A synthesized theoretical lens. *International Business Review*, 26(5), 927-941.
- Wigger, K. A., & Lauvås, T. A. (2022). Collective resources in entrepreneurship: A reconceptualisation of resource mobilisation. In B. Callegari, & B. A. Misganaw (Eds.), *Rethinking the social in innovation and entrepreneurship* (pp. 67-88). Edward Elgar Publishing Limited.
- Wright, P. M., & McMahan, G. C. (1992). Theoretical perspectives for strategic human resource management. *Journal Of Management*, 18(2), 295-320.
- Xiong, M., Whetsell, T. A., Zhao, J., & Cheng, S. (2021). Centrally administered state-owned enterprises' engagement in China's public-private partnerships: A social network analysis. *Area Development and Policy*, 6(3), 296-318.
- Yin, W., & Ran, W. (2021). Theoretical exploration of supply chain viability utilizing blockchain technology. *Sustainability*, 13(15), 8231.
- Zacharia, Z., Plasch, M., Mohan, U., & Gerschberger, M. (2019). The emerging role of coopetition within inter-firm relationships. *The International Journal of Logistics Management*, 30(2), 414-437.
- Zhang, C., Zeng, Q., Chen, C., Sindakis, S., Aggarwal, S., & Dhaulta, N. (2023). The strategic resources and competitive performance of family-owned and non-family-owned firms in the retail business of Los Angeles. *Journal of the Knowledge Economy*, 14, 327-355.
- Zhang, X., Xu, Y., & Ma, L. (2022). Research on successful factors and influencing mechanism of the digital transformation in SMEs. *Sustainability*, 14(5), 2549.
- Zhu, Q., Geng, Y., Sarkis, J., & Lai, K. H. (2015). Barriers to promoting eco-industrial parks development in China: Perspectives from senior officials at national industrial parks. *Journal of Industrial Ecology*, 19(3), 457-467.
- Zhuang, Y., Zhu, Q., & Sarkis, J. (2021). Examining antecedents, consequences, and contingencies of proactive environmental strategy. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 1475-1490.

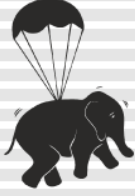
Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar eşit şekilde katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Başarının Kilidini Açmak: Örgütsel Çevikliğin Kişi-İş Uyumunu Yükseltmesinde İş Şekillendirmenin Aracılık Rolü

Zişan Duygu Alioğulları¹

Received/ Başvuru: 22.06.2023

Accepted/ Kabul: 29.08.2023

Published/ Yayın: 30.09.2023

Özet

Belirsizliğin, değişimin ve muğlaklığın yüksek olduğu günümüz iş dünyasında örgütlerin ayakta kalabilmesi için yapılarının hızlı ve esnek olması gerekmektedir. Hızlı hareket etme kabiliyetine sahip işletmeler yüksek rekabet avantajına sahip olduğu bilinmektedir. Örgütlere bu avantajı sağlayan örgütsel çeviklik, değişimlere ayak uydurabilen ve değişimlerden yararlanabilen bir yetkinlik olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan çalışanların kişilikleri ile yaptıkları iş özelliklerinin birbiriyle uyum içinde olması örgütler açısından arzu edilen bir durumdur. Değişim ortamında işlerin geleceği için önemli olan çalışanların iş şekillendirme faaliyetlerine ne kadar hazırlıklı olduğu da oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı, iş yerinde hızlılık, atiklik ve esnekliğin yansımaları olan örgütsel çevikliğin, çalışanın işe uyum sağlaması üzerindeki etkisinde iş şekillendirme eylemlerinin ne derecede etkili olduğunu araştırmaktır. Araştırma kapsamında, Erzurum ilinde özel bir banka çalışanlarından anket yoluyla veriler toplanmıştır. 317 çalışandan toplanan veriler, korelasyon ve yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, değişen dünya şartlarında çevik olmanın örgütler için bir gereklilik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, örgütsel çevikliğin çalışanın işi ile arasındaki uyumsuzluğu azalttığı bununla birlikte çalışanların işlerini şekillendirmelerinin bu ilişkide aracı rol üstlendiği görülmüştür. Yapılan literatür taramasında araştırma modelindeki değişkenlerin bir arada incelendiği başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Elde edilen bulgular ışığında hem yöneticilere hem de örgüt yapısına yönelik pek çok öneri getirilmiş olup araştırmanın yazına katkısının önemli olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: örgütsel çeviklik, kişi-iş uyumu, iş şekillendirme

* Bu çalışma için Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 11 nolu ve 17.11.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Yönetim Organizasyon Anabilim Dalı, Türkiye, zisana.aliogullari@erzurum.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6602-0344

Unlocking Success: The Mediating Role of Job Crafting in Enhancing Person-Job Fit through Organizational Agility

Abstract

In today's business world, where uncertainty, change, and ambiguity are high, organizations must be quick and flexible in order to survive. Businesses with the ability to act quickly have a significant competitive advantage. Organizational agility that gives organizations this advantage is defined as a competency that can adapt to and benefit from these changes. On the other hand, it is desirable for organizations that the personalities of the employees and their job characteristics are a good fit with each other. In an environment of change, it is also very important how prepared the employees are for job crafting activities, which are important for the future of work. The purpose of this research is to investigate the effectiveness of job crafting practices in affecting organizational agility, which is a reflection of speed, agility, and flexibility in the workplace, on employees' job fit. Within the scope of the research, data were collected from the employees of a private bank in Erzurum using a questionnaire. Data collected from 317 employees were tested with correlation and structural equation modeling (SEM) analysis. As a result of the research, it was determined that being agile is a necessity for organizations in changing world conditions. In addition, it was seen that organizational agility reduces the fit between the employee and his job, and the crafting of the job of the employees plays a mediating role in this relationship. In the literature, no other study was found in which the variables in the research model were examined together. In light of the findings, many suggestions have been made for both managers and organizational structure, and it is obvious that the contribution of the research to the literature is important.

Keywords: organizational agility, person-job fit, job crafting

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Technological advances and changes in market conditions in today's competitive conditions require an organization to adapt to change constantly. Sudden changes in external factors cause sudden problems in organizations, and this situation causes employees to experience negative emotions. These negative emotions caused by continuous and rapid changes in business processes, strategies, or technologies make it difficult for employees to adapt to their jobs, develop new skills, and develop proactive behaviors. Despite all these changes, it is vital for the effectiveness and efficiency of organizations where employees work, because they can manage job stress, feel comfortable and safe, and even protect their health.

Agility, which is effective in the formation of an effective and efficient organizational environment, is a reliable management approach that can adapt to the rapidly changing environment in the outside world, take into account all kinds of factors in its environment, and respond to them quickly, dynamically and appropriately. Forming an agility culture that responds to changes quickly, flexibly, and adaptively in organizations brings along a democratic and participative culture (Hesselberg, 2018). It has been observed that organizational agility provides employees with autonomy in fulfilling their responsibilities (Özen, 2021). This is expected to lead to employees taking more initiative in performing their jobs, making changes, redesigning, or personalizing their work. In changing working conditions, it is evident that organizations need to change old working conditions and need different solutions. In this case, employees' desire to maintain their work habits may have negative consequences. Through job shaping, the balance between available resources and job demands will lead employees to adapt to their jobs and find their work more meaningful. It is known that person-job fit is one of the most compelling phenomena for increasing the efficiency and effectiveness of organizations.

This study aims to investigate the role of job crafting in organizational agility by improving person-job fit. This study was conducted on the employees of the banking sector, which has an agile organizational structure. The impact of an organization's agility level on the employee's adaptation to the job requirements was measured. The influence of employees' job crafting behaviour on this effect was also investigated.

Research Method: The scale developed by Tims et al. (2012) and translated into Turkish by Uysal et al. (2018) was used to measure the level of job crafting behavior of employees. Lauer and Kristof-Brown (2001) created a 5-item one-dimensional scale to measure person-job fit in companies. Tallon and Pinsonneault (2011) created an 8-item one-dimension scale to assess organizational agility. The statements in the scale were graded between "strongly disagree" and "absolutely agree" on a 5-point Likert-type scale. Survey data in the study were collected in February 2023. The survey data gathered were analyzed with SPSS 22.0 and AMOS 22.0, and research hypotheses were tested by structural equation modeling.

The study sample consists of all private bank employees operating in the center of Erzurum and having more than one branch. A total of 317 surveys were distributed to all company employees, which has 422 employees, and after removing outliers and missing surveys, a total of 317 surveys were evaluated.

Conclusion: Finally, it was observed that job crafting mediates the relationship between organizational agility and person-job fit. In the literature review, it was seen that there was no study in this direction, including all of the variables. It has been observed that with the internalization of organizational agility, which contributes to the organization's ability to make a difference in working conditions and to produce solutions to the changing conditions of institutional mechanisms quickly, employees are more in balance with their jobs and the phenomenon of recrafting their jobs plays a mediating role in this relationship. It is seen that the results of the research fill a certain gap in the relevant literature and provide significant contributions. With the study, the importance of agile culture, which offers the ability to act according to external environmental dynamics and can respond quickly to all kinds of changes, has been demonstrated.

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında teknoloji alanında yaşanan değişimler ve artan dijitalleşme sonucunda rekabet koşulları ve pazar yapısında pek çok değişim oluşmaktadır. Bu değişimler sonucunda pek çok belirsizlikle karşı karşıya kalan örgütler yaşamlarını devam ettirebilmeleri için bu koşullara adepte olmak zorunda kalmışlardır. Değişim ortamında hayatına devam etmek isteyen örgüt, çeviklik kaslarını en verimli şekilde kullanmak zorundadır. Beklenmeyen bir değişim ile karşılaşan örgüt fırsatları ve tehditleri belirleyip doğru reaksiyon alabiliyorsa, faaliyetlerini sürdürme noktasında hızlı ve atik olabiliyorsa tüm bunları yaparken çevrelerine de uyum sağlayabiliyorsa o örgüt çevik olarak kabul edilmektedir (Tallon ve Pinsonneault, 2011; Wendler, 2016; Joiner, 2019; Akkaya ve Tabak, 2020). Dolayısıyla çeviklik, örgütün dışsal değişimlere hızlı cevap vermesini, öngörülemeyen olaylara karşı fırsat ve tehditleri belirlemesini, kriz ortamında örgütün kendini korumasını ve korunaklı bir halde olmasını yansıtan bir kavramdır.

Bu değişim düzeninde örgütlerin vereceği tepkiler kadar mevcut insan kaynağının da etkili şekilde nasıl kullanılması gerektiği konusu önem arz etmektedir. Tüm bu değişim ortamında çalışanların iş stresinin üstesinden geldiği, kendilerini rahat ve güvende hissettiği hatta sağlıklarını korudukları bir iş ortamında çalışmalarını örgütlerin etkinliği ve verimliliği açısından önemlidir. Çalışanların örgüt kararlarına katıldığı, işleriyle kişiliklerinin uyum gösterdiği böylelikle daha fazla motive olup iş tatminine ulaştığı bir ortam istenilen bir durumdur. Örgütte yerleşik olan çeviklik kültürü ise, çalışanın örgütle kurduğu organik ya da inorganik bağı daha fazla güçlendirmeye yardım etmektedir. Örgütsel çeviklikle, örgütün savunma ve tepki verme mekanizmalarının aktif olduğu bu durumun çalışanın işe uyum düzeyini artırdığı bilinmektedir (Kusanke vd., 2023, Al-Nawasrah ve Alafi, 2021; Tallon ve Pinsonneault, 2011). Durağan olmayan iş dünyasında belirsizliklerin üstesinden gelmek, iş görevlerini yeniden tasarlanmak ve çalışanların örgütte aktif katılımlarını sağlamak örgütler için güçlü bir öncelik haline gelmiştir. Yine bu süreçte örgütler; tüm kurum yapısını, işlerini ve çalışanlarını yeniden şekillendirme ihtiyacı hissederek çalışan deneyimini odak nokta haline getirmiştir. İş şekillendirme, çalışanın işini kendi yetenek ve ilgi alanları ile uyumlaştırmasında ve bu konuda inisiyatif alarak işin yeniden tasarlanmasında uygun düzenlemeler yapmasıdır. Araştırmanın diğer bir değişkeni olan kişi-iş uyumu ise, çalışanların işlerinde motive olup tatmine ulaşarak o işte uzmanlaşmaya ve yaratıcı davranışlar sergilemeye iten ve örgütlerde olması arzulanan önemli bir faktördür.

Kurumsal hayatta yeni iş yapma şekillerine bazı örgütler yavaşlıkla adaptasyon sağlarken, bazı örgütlerin bu sürece çoktan hazır olmakta ve daha hızlı aksiyon almaktadır. Hızlı ve atik reaksiyon alabilen çevik örgütlerde stratejik önemi olan kişi-iş uyum düzeyinin yüksek olduğu bilinen bir durumdur. Araştırma, kişi-iş uyum düzeyinin yükseltilmesinde çevikliğin yetersiz olacağını; bu oranın daha fazla yükseltilmesinde çalışan deneyiminin odağa alınmasının ve işin şekillendirilmesinde çalışana inisiyatif verilmesinin büyük avantaj sağlayacağı

düşünülmektedir. Araştırma bu anlamda ilgili alan yazınında büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Araştırmada, örgütsel çevikliğin kişi-iş uyumu üzerindeki etkisinde iş şekillendirme değişkenin aracı etkisi incelenmiştir. Literatürde değişkenler arasındaki ilişkiler farklı kombinasyonlarla incelenmiş olup araştırmanın mevcut modelindeki bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, araştırma özgün değerdedir. Dünyada değişimin sürekli olacağı, ekonomik krizlerin sıklıkla oluşacağı ve rekabetin bu çerçevede yaşanacağı aşikardır. Proaktif davranarak çevik hareket edebilen, şartların getirilerini hızlıca tespit edip buna göre büyüüp küçülebilen işletmelerin hayatta kalacağı şüphesizdir. Bu çalışma ortamı, örgütleri farklı iş yöntem ve teknik geliştirmeye de zorlamaktadır. Bu bilgilere dayanarak, mevcut iş düzeninin değişerek işlerin yapılmasında daha farklı yaklaşımların uygulanması gerektiği bilinmektedir. İş şekillendirmenin ön plana çıktığı çalışma şartlarında, çevikliğin kişi-iş uyumuna etkisinde iş şekillendirmenin aracılık rolünün araştırıldığı çalışma beş bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm olan giriş bölümünde çalışmanın yapılmasına neden olan temel problem tespit edilerek alan yazınında bu problemin çözümünün neden önemli olduğu belirtilmiştir. Bu problemden yola çıkılarak araştırmanın amacı açıklanmıştır. İkinci bölümde, çalışmada yer alan değişkenler tanımlanmış, literatürde yer alan çalışmalar ile değişkenlerin alt boyutları kavramsal açıklanarak hipotezler oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde araştırma yönteminde neler yapıldığı, ölçekler, kullanılan istatistiksel analizler açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırma bulguları, beşinci bölümde ise araştırmanın sonuçları bulunmaktadır. Sonuçların paylaşıldığı son bölümde ise örgütlere, yöneticilere ve gelecek araştırmacılara öneriler sunulmuştur. Mevcut önerilerin örgüte ve yazına katkısının önemli olduğu aşikardır.

2. KAVRAMSAL ARKA PLAN

2.1. Örgütsel Çeviklik

Günümüzde pek çok çevresel değişiklikle karşı karşıya kalan örgütler, bu değişimlere ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Bu değişimlere uyum sağlayamayan ve değişemeyen örgütler, hayatlarını devam ettirememeye ihtimaliyle karşı karşıya kalabilirler. Dolayısıyla örgütler değişim karşısında faaliyetlerini ve stratejilerini çok hızlı bir şekilde değiştirmeli ve kendilerini çevreye uyarlamalıdır. Bir danışmanlık firması olan Deloitte'nin 2020 yılında Türkiye'nin 17 farklı şehrinden toplam 334 çalışan ile yaptığı araştırmaya göre, örgütler için çevik olmanın son zamanlarda çok önemli hale geldiğini raporlanmıştır. Hazırlanan raporda, işleri ile ilgili olumlu ya da olumsuz tehlikeleri gören ve bunlara karşı çevik davranan örgütler daha etkin aksiyon olarak daha uzun hayatta kalmışlardır ([Makers Türkiye, 2020](#)). Örgütlerin değişime tepki gösterebilme, bu tepkiyi hızlı gerçekleştirebilme gibi dinamik kabiliyetlere sahip olması olarak tanımlanan örgütsel çeviklik kavramı, örgütlerin istikrarı açısından da önemli bir yetenek haline gelmiştir ([Ravichandran, 2018](#); [Tallon vd., 2019](#); [Mrugalska ve Ahmed, 2021](#)).

Örgütsel çeviklik, bir örgütün yeni şartlara uyum sağlaması adına süreçlerini, yönetimini, kültürel ve beşerî yapısını dinamik ve hızlı bir şekilde değiştirme veya yeniden yapılandırma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Jamrog vd., 2006; Mrugalska ve Ahmed, 2021). Başka bir deyişle, bir örgüt beklenmeyen bir değişim ile karşı karşıya kaldığında süratli bir şekilde fırsatları ve tehditleri belirleyip doğru reaksiyon alabiliyorsa, faaliyetlerini sürdürme noktasında hızlı ve atik olabiliyorsa tüm bunları yaparken çevrelerine de uyum sağlıyorsa o örgüt çevik olarak kabul edilmektedir (Tallon ve Pinsonneault, 2011; Wendler, 2016; Joiner, 2019; Akkaya ve Tabak, 2020).

Örgütsel çeviklik, fırsat ve tehditleri görüp, hızlı ve atik bir şekilde örgütün kendisini, iş yapış şekillerini (Eisenhardt ve Martin, 2000, s.1107), kaynaklarını, süreçlerini, stratejilerini, girişim faaliyetlerini ve kültürünü yeniden tasarlayıp düzenleyebilen bir olgudur (Yang ve Liu, 2012). Çevik örgütler çalışanlara yetkinlik, sorumluluk ve otonom imkânı sağlamakta olup örgütün çevreye adapte olmasında ve işlerin yapılmasında çok hızlı iyi kullanmaktadır (Özen, 2021, s.387). Bu durum yeni olan her şeyin çalışanlarca daha çabuk benimsenmesine ve alışılmasına yol açmaktadır. Bu bilgiler ışığında, çevik yönetime sahip örgüt çalışanları işleriyle uyum içerisinde olacağı aşikardır.

Oluşacak değişimlere kolayca ve hızlıca yanıt verebilme kabiliyeti kazandıran çeviklik, örgütün işleyişine yalınlık getirmektedir. Bu durumun örgüt performansını, verimini (Narasimhan vd., 2006) çalışan motivasyonunu ve iş tatminini (Halalmeh, 2021) arttırdığı bulgulanmıştır. Çalışma göstermektedir ki örgütsel çeviklik, örgütler açısından başarının önemli bir belirleyicisidir. Kusanke vd. (2023) 279 bilişim çalışanı üzerine yaptığı çalışmada örgütsel çeviklik ve İK stratejisinin kişi-iş uyumu üzerindeki etkisini araştırmış olup örgütlerdeki çeviklik düzeyinin kişi-iş uyum düzeyini artırdığını bulgulanmıştır. Al-Nawasrah ve Alafi (2021) örgütün ve İK departmanının çevik olmasının kişi-iş uyumunu yükselttiğini tespit etmiştir. Tallon ve Pinsonneault (2011) ise araştırmasında çevikliğin, kurumun performansını artırdığını bu durumun kişi-iş uyumunu olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Bu minvalde, değişimlere hızlı cevap verilmesinin çalışanların iş uyumu üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu görülmektedir.

Tüm bu değişen şartlar ve zorlayıcı koşullar içerisinde örgütler için önemli bir avantaj olan çeviklik faktörü çalışanın sisteme ve işe uyumunu olumlu yönde etkileyecek bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Örgütsel çevikliğin kişi-iş uyumu üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

2.2. İş Şekillendirme

İngilizcede job crafting olarak yer alan iş şekillendirme kavramı Türkçeye iş zanaatkarlığı (İnce ve Bozkurt, 2019; Yavuz ve Artan, 2019), iş becerikliliği (Karabey ve Kerse, 2017; Akın vd., 2014) ve iş biçimlendirme (Çetin vd., 2021; Basım vd., 2021) olarak farklı şekillerde çevrilmiştir. Wrzesniewski ve Dutton'ın (2001) çalışması ile literatüre dahil olan iş

şekillendirme kavramı; değişimler sonucunda mevcut iş yapma süreçlerinin yetersiz kalması, bu yetersizliğin oluşturduğu problemlerin üstesinden gelinmesi ve iş yapma şekillerinin daha da yenilenmesi için yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001; Demerouti vd., 2015). Buna göre iş şekillendirme çalışanların yapmak zorunda oldukları görevleri, ilişkileri ve süreçleri daha anlamlı, ilgi çekici ve tatmin edici kılmak için değiştirilmesi veya yeniden tasarlanması olarak tanımlanmıştır (Tims vd., 2012; Kirkendall, 2013). İş şekillendirme, çalışanların yönetici ve örgüt baskısıyla değil gönüllü olarak kendi ihtiyaç ve yeteneklerine göre işlerini tasarladıkları ve bu tasarlama sürecinde herhangi bir iznin gerekmediği stratejik bir kavramdır (Rudolph vd., 2017, s.113).

Tims vd. (2012) iş şekillendirme kavramını, çalışmasında yapısal iş kaynakları, sosyal iş kaynakları, engelleyici iş talepleri ve meydan okuyucu iş talepleri olmak üzere dört alt boyutta toplamıştır. Bu çalışmanın yanısıra daha genel olarak iş şekillendirme, görevsel, ilişkisel ve bilişsel beceriklilik olmak üzere üç boyuta oluşmaktadır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001, s.179; Wrzesniewski vd., 2013, s.283). Bu boyutlar şu şekilde açıklanmaktadır:

Görev Becerikliliği (Task Crafting): Çalışanın resmi işi kapsamında daha az, daha çok veya daha farklı görevler üstlenerek görevlerin kapsamını, niteliğini, görevlere harcadığı emeğin veya zamanın miktarını değiştirerek yeniden tasarlamasıdır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001; Niessen vd., 2016; Kerse, 2018). Çalışan inisiyatif alarak işini daha yapılabilir kılmak için işi ile ilişkili konuları değiştirerek görevlerini ayarlamak ve şekillendirmektedir.

İlişkisel Beceriklilik (Relational Crafting): İlişkisel beceriklilik, iş hayatındaki kişilerarası etkileşimleri tanımlayan ilişkisel sınırların yeniden tanımlanmasıdır. İlişkisel sınırların değişimi, ilişkilerin niteliği ve miktarındaki değişimdir. İlişkisel beceriklilik, iş yeri odaklı ilişkilerin sayısı, kalitesi ve ölçüsünün ayarlanması noktasında çalışanın görevini icra ederken kimlerle ve hangi seviyede etkileşim ve iletişim içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001; Niessen vd., 2016).

Bilişsel Beceriklilik (Cognitive Crafting): Çalışanların, işlerini oluşturan görev ve ilişkilere yükledikleri anlam ve amaçlara yönelik zaman içerisinde algılarındaki değişimlerdir. Görev ve ilişkisel becerikliliğin aksine, bilişsel biçimlendirme boyutu somut yapıda olmayıp burada yapılacak bir değişikliğin gözle görülmesi mümkün değildir (Slemp ve Vella-Brodrick, 2013). Bilişsel beceriklilik, çalışanların işlerine ait algılarını baştan aşağı yıkıp tekrar yapılandırması ve bilişsel olarak işlerinin anlamlarını değiştirmesidir.

Niessen vd. (2016) çalışanın değerleri ile örgütün kültürel değerlerinin birbiriyle uyuşmaması halinde çalışanın işi ile inisiyatif alarak işini kendi değerleri doğrultusunda şekillendirme olasılığının çok yüksek olduğunu belirtmiştir. İş şekillendirme, çalışanların çevreleri ve işleri ile uyumlarını güçlendiren ve örgütlerde pozitif sonuçlar oluşturan bir davranıştır. Yapılan literatür taramasında çalışanların işlerinde değişiklikler ve düzenlemeler yapmalarının işlerinde yaşayacakları stresi azalttığı (Rudolph vd., 2017), örgüte bağlılıklarını arttırdığı (Ogbuanya ve

Chukwuedo, 2017), daha fazla motive ettiği ve işinden daha fazla tatmin olmalarını sağladığı görülmüştür (Ingusci vd., 2016; Peng ve Mao, 2015).

Çeviklik kültürüne sahip örgütler, çevresel etkenleri dikkate alarak, otonom, özerk ve katılımcı demokrasiyi teşvik etmektedir. Narasimhan vd. (2006) örgütlerde çevikliğin, iş şekillendirme gibi olumlu pek çok değişkenin öncüsü olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışma sonucunda çeviklik kültürüne sahip işletmelerde iş şekillendirme gibi uygulamaların daha kolay uygulanacağı bulunmuştur. Chen ve Siau (2012) çalışmasında iş zekâsına ve bilgi teknoloji alt yapılarına sahip olmanın örgütlerde çevikliği arttırdığını ve örgütsel çevikliğin iş şekillendirme üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğunu belirtmiştir. Baiyere vd. (2018) ise örgütün çeviklik kapasitesinin yüksek olmasının örgüt kültürünü ve teknolojik donanımını olumlu etkilediğini bu durumun çalışanların iş yapma şekillerini daha kişisel hale getirerek iş şekillendirmeyi olumlu yönde arttırdığını vurgulamıştır. Buna benzer olarak Loghmani vd.'nin (2023) sporcular üzerinde yaptıkları çalışmada, örgütsel çevikliğin örgütlerde iş şekillendirme ortamının oluşmasına yardım ettiğini bulgulamıştır.

Sonuç olarak, örgütsel çeviklik, çok sayıda avantaja sahip olup belirlenen hedefler kapsamında ilgili süreçleri hızlandırılabilir. Bu da çalışanların iş şekillendirme davranışları üzerinde olumlu etkide bulunmasını sağlayacaktır. Ayrıca örgütsel çeviklik örgüte hızlı, esnek ve etkin yönetim sağlayarak çalışanın sürece odaklanmasını ve katkı yapmasına vesile olarak iş şekillendirme süreçlerini de hızlandırmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₂: Örgütsel çevikliğin iş şekillendirme üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Çalışanlar işlerini kendi kişilik özelliklerine ve değerlerine uygun hale getirerek işleri ile yakın ilişki kurup işlerine daha fazla anlam kattıklarında kişi-iş uyumunun da arttığı görülmüştür. Karatepe ve Kim (2023) tarafından Türkiye'deki bir havayolu şirketi üzerinde yapılan çalışmada kabin görevlilerinin rutin görevleri yerine getirmekle beraber beklenmedik yolcu sorunlarını çözmek için geleneksel iş özelliklerini proaktif olarak değiştirdikleri görülmüştür. Çalışma sonucuna göre işin özelliklerini ve işin gereklerini kendilerine uygun hale getiren çalışanlar işleriyle daha uyumlu hissetmektedir. Benzer şekilde Guo ve Hou (2022) çalışmasında tur görevlilerinin işlerini şekillendirmelerinin işlerine yükledikleri anlamı arttırdığını, kişi-iş uyumu düzeyini ise olumlu etkilediğini belirtmiştir. Verelst vd. (2021), Wong ve Tetrick (2017) çalışmalarında, inisiyatif kullanarak işlerini kendilerine uygun olarak yeniden tasarlayan çalışanların işleriyle uyumlu ve bir bütünmüş gibi hissettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak, iş şekillendirmenin kişi-iş uyumunun öncülleri içerisinde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda kişi-iş uyumu ile iş şekillendirme arasındaki ilişkiyi ölçmek için aşağıda belirtilen hipotez geliştirilmiştir:

H₃: İş şekillendirmenin kişi- iş uyumu üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

2.3. Kişi-İş Uyumu

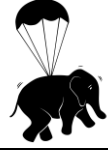
Çalışanların kişilikleri ile yaptıkları iş özelliklerinin birbiriyle uyum içinde olması örgütler açısından arzu edilen bir durumdur. Kişi-iş uyumunu önemseyen ve personel işe alımında bunu gözeten örgütlerin daha başarılı olduğu bilinmektedir (Al-Nawasrah ve Alafi, 2021). Literatürde kişi-iş uyum teorisinin incelenmesi Argyris'in (1990) çalışmaları ile başlamıştır. Kişi-iş uyumu kavramı kişinin bilgi, yetenek ve becerilerinin işin gerekleriyle uyuşması olarak tanımlanmaktadır (Kristof-Brown, 2000; Carless, 2005). Sekiguchi (2004, s.184) ise kişi- iş uyumunu kişinin yetenekleri ve arzuları ile işinin özellikleri ve gereklilikleri arasındaki uyum olarak tanımlamıştır.

Kişi-iş uyumu, işin gerektirdiği özelliklerin işi yapacak kişide bulunmasını ifade etmekle birlikte işin de kişilerin ihtiyaçlarını karşılamasını içermektedir (Van Vianen, 2018). Argyris (1990) bireylerin örgütteki davranışlarının temelini birey ve iş arasındaki etkileşimin oluşturduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla hızla değişen dünyada iş için gerekli nitelik ve yeteneğe sahip kişilerin istihdam edilmesi örgütlerde olumlu iş davranışlarının sergilenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Konu ile ilgili yazın incelendiğinde Edwards (1991) araştırmasında kişi-iş uyumu yüksek çalışanların işlerinden daha fazla tatmin oldukları sonucuna ulaşmıştır. Leng ve Chin (2016) ise kişilerin yeteneklerinin işin gereklilikleri ile benzerlik oranı ne kadar fazlaysa işlerini daha iyi yapacaklarını yani performansının o kadar yüksek olduğunu vurgulamıştır. Pelealu (2022) çalışmasında kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışını ve örgüte bağlılığını arttırdığını bulmuştur. İşleri ile yüksek derecede uyum sağlayan ve bununla eşleşen çalışanlar bildikleri bütün bilgileri kullanmaya çalışırlar. Böylelikle kişi-iş uyumunun işteki yaratıcılığı olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Huang vd., 2019). Kişi-iş uyumsuzluğunun düşük iş tatminine, strese (Kristof-Brown vd., 2005) psikolojik olarak daha iyi hissetmeye (Afsar vd., 2015) ve işten ayrılmaya (Boon ve Biron, 2016; Kumar vd., 2021; Berisha ve Lajçi, 2020) sebep olduğu da yapılan çalışmalarda bulgulanmıştır. Kişi-iş uyumunun bireylerin kariyerlerinin şekillenmesinde ve kariyerlerini yönetmede de olumlu yönde etkisi bulunmaktadır (Neuenschwander ve Hofmann, 2022).

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki kişi-iş uyumu, çalışanların işlerinde motive olup tatmine ulaşarak o işte uzmanlaşmaya ve yaratıcı davranışlar sergilemeye iten ve örgütlerde olması arzulanan önemli bir faktördür. Çalışanlara yenilenebilirlik, uyarlanabilirlik ve yeniden yapılanma imkanlarını sağlayan örgütsel çevikliğin, kişi-iş uyumu üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu bilinmektedir (Kusanke vd., 2023; Halalmeh, 2021; Al-Nawasrah ve Alafi, 2021).

Günümüz iş dünyasında birey odaklı perspektifle işlere yaklaşmanın değeri giderek daha önemli hale gelmektedir. Örgütlerde çalışanların merkeze alınması ve beklentilerinin odak nokta haline getirilmesi iş şekillendirmenin etkin şekilde uygulandığını göstermektedir. İş koşullarının çalışan beklentileri doğrultusunda değiştirilip bu konuda onlara insiyatif verilmesinin kişi-iş uyumunu artırdığı bilinmektedir (Verelst vd., 2021; Wong ve Tetrick,

2017). Sonuç olarak, iş şekillendirmeyi uygulayan örgütlerde kişi-iş uyumu düzeyinin yüksek olduğu bilinmekte olup çeviklik yetisi olan örgütlerde de iş şekillendirmenin daha kolay ve etkin uygulandığı bilinmektedir (Loghmani vd., 2023; Baiyere vd., 2018; Chen ve Siau, 2012). Tam da bu noktada, temelini insan faktörünün oluşturduğu çeviklik kültürünün örgüt içerisinde daha iyi yer edinebilmesi ve kişi-iş uyumunun daha gelişebilmesi için örgütlerde iş şekillendirme aktif uygulanmalıdır.

Yapılan literatür taramasında örgütsel çeviklik, iş şekillendirme ve kişi-iş uyumu değişkenlerini bir arada inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Örgütlerdeki çevik kültürü; çalışan haklarını ve beklentilerini gözeten bir anlayışla desteklenmezse, olumsuz sonuçlarla karşılaşılabilir. Bu çalışma ile bu soruna çözüm aranması amaçlanmış olup, aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H4: Örgütsel çevikliğin kişi- iş uyumu üzerindeki etkisinde iş şekillendirmenin aracı etkisi vardır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu kapsamda araştırmanın hipotezlerini test etmek için kolayda örnekleme yöntemiyle anket tekniği uygulanmıştır. Anket formunda kullanılan ölçekler, yüksek güvenilirlik ve geçerlilik sergileyen ölçekler arasından seçilmiştir. Anket toplamda dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. İkinci bölümde ise örgütsel çeviklik, iş şekillendirme ve kişi-iş uyumu ile ilgili sorular yer almaktadır. Ankette 5'li Likert tipi ölçeği kullanılmıştır.

Veriler, SPSS 21.0 ve AMOS 21 programları kullanılarak analiz edilmiş, öncelikle ölçeklerin geçerlilikleri ve güvenilirliklerine bakılmıştır. YEM analizi için gerekli olan kayıp verilerin ve uç değerlerin temizlenmesi varsayımları sırası ile yerine getirilmiştir. Araştırmada verilerin normal dağılım referans sınırları içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir (Tabachnic ve Fidell, 2013). Araştırmada kullanılan ölçeklere ait madde yüklerine bakmak için Keşfedici Faktör Analizi (KFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. KFA analizinden önce değişkenlerin KMO değerlerine bakılmış tüm değişkenlere faktör analizi yapılmasının uygun olduğu görülmüştür (.85; .83; .92). Ayrıca tüm değişkenlere ait Bartlett Küresellik test değerlerinin anlamlı olması ($p < .001$) maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğuna işaret etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015). Değişkenlerin birbirleri ile ilişkisinin diğer değişkenler üzerindeki etkisinin tespitine yönelik Pearson korelasyon testi ve yapısal eşitlik analizi gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik analizinde temel bileşenler analizi ve varimaks eksen döndürmesi teknikleri kullanılmıştır.

İş Şekillendirme Ölçeği: Çalışanların iş şekillendirme davranış düzeyini ölçmek için Tims vd. (2012) geliştirdiği Uysal vd. (2018) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ölçek kullanılmıştır. 21 maddeden oluşan ölçek yapısal iş kaynaklarının artırılması (5 md.), sosyal iş kaynaklarının artırılması (6 md.), engelleyici iş taleplerinin azaltılması (5 md.) ve meydan okuyucu iş

taleplerinin artırılması (5 md.) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Yapılan KFA sonrasında “İşim zihinsel olarak yoğun çaba gerektirmemektedir” (sosyal iş kaynakları boyutuna ait madde) ve “İşimle ilgili yeni gelişmeleri ilk öğrenenlerden ve deneyenlerden biriyimdir” (meydan okuyucu iş talepleri boyutuna ait madde) maddelerinin birden fazla faktöre yüklendiği için analizden çıkarılarak tekrar test yapılmıştır. Kalan 19 md. üzerine yapılan analizde iş şekillendirme ölçeğinin literatürdeki gibi dört boyutlu bir yapıya sahip olduğu, tüm boyutların toplam varyansın %68’ini açıkladığı görülmüştür. Tüm madde faktör ağırlık değerlerinin anlamlı olup ($p < .05$) madde yüklerinin .60 ve üzeri tespit edilmiştir. AFA’dan sonra yapılan DFA analizinde gerekli modifikasyonlar yapıldıktan sonra model uyum değerlerinin ($\chi^2/df = 2.56$; GFI=0.88; AGFI=0.80; CFI=0.91; RMSEA=0.08) kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmaktadır.

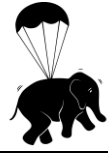
Kişi-İş Uyumu Ölçeği: İşletmelerde kişi-iş uyumunu ölçmek için Lauver ve Kristof-Brown (2001) tarafından geliştirilmiş 5 maddeli tek boyutlu ölçek kullanılmıştır. Yapılan KFA sonrasında tüm maddelerin tek faktör altında toplanmış olup faktör ağırlıklarının anlamlı ($p < .05$) ve yüklerinin .77 ve üzeri olduğu görülmüştür. Tüm maddeler toplam varyansın %81’ini açıklamaktadır. KFA’dan sonra yapılan DFA analizinde gerekli modifikasyonlar yapıldıktan sonra model uyum değerlerinin ($\chi^2/df = 2.41$; GFI=0.98; AGFI=0.78; CFI=0.99; RMSEA=0.07) kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur.

Örgütsel Çeviklik Ölçeği: Örgütsel çevikliği ölçmek için Tallon ve Pinsonneault (2011) tarafından geliştirilmiş 8 maddeli tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Yapılan KFA sonrasında tüm maddelerin tek faktör altında toplanmış olup faktör ağırlıklarının anlamlı ($p < .05$) ve yüklerinin .90 ve üzeri olduğu görülmüştür. Tüm maddeler toplam varyansın %82’sini açıklamaktadır. KFA’dan sonra yapılan DFA analizinde gerekli modifikasyonlar yapıldıktan sonra model uyum değerlerinin ($\chi^2/df = 3.56$; GFI=0.92; AGFI=0.88; CFI=0.98; RMSEA=0.01) kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Örneklem

Günümüz iş dünyasında örgütlerde, işlerle ilgili planlamaların çalışanlarca yapılması ve sonucunda bir aksiyon alınması önemli bir konu haline gelmiştir. Çalışanların işlerine uyum sağlamalarında iş şekillendirmenin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu araştırmanın amacı, iş yerinde hızlılık, atıklık ve esnekliğin yansıması olan örgütsel çevikliğin, çalışanın işe uyum sağlaması üzerindeki etkisinde iş şekillendirme eylemlerinin ne derecede etkili olduğunu araştırmaktır. Daha önce üç değişkenin de bir arada incelendiği herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu sebeple araştırmanın amacı ve sorunsalı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin test edilmesi büyük öneme sahiptir.

Araştırmanın örneklemini, Erzurum merkezinde faaliyet gösteren ve birden fazla şubesi olan özel bir bankanın tüm çalışanları oluşturmaktadır. Veriler 2023 yılı şubat ayında katılımcılardan anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırma ile ilgili, Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik kurulundan 17.11.2022 tarihli 11 nolu toplantı ile gerekli etik kurul

izni alınmıştır. Firma yöneticilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda; toplam 422 çalışanı bulunan firmanın tüm çalışanlarına anket dağıtılmış olup uç değerler ve eksik anketler çıkarıldıktan sonra toplamda 317 adet anket değerlendirmeye alınmıştır. Mc Kinsey danışmanlık şirketi tarafından yapılan küresel bankacılık değerlendirmesi araştırmasına (2022) göre bankacılık ve sigorta şirketleri en çevik örgütler listesinde yer almaktadır. Bir hizmet sektörü olan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, dış çevrede meydana gelen değişimlere hızlıca uyum sağlamaları, tehdit ve fırsatları görüp buna göre reaksiyon almaları, müşteri merkezli, esnek ve yalın yapıda olmaları kısaca çevik örgütler olmaları kaçınılmazdır (Candemir, 2020). Dolayısıyla çalışmanın çeviklik kültürünün olduğu bankalarda yapılması araştırmanın amacını temsil etmesi açısından önemlilik arz etmektedir. Araştırmanın örneklemini demografik açıdan incelendiğinde, katılımcıların %74'ü erkek, %61'i evli, %64'ü 30 yaş ve altında olup araştırmaya katılanların %76'sı lisans mezunudur.

4. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Korelasyon analizi gerçekleştirilerek, modelin yol analizi öncesinde değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Tablo 1'de yer alan değişkenlere ait ortalama değerler, standart sapma değerleri, korelasyon ve Cronbach alfa güvenilirlik katsayılarıyla birlikte %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyine göre değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi çalışanların iş şekillendirme ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir (ort=3.40). Çalışanların kişilikleri ile işleri arasındaki uyumlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür (ort=3.29). Çalışanların örgütlerini çevik olarak algılama düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmüştür (ort=3.11). Çalışanların örgütlerini kısmen çevik algıladıkları, işleri ile orta derecede uyum içerisinde oldukları ve işlerini kendi inisiyatifleri doğrultusunda yüksek düzeyde şekillendirdikleri söylenebilir.

Tablo 1. Değişkenlerin Ortalama, Korelasyon, Güvenilirlik ve Ayrışma Geçerlilik Değerleri

Değişken	Ort.	S. S.	1	2	3	4	5	6	7
1.Örgütsel Çeviklik	3.11	.846	(.84)						
2.Kişi-İş Uyumu	3.29	.764	.516**	(.91)					
3.Yapısal İş Kaynakları	3.62	.774	.404**	.755**	(.86)				
4.Sosyal İş Kaynakları	3.55	.756	.136*	.001	.134*	(.87)			
5.Engelleyici İş Talepleri	3.39	.881	.488**	.205**	.286**	.339**	(.80)		
6.Meydan Okuyucu İş Talepleri	2.30	.512	.546**	.674**	.686**	.171**	.541**	(.88)	
7. İş Şekillendirme Ort.***	3.40	.814	.564**	.565**	.711**	.514**	.797**	.848**	(.91)
Güvenilirlik Katsayısı (Cronbach A.)			.96	.94	.83	.73	.90	.81	.82
Birleşik Güvenilirlik (CR)			.95	.88	.84	.81	.72	.83	.85
Açıklanan Ortalama Varyans Değeri (AVE)			.72	.84	.74	.76	.64	.78	.83

*p<0.05; **p<0.01; ***İş Şekillendirme ölçeğini oluşturan alt boyutları ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

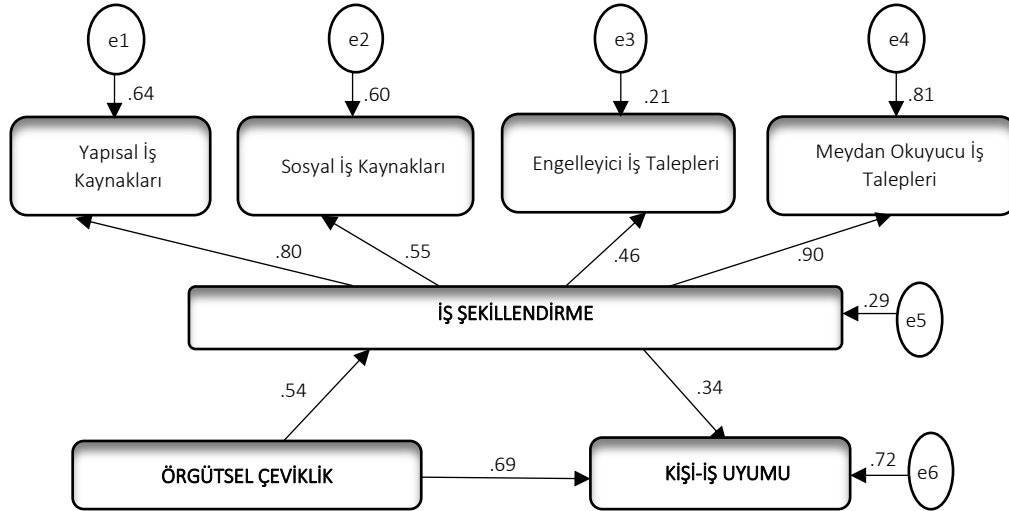
Not: Parantez içerisinde gösterilen değerler ölçek için hesaplanan AVE'nin karekök değerleridir.

Tablo 1'e göre örgütsel çeviklik ile kişi- iş uyumu arasında ($r=.516^{**}$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca örgütsel çevikliğin iş şekillendirme alt boyutlarından yapısal iş kaynakları ($r=.404^{**}$), sosyal iş kaynakları ($r=.136^*$), engelleyici iş talepleri ($r=.488^{**}$) ve meydan okuyucu iş talepleri ($r=.546^{**}$) değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Kişi-iş uyumu ile iş şekillendirme alt boyutlarından yapısal iş kaynakları ($r=.755^{**}$) arasında yüksek bir ilişki mevcuttur. Sonrasında kişi-iş uyumunun engelleyici iş talepleri ($r=.205^{**}$) ve meydan okuyucu iş talepleri ($r=.674^{**}$) değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. İş şekillendirme alt boyutlarının ortalamasının örgütsel çeviklik ($r=.564^{**}$) ve kişi-iş uyumu ($r=.565^{**}$) ile ilişkili olduğu görülmüştür. İş şekillendirme değişkeninin örgütsel çeviklik ve kişi-iş uyumu ile ilişki derecesinin eşit düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonuç önemlilik arz etmektedir.

Örgütsel çevikliğin, kişi-iş uyumu üzerindeki etkisinde iş şekillendirme değişkeninin aracılık etkisini ölçmek için Baron ve Kenny (1986) tarafından ortaya konulmuş aracılık yöntemi kullanılmış olup Bootstrap yöntemi kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Ölçüm Modeli

Analiz sonucunda tüm değişkenlerin standardize regresyon katsayılarına bakıldığında hepsinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<.01$). Doğrudan etkilere bakıldığında, örgütsel çevikliğin kişi-iş uyumu üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır ($\beta=.69$). Baron ve Kenny aracılık testinin yapılmasının ilk koşulu olan; bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği şartı sağlanmış olup, **H_1 hipotezi desteklenmiştir**. Yine analiz sonuçlarına göre, kişi-iş uyumundaki değişimlerin %28.8'lik kısmının örgütsel çeviklik değişkeni tarafından açıklandığı görülmüştür ($R^2= .288$).

Baron ve Kenny'nin (1986) ikinci koşulu, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığına bakılmış; örgütsel çevikliğin iş şekillendirme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunduğu görülmüştür ($\beta=.541$). Dolayısıyla, **H_2 hipotezi desteklenmiştir**.

Bununla birlikte, iş şekillendirme aracı değişkeninin modeldeki bağımlı değişken olan kişi-iş uyumu üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu da gözlenmiştir ($\beta=.34$). Sonuç olarak, ***H₃ hipotezi desteklenmiştir***. Dördüncü koşul olan aracı değişkenin modelde tam aracılık veya kısmi aracılık etkisinin olup olmadığı bakılmış; iş şekillendirmenin, örgütsel çeviklik ve kişi-iş uyumu arasında kısmi aracılık rolü bulunduğu belirlenmiştir ($\beta= .129$, %95 GA [.054; .206]). Dolayısıyla, ***H₄ hipotezi desteklenmiştir***.

Aracılık rolünün etki büyüklüğüne bakıldığında %12.9'luk orta düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmüştür. Kişi-iş uyumundaki değişimlerin %71.9'unun örgütsel çeviklik ve kişi iş uyumu tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Öte yandan iş şekillendirme alt boyutlarından sosyal iş kaynakları (.55), yapısal iş kaynakları (.80), engelleyici iş talepleri (.46) ve meydan okuyucu iş taleplerinin (.90) üzerinde anlamlı ve aynı yönde etkisi saptanmıştır.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Günümüz rekabet koşullarında yaşanan teknolojik ilerlemeler ve pazar koşullarındaki değişimler bir örgütün sürekli olarak değişime uyum sağlamasını gerektirmektedir. Dış etkenlerdeki ani değişiklikler örgütlerde ani sorunlar oluşmasına neden olmakta, bu durum ise çalışanların olumsuz duygular yaşamasına sebep olmaktadır. İş süreçlerinde, stratejilerde veya teknolojilerde oluşan sürekli ve hızlı değişimlerin meydana getirdiği bu olumsuz duygular, çalışanların işleriyle uyum sağlamasını, yeni beceriler geliştirmesini ve de proaktif davranışlar geliştirmesini zorlaştırmaktadır. Çalışanların tüm bu değişimlere rağmen iş stresinin üstesinden geldiği, kendilerini rahat ve güvende hissettiği hatta sağlıklarını korudukları bir iş ortamında çalışmalarını örgütlerin etkinliği ve verimliliği açısından önem arz etmektedir.

Etkin ve verimli örgüt ortamının oluşmasında etkili olan çeviklik; dış dünyadaki hızlı değişim ortamına adapte olabilen, çevresindeki her türden etmeni dikkate alan, bunlara kolay, dinamik ve uygun cevaplar verebilen güvenilir bir yönetim anlayışıdır. Hızlı, esnek ve uyumlu biçimde değişimlere cevap veren çeviklik kültürünün örgütlerde oluşması demokratik ve katılımcı kültürü de beraberinde getirmektedir (Hesselberg, 2018). Örgütlerdeki çevikliğin çalışanların sorumluluklarını yerine getirmede daha fazla özerklik ve otonom sağladığı görülmüş olup (Özen, 2021) bu durumun çalışanların işlerini ifa ederken daha fazla inisiyatif olarak değişiklik yapmalarına, işlerini yeniden tasarlamalarına veya kişisel hale getirmelerine yol açması beklenmektedir.

Örgütler değişen iş ve çalışma koşullarında eski çalışma şartlarını bir kenara bırakıp yeni ve farklı çözüm önerileri geliştirmelidir. Bu durumda çalışanların hala mevcut iş yapma alışkanlıklarını devam ettirme isteği, örgütlerde performans düşüklüğü gibi bir çok olumsuz iş sonucunu doğurabilir. Dolayısıyla, çalışanların işlerinde inisiyatif olarak işlerini değiştirme ve şekillendirme çalışmalarına girişmeleri hem örgütün hem çalışanın yararına olacak pek çok olumlu davranış da oluşacaktır. İş şekillendirme sayesinde mevcut kaynaklar ile iş talepleri arasında kurulan denge; çalışanların işleriyle uyum sağlamalarına, işlerini daha anlamlı bulmalarına yol açacaktır. Kişi-iş uyumunun, örgütlerin verimliliğini ve etkinliğini

yükseltmeye yönelik en etkili olgulardan biri olduğu bilinmektedir. Çalışan yeteneklerinin ve ilgi alanlarının işin gereklilikleriyle örtüşmesi olarak tanımlanan kişi-iş uyumunun çalışanların motivasyonunu, performansını, iş tatminini, yaratıcılığını ve bağlılığını artırdığı yapılan çalışmalar ile ispatlanmıştır (Leng ve Chin, 2016; Kumar vd., 2021; Pelealu, 2022). Özetle, kişi-iş uyumu ile çalışan iş yerinde daha mutlu ve tatmin olmakta, işten ayrılma niyeti azalmakta ve uzun vadeli bir kariyer geliştirmektedir.

Bu araştırmanın amacı, örgütsel çevikliğin kişi-iş uyumunu artırmasında iş şekillendirme olgusunun rolünü araştırmaktır. Çevik örgüt yapısına sahip olan banka sektörünün çalışanları üzerinde yapılan bu çalışmada, örgütlerin sahip oldukları çeviklik düzeyinin çalışanın işin gerekleriyle uyum sağlaması üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Bu etkide çalışanların işlerini şekillendirmelerinin etki düzeyi de araştırılmıştır. Yapılan literatür çalışmasında bu yönde bir çalışmaya rastlanmamış olup elde edilen sonuçların literatüre önemli düzeyde katkı sağlayacağı açıktır.

Araştırma analizi sonucunda, örgütsel çevikliğin kişi-iş uyumunu artırdığı görülmüştür. Elde edilen sonuç daha önce yapılan çalışmalarla uyumluluk göstermektedir (Kusanke vd., 2023; Al-Nawasrah ve Alafi, 2021; Tallon ve Pinsonneault, 2011). İçerisinde bulunduğumuz bilgi çağında, değişimin getirdiği bilinmezlik çalışanlarda korku ve gelecek kaygısı oluşturabilir ve örgütlerde negatif davranışların sergilemesine neden olabilir. Çalışanların işleriyle sorun yaşamaması, işleriyle uyum içerisinde olması ve çalışma koşullarının çalışan beklentileriyle bağdaşması için örgütlerin beşerî ve fiziki tüm iş kaynaklarını yeni durumlara hızlı bir şekilde adapte etmesi ve yerinde reaksiyonlar vermesi gerekmektedir. Bu zorlu şartları yerine getiren çevik örgütün çalışanların işleriyle kurdukları uyum düzeyini artırdığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise, örgütsel çevikliğin iş şekillendirme üzerinde olumlu yönde etkisi olduğudur. Araştırma sonucu, diğer araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir (Loghmani vd., 2023; Baiyere vd., 2018; Chen ve Siau, 2012). Çalışma ve iş koşullarının değiştiği yeni dünya düzeninde dijitalleşmenin de etkisiyle çalışan deneyimi odak noktaya alınmıştır. Çalışan deneyimi anlamca, çalışanın iş ve yönetim süreçlerinde kendi tecrübe, bilgi ve deneyiminin dahil edilmesidir. Çeviklik kazanımlarına sahip olan örgütler, çalışanlarına daha fazla özerklik ve otonom sağlamakta, bu durum çalışanların görevlerini şekillendirmelerine ve biçimlendirmelerine daha fazla olanak sunmaktadır. Örgütlerde çalışanlara iş konularında inisiyatif sağlanması onların iş yapma biçimlerinde köklü değişimlere gitmesine yol açmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre, iş şekillendirmenin kişi-iş uyumu üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır. Araştırma sonucu daha önce yapılan çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Guo ve Hou, 2022; Verelst vd., 2021; Wong ve Tetrick, 2017). Çalışanın kişisel beceri, yetenek, ilgi, zevk ve tercihinine göre işini değerlendirip gerekli değişiklikler yapma özerkliği işlerin kontrolünün tamamen kendisinde hissetmesine neden olup bunun da kişi-iş uyumunu geliştirdiği görülmüştür. Çalışanların işlerini bizzat kendilerinin

tasarlaması işlerini daha fazla benimseyip sevmesine ve işleriyle daha uyumlu olmasını sağlamaktadır.

Araştırmada son olarak, örgütsel çevikliğin kişi- iş uyumu üzerindeki etkisinde iş şekillendirme aracının etkisi olduğu görülmüştür. Yapılan literatür taramasında değişkenlerin tümünü içeren bu yönde bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Örgütün çalışma koşullarına yönelik farklılık oluşturabilmesine ve kurumsal mekanizmalarının değişim koşullarına hızlıca çözüm üretmesine katkı sağlayan örgütsel çevikliğin içselleştirilmesiyle çalışanların işleriyle daha fazla uyum sağladıkları, bu ilişkide işlerini yeniden şekillendirme olgusunun aracı rol üstlendiği görülmüştür.

Araştırma sonuçlarının ilgili alan yazınında belirli bir boşluğu doldurduğu ve önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Yapılan çalışmayla, dış çevre dinamiklerine göre hareket etme kabiliyeti sunan ve her türlü değişime hızlı bir şekilde yanıt verebilen çevik kültürün önemi gözler önüne serilmiştir. İşletmeler hem değişime karşı hayatta kalmak hem de dönemsel koşullara uygun tepkiler vermek durumundadır. Çevik bir örgüt, dinamik ve esnek bir yapıya sahip olup asgari düzeydeki bürokrasi ile hızlı kararlar alabilmektedir. Hataların tespit edilip giderilmesi, geleceğe yönelik belirsizliğin ortadan kaldırılması ve geleceğin iş dünyasına ve koşullarına her daim hazır olunması gerekmektedir. Kendilerini bu durumlara hazırlayamayan veya hızlı şekilde adapte edemeyen işletmeler iş yapmada yeni sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Çevik örgütler, gelecek iş hayatında oluşacak birçok paradigma değişikliğini öngörerek organizasyonlarını gerekli hazırlıkları yapmaya itecektir. Sonuç olarak çevikliği şirket kültürü haline getirmeyi başaran işletmelerin sayısının artması gerekmektedir. Ayrıca iş şekillendirmede örgütsel ortamın etkisinin önemli olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışma ile, iş şekillendirme alışkanlığının oluşmasında çevik örgütlerin oldukça uygun bir ortam oldukları görülmüştür. Hem çeviklik kültürünün işletmelerde oluşturulması ve hem de iş şekillendirme aracının örgütlerde iş yapış kültürü haline getirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Tam da bu noktada örgütlere ve örgüt yöneticilerine bazı öneriler sunulmuştur:

- Örgütlerin çevik olmaları desteklenmeli, çeviklik olgusunun örgütlerin her aşamasında veya basamağında yer alması sağlanmalıdır. Örgütün ve çalışanların bu yönde davranışlar sergilemeleri için çevik örgüt iklimi oluşturulmasına yönelik stratejiler geliştirilmelidir.
- İşletmelerin başarı kriterleri arasında çeviklik göstergesi yer almalıdır. Bu hususta işletmelerin mevcut çeviklik düzey raporları işletmeler için büyük önem taşımaktadır. Belirli danışmanlık şirketlerince yapılan çeviklik ölçüm düzeyinin işletmelerce belirli aralıklarla yapılması ve bu oranın bilinmesi önerilmektedir.
- Çeviklik kültürünün temelini insan faktörü oluşturmaktadır. Örgütsel çeviklikte, bireyler önemsenmekte ve her seviyedeki çalışan odak nokta konumunda bulunmaktadır. Çalışanın odağa alınması “çalışan deneyimi” kavramını güçlendirmiş, çalışan deneyiminin işlerin ifasında iyice yerleştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Tüm deneyimlerini işe aktarabilen çalışan, iş şekillendirme faaliyetini kolaylıkla ifa edecektir. Örgütler, artık iş dengesinin oluşturulmasını çalışanlarına bırakmalı, bu kültür örgütlerde oturmalı ve örgüt

yapılanması buna uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca yönetim ve yöneticiler düzeyinde böyle bir farkındalığın oluşturulması önemlilik arz etmektedir.

- Yöneticiler tarafından çalışanlara iş ve iş süreçlerini sahiplendirecek yönlendirmeler yapılmalıdır. Bu minvalde, çalışanların iş kaynaklarını ve yeteneklerini istediği gibi kullanabilecek, kendilerini geliştirebilecek ve işin içeriğini yeniden tasarlayabilecek kapasiteye sahip olduğu düşüncesi oluşturulabilir.
- Örgütlerde tam bir demokratik ortam oluşturulmalı, çalışanların karar alımına katıldığı ve her türlü kararda fikirlerinin alındığı örgütsel yapılar meydana getirilmelidir. Yöneticiler çalışanlarının haklarını gözetmeli, inovasyon, değişim, esneklik ve çeviklik konuları üzerinde çalışanların direnç göstermemeleri adına bu konularda onlara farkındalık eğitimleri vermelidir.
- Çalışanların mevcut iş yapma alışkanlıklarını devam ettirme isteği ortadan kaldırılmalıdır. Çeviklik kültüründe çalışanların adaptasyon becerileri kuvvetlendirilmelidir. Çalışanlar yönetici, müdür veya amirlerinin bu konuda onlara mentorluk yapmaları gerekmektedir.
- İşleriyle uygun beceri ve yetkinliğe sahip çalışanları istihdam etmek insan kaynaklarının sürdürülebilirliği veya devamlılığı için oldukça önemlidir. İnsan kaynakları departmanı yöneticileri veya örgüt CEO'ları bu gerçeğin farkında olmalı, iş tanımlarını hazırlarken örgütün değerleri ve iş şartlarına uyumlanacak çalışanları göz önünde bulundurmalıdır.
- Yöneticilerin çalışanları işe seçme ve işe yerleştirme süreçlerinde kişi-iş uyum düzeylerinin ne derecede olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Günümüz koşullarında pek çok İK birimi işe alımlarda kişi-iş uyumunu fazla gözetmediği bununla birlikte örgütlerde üst yönetim tarafından ortaya konulan kuralların ve politikaların çalışanların kişisel ihtiyaç ve beklentilerini dikkate almadığı da bilinmektedir. Bu yüzden işe alım sürecinde mülakatlar, kişilik testleri veya değerlendirme testleri gibi araçlar kullanılarak çalışanın işe uyumu ölçülüp buna göre işe alınmaları önerilmektedir. İK yöneticileri çalışanların işleri arasındaki uyum derecesini iyileştirmelidir. Bunun için işe seçim sürecini, işe alım, iş öncesi eğitim ve diğer proaktif yöntemleri düzene koymalıdır. Örgütler, işe alma, terfi-yükselme, işten ayrılma gibi İKY uygulamalarında mentorluk uygulamaları yapmalıdır.

5.1. Araştırma Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmacılara Öneriler

Yapılan araştırma sonuçları, ileride yapılacak çalışmalar için çeşitli öneriler getirmektedir. Bunlar;

- Araştırmada kesitsel yöntem kullanılmıştır. Yapılacak araştırmalarda boylamsal yöntem kullanılarak farklı çalışmalar yapılabilir.
- Kişi-iş uyumun düzeyini etkileyebilecek örgüt kültürü, örgüt iklimi, örgütte etik ve örgütsel atmosferi etkileyebilecek değişkenler ile yapılacak araştırmalar alan yazınına katkı sağlayabilir.
- İş şekillendirmeye pozitif etki edebilecek başka değişkenlerin de araştırılması günümüz iş hayatı ve örgütsel davranış yazını için önemlidir. Çalışanların iş şekillendirme davranışlarını çalışanların kişilik özellikleri, değer ve tutumları, motivasyon özellikleri, örgütteki liderin

etkisi veya farklı liderlik tarzları gibi birçok faktör etkilemektedir. Bu değişkenlerin olduğu çalışmaların yapılması farklı açılardan bakılmasında yardımcı olabilir.

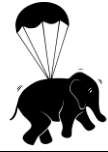
- Gelecekte yürütülecek araştırmalarda araştırma modelinde yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin düzenleyicilik etkisinin incelenmesi önerilmektedir. İş şekillendirme, kişi-iş uyumu ve çeviklik kültürünün çalışanların demografik farklılıklarından etkilenip etkilenmediğinin tespiti örgütlerin İK yöneticileri için büyük bir bilgi kaynağı oluşturacaktır. Bu yönde bir çalışmada literatüre katkı sağlayabilir.
- Araştırma sonucunda ulaşılan bulguları genelledebilmek için farklı endüstri işletmelerinde yapılmasını farklı açılardan kazanım sunacağı düşünülmektedir.
- Banka çalışanları üzerine yapılan çalışmada araştırma değişkenleri, hem özel hem de kamu sektöründe yapılarak belirli bir farklılığın oluşup oluşmadığına bakılabilir. Bu yönde bir çalışma literatürde kamu/özel sektör iş koşullarının farklılığının anlaşılmasında önemli bir çalışma olarak yer alabilir.

Kaynakça

- Afsar, B., Badir, Y., & Khan, M. M. (2015). Person-job fit, person-organization fit and innovative work behavior: The mediating role of innovation trust. *The Journal of High Technology Management Research*, 26(2), 105-116.
- Akın, A., Sariçam, H., Kaya Ç. & Demir, T. (2014). Turkish version of job crafting scale (JCS): The validity and reliability study. *International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 10-15.
- Akkaya, B., & Tabak, A. (2020). The link between organizational agility and leadership: A research in science parks. *Academy of Strategic Management Journal*, 19(1), 1-17.
- Al-Nawasrah, M., & Alafi, K. K. (2021). The impact of human resource management practices on person-job fit: The mediating role of human resources agility at Jordanian airlines companies. *Global Journal of Economics and Business*, 11(1), 113-131.
- Argyris, C. (1990). *Integrating the individual and the organization*. John Wiley & Sons.
- Baiyere, A., Tapanainen, T., & Salmela, H. (2018). Agility of business processes-lessons from a digital transformation context. *MCIS 2018 Proceedings*, 1-13.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Basım, N., Güler, M., & Ocak, M. (2021). Bireysel kaynaklar, işi biçimlendirme ve işe tutulma ilişkisinde başa çıkmanın aracılık rolü. *Erciyes Akademisi*, 35(4), 1741-1754.
- Berisha, G., & Lajçi, R. (2020). Fit to last? Investigating how person-job fit and person-organization fit affect turnover intention in the retail context. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 11(2), 407-428.

- Boon, C., & Biron, M. (2016). Temporal issues in person-organization fit, person-job fit and turnover: The role of leader-member exchange. *Human Relations*, 69(12), 2177-2200.
- Candemir, G. (2020). *Bankacılık sektöründe yeni trendler ve teknolojik gelişmeler: Fintek sektörü üzerine bir uygulama* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Carless, S. A. (2005). Person-job fit versus person-organization fit as predictors of organizational attraction and job acceptance intentions: A longitudinal study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(3), 411-429.
- Çetin, F., Kibaroglu, G. G., & Basım, H. N. (2021). İş biçimlendirme (job crafting) ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(2), 257-271.
- Chen, X., & Siau, K. (2012). Effect of business intelligence and IT infrastructure flexibility on organizational agility. *ICIS 2012 Proceedings*, 1-19.
- Demerouti, E., Bakker, A. B. & Gevers, J. M. P. (2015). Job crafting and extra-role behavior: The role of work engagement and flourishing. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 87-96.
- Edwards, J. R. (1991). Person-job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique. In C. L. Cooper & I. T. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology*, (Vol. 6, pp. 283-357). John Wiley & Sons.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they?. *Strategic Management Journal*, 21(10-11), 1105-1121.
- Guo, Y., & Hou, X. (2022). The effects of job crafting on tour leaders' work engagement: The mediating role of person-job fit and meaningfulness of work. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(5), 1649-1667.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Halalmeh, M. (2021). The impact of strategic agility on employees' performance in commercial banks in Jordan. *Management Science Letters*, 11(5), 1521-1526.
- Hesselberg, J. (2018). *Unlocking agility: An insider's guide to agile enterprise transformation*. Addison-Wesley Professional.
- Huang, W., Yuan, C., & Li, M. (2019). Person-job fit and innovation behavior: Roles of job involvement and career commitment. *Frontiers in Psychology*, 10, 1134.
- İnce, M., & Bozkurt, O. B. (2019). İşe bağlılık ile iş performansı arasındaki ilişkide iş zanaatkarlığının aracılık rolü: Zanaatkarlar üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 69-84.
- Ingusci, E., Callea, A., Chirumbolo, A., & Urbini, F. (2016). Job crafting and job satisfaction in a sample of Italian teachers: The mediating role of perceived organizational support. *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9(4), 675-687.

- Jamrog, J., Vickers, M., & Bear, D. (2006). Building and sustaining a culture that supports innovation. *People and Strategy*, 29(3), 9-19.
- Joiner, B. (2019). Leadership agility for organizational agility. *Journal of Creating Value*, 5(2), 139-149.
- Karabey, C., & Kerse G. (2017). The relationship between job crafting and psychological capital: A survey in a manufacturing business. *Press Academia Procedia*, 3(1), 909-915.
- Karatepe, O. M., & Kim, T. T. (2023). Job crafting and critical work-related performance outcomes among cabin attendants: Sequential mediation impacts of calling orientation and work engagement. *Tourism Management Perspectives*, 45, 101065.
- Kerse, G. (2018). The impact of job crafting on person-job fit: "I am compatible with my work because I can make changes in my work". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 941-958.
- Kirkendall, C. D. (2013). *Job crafting: The pursuit of happiness at work* [Doctoral Dissertation Thesis]. Wright State University.
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences of individuals' fit at work: A meta-analysis of person-job, person-organization, person-group, and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.
- Kristof-Brown, A.L. (2000). Perceived applicant fit: Distinguishing between recruiters' perceptions of person-job and person-organization fit. *Personnel Psychology*, 53(3), 643-671.
- Kumar, R., Akbar, W., & Khan, N. R. (2021). Moderating role of person job-fit facet between hierarchical plateau and turnover intention. *South Asian Journal of Management Sciences*, 15(2), 176-190.
- Kusanke, K., Behnke, J., & Winkler, T. J. (2023). Personality traits and ambidextrous work environments in IT organizations—A person-job fit perspective. *Proceedings of the 56th Hawaii International Conference on System Sciences*, 6290-6299.
- Lauver, K. J., & Kristof-Brown, A. (2001). Distinguishing between employees' perceptions of person-job and person-organization fit. *Journal of Vocational Behavior*, 59(3), 454-470.
- Leng, G. E., & Chin, M. L. C. (2016). Person-job fit, personality, organizational commitment and intention to stay among employees in marketing departments. *Journal Psychology Malaysia*, 30(1), 80-89.
- Loghmani, M., Webb, T., Cuskelly, G., & Alavi, S. H. (2023). How job crafting builds organizational agility in a government-dependent NSO: The mediating role of organizational climate. *Managing Sport and Leisure*, 28(5), 522-537.
- Makers Türkiye. (2020). *En iyi agile (çevik) dönüşümü uygulayan kurumlar*. <https://makersturkiye.com/en-iyi-agile-cevik-donusumu-uygulayan-kurumlar/> (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2023).

- Mc Kinsey. (2022). *Küresel bankacılık değerlendirmesi 2021 raporu*. <https://www.mckinsey.com/tr/our-insights/mckinsey-kuresel-bankacilik-degerlendirmesi-2021-raporu-yayinlandi> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2023).
- Mrugalska, B., & Ahmed, J. (2021). Organizational agility in industry 4.0: A systematic literature review. *Sustainability*, 13(15), 8272-8305.
- Narasimhan, R., Swink, M., & Kim, S. W. (2006). Disentangling leanness and agility: An empirical investigation. *Journal of Operations Management*, 24(5), 440-457.
- Neuenschwander, M. P., & Hofmann, J. (2022). Career decision, work adjustment, and person–job fit of adolescents: Moderating effects of parental support. *Journal of Career Development*, 49(1), 76-89.
- Niessen, C., Weseler, D., & Kostova, P. (2016). When and why do individuals craft their jobs? The role of individual motivation and work characteristics for job crafting. *Human Relations*, 69(6), 1287-1313.
- Ogbuanya, T. C., & Chukwuedo, S. O. (2017). Job crafting-satisfaction relationship in electrical/electronic technology education programme: Do work engagement and commitment matter?. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 33(3), 165-173.
- Özen, M. T. (2021). Çevik yönetime dair bazı tespitler: Yazılım sektöründe hazırlanan raporlar kapsamında dönemsel bir analiz. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 385-408.
- Pelealu, D. R. (2022). The effect of perceived organizational support, psychological well-being, and person job fit on organizational commitment through organizational citizenship behavior (OCB) as variable intervening in automotive companies. *Sch J Econ Bus Manag*, 9(4), 81-94.
- Peng, Y., & Mao, C. (2015). The impact of person–job fit on job satisfaction: The mediator role of self efficacy. *Social Indicators Research*, 121(3), 805-813.
- Ravichandran, T. (2018). Exploring the relationships between IT competence, innovation capacity and organizational agility. *The Journal of Strategic Information Systems*, 27(1), 22-42.
- Rudolph, C. W., Katz, I. M., Lavigne, K. N., & Zacher, H. (2017). Job crafting: A meta-analysis of relationships with individual differences, job characteristics, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 112-138.
- Sekiguchi, T. (2004). Person-organization fit and person-job fit in employee selection: A review of the literature. *Osaka Keidai Ronshu*, 54(6), 179-196.
- Slemp, G. R., & Vella-Brodrick, D. A. (2013). The job crafting questionnaire: A new scale to measure the extent to which employees engage in job crafting. *International Journal of Wellbeing*, 3(2), 126-146.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth Edition). Pearson.

- Tallon, P. P., & Pinsonneault, A. (2011). Competing perspectives on the link between strategic information technology alignment and organizational agility: Insights from a mediation model. *Mis Quarterly*, 35(2), 463-486.
- Tallon, P. P., Queiroz, M., Coltman, T., & Sharma, R. (2019). Information technology and the search for organizational agility: A systematic review with future research possibilities. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 218-237.
- Tims, M., Bakker, A. B., & Derks, D. (2012). Development and validation of the job crafting scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173-186.
- Uysal, B., Özçelik, G., & Uyargil, C. B. (2018). Bireysel iş yapılandırmanın sonuçları: Bireysel iş yapılandırmanın psikolojik sermaye ve işe adanmışlık üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 651-666.
- Van Vianen, A. E. (2018). Person-environment fit: A review of its basic tenets. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5(1), 75-101.
- Verelst, L., De Cooman, R., Verbruggen, M., Van Laar, C., & Meeussen, L. (2021). The development and validation of an electronic job crafting intervention: Testing the links with job crafting and person-job fit. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 94(2), 338-373.
- Wendler, R. (2016). Dimensions of organizational agility in the software and IT service industry: Insights from an empirical investigation. *Communications of the Association for Information Systems*, 39, 439-482.
- Wong, C. M., & Tetrick, L. E. (2017). Job crafting: Older workers' mechanism for maintaining person-job fit. *Frontiers in Psychology*, 8, 1548.
- Wrzesniewski, A., & Dutton, J. E. (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *Academy of Management Review*, 26(2), 179-201.
- Wrzesniewski, A., LoBuglio, N., Dutton, J. E., & Berg, J. M. (2013). Job crafting and cultivating positive meaning and identity in work. In Bakker, A. B. (Ed.), *Advances in positive organizational psychology* (Vol. 1, pp. 281-302). Emerald.
- Yang, C., & Liu, H. M. (2012). Boosting firm performance via enterprise agility and network structure. *Management Decision*, 50(6), 1022-1044.
- Yavuz, M., & Artan, İ. E. (2019). İş zanaatkârlığı (job crafting) kavramı: Türkçe iş zanaatkârlığı ölçeği'nin geliştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(1), 95-125.

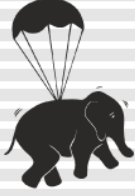
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

*KOBİ'lerde Kurumsal Markalama: Kavramlar ve Engeller**

Serap Sarp¹ Selçuk Uygur²

Received/ Başvuru: 16.09.2023

Accepted/ Kabul: 27.09.2023

Published/ Yayın: 30.09.2023

Özet

Bu araştırmada KOBİ'lerin kurumsal marka kavramını nasıl tanımlandığı, kurumsal marka sahibi olmalarının önündeki engeller ve KOBİ'lerde marka anlayışı keşfedilmeye çalışılmıştır. Kurumsal marka sahibi olmanın işletmeler için rekabet avantajı sağladığı ve birçok pazar avantajını beraberinde getirdiği literatürde vurgulanmıştır. Ancak, literatürdeki kurumsal marka araştırmalarının büyük işletmelere odaklandığı ve KOBİ'leri göz ardı ettiği görülmüştür. KOBİ'lerin dünya genelinde önemli bir ekonomik rol oynadığı göz önüne alındığında kurumsal marka oluşturmanın onlar için de uzun vadede faydalar saylayacağı öngörüldü. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı KOBİ'lerin kurumsal marka oluşturmasını daha iyi anlamak ve literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre KOBİ'lerde kurumsal markayı tanımlama ve geliştirmede işletme sahipleri ve yöneticilerinin rolünün büyük olduğunu ve bu kişilerin karakterinin kurumsal kültür ve kurumsal kimliği üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkmıştır. Çalışma Türkiye'nin Kayseri şehrinde farklı sektörlerden 15 KOBİ sahibi veya yöneticisi ile yarı yapılandırılmış mülakatlar kullanarak gerçekleştirilmiştir. Veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiş ve beş ana tema belirlenmiştir: kurumsal marka kavramı, girişimci markası, ürün/hizmet markası, kurumsal marka sahibi olmanın önündeki engeller ve başarı. Sonuç olarak, bu araştırma KOBİ'lerin kurumsal marka oluşturmasının önemini ve işletme sahipleri/yöneticilerinin bu süreçteki kilit rolünü vurgulamaktadır. Bu çalışmanın KOBİ'ler için kurumsal marka oluşturma sürecini daha iyi anlamak ve geliştirmek isteyen işletmelere rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: kurumsal marka, KOBİ'ler, KOBİ performansı, marka yönetimi

* Bu çalışma, 3-5 Eylül 2019 tarihleri arasında Birmingham, Birleşik Krallık'ta düzenlenen British Academy of Management Konferansı (BAM2019) sırasında sunulmuştur.

* Bu çalışma Serap Sarp'ın 'Understanding The Influence Of Entrepreneur Personality On Product Branding, Corporate Brand Image And Sme Performance' adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr, Abdullah Gül Üniversitesi, Türkiye, serap.sarp@agu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2560-4105

² Doç. Dr., Brunel University London, Birleşik Krallık, selcuk.uygur@brunel.ac.uk, Orcid: 0000-0003-4484-9164

Corporate Branding in SMEs: Concepts and Challenges

Abstract

This research aims to explore how SMEs define the concept of corporate branding, identify the barriers to becoming corporate brand owners, and understand branding within the SME context. The literature emphasizes the importance of having a corporate brand, as it provides businesses with a competitive advantage. However, it is noted that corporate branding research in the literature has predominantly focused on large enterprises, neglecting SMEs. Considering the significant global economic role played by SMEs, it is anticipated that corporate branding can yield long-term benefits for them. Hence, the purpose of this study is to gain a better understanding of corporate branding in SMEs and bridge this gap in the literature. The findings of the research reveal that SME owners and managers play a substantial role in defining and developing corporate branding within SMEs. It is evident that the character of these individuals significantly influences corporate culture and identity. The study was conducted through semi-structured interviews with 15 SME owners or managers from various sectors in Kayseri, Turkey. Data were analyzed using the thematic analysis method, resulting in five main themes: the concept of corporate branding, the entrepreneurial brand, product/service branding, barriers to becoming a corporate brand owner, and success. In conclusion, this research highlights the importance of SMEs in establishing corporate branding and underscores the pivotal role of business owners/managers in this process. It is believed that this study can provide guidance to businesses seeking to better comprehend and enhance the process of corporate branding for SMEs.

Keywords: corporate brand, SME, SME performance, brand management

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: The existing literature emphasizes the significance of establishing a distinctive corporate brand for achieving sustainable competitive advantages in business (Balmer, 2013; Brexendorf and Keller, 2017; Harris and de Chernatony, 2001). A well-developed corporate brand is a vital intangible asset within a company's portfolio (Biraghi and Gambetti, 2015; de Chernatony, 1999), offering various market advantages such as improved visibility, customer appeal, product support, visual distinctiveness, investor confidence, embodiment of organizational values, and workforce motivation (Balmer and Gray, 2003, p.973). Moreover, corporate branding acts as a strategic tool enabling firms, irrespective of their size, age, or industry, to secure a more effective market position and differentiate themselves from competitors (Hatch and Schultz, 2008). Notably, the benefits of corporate branding extend beyond large multinational corporations, as small and medium-sized enterprises (SMEs) can also leverage it to attain strategic advantages, including sales growth (M'zungu et al., 2019).

However, most research in corporate branding has predominantly concentrated on large or multinational companies (Balmer, 2012; Krake, 2005), often overlooking SMEs (Centeno et al., 2013; Rode and Vallester, 2005; Wong and Merrilees, 2005). Given that SMEs constitute nearly 95% of global businesses and contribute around 60% to 70% of employment in OECD economies, they represent a significant segment that demands attention (OECD, 2018). Similar to large multinational corporations, SMEs benefit significantly from a robust corporate brand, allowing them to effectively communicate with both internal and external stakeholders, thereby enhancing their ability to create value (Nielsen and Thomsen, 2009; Gabrielli and Balboni, 2010). Regardless of their size, the creation, development, and maintenance of strong brands are imperative for gaining a competitive edge in the market (Hoeffler and Keller, 2003; Ojasalo et al., 2008). Nonetheless, experts in SME branding widely agree that the exploration of (corporate) branding at the SME level is limited and under-researched (Horan vd., 2011; M'zungu et al., 2019; Inskip, 2004). While some researchers, like Keller and Swaminathan (2015), argue that (corporate) branding is not a priority for SMEs, a substantial body of scientific literature underscores its significance and necessity within SMEs (Krake, 2005; Wong and Merrilees, 2005; Agostini et al., 2015; Centeno et al., 2013; Berthon et al., 2008).

Krake's (2005) study in the Netherlands, utilizing the funnel model and interviews, explored branding in SMEs. The funnel model suggests that SME brand management is chiefly influenced by owner/manager experiences, creativity, and knowledge, with these individuals primarily making brand decisions, thereby establishing a strong link between SME manager/owner traits and brand identity, corporate culture, and organizational identity (Krake, 2005). Additionally, research by Spence and Hamzaoui Essoussi (2010) and Ojasalo et al. (2008) underscores the significant role of managers and owners in SME branding. Consequently, when examining brand concepts in SMEs, it's evident that the character of the business owner or manager is the primary factor shaping brand identity, corporate culture, and organizational identity (Rode and Vallaster, 2005; Boyle, 2003; Krake, 2005). Similarly, Rode

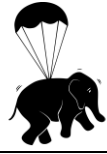
and Vallaster (2005) examined corporate branding in eight newly established German SMEs, discovering that entrepreneurs significantly influence employee behaviours aligned with corporate branding. Berthon et al. (2008) conducted a survey among 263 SMEs in the business-to-consumer (B2C) services sector, revealing disparities in brand management perceptions between SMEs and larger enterprises.

Most studies examining branding in SMEs have primarily been conducted in developed countries. Furthermore, despite providing valuable insights, the process of corporate branding in SMEs remains inadequately explored. Therefore, this research aims to address this gap in the literature by conceptualizing corporate branding in SMEs and addressing the following research questions: How do SME managers and/or owners in developing countries define corporate branding? What are the barriers to the development of corporate branding in small and medium-sized enterprises (SMEs)?

Research Method: To achieve these research objectives, 15 semi-structured interviews were conducted with SME owners/managers from various sectors in Kayseri, Turkey. This approach aimed to encourage diversity between groups while maintaining a certain level of homogeneity. These participants were chosen for their roles as internal stakeholders and their close relationships with other stakeholders. As suggested by Spence (1999), SME owners and managers maintain close relationships with the business's stakeholders. The initial participant was contacted through the researcher's network, and this participant subsequently recommended another person for the study, leading to a chain reaction where each participant recommended a new participant for the interviews. Thus, snowball sampling was employed to collect the necessary qualitative data for this study. Snowball sampling is frequently used in research on cultures where individual communication networks are crucial (Coleman, 1958). In this study,

Interview questions were developed based on the literature, research philosophy, and methodology. The interviews were conducted face-to-face in Turkish. Due to political sensitivities in Turkey, all SME owners/managers were reluctant to allow audio recordings, so handwritten notes were taken for all interviews. Interviews were concluded when data saturation was reached, defined as no new data, codes, or themes emerging during interviews (Guest et al., 2006). Demographic information about the participants is summarized in Table 1. In accordance with the ethical guidelines from Brunel University, consent forms (refer to Appendices 1 for the Consent Form) were provided to all participants before each interview. Initial interviews were conducted with SME owners and managers, and notes were taken during these interviews to collect data. Subsequently, these notes were transcribed and integrated into the NVivo 11 software program for analysis. Throughout this study, the personal and company names of all interview participants were anonymized.

Conclusion: The research identified five key themes in explaining the corporate branding concept in SMEs: corporate brand concept, entrepreneurial brand, product/service brand, barriers to becoming a corporate brand owner, and success. Although the majority of corporate

branding research has centered on large or multinational companies, this study contributes to the literature by shedding light on the underexplored realm of corporate branding in SMEs. Understanding how SMEs conceptualize and navigate corporate branding provides valuable insights into this crucial aspect of business management.

1. GİRİŞ

Literatürde, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için özgün bir kurumsal marka oluşturmasının önemi birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır (Balmer, 2013; Brexendorf and Keller, 2017; Harris and de Chernatony, 2001). Balmer'a (2013) göre kurumsal marka, bir işletmenin iç ve dış paydaşlarına yönelik bir taahhüt veya sözü ifade eder. Bu taahhüdün marka tarafından başarılı bir şekilde yerine getirilmesi, etkili bir marka oluşturmanın kritik bir unsurudur (Riley and de Chernatony, 2000). Verimli bir şekilde geliştirilen bir kurumsal marka, bir işletmenin portföyündeki önemli bir maddi olmayan varlıktır (Biraghi and Gambetti, 2015; de Chernatony, 1999). Başarılı bir kurumsal markaya sahip işletmeler, rakiplerine göre birçok pazar avantajının elde ederler. Kurumsal markalar, organizasyonlara "genel görünürlük, müşteri çekiciliği, ürün desteği, görsel farklılık, yatırımcı güveni, organizasyonel değerlerin somutlaştırılması ve işgücü teşviki" gibi alanlarda yardımcı olur (Balmer ve Gray, 2003, s.973). Ayrıca kurumsal marka, işletmelerin daha etkili bir pazar pozisyonu kurma ve rakiplerinden ayrılma fırsatı sunan bir stratejik araç olarak ta hizmet eder (Hatch and Schultz, 2008). Bir işletmenin büyüklüğüne, yaşına ve hangi sektörde faaliyet gösterdiğine bağlı olmaksızın, kurumsal marka tüm işletmelere benzer faydaları sağlar (M'zungu vd., 2019). Kurumsal marka oluşturmanın faydasının yalnızca büyük çok uluslu işletmelerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'lerin) de satış büyümesi dahil stratejik faydalar elde etmek için potansiyelini kullanabilecekleri belirtilmelidir.

Ancak, kurumsal marka alanında yapılan araştırmalar çoğunlukla büyük veya çok uluslu işletmelere odaklanmış (Balmer, 2012; Krake, 2005) ve KOBİ'leri göz ardı etmişlerdir (Centeno vd., 2013; Rode and Vallester, 2005; Wong and Merrilees, 2005). Ancak KOBİ'lerin dünya genelindeki tüm işletmelerin neredeyse %95'ini oluşturduğu ve OECD ekonomileri içinde yaklaşık olarak %60 ila %70 arası istihdam sağladığı göz önünde bulundurulduğunda literatürde göz ardı edilemeyecek bir büyüklüğe işaret etmektedir (OECD, 2018). Büyük ve çok uluslu işletmelerde olduğu gibi, güçlü bir kurumsal markaya sahip olmak, KOBİ'lerin iç ve dış paydaşlarına doğru mesajları etkili bir şekilde iletmeleri açısından da önemlidir ve bu da değer yaratma kapasitelerini artırır (Nielsen and Thomsen, 2009; Gabrielli and Balboni, 2010).

Bu araştırma KOBİ'lerde kurumsal markayı kavramsallaştırmak aşağıdaki araştırma sorularını yanıtlamayı amaçlamaktadır:

- Gelişmekte olan ülkelerde, KOBİ yöneticileri ve/veya sahipleri kurumsal markayı nasıl tanımlar?
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ'ler) kurumsal markanın gelişimini etkileyen engeller nelerdir?

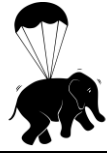

2. KAVRAMSAL ARKA PLAN

Büyüklüğü farketmeksizin pazarda rekabet avantajı sağlamak isteyen işletmeler için güçlü markaların oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi önemlidir (Hoeffler ve Keller, 2003; Ojasalo vd., 2008). Kurumsal marka süreci, bir işletmenin hedef kitlesi için oluşturacağı olumlu eylemlerin, iletişimin ve sembollerin bilinçli ve düzenli yönetimini kapsar (Einwiller ve Will, 2002). Bu nedenle, bir işletmenin kurumsal markasını etkili bir şekilde yönetmesi, paydaşlarla kurduğu iletişime büyük ölçüde bağlıdır (Foster vd., 2010). Ayrıca, işletmenin sahip olduğu vizyon ve çalışanlar arasındaki uyum, tutarlı bir marka kimliği oluşturması ve paydaşlarla doğru iletişimin kurulması için kritik bir göstergedir (Hatch ve Schultz, 2008). Bu sayede, başarılı bir kurumsal marka, bir işletmeye pazarlara erişim, farklılaşma ve rakiplerinden öne geçme fırsatları sunan stratejik bir varlık haline gelir. Kurumsal markanın işletmelere sağladığı diğer avantajlar, rekabet avantajı (Griffin, 2002), güçlü işletme itibarı (Abratt ve Kleyn, 2012), daha tutarlı bir imaj (Fombrun, 1996), yüksek çalışan motivasyonudur (Turban ve Cable, 2003). Davies ve arkadaşlarına (2003) göre, kurumsal marka ve kurumsal itibar terimleri literatürde genellikle birbirinin yerine kullanılır. Davies vd. (2003)'ne göre, kurumsal marka iç paydaşları temsil eden kurumsal kimlik ve dış paydaşları temsil eden kurumsal imajdan oluşur. İç paydaşlar açısından, yani çalışanlar için güçlü bir kurumsal marka çalışan memnuniyetini ve sadakatini artırır. Dış paydaşlar için ise güçlü bir kurumsal marka, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırarak işletmelere hem finansal hem de finansal olmayan sonuçlarla değer katar.

Kurumsal markanın işletmelere sağladığı faydalar göz ardı edilemez. Ancak bu alanda yapılan birçok araştırma, genellikle büyük çok uluslu şirketlere odaklanmıştır (M'zungu vd., 2019; Balmer, 2012). Bununla birlikte, (kurumsal) markalamayı KOBİ düzeyinde inceleyen uzmanlaşmış araştırmacılar arasında, (kurumsal) markalamanın KOBİ'ler için yeterince keşfedilmediği ve araştırılmadığı konusunda genel bir görüş birliği vardır (Horan vd., 2011; M'zungu vd., 2019; Inskip, 2004). Ancak, KOBİ'ler büyük işletmelerle karşılaştırıldığında, mülkiyet yapısı, yönetim tarzı, bağımsızlık düzeyi ve faaliyetlerinin kapsamı ve ölçeği gibi birçok açıdan önemli farklılıklar gösterir (Carson vd., 1995). Keller ve Swaminathan (2015) gibi bazı araştırmacılar kurumsal markanın KOBİ'ler için öncelik taşımadığını iddia ederken, geniş bir bilimsel literatür, kurumsal markanın KOBİ'ler içindeki önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır (Krake, 2005; Wong ve Merrilees, 2005; Agostini vd., 2015; Centeno vd., 2013; Berthon vd., 2008).

Krake (2005), Hollanda'da gerçekleştirdiği bir ölçek geliştirme çalışması kapsamında, mülakat yöntemiyle toplanan verilere dayanarak KOBİ'lerde marka yönetiminin rolünü açıklamaya çalışmıştır. Huni modeli adını verdiği bu yaklaşımda, Krake'e göre KOBİ'lerde marka yönetimi büyük ölçüde işletme sahibi veya yöneticisinin önceki deneyimleri, yaratıcılığı ve bilgisinden etkilenmektedir. Aynı çalışmada KOBİ'lerin marka yönetiminin yine işletme sahibinin veya yöneticisinin aldığı kararlarla sınırlı olduğu vurgulanır. Bu yüzden Krake'in (2005) çalışması KOBİ yöneticileri ve/veya sahiplerinin karakteri/kişilikleri ile ortaya çıkan marka ve kurumsal kimlik arasında güçlü bir bağlantı bulunduğunu iddia eder. Benzer şekilde Spence ve Hamzaoui

Essoussi (2010) ile Ojasalo ve diğerleri (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da KOBİ markalaması alanında yönetici/sahiplerin belirleyici bir rol oynadığını belirtilir. Sonuç olarak, KOBİ'lerde marka oluşturulurken, işletme sahibinin/yöneticisinin karakterinin marka kimliğini, kurumsal kültürü ve organizasyon kimliğini şekillendiren en önemli faktör olduğu vurgulanır (Rode ve Vallaster, 2005; Boyle, 2003; Krake, 2005).

Rode ve Vallaster (2005) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Almanya'da yeni kurulan sekiz işletmeden veri toplanarak KOBİ'lerde kurumsal marka gelişimine odaklanıldı. Araştırma sonuçlarına göre, girişimciler çalışanların kurumsal markaya uyumlu davranışlar sergilemesinde önemli bir rol oynar. Benzer şekilde Berthon ve diğerleri, (2008) firmadan tüketiciye (B2C) hizmet veren 263 KOBİ'lerden anket yoluyla veri toplayarak KOBİ'lerde marka alanın kapsamını anlamaya çalışmışlar. Elde edilen bulgulara göre KOBİ'ler ve büyük işletmelerde marka yönetimi anlayışı açıkça farklılıklar göstermektedir.

KOBİ'lerde marka araştırmaları incelendiğinde KOBİ'ler de kurumsal marka çalışmalarının çoğunluğunun gelişmiş ülkelerde yapıldığı görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar alana faydalı öngörüler sunmuş olsa bile, KOBİ'lerde kurumsal marka süreci açıkça incelenmemiştir. Bu yüzden bu araştırmanın amacı literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma amacına ulaşabilmek için 15 KOBİ sahipleri/yöneticileriyle yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirildi. Bu katılımcılar, hem iç paydaş olmaları hemde diğer paydaşlarla yakın ilişki içinde bulunmaları sebebiyle uygun görüldü. Spence (1999) tarafından da ifade edildiği gibi KOBİ sahip ve yöneticileri işletmenin paydaşlarıyla yakın ilişki sürdürmektedir. İlk katılımcıya araştırmacının kendi bağlantıları sayesinde ulaşıldı. Ardından, bu katılımcı, çalışma için başka bir kişiyi tavsiye etti. Sonuç olarak, her katılımcının sırayla görüşmeler için yeni bir katılımcı önerdiği bir zincir reaksiyonu meydana geldi. Böylelikle bu çalışmada için ihtiyaç duyulan nitel verinin toplanması için kartopu örnekleme tekniği kullanıldı. Kartopu örnekleme yöntemi, bireysel iletişim ağının önem taşıdığı kültürlerle ilgili araştırmalarda sıklıkla kullanılır (Coleman, 1958). Bu çalışmada Türkiye'nin Kayseri şehrinde farklı alanlardan KOBİ sahipleri ve yöneticileri ile 15 yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirildi. Böylece gruplar arasındaki çeşitlilik teşvik edildi ve aynı zamanda belirli bir homojenlik düzeyin korunması amaçlandı.

Mülakat soruları, literatür, araştırma felsefesi ve yöntemi dikkate alınarak hazırlandı. Mülakatlar katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirildi ve her bir mülakat 30 ila 50 dakika arasında sürdü. Mülakatlar Türkçe dilinde yapıldı. Türkiye'deki siyasi hassasiyetler nedeniyle, tüm KOBİ yöneticileri veya sahipleri ses kayıtlarına izin verme konusunda çekingen davrandılar. Bu nedenle, araştırmacı tarafından yapılan tüm görüşmeler el yazısıyla not alındı. Görüşmeler, veri doygunluğuna ulaşıldığında sonlandırıldı. Yin (2017) tarafından öne sürülen görüşe göre, uygun bir örneklem büyüklüğünün belirlenmesi için sıkça önerilen kriterler veri doygunluğunun ulaşılmasını içerir. Veri doygunluğu, daha fazla veri toplamanın çalışmanın derinliğine önemli ölçüde katkıda bulunmadığı bir noktayı ifade eder. Glaser ve Strauss (2017)

ise benzer şekilde doygunluğu, yeni verilerin artık bulunamaması ve tekrarlanan cevapların ortaya çıkması olarak tanımlarlar. Doymuluk seviyesi, görüşmeler sırasında yeni veri, kod veya tema ortaya çıkmamasına göre belirlendi (Guest vd., 2006). Aynı şekilde, Wang ve diğerleri (2023), 14 endüstri deneyimi olan katılımcıyla çalışmalarında teorik doymuluk seviyesine ulaştı. Bu sebeple, 15. Görüşmeden sonra yeni veri ve kod elde edilemediği gelen cevaplarının birbirini tekrarladığı düşünüldüğü için görüşmeler sonlandırıldı. Katılımcılarla ilgili demografik bilgiler Tablo 1'de özetlendi. Brunel Üniversitesi'nden alınan etik formunun kurallarına uygun olarak, her görüşmeden önce tüm katılımcılara onay formları verildi (Rıza Onam Formu için Ekler 1'e başvurunuz). İlk görüşmeler, KOBİ sahipleri ve yöneticileri ile gerçekleştirildi ve bu sırada not alınarak veriler toplandı. Daha sonra bu notlar transkribe edildi ve NVivo 11 yazılım programına entegre edilerek analiz için kullanıldı. Bu çalışma boyunca tüm görüşme katılımcılarının kişisel ve şirket isimleri gizli tutuldu. Verileri analiz etmek ve araştırmanın yapılarını tanımlamak için tematik bir analiz yaklaşımı kullanıldı (Wang vd., 2023).

Bu çalışmada Braun ve Clarke (2006) tarafından belirtilen altı aşamalı tematik analiz takip edildi:

1. **Veriye Aşinalık Kazanma:** İlk aşamada araştırmacı veri ile tanıştı. Verileri transkriptlerken, ön çalışmalar yapıldı ve veri tekrar tekrar okunarak ilk fikirler not edildi.
2. **İlk Kodları Oluşturma:** İkinci aşamada ilk kodlar sistematik bir şekilde oluşturuldu. Her bir kodla ilgili veriler bir araya toplandı.
3. **Temaları Arama:** Üçüncü aşamada temaları arama süreci başladı. Potansiyel kodlar gruplandırılarak ve ilgili kodlar biraraya toplanarak potansiyel temalarla ilişkilendirilen tüm ilgili veri toplandı.
4. **Temaları Gözden Geçirme:** Ardından dördüncü aşamada temalar eleştirel olarak gözden geçirildi. Temaların ilgili kodlarıyla uyumunu doğrulamak için bir değerlendirme yapıldı ve analizin görsel bir temsilini sağlamak için bir tematik harita oluşturuldu.
5. **Temaları Tanımlama ve Adlandırma:** Beşinci aşamada temalar kesinleştirildi ve açıklayıcı isimler verildi. Her tema titiz bir tanımlama sürecinden geçti ve her tema için net etiketler oluşturuldu.
6. **Raporu Hazırlama:** Son olarak, altıncı ve son aşamada rapor hazırlandı. En etkileyici ve açıklayıcı örnekler rapora dahil edilmek için seçildi. Bu örnekler etrafında kapsamlı bir analiz geliştirildi ve analiz sonuçları hem araştırma soruları hem de ilgili literatürü ile ilişkilendirildi. Analiz sonuçları rapor edildi.

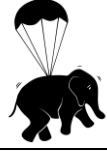
Analiz aşamasında Corbin ve Strauss'un (2015) gömülü teori metodolojisini takip ederek üç aşamalı bir kodlama süreci uygulandı: açık kodlama, eksel kodlama ve seçici kodlama. Açık kodlama, kodlamada temel seviye olarak kabul edilir ve veriyi analiz etmek, karşılaştırmak, kavramlaştırmak ve kategorize etmek süreçlerini içerir. Bu aşama, verinin daha anlaşılır ve net hale getirilmesi amacıyla veriyi yönetilebilir birimlere, genellikle düğüm adı verilen küçük parçalara bölünür. Bu çalışmada, görüşme verilerinden 68 başlangıç kodu üretildi. Bu kodlar

daha sonra görüşmelerden ortaya çıkan temalara dayalı olarak kategorilere ve alt kategorilere ayrıldı ve revize edildi. Benzer kavramlar, bu kategorilerin veya alt kategorilerin altında bir araya getirildi. Ardından eksel kodlama yapıları keşfetmek ve ölçüm öğelerini belirlemek için kullanıldı. Eksel kodlama, açık kodlamayla başlayan veriyi yeniden düzenleme sürecini içerir. Bu süreç, kategoriler arasında bağlantılar kurar ve daha kavramsal bir düzeyde işler. Araştırmanın kavramsal çerçevesine dayalı olarak öğeler arasında bağlantı kurulmasına izin verir. Seçici kodlama, Corbin ve Strauss (2015) tarafından belirtilen son kodlama aşamasıdır. Bu, ana fenomenin en önemli yönünü özetleyen bir temel kategori seçimi içeren bir süreçtir. Bu temel kategori, açık ve eksel kodlamadan elde edilen bulguları birleştirir ve araştırmayı bir araya getiren merkezi tema olarak temsil eder.

Tablo 1. Katılımcı listesi

	Katılımcı Kodları	Katılımcı				İşletme			
		Cinsiyet	Pozisyon	Yaş	Eğitim	Sektör	B2B- B2C	Büyükölç	Yaş
1	Ali	E	Sahibi	48	Lise	Mobilya	B2C (Global)	30	20
2	Nuran	K	Yönetici	43	Lise	Kimya	B2C (Lokal)	25	10
3	Burak	E	Sahibi	55	Ortaokul	Yağ/Yakıt	B2C (Lokal)	8	65
4	Cemal	E	Sahibi	38	Lise	Gıda	B2B (Lokal)	13	13
5	Davut	E	Sahibi	31	Lise	Ulaşım	B2B/B2C (Lokal)	10	4.5
6	Erol	E	Ortak	40	Lise	İnşaat	B2B/B2C (Lokal)	20	19
7	Faruk	E	Yönetici	38	İlkokul	Makina	B2C (Global)	100	25
8	Gazi	E	Yönetici	37	Lisans	Üretim	B2B/B2C (Lokal)	230	20
9	Hasan	E	Sahibi	62	Ortaokul	Gıda	B2B (Global)	28	23
10	Ismail	E	Yönetici	35	Lisans	Üretim	B2B (Global)	60	30
11	Kenan	E	Sahibi	26	Lisans	Gıda	B2B (Global)	45	2
12	Mustafa	E	Sahibi	38	Lisans	İlaç	B2C (Lokal)	4	14
13	Osman	E	Sahibi	26	Lise	Tamirat	B2C (Lokal)	10	30
14	Sinan	E	Ortak	48	Lise	Gıda	B2C (Lokal)	20	2
15	Tuncay	E	Sahibi	46	Lise	Altyapı	B2C (Lokal)	1	3

3.1. Araştırma Amacı ve Sorusu

Bu araştırmanın amacı, KOBİ'lerin kurumsal marka geliştirme sürecine dair öngörüler elde etmektir. Bu çalışmanın temel itici gücü, kurumsal markayı ve bu markanın KOBİ'lerin performansı üzerindeki etkisini anlama yetimizi artırmaktır. Bu alandaki önceki araştırmalar genellikle KOBİ'lerde kısıtlı konuları ele almış, konuyu kapsayıcı bir şekilde ele almamışlardır. Bu nedenle, bu çalışma, KOBİ'ler için kurumsal marka kavramını keşfetmeyi, kurumsal markaların gelişimini etkileyen faktörleri araştırmayı ve bunların genel işletme performansına etkisini anlamayı amaçlamaktadır.

4. BULGULAR

Mülakat soruları, mevcut literatür ve araştırmacının varsayımlarına dayalı olarak oluşturulmuştur. Soruların amacı, katılımcıların görüşlerini veya bilgilerini daha açık ve kısıtlama olmaksızın iletmelerine yardımcı olmaktır. Görüşmelerden önce belirlenen beş ana temalar, kurumsal marka kavramını, kurumsal marka çalışmalarındaki engelleri, işletmelerin paydaşlarıyla etkileşimini ve KOBİ'lerin başarısına ve büyümesine katkıda bulunan faktörleri içermektedir.

1. Tema: Kurumsal Marka Kavramını Tanımlama

KOBİ sahipleri ve yöneticilerinin bakış açısından kurumsal marka kavramını anlamak için, KOBİ'lerin kurumsal markayı nasıl tanımladıklarını, kurumsal markalarını geliştirmek için nasıl stratejiler oluşturduklarını ve markalaşma hedeflerine ulaşmak için hangi eylemleri gerçekleştirdiklerini anlamak amacıyla sorular sorduk.

Bu nedenle, elde edilen ilk bulgu, KOBİ sahibi/yöneticilerin kurumsal marka kavramını nasıl tanımladığı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Urde (2003), kurumsal markayı üç temel değer birleşimi olarak tanımlar: kurumsal, marka ve müşteri değerleri. Bu çalışmanın katılımcıları, kurumsal markanın ürün ve girişimci markasına kıyasla daha geniş bir kapsamı kapsadığını ve asıl amacın, uzun vadeli olarak herkes için değer yaratmak olduğunun altını çizdiler. Aşağıdaki örnek alıntılar bu görüşü destekler niteliktedir:

“Kurumsal marka demek sadece tek bir ürünle ilgili değildir. Kurumsal marka, müşteri kapıdan içeri girdiği anda başlar. Her şey, kapıdan içeriye giriş, şirket araçları ve çalışanların görünümü (saçları, kıyafetleri, oje, saatleri dahil) işletmemizi temsil etmesi demektir. Çünkü biz 'insanlar sizi görünüşünüzle ağırlar ve fikirlerinizle uğurlar' inancındayız. İnsanlar smarkayı önce gelen satıcının duruşundan, kıyafetinden, oturuşunda, kalkışından tanır.” (Nuran, Yönetici, 43)

Katılımcılara göre, kurumsal marka, özellikle çalışanların müşterilere kurumsal kimliği temsil etme konusundaki kritik rolüne vurgu yaparak, tüm işletme paydaşlarını kapsar. Bu nedenle, çalışanların yetkilendirilmesi yoluyla güçlü bir kurumsal kültürün geliştirilmesi, çalışanların

sadece güven duygularını artırmakla kalmaz, aynı zamanda işletmenin değerli bir parçası oldukları algısını oluşturur.

“Kurumsal marka, sadece yöneticilerin kararlar aldığı bir komuta zinciri anlamına gelmez; aksine, tüm çalışanların görüşlerini sunduğu ve fikirlerinin değerli olduğu bir ortam demektir. Ancak biz KOBİ'ler için iş sahibi son karar vericidir.” (Gazi, Yönetici, 37)

“Kurumsal marka da tüm çalışanlar o işletmeyi temsil eder, bu da çalışanların sorumlulukları olduğu anlamına gelir. Sorumluluk alan çalışan kusur ve hataları bize getirmeden çözer. Bu yüzden de uzun dönemli olarak bizimle çalışırlar ve işyerinin sorumluluğunu alırlar.” (Hasan, 62, Sahip)

Bir katılımcının ifadesinde yer aldığı gibi, müşterilerin bir işletme hakkındaki algısını işletmeyle girdiği etkileşim şekillendirir. Bu etkileşim, işletmeyle müşteri arasındaki iletişimi, genel izlenimi, duyguları, inançları ve işletme hakkındaki bilgileri de kapsar. Özellikle işletme sahipleri ve yöneticileri, işletmenin kimliğinin müşteri tarafından esneklik, cana yakınlık, dürüstlük, yenilikçilik, samimiyet, yenilikçilik, stratejik planlama, problem çözebilme kabiliyeti, güvenilirlik ve farklılık gibi özelliklerle algılanmasını ummaktadır.

“Evet bizde önemli olan ne sattığımız değil, müşteriye memnun etmek. İş başladıktan sonra müşteri değişiklik talep edebilir. Biz onlardan gelen değişikliğe göre ürünü hazırlarız. Bözylece müşteri bizden memnun ayrılсын ki, sonraki işlerde de birlikte çalışabilelim.” (Davut, 31, İşletme Sahibi)

“Şunu söylemeliyim ki ‘sizin kimliğiniz size temsil eder’. Bizim inandığımız ve müşterilerimizin de bizi öyle tanımlamasını istediğimiz kelime ‘samimiyet’. Önemli olan şey hiç bir zaman satış yapmak olmamalı.” (Nuran, 43, Yönetici)

Üretim süreci boyunca müşterilerin etkili bir rol oynadığına dikkat çekilmektedir. İşletmeler, müşteri geri bildirimlerine yanıt olarak üretim özelliklerini özelleştirmektedir. Literatürde sıkça görüldüğü üzere, yöneticiler müşterileriyle uzun vadeli ve karşılıklı ilişkiler kurmaya odaklanarak anlık etkileşimlerin ötesinde bir ilişki geliştirmeyi amaçlamaktadır (Gregory, 2007; Mingione ve Leoni, 2020; Mingione ve Abratt, 2020).

“Müşterilerimizle bir aile gibiyiz; ürün yelpazemizi genişletirken ve yeni tasarımlar oluştururken onların görüşlerini alıyoruz. Müşteriler, ürünün tasarımından satış sonrası hizmetlere kadar aktif roller oynuyorlar.” (Ali, 48, Sahip)

2. Tema: Kurumsal Marka Oluşturmada Karşılaşılan Engeller

KOBİ'ler, büyümeleri ve pazar dayanıklılıklarını etkileyen bir kurumsal markanın önemini kabul ederken, KOBİ sahipleri ve yöneticileri arasında hala yanlış anlamaların sürdüğü gözlenmektedir. Özellikle, kurumsal markanın yalnızca büyük veya çok uluslu işletmelerle ilgili olduğu ve profesyonel, ayrı departmanların oluşturulmasını gerektirdiği yaygın bir yanlış

bulunmaktadır. Daha önceki araştırmalarla uyumlu bir şekilde (Merrilees, 2007), KOBİ'ler ayrıca bir kurumsal marka oluşturmanın zaman, finansal kaynaklar ve uzman insan kaynakları gerektiren ciddi bir yatırım gerektirdiğini kabul etmektedir. Aşağıdaki alıntılar, KOBİ'lerin kurumsal bir marka oluşturmasındaki engelleri örneklemektedir.

“Kurumsal marka, genellikle ülke çapında veya küresel ölçekte operasyonları olan firmalar tarafından benimsenir ve genellikle uluslararası firmalarda bulunur. Kurumsal marka, profesyonel departmanlara sahip olmayı ve sağlam bir altyapı ile desteklenen küresel bir markaya sahip olmayı ifade eder. Bu, yeni ürünleri tanıtmak için büyük bütçelere sahip büyük projeleri içerir ve şirket içinde ürün ve hizmetlerin oluşturulmasıyla ilgili tüm sorumlulukları üstlenen departmanları içerir.” (Mustafa, 38, Sahip)

“Büyük şirketler kurumsal markalara sahipken, bizim gibi KOBİ'lerde böyle bir şey yok. Örnek vermek gerekirse, Kayseri şehrinde bir kurumsal marka örneği vermesini istesek, herkes bölgedeki en büyük şirket olan BOYDAK'ı (en büyük şirket) söyleyecektir çünkü onlar büyük bir şirket ve profesyonel bir şekilde çalışıyorlar. Örneğin, bu şirketlerde işler tek kişi tarafından yürütülmez. Örneğin, ayrı bir pazarlama departmanları var ki bu satış departmanından farklıdır ki, satış departmanı da üretim departmanından farklıdır. Ama bizde hepsi tek bir kişiden sorulur. Bu nedenle kurumsal bir markamız yok ve KOBİ'lerde kurumsal marka olmaz.” (Cemal, 38, Sahip)

Katılımcıların belirttiği üzere, KOBİ'ler, genellikle uzun vadeli marka stratejileri benimsemek yerine pazarda hayatta kalmaya odaklanıyorlar. Ayrıca, istikrarlı bir siyasi ve ekonomik ortamın eksikliğinin KOBİ'leri herhangi bir adım atmaktan alıkoyduğuna inanılıyor ve bu nedenle uzun vadeli riskler almaktan kaçınıyorlar. Ayrıca, Türkiyede sıklıkla karşılaşılan dalgalı döviz kurları, tüm işletmelerin önündeki en önemli engellerden biri olarak belirtildi.

3. Tema: KOBİ'lerde Başarı ve Büyüme

İşletme performansı, genel olarak kar, sermaye yatırımlarının maliyeti, hisse senedi getirileri ve ürünlerin fiyat primleri gibi finansal göstergeler ile ifade edilir (Fetscherin, 2015, s.22). Ancak, bu göstergeler genellikle geçmiş performansı yansıtırken, KOBİ'ler daha çok uzun vadeli ilişkilere odaklanır ve anlık finansal kazançlara öncelik vermezler (Berthon vd., 2008; Hirvonen ve Laukkanen, 2014). Zaman zaman finansal performansa referanslar yapılsa da, mülakat katılımcıları tutarlı bir şekilde müşteri memnuniyeti ve sadakatini önemini vurguladılar. Onlara göre, güven finansal büyümeden daha önemlidir, çünkü memnun ve sadık müşterinin gelecekteki finansal başarıyı şekillendireceğine inanıyorlar. Katılımcılar, aşağıdaki örnek ifadelerde şirket başarısını nasıl tanımladıklarını açıklarken ve müşteri ilişkilerini zaman içinde sürdürme taahhütlerinin önemini vurguladılar.

“İş dünyasında risk alıyorsunuz. Diyelim ki para kaybediyorsunuz ve işleriniz yürümüyor. Sadece kar-zarar dengesine bakarakta işlerinizi yürütemezsiniz. Her zaman kar elde edilmez. Bazen karşılıklı güven inşa etmek de bir güçtür. Bugün, 1.5 milyon TL risk alabilir ve bir iş

kurabilirim çünkü kendime güveniyorum. Bir iş kurduğunuzda, iş kendiliğinden büyür; önemli olan büyüme veya kar yapmak değildir. Önemli olan birçok şeyde birlikte kazanmaktır. Şu anda benim başarımla yarattığım marka değeridir.” (Erol, 40, Ortak)

4. Tema: Girişimci ve Ürün/Hizmet Markası

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ) sahipleri ve yöneticileri, işletmelerinde tüm faaliyetlerden sorumlu kilit karar vericiler olarak kritik roller üstlenmektedirler. Bu kişilerin kişisel özellikleri ve davranışları, aldıkları kararlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Burns, 2010). Bu yüzden, yöneticiler, genellikle kişisel ilişkilerin etkisiyle müşterilerin işletmelerine ilgi gösterdiğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak, KOBİ sahipleri ve yöneticileri, kendilerini doğrudan işletme markasıyla sıkı bir şekilde ilişkilendirir. Literatüre uygun olarak, KOBİ sahipleri ve yöneticileri, pazarda daha görünür olma amacıyla genellikle kişisel markalaşma çabalarına katılmakta ve bu da girişimsel ve kurumsal markalaşma arasındaki sınırın net bir şekilde çizilmesini zorlaştırır (Resnick vd., 2016).

“Burada her şeyden tek sorumlu olan kişi benim. Çalışanlar gelir ve işten ayrılırlar. Bu önemli değil. Ancak, eğer ben ayrılırsam, bu şirket çöker. Ben, Bayan Nuran, her zaman burada olmalıyım. Her şey benimle ilgili olduğu için sağlık sorunları nedeniyle işi genişletemem... özgüven, bir satışın diğer önemli bileşenidir. Kendine güven, başarımın yarısı olduğuna inanıyorum. Eğer bunu yapacağımı söylüyorsam, kesinlikle yaparım.” (Nuran, 43, Yönetici)

Katılımcıların ifadelerinde tekrarlanan bir diğer tema, müşterilerin yönetici veya işletme sahibini güvenilir olarak algıladıklarında, işletme içinde benzer algıyı geliştirmeleri. Esasen, yöneticinin veya işletme sahibinin algılanan kişiliği, müşterinin şirket hakkındaki algısıyla benzerdir. Aşağıdaki örnek alıntı bu görüşü destekler niteliktedir:

“Müşterilerim beni takip ederler, işletme veya ürün veya şirket adı yüzünden bizimle alışveriş yapmazlar. Onlar benim adıma güvenirlere. Çünkü müşteri dürüstlüğü ve sözünü tutmayı önemser. Ben eski bir pazarlamacıydım, bu nedenle müşterilerim beni eskiden beri tanırlar. Kendi işimi kurduktan sonra da nereye hangi firmaya gitsem beni takip ettiler.” (Tuncay, 46, Sahip)

Eşsiz bir ürün veya hizmet sunmak, pazarlama karmasının diğer unsurlarıyla birlikte, KOBİ'lerin farklılaşmalarına yardımcı olur (Wong ve Merrilees, 2005, s.157). Özellikle doğuştan küresel KOBİ'ler, sınırlı kaynakları nedeniyle kapsamlı pazarlama ve markalaşma stratejilerini uygulamada yaşadıkları kısıtlamalar nedeniyle ürün yeniliğine vurgu yaparak kendilerini ayırmaktadırlar (Knight, 2000). Ayrıca KOBİ'ler, ürün kalitesi, dağıtım, fiyatlandırma veya coğrafi konum gibi yönlerini de farklılık amaçlı kullanmaktadır. Aşağıdaki örnek alıntı bu görüşü destekler niteliktedir:

“Biz kendimizi eşsiz ve farklı olarak tanımlıyoruz.... paydaşlarımız da bizim benzersiz ve farklı olduğumuz bilirler.” (Kenan, 26, Sahip)

KOBİ yöneticileri ve sahiplerine göre, kendilerine özgü ürün veya hizmet tasarımları, işletmelerine rekabet avantajı sağlar. Aşağıdaki örnek alıntı bu görüşü destekler niteliktedir:

“Rakiplerimizle aramızdaki en önemli fark bizim kendimize ait olan tasarımlarımızdır. Burada görmüş olduğunuz (showroom`u gösteriyor) bütün mobilyaları bizzat bizim çalışanlarımız tasarladı ve üretti. Biz müşteriden gelen taleplere göre onların üründe bulunduğu eksiklere göre tasarımlarımızı sürekli geliştiriyoruz. Bu çalışma sistemiyle, müşteri memnuniyetini artırıyor, onların bizimle uzun soluklu çalışmasını sağlıyoruz. Dediğim gibi Konya ve Ankara’da bayiliklerimiz var ancak şuanda gelen talebi karşılayamıyoruz.” (Ali, 48, Sahip)

“Yüksek kalite standartlarını sürdürmeye çalışıyoruz ve müşterilerimizin ihtiyaçlarına hızlı çözümler buluyoruz... Şuanda tek bir tedarikçi ile çalışıyoruz. Makinelerimizin kalitesini korumak için başka tedarikçilerle çalışmıyoruz. Genellikle depo sıkıntımız var. müşteri taleplerine yetişemiyoruz.” (Faruk, 38, Yönetici)

Mülakat bulgularından elde edilen ve çalışmada tanımlanan ana temaların özeti Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Temalar, alt-temalar ve kodlar

Temalar	Alt-Temalar	Kodlar
Kurumsal Marka Kavramı	Çoklu Paydaş Odaklılığı	İç ve dış paydaşlarla birlikte çalışmak. Tüm paydaşları ve işletmenin ürünlerini ve markasını hedeflemek.
	Değer Yaratma	Herkes için değer yaratmak
	İki-yönlü iletişim	Müşteriler Çalışanlar (Çalışanların yetkilendirilmesi) Diğer paydaşlar
	Uzun Vadeli İlişki	Geçmiş, şimdiki ve gelecekteki ilişkiler
	Olumlu ve benzersiz imaja sahip olmak	İşletme paydaşlarına daha fazla güven ve kalite hissini vermek. Katılımcılar, müşterilerinin kendilerini şu kimlikle tanımlamalarını istiyorlar: esnek, samimi, dürüst, yenilikçi, planlı, proaktif, sorun çözücüler, samimi, destekleyici, güvenilir ve benzersiz.
Girişimci Markası	İşletme Sahibinin/Yöneticisinin Kişiliği	Özgüven sahibi olma, risk alma yeteneği, güvenilirlik, proaktiflik, düşünceli olma, cesur olma, yenilikçilik, sorun çözme yeteneği, ilgili olma, yeni fikirlere açıklık ve dostça olma gibi özellikler. İşletme sahibinin/yöneticisinin kişilik özellikleri ve davranışsal karakteristikleri, aldığı kararları mutlaka etkiler.
	Tek Karar Verici	İşletmenin farklı fonksiyonları için farklı departmanların olmaması. İşletmede tek bir kişinin her şeyden sorumlu olması.
	Tek İmaj	KOBİ sahiplerinin/yöneticilerinin kişiliklerinin işletmenin kurumsal kimliğinden/markasından ayırmakta zorluk yaşanması.
Ürün/Hizmet Markası	Ürün/Hizmet	Ayırt edici ürün/hizmet Kişiselleştirme Yüksek kalite İnovasyon
	Fiyat, Dağıtım, Tutundurma	Müşterilerin ihtiyaçlarına kısa sürede dönmek
Başarı	Finansal	Büyüme Satış Vergi ödeme
	Finansal Olmayan	Müşteri tatmini ve sadakati Uzun vadeli ve güvenilir ilişkilerle paydaşlarla birlikte çalışmak. Uzun vadede bir işletmenin finansal olmayan performansı finansal performansından daha önemlidir.

Kurumsal Markalaşmadaki Engeller	Önyargı	KOBİ'ler arasında kurumsal marka ile ilgili yanlış bir yanlış vardır. Buna göre kurumsal marka yalnızca büyük işletmeler içindir çünkü KOBİ'lerin zaman, para ve profesyone iş gücü gibi kaynakları yetersizdir.
	İşletme Hedefleri	KOBİ'ler uzun vadeli bir markalaşma stratejisi yerine piyasada tutunmayı hedefler.
	Gelişmekte Olan Pazarlarla İlgili Diğer Konular	Siyasi meseleler, KOBİ sahiplerinin/yöneticilerinin harekete geçmesini engeller. Döviz kurlarının dalgalanma ve ekonomik belirsizliklerden etkilenir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, KOBİ'ler için kurumsal marka oluşturma sürecini keşfetmek, kurumsal markaların gelişimini etkileyen faktörleri incelemek ve bunların genel işletme performansına olan etkisini anlamaktır. Kurumsal marka araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Balmer (2013) tarafından yapılan bir tanıma göre, kurumsal marka, bir işletmenin iç ve dış paydaşlarına verdiği bir tahhüt veya sözdür. Marka tarafından verilen bu sözün yerine getirilmesi başarılı bir marka yaratmada büyük öneme sahiptir (Riley ve de Chernatony, 2000). Literatürde kurumsal marka ayrıca bir işletmenin kendini nasıl ifade ettiği ve kimliği olarak da tanımlanır (Abratt ve Kleyn, 2012) ve işletmenin rakiplerinden kendini ayırt etmesine yardımcı olan bir araç olarak görülür (Olins, 1995). Urde (2003), kurumsal markayı daha kapsamlı bir şekilde şu temel üç değer bir kombinasyonu olarak tanımlamıştır: organizasyon değeri, marka değeri ve müşteri değeri. Bu çalışmada da KOBİ'lerin kurumsal marka kavramını nasıl tanımlandığı, kurumsal marka sahibi olmanın önündeki engeller ve KOBİ'lerde marka anlayışı keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 15 KOBİ sahipleri/yöneticileriyle yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirildi. Bu çalışmada, elde edile nitel verinin analizi ve araştırmanın yapısının tanımlanması için tematik analiz yöntemi uygulandı. Yapılan nitel araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan KOBİ'lerde kurumsal marka kavramını açıklamada beş ana tema ortaya çıkmıştır; kurumsal marka kavramı, girişimci markası, ürün/hizmet markası, kurumsal marka sahibi olmanın önündeki engeller ve başarı.

Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında KOBİ'lerde kurumsal marka kavramı 'İki yönlü iletişimle uzun vadeli olarak hem iç hem de dış paydaşlar için değer yaratma' olarak tanımlanmıştır.

Elde edilen sonuçlar, kurumsal markalamanın bir işletmenin iç ve dış paydaşları arasında iki yönlü iletişimi gerektirdiği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca, KOBİ sahipleri ve yöneticilerinin, çalışanlarını daha fazla sorumluluk almaya teşvik etmeye ve onların öneri ve tavsiyelerini kabul etmeye istekli oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca, kurumsal markalamanın, çalışanlara daha iyi bir çalışma ortamı, motivasyon ve kurumsal kimliğin içselleştirilmesi gibi faydalar sağladığı belirtilmiştir (Hatch ve Schultz, 2008). Literatürle uyumlu olarak, katılımcılar, sorumlulukların çalışanlara atanmasının güveni artırdığını ve bu durumun çalışanları kişisel kariyer gelişimlerini sürdürmeye ve iyileştirmeye teşvik ettiğini özellikle vurgulamışlardır.

Mülakatlardan elde edilen bulgular dikkate alındığında, bir KOBİ'nin en önemli paydaşı müşterilerdir. Katılımcılara göre, müşterilerin işletmeyi nasıl gördüğü yani kurumsal marka imajı şirketin kurumsal markasını oluşturur, bu nedenle olumlu ve eşsiz bir marka imajı kurumsal marka sahibi olmada büyük öneme sahiptir. Bu nedenle, Türk girişimcileri şu anda KOBİ'leri için kurumsal marka yaratmak için öncelikle kurumsal bir kimlik geliştirmeyi hedefleyip, müşterilerine de bu kimliği yansıtmayı hedeflemektedir. Müşterilerin perspektifine dayanarak, KOBİ'lerin güvenilir, kaliteli, dostça, problem çözme becerilerine sahip vb. olduğu imajının yansıtılması gerekmektedir. Sonuç olarak, literatürde de vurgulandığı gibi katılımcılara göre de olumlu bir kurumsal marka imajı işletmeyi rakiplerinden ayırır ve uzun vadede pazarda rekabet avantajı sağlar (Simões vd., 2005).

Mevcut literatür, genellikle KOBİ'lerin girişimsel markalaşma (kişisel markalaşma) stratejilerini benimsediğini ve bu KOBİ'lerin kendilerine özgü ve farklı bir markaya sahip olduklarını göstermektedir. Bu marka, bu KOBİ'leri diğer rakiplerinden ayıran ve piyasada tanınmalarını sağlama rolü üstlenir. KOBİ'lerin sahiplerinin ve yöneticilerinin kişilik özellikleri işletmeninkinden ayırt edilemez. Bu yüzden onların kişilik özellikleri aynı zamanda müşterilerin gördüğü kurumsal imajdır (Fetscherin, 2015). Ancak, literatürde işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin imajının yaş, cinsiyet veya eğitim düzeyi gibi faktörlerden etkilendiği ve kazandıkları prestijin önemli olduğu belirtilirken, mülakat sonuçları katılımcıların bu konuda farklı bir görüşe sahip olduklarını göstermektedir. Katılımcılar, sahiplerin/yöneticilerin müşteri ile iletişimde yansıttığı kişilik özelliklerinin işletmenin imajını etkileyen en önemli faktörler olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle, tüketicilerin KOBİ sahiplerinin/yöneticilerinin yaşından, cinsiyetinden veya eğitim düzeyinden etkilenmediğini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca, katılımcılar KOBİ'ler için ürün veya hizmet kalitesinin pazarlama karmasının en önemli unsurlarından biri olduğunu vurguladılar. Türk KOBİ'lerinin yöneticileri/sahipleri, özellikle kurumsal bir marka geliştirmek için özgün ve yenilikçi bir ürün veya hizmet sunmanın önemini belirttiler. Katılımcılara göre, bir ürünün veya hizmetin her müşterinin ihtiyacına göre kişiselleştirilmesi, uzun vadeli bir ilişki sürdürmeye ve işletme ile müşteriler arasında güven oluşturmaya yardımcı olur. Öte yandan, birkaç katılımcı, mağazalarının durumu ve ortamının kurumsal marka imajları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtti. Temiz, düzenli ve müşterilere rahatlık hissi veren bir mağaza, şirketi temsil eden ve müşterilerle buluşan çalışanlarla birlikte kurumsal marka imajını şekillendirip ve müşterilerin kuruluşa yönelik algısının temelini oluşturur.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ'ler), müşterileriyle uzun vadeli ilişkiler sürdürürler ve her bir müşteri, bir şirket için büyük bir değer taşıyabilir. KOBİ sahipleri veya yöneticileri, genellikle müşteri taleplerini reddetmekten kaçınırlar, çünkü bu uzun vadeli satışlarda ve karlarda düşüslere yol açabilir (Hirvonen ve Laukkanen, 2014). Ancak, literatürle uyumlu olarak, KOBİ'ler arasında yaygın bir yanlış anlama mevcuttur ve bu, kurumsal markalaşmanın yalnızca büyük şirketlere özgü olduğu yanlış anlamasıdır, çünkü KOBİ'ler zaman, para ve insan

uzmanlığı gibi kaynak eksikliği yaşarlar. KOBİ'ler genellikle uzun vadeli markalaşma stratejileri yerine pazarda hayatta kalmaya odaklanırlar (Wong ve Merrilees, 2005). Ayrıca, istikrarsız bir siyasi ve ekonomik ortamın, KOBİ'lerin herhangi bir büyüme adımı atmalarını engellediğine ve bu nedenle risk almaktan kaçındıklarına inanılmaktadır. Ayrıca, yüksek dalgalanan döviz kurlarının, şirketlerin büyüklüklerinden bağımsız olarak tüm işletmeler için caydırıcı olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, kurumsal marka konusunda önemli sonuçlar sunsa da, nitel çalışmanın doğası gereği bazı sınırlılıklar içermektedir. İlk olarak, bu çalışmada görüşülen tüm katılımcılar Türk KOBİ yöneticileri/sahipleri idi. Gelecekteki çalışmalarda uluslararası görüşmelere yer verilerek, kültürlerarası farklılıklar daha geniş kapsamlı bir şekilde incelenmelidir. İkinci olarak, çalışmamızda görüşülen KOBİ yöneticilerinin çoğunluğunu erkekler oluşturuyordu ve sadece bir kadın katılımcı bulunmaktaydı. Bu nedenle, gelecekteki çalışmalar özellikle kadın KOBİ yöneticilerinin kurumsal marka geliştirme süreçlerinde karşılaştıkları kariyer zorluklarına odaklanabilirler. Üçüncü olarak, bu çalışma Türk KOBİ yöneticilerinin kurumsal marka hakkındaki düşüncelerini anlamaya yönelik bir ilk adım niteliğindedir ve davranışsal sonuçları incelememiştir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, KOBİ'ler için kurumsal markanın nedenlerini ve sonuçlarını test eden bir teorik model geliştirmeyi ve kurumsal markanın davranışsal etkilerini deneysel olarak incelemeyi önermektedir.

Kaynakça

- Abratt, R., & Kleyn, N. (2012). Corporate identity, corporate branding and corporate reputations. *European Journal of Marketing*, 46(7/8), 1048-1063. <https://doi.org/10.1108/03090561211230197>
- Agostini, L., Filippini, R., & Nosella, A. (2015). Brand-building efforts and their association with SME sales performance. *Journal of Small Business Management*, 53(S1), 161-173. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12185>
- Balmer, J. M. T., & Gray, E. R. (2003). Corporate brands: What are they? What of them?. *European Journal of Marketing*, 37(7/8), 972-997. <https://doi.org/10.1108/03090560310477627>
- Balmer, J. M. T. (2012). Corporate brand management imperatives: Custodianship, credibility, and calibration. *California Management Review*, 54(3), 6-33. <https://doi.org/10.1525/cm.2012.54.3.6>
- Balmer, J. M. T. (2013). Corporate brand orientation: What is it? What of it?. *Journal of Brand Management*, 20(9), 723-741. <https://doi.org/10.1057/bm.2013.15>
- Berthon, P., Ewing, M. T., & Napoli, J. (2008). Brand management in small to medium-sized enterprises*. *Journal of Small Business Management*, 46(1), 27-45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-627x.2007.00229.x>

- Biraghi, S., & Gambetti, R. C. (2015). Corporate branding: Where are we? A systematic communication-based inquiry. *Journal of Marketing Communications*, 21(4), 260-283. <https://doi.org/10.1080/13527266.2013.768535>
- Boyle, E. (2003). A study of entrepreneurial brand building in the manufacturing sector in the UK. *Journal of Product & Brand Management*, 12(2), 79-93. <https://doi.org/10.1108/10610420310469779>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brexendorf, T. O., & Keller, K. L. (2017). Leveraging the corporate brand. *European Journal of Marketing*, 51(9/10), 1530-1551. <https://doi.org/10.1108/ejm-07-2017-0445>
- Burns, P. (2010). *Entrepreneurship and small business: Start-up, growth and maturity*. Palgrave Macmillan.
- Carson, D., Cromie, S., McGowan, P., & Hill, J. (1995). *Marketing and entrepreneurship in SMEs: An innovative approach*. Pearson Education.
- Centeno, E., Hart, S., & Dinnie, K. (2013). The five phases of SME brand-building. *Journal of Brand Management*, 20(6), 445-457. <https://doi.org/10.1057/bm.2012.49>
- Coleman, J. S. (1958). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Human Organization*, 17(4), 28-36.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research*. SAGE.
- Davies, G., Chun, R., Da Silva, R., & Roper, S. (2003). *Corporate reputation and competitiveness*. Routledge.
- de Chernatony, L. (1999). Brand management through narrowing the gap between brand identity and brand reputation. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), 157-179. <https://doi.org/10.1362/026725799784870432>
- Einwiller, S., & Will, M. (2002). Towards an integrated approach to corporate branding – an empirical study. *Corporate Communications: An International Journal*, 7(2), 100-109. <https://doi.org/10.1108/13563280210426160>
- Fetscherin, M. (2015). The CEO branding mix. *Journal of Business Strategy*, 36(6), 22-28. <https://doi.org/10.1108/jbs-01-2015-0004>
- Fombrun, C. J. (1996). *Reputation: Realizing value from the corporate image*. Harvard Business School Press.
- Foster, C., Punjaisri, K., & Cheng, R. (2010). Exploring the relationship between corporate, internal and employer branding. *Journal of Product & Brand Management*, 19(6), 401-409. <https://doi.org/10.1108/10610421011085712>

- Gabrielli, V., & Balboni, B. (2010). SME practice towards integrated marketing communications. *Marketing Intelligence & Planning*, 28(3), 275-290. <https://doi.org/10.1108/02634501011041426>
- Glaser, B., & Strauss, A. (2017). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Routledge.
- Gregory, A. (2007). Involving stakeholders in developing corporate brands: The communication dimension. *Journal of Marketing Management*, 23(1-2), 59-73. <https://doi.org/10.1362/026725707x178558>
- Griffin, C. P. (2002). Strategic planning for the internal marketing and communication of facilities management. *Journal of Facilities Management*, 1(3), 237-246. <https://doi.org/10.1108/14725960310808015>
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough?. *Field Methods*, 18(1), 59-82. <https://doi.org/10.1177/1525822x05279903>
- Harris, F., & de Chernatony, L. (2001). Corporate branding and corporate brand performance. *European Journal of Marketing*, 35(3/4), 441-456. <https://doi.org/10.1108/03090560110382101>
- Hatch, M. J., & Schultz, M. (2008). *Taking brand initiative: How companies can align strategy, culture, and identity through corporate branding*. John Wiley & Sons.
- Hirvonen, S., & Laukkanen, T. (2014). Brand orientation in small firms: An empirical test of the impact on brand performance. *Journal of Strategic Marketing*, 22(1), 41-58. <https://doi.org/10.1080/0965254x.2013.819372>
- Hoeffler, S., & Keller, K. L. (2003). The marketing advantages of strong brands. *Journal of Brand Management*, 10, 421-445. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540139>
- Horan, G., O'Dwyer, M., & Tiernan, S. (2011). Exploring management perspectives of branding in service SMEs. *Journal of Services Marketing*, 25(2), 114-121. <https://doi.org/10.1108/08876041111119831>
- Inskip, I. (2004). Corporate branding for small to medium-sized businesses — A missed opportunity or an indulgence? *Journal of Brand Management*, 11(5), 358-365. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540181>
- Keller, K. L., & Swaminathan, V. (2015). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity, global edition* (5th edition). Pearson.
- Knight, G. (2000). Entrepreneurship and marketing strategy: The SME under globalization. *Journal of International Marketing*, 8(2), 12-32. <https://doi.org/10.1509/jimk.8.2.12.19620>
- Krake, F. B. G. J. M. (2005). Successful brand management in SMEs: A new theory and practical hints. *Journal of Product & Brand Management*, 14(4), 228-238. <https://doi.org/10.1108/10610420510609230>

- Merrilees, B. (2007). A theory of brand-led SME new venture development. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 10(4), 403-415. <https://doi.org/10.1108/13522750710819739>
- Mingione, M., & Abratt, R. (2020). Building a corporate brand in the digital age: Imperatives for transforming born-digital startups into successful corporate brands. *Journal of Marketing Management*, 36(11-12), 981-1008. <https://doi.org/10.1080/0267257x.2020.1750453>
- Mingione, M., & Leoni, L. (2020). Blurring B2C and B2B boundaries: Corporate brand value Co-creation in B2B2C markets. *Journal of Marketing Management*, 36(1-2), 72-99. <https://doi.org/10.1080/0267257x.2019.1694566>
- M'zungu, S., Merrilees, B., & Miller, D. (2019). Strategic and operational perspectives of SME brand management: A typology. *Journal of Small Business Management*, 57(3), 943-965. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12387>
- Nielsen, A. E., & Thomsen, C. (2009). Investigating CSR communication in SMEs: A case study among Danish middle managers. *Business Ethics: A European Review*, 18(1), 83-93. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8608.2009.01550.x>
- OECD. (2018). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2018*. <https://www.oecd.org/cfe/smes/> (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2023).
- Ojasalo, J., Nätti, S., & Olkkonen, R. (2008). Brand building in software SMEs: An empirical study. *Journal of Product & Brand Management*, 17(2), 92-107. <https://doi.org/10.1108/10610420810864702>
- Olins, W. (1995). *The new guide to identity - Wolff Olins: How to create and sustain change through managing identity*. Design Council/Gower, Aldershot.
- Resnick, S. M., Cheng, R., Simpson, M., & Lourenço, F. (2016). Marketing in SMEs: A “4Ps” self-branding model. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 22(1), 155-174. <https://doi.org/10.1108/ijeb-07-2014-0139>
- Riley, F., & de Chernatony, L. (2000). The service brand as relationships builder. *British Journal of Management*, 11(2), 137-150. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.t01-1-00156>
- Rode, V., & Vallaster, C. (2005). Corporate branding for start-ups: The crucial role of entrepreneurs. *Corporate Reputation Review*, 8, 121-135. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1540244>
- Simões, C., Dibb, S., & Fisk, R. P. (2005). Managing corporate identity: An internal perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(2), 153-168. <https://doi.org/10.1177/0092070304268920>
- Spence, L. J. (1999). Does size matter? The state of the art in small business ethics. *Business Ethics: A European Review*, 8(3), 163-174. <https://doi.org/10.1111/1467-8608.00144>

- Spence, M., & Hamzaoui Essoussi, L. (2010). SME brand building and management: An exploratory study. *European Journal of Marketing*, 44(7/8), 1037-1054. <https://doi.org/10.1108/03090561011047517>
- Turban, D. B., & Cable, D. M. (2003). Firm reputation and applicant pool characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 24(6), 733-751. <https://doi.org/10.1002/job.215>
- Urde, M. (2003). Core value-based corporate brand building. *European Journal of Marketing*, 37(7/8), 1017-1040. <https://doi.org/10.1108/03090560310477645>
- Wang, Y., Chen, H., Ryan, B., Troxtel, C., & Cvar, M. (2023). Hotel general managers' brand love: A thematic analysis with general managers in the U.S. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 54, 200-211. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.12.016>
- Wong, H., & Merrilees, B. (2005). A brand orientation typology for SMEs: A case research approach. *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), 155-162. <https://doi.org/10.1108/10610420510601021>
- Yin, R. K. (2017). *Case study research and applications: Design and methods*. SAGE Publications.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar eşit şekilde katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

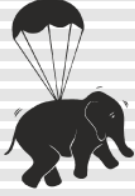
Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

EKLER

1. Rıza Onam Formu

Katılımcı, bu formun tamamını doldurmalıdır.		
Lütfen uygun kutuyu işaretleyiniz.		
	EVET	HAYIR
Katılımcı bilgilendirme formunu okudunuz mu?	☐	☐
Araştırma hakkında soru sorma fırsatınız oldu mu?	☐	☐
Tüm sorularınıza cevap aldınız mı?	☐	☐
Kimle konuştunuz?		
Bu araştırmada isminizin gizli tutulacağını anladınız mı?	☐	☐
Çalışmadan çekilmekte özgür olduğunuzu anladınız mı?	☐	☐
• istediğiniz zaman?	☐	☐
• herhangi bir sebep göstermeden?	☐	☐
• size herhangi bir şekilde etkilemeden?	☐	☐
Görüşmemin kaydedilmesine onay veriyorum.	☐	☐
Çalışma yazıldığında veya yayınlandığında isimsiz doğrudan alıntılarının kullanılmasına onay veriyorum.	☐	☐
Bu çalışmada yer almayı kabul ediyor musunuz?	☐	☐
Katılımcının İmzası		
Tarih:		
Ad Soyad		
Tanık Beyanı		
Yukarıda adı geçen kişinin bilgilendirilmiş onayını verdiğine tanıklık ediyorum.		
Tanık:		
Tarih:		
Ad Soyad:		
Araştırmacının Adı Soyadı, İmzası		
Danışman Adı Soyadı, İmzası		

Avrupa Birliği'nde Karbon Vergisinin Kabul Edilebilirliği: Güven, Endişe ve Demokratik Katılım

Candan Yılmaz Uğur¹

Received/ Başvuru: 12.08.2023

Accepted/ Kabul: 12.09.2023

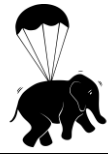
Published/ Yayın: 30.09.2023

Özet

Bu çalışmanın amacı; güven, iklim değişikliği endişesi ve demokratik katılım değişkenlerinin karbon vergisi artışına yönelik desteği artırıp artırmadığını incelemektir. Çalışma 2016-2017 dönemi European Social Survey (Avrupa Sosyal Araştırması) Round 8'den elde edilen verilere dayanarak 21 Avrupa Birliği ülkesini kapsamaktadır. Çalışmada SPSS 22 programı kullanılmıştır. Korelasyon ve çoklu regresyon analizi kullanılarak tahmin edilen çalışmadan elde edilen en önemli sonuç iklim değişikliğine yönelik endişenin artması ile karbon vergisine yönelik desteğin artacağı yönündedir. Hükümete güven, parlamentoya güven, partilere güven değişkenleri ile karbon vergisine yönelik destek arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bireylerin hükümetin yaptıklarında yeterli düzeyde söz sahibi olmalarına olanak sağlayan demokratik katılım ile karbon vergisine yönelik destek arasında da pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca kadınların, gençlerin, eğitim seviyesi yüksek olanların, sol görüşe sahip olanların ve kentlerde yaşayanların karbon vergisine ilişkin desteğinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bağlamda karbon vergisine yönelik politikalarda, karbon vergisine ilişkin desteği belirleyen unsurların göz önünde bulundurulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: iklim değişikliği, karbon salınımı, karbon vergisi, demokratik katılım, Avrupa Birliği

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye, candanyilmaz@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7915-8040

The Acceptability of a Carbon Tax in the European Union: Trust, Concern and Democratic Participation

Abstract

The aim of this study is to examine whether trust, climate change concern and political effectiveness variables increase support for a carbon tax increase. The study covers 21 European Union countries based on the data obtained from the European Social Survey (ESS) Round 8 for the period 2016-2017. SPSS 22 programme was used in the study. The most important result obtained from the study, which was estimated using correlation and multiple regression analysis, is that the support for carbon tax will increase with the increase in concern about climate change. It is observed that there is a statistically significant and positive relationship between the variables of trust in the government, trust in the parliament and trust in the parties and support for carbon tax. It is also observed that there is a positive and strong relationship between political effectiveness, which allows individuals to have enough say in what the government does, and support for carbon tax. In the study, it was also observed that women, young people, those with higher education level, those with leftist views and those living in urban areas have higher support for carbon tax. In this context, it is suggested that the factors determining the support for carbon tax should be taken into consideration in policies towards carbon tax.

Keywords: climate change, carbon emissions, carbon tax, political support, European Union

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: The purpose of this study is to examine whether the variables of trust, climate change concern and political effectiveness increase support for a carbon tax increase. When the national and international literature is analysed, it is seen that there are many studies aiming to determine the variables affecting the support for carbon tax. Logistic regression analysis, probit analysis and multivariate regression analysis methods are generally used in these studies. However, in recent years, structural equation analysis has also become widespread. The results obtained from the empirical studies in the international literature indicate that variables such as trust, efficiency, nationalism, political opinion, environmental awareness and allocation of carbon tax to environmental areas increase the support for carbon tax. When the results in the national literature are analysed, it is seen that the most important factor in increasing the support for carbon tax is the increase in environmental awareness. In this context, this study aims to determine the relationship between political trust, political efficiency, climate change concern and public support for carbon tax in 23 European Union countries. Therefore, it is thought that the study will contribute to both national and international literature in this respect.

Research Method: The study is based on data from the European Social Survey (ESS) Round 8 for the period 2016-2017. The data allows for comparative research on European countries with representative population samples. The dependent variable in the study is "Would you agree to increase taxes on fossil fuels to reduce climate change?" and the answers of the participants to the question (reverse coded) are 1= Strongly disagree, 5 = Strongly agree. The independent variables in the study are; Trust in Parliament / Trust in Politicians / Trust in Parties. These variables were created to measure the trust of the participants towards the actors and institutions in the country. Participants are expected to give a score between 0 and 10 on a scale of "0 = not trust at all" to "10 = trust a lot". The Political Activity asks "How much do you think the political system in the country allows people like you to have a say in what the government does?". The answers of the participants are "1 = not at all, 2 = very little, 3 = a little, 4 = a lot, 5 = quite a lot". The answers of the participants to the question related to climate change concern "How concerned are you about climate change?" were as follows: "1 = I am not concerned at all, 5 = I am very concerned". Gender, education level, place of residence, political attitude and age variables are included in the study as control variables. Within the scope of the research, multivariate regression analysis was conducted to reveal the factors determining the support for the carbon tax increase.

The hypotheses of the study were tested using IBM AMOS 22 Programme. In the study, firstly, VIF values were calculated to test the multicollinearity problem. It was determined that all values were between 1,033 and 4,641 and there was no problem since none of the values exceeded 10. In addition, skewness and kurtosis values were checked to test whether the data set has a normal distribution. When Skewness and Kurtosis values are between - 1.5 and + 1.5, normal distribution is accepted (Tabachnick and Fidell, 2013). In the study, Skewness values

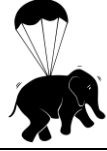

were found to be between - 0.002 and 0.872, and Kurtosis values were found to be between - 0.035 and -0.805; therefore, it was determined that the data set had a normal distribution. Within the scope of the study, the highest Cook value calculated for the detection of outliers was found to be 0.001, while the highest Leverage value was found to be 0.003. In this respect, it can be said that there is no multivariate outlier in the data set.

Durbin - Watson value was determined as 1,796 and in this context, it was decided that there was no autocorrelation problem in the study. The mean of the variables ranged between 2.30 and 4.79, and the standard deviation of the variables ranged between 0.910 and 2.479. When the Pearson correlation coefficient, which gives the statistical relationships between the variables, is analysed, it is found that the strongest positive relationships among the variables are between trust in parties and trust in politicians ($r = 0.767$), trust in politicians and trust in parliament ($r = 0.732$) and trust in parties and trust in parliament ($r = 0.704$). The weakest relationship was observed between climate change concern and trust in politicians ($r = -0.019$). On the other hand, when the correlation coefficients between the research variables are analysed, it is seen that there is no multicollinearity problem in the study since there is no relationship above 0.80.

Conclusion: According to the results of the analyses, there is a positive and statistically significant relationship between trust in parliament, trust in politicians and trust in parties and the increase in carbon tax. A 1% increase in trust in parliament increases support for a carbon tax increase by 3%; a 1% increase in trust in politicians increases support for a carbon tax increase by 3%; and a 1% increase in trust in parties increases support for a carbon tax increase by 4%. As the political efficiency in the country increases, the support for the carbon tax increase also increases. As a matter of fact, a 1 per cent increase in political efficiency increases the support for carbon tax by 10 per cent. In the study, it is seen that the most important factor that increases the support for the carbon tax increase is the concern about climate change. A 1 per cent increase in the concern about climate change increases the support for the carbon tax increase by 20 per cent. When the control variables in the study are analysed, it is seen that women, young people, those with higher education level, those with leftist views and those living in urban areas have higher support for carbon tax.

Evaluating the policies to be implemented for the acceptability of carbon taxes within the framework of increasing the effectiveness of the perceived tax, enabling individuals to have a more effective say in the administration, increasing trust in the government and institutions, making information on climate change more effective, and transferring the revenue to renewable energy areas will increase the success of these taxes.

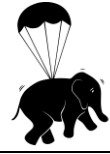
1. GİRİŞ

Mart 1994’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nden 2020’de işlerlik kazanan Paris Anlaşması’na dek geldiğimiz günümüzde iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesinde atmosferdeki karbon emisyon miktarının azaltılması temel hedef olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda karbon vergileri karbon salınımını azaltmanın etkili bir yolu olarak görülmektedir.

Karbon salınımı üzerinden “kirleten öder” prensibine dayalı olarak alınan karbon vergileri piyasa temelli araç olarak görülmektedir. Bu söylem verginin fiyatları etkileyerek, fiyat mekanizması yoluyla karbon emisyonuna neden olan fosil yakıtların kullanım maliyetlerini artırmayı ifade etmektedir. Karbon bakımından yoğun malların artan maliyetleri sonrasında söz konusu mallar daha yüksek piyasa fiyatlarına dolayısıyla daha düşük karlara sahip olmaktadır. Sonuç olarak, piyasa aktörleri karbon salınımını azaltmak için üretimi / tüketimi kısımlıdır. Bu etki “doğrudan etki” olarak görülmekte ve ekonominin üretim-tüketim kararlarında değişiklik yaratarak karbon salınımının azalmasına dolayısıyla karbon salınımından kaynaklanan negatif dışsallığın azaltılmasına yol açmaktadır. Karbon vergisinin “dolaylı etkisi” ise vergiden elde edilen gelirin yenilikçi ve daha yeşil alternatiflerin benimsenmesi çerçevesinde geri dönüşümü yoluyla gerçekleşmektedir (Baranzini vd., 2000, s.396). Karbon vergisi; sera gazı emisyonlarını azaltmak için düşük maliyetli, nispeten basit ve önemli emisyon kaynaklarını kapsayabilmesi nedeniyle de kolay yönetilebilir bir araç olarak görülmektedir (Criqui vd., 2019, s.1).

Bununla birlikte dünya üzerinde karbon vergisi uygulaması Avrupa Birliği’ne üye Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan’ın yanı sıra Arjantin, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Japonya, Kazakistan, Kore, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, Güney Afrika, İsveç, İngiltere ve Ukrayna olarak sıralanmaktadır (World Bank, 2022, s.21). 2019 yılı itibarıyla en yüksek karbon vergisi uygulayan ülke İsveç olmakla birlikte bu oran ton başına yaklaşık 124 dolar olarak belirlenmiştir. İsveç’i, İsviçre ve Lihtenştayn takip etmekte olup her iki ülkede de uygulanan karbon vergisi oranı ton başına 96 dolardır. Polonya ve Ukrayna’da ise uygulanan karbon vergisi oranları sırasıyla ton başına 0,08 ve 0,02 dolardır (Postic ve Métivier, 2019, s.2).

Karbon salınımının azaltılmasında önemli araçlardan biri olarak görülen karbon vergisinin sınırlı sayıda ülke uygulamaları ile karbon vergisi oranlarına ilişkin farklılıkların oluşmasında kamu desteğinin etkili olduğu düşünülmektedir (Partnership For Market Readiness, 2017, s.1). Bireyler ve firmalar üzerine maliyet yaratan karbon vergileri halkın tepkisine yol açmaktadır (Muhammad vd., 2022, s.2). Nitekim İsviçre’de halk 2000 yılında fosil yakıtlara yönelik bir karbon-enerji vergisi teklifini reddetmiştir. 2021 yılına gelindiğinde ise yine İsviçre’de Paris İklim Değişikliği Anlaşması kapsamındaki karbon emisyonlarını azaltma hedefini

sağlayabilmek amacıyla araba yakıtı ek ücretinin artırılması ve uçak biletlerine vergi getirilmesi gibi önlemleri içeren çevre yasası yapılan referandumda reddedilmiştir (Reuters, 2021). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 2016 ve 2018 yıllarında araç yakıtı ve binalarda ısınmak amacıyla kullanılacak fosil yakıt kullanımını azaltmak amacıyla karbon vergisi artışına ilişkin teklif reddedilmiştir (DePillis, 2018). Benzer şekilde 17 Kasım 2018'de Fransa'da karbon vergisi artışına karşı çıkan ve "Sarı Yelekliler" olarak adlandırılan protestoların sonucunda karbon vergisine ilişkin artış teklifi geri çekilmiştir (Bejar-Garcia, 2020).

Bu bağlamda teorik olarak etkin, verimli ve basit olarak görülen karbon vergisine ilişkin kamu desteği oluşturmak sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Nitekim bireyler ve firmalar tarafından destek görmeyen karbon vergisi çevre ve bütçe üzerinde istenilen düzeyde etki yaratamamaktadır (Muhammad vd., 2022, s.1-2).

Mevcut literatürden elde edilen sonuçlar; karbon vergisinden elde edilecek gelirlerin kullanımına ilişkin hükümetlere duyulan güvensizliğin, iklim değişikliği algısının, şeffaflığın, iklim değişikliğine ilişkin endişelerin artmasının karbon vergisine ilişkin desteği artıran temel faktörler olduğunu göstermektedir (Hammar ve Jagers, 2006; Kallbekken ve Saelen, 2011; Baranzini vd., 2017; Baranzini ve Carattini, 2017; Carattini vd., 2017; Uğur, 2019). Çalışma 2016-2017 dönemi European Social Survey (Avrupa Sosyal Araştırması ESS) Round 8'den elde edilen verilere dayanmakta ve 21 Avrupa Birliği ülkesini kapsamaktadır. Bu çalışmanın AB ülkeleri için yapılmasının nedeni, söz konusu ülkelerde karbon vergisinin çok daha önce tartışılmaya ve uygulanmaya başlanmış olmasıdır. Ayrıca karbon vergisine ilişkin araştırmalardan elde edilen sonuçlar karbon vergisine ilişkin desteği artıran unsurların başında güven ve iklim değişikliği endişesinin geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda güven, iklim değişikliği endişesi ve demokratik katılım değişkenleri ile karbon vergisi artışına yönelik destek arasındaki ilişkinin ortaya konulması literatüre katkı sağlayıcı nitelikte olacaktır. Çalışmadan elde edilen bulgular politika yapıcılarını, karbon vergisinin kabul edilebilirliğini etkileyen faktörler hakkında bilgilendirerek toplum tarafından kabul edilebilir karbon vergisi politikaları oluşturmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda dört bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümü çalışmaya ilişkin kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde literatür taraması yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümü araştırma metodolojisinden oluşmakta, çalışma sonuçlarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sanayi Devrimi ile beraber 18. yüzyılın ortalarından itibaren artan ekonomik faaliyetler ve nüfus sonucunda fosil yakıtların büyük miktarlardaki kullanımı, şehirleşme ve yanlış arazi kullanımı gibi gelişmeler atmosferin barındırdığı gaz bileşiminde sera gazlarının oranının hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur (Demir, 2018, s.5).

Nitekim Şekil 1'de Sanayi Devrimi öncesinde karbon emisyonların çok düşük olduğu görülmektedir. 1990 yılına gelindiğinde ise karbon emisyon miktarının neredeyse dört katına

çıkarak 22 milyar tonun üzerine çıkmıştır. Günümüzde ise karbon emisyonlarının yaklaşık 35 milyar ton seviyesinde olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Yıllık karbon emisyonları, dünya ortalaması (Milyon Ton)

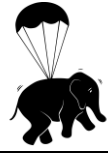

Kaynak: [Global Carbon Budget, 2022](#)

Atmosferde bulunan sera gazlarının artması ile küresel sıcaklıklar artmaktadır. Nitekim bu artış 1880'den 1970'e kadar her on yılda bir 0.03C civarındadır. Ancak 1970'ten bugüne kadar sıcaklık artışlarının 0,13C olduğu görülmektedir ([Giddens, 2013, s.26](#)). Sıcaklıkların artmasına bağlı olarak deniz seviyesi yükselmiş, kutuplardaki buzullar erimeye başlamış, çeşitli bölgelerde fırtınalar, seller, aşırı kuraklıklar, orman yangınları ve benzeri birçok felakete neden olmuştur ([Orkunluoğlu Şahin ve Çiftçi, 2021, s.255](#)). Bu bağlamda iklim değişikliği ve onun olası sonuçları, devletlerin artık ne kendi sınırları içinde tutabildiği, ne de başka ülkelerden gelecek etkilere karşı sınırlarını kapatabildiği bir durumu oluşturmaktadır ([Uğur, 2019, s.84](#)).

İklim değişikliği sadece bir veya birden fazla ülke, bölge ve hatta dünya ölçeğinde dışsal fayda ve maliyetleri değil, aynı zamanda bugünkü ve gelecek nesilleri de ilgilendirdiğinden, nesiller arası dışsallıkları da bünyesinde barındıran bir özelliğe sahiptir ([Başaran, 2007, s.89-90](#)). Pigouviyen yaklaşımında negatif dışsallıklara neden olan ekonomik birimlerin maliyet fonksiyonlarına dâhil edileceği bu sayede özel maliyetler ve sosyal maliyetler arasındaki farkın minimuma ineceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla uygulanacak karbon vergisi ile karbon salınımindan kaynaklanan negatif dışsallık azalacak ve karbon emisyonları optimum seviyede gerçekleşecektir ([Hotunluoğlu, 2007, s.10](#)).

Bu bağlamda karbon emisyonlarının azaltılmasında ve iklim değişikliğine bağlı risklerin azaltılmasında basit ve etkili bir araç olarak görülen karbon vergileri uygulaması söz konusudur. Karbon vergisi fosil yakıtların karbon içeriğine göre ve sadece karbon içerikli yakıtlardan alınmaktadır. Karbon vergisinin uygulanmadığı durumlarda, çevresel maliyetler dikkate alınmadığı için fosil yakıtların aşırı tüketimi sorunu ortaya çıkmaktadır ([Hotunluoğlu, 2007, s.9](#)). Karbon vergisinin uygulanması halinde ise vergi sonrası artan maliyetler karbon yoğun malların daha yüksek piyasa fiyatlarına sahip olmalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak, piyasa aktörleri karbon salınımlarını azaltmak için kendiliğinden uygun maliyetli bir şekilde

çalışmaktadır (Baranzini vd., 2000, s.396). Çünkü birim başına ödenen karbon vergisi, marjinal azaltma maliyetinden yüksek olduğu sürece piyasadakiler için emisyonu azaltmak kârlı olacaktır (Saruç ve Karakaya, 2008, s.198). Ayrıca karbon vergisi basit olması, vergi miktarının önceden belli olması nedeniyle maliyet kesinliği, sinyalizasyon/fiyat öngörülebilirliği ve gelir yaratması nedeniyle de uygulanmaktadır (Acar, 2019, s.49-51).

Günümüzde karbon vergisini uygulayan ülkeler Arjantin, Şili, Kolombiya, Meksika, Kanada, Güney Afrika, Japonya, İzlanda, İrlanda, İngiltere, Fransa, İspanya, Ukrayna, Polonya, İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka, İsviçre, Estonya, Litvanya, Hollanda ve Portekiz olarak sıralanmaktadır (World Bank, 2022, s.26). Çeşitli ülkelerde farklı yıllarda uygulanmaya başlanan karbon vergisinin 2019 yılında ton başına ortalama 26,10 dolardır (Steenkamp, 2021, s.898). Bu oranın Paris Anlaşması'nın belirlediği hedeflere ulaşmak için 2020 yılına kadar ton başına 40-50 dolar olması gerektiği dolayısıyla karbon vergilerinin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Klenert vd., 2018, s.669).

Belirsizliğin olmadığı durumlarda, karbon vergi oranının veya karbon emisyon üst sınırının belirlenmesi ile atmosfere yayılan karbon emisyon miktarı azaltılabilir (Stavins, 2019, s.5). Nitekim 50 \$ olarak belirlenen karbon fiyatının G20 ülkelerindeki karbon emisyonlarını 2030 yılında yaklaşık yüzde 15-35 oranında azaltacağı tahmin edilmektedir (Parry vd., 2022, s.3). İngiltere'de 2013 yılında karbon vergisi uygulamaya konulduktan sonra kömür kullanımında bir düşüş görülmüştür (Plumer ve Popovich, 2019). İsveç'te ulaşım yakıtlarına uygulanan karbon vergisi sayesinde, ulaşımdan kaynaklanan karbon emisyonlarının bir yılda ortalama %6 azaldığı belirtilmiştir (Andersson, 2019).

Ayrıca çevre küresel kamusal mal olduğundan, iyi bir çevrede yaşamının getirilerinden herkes faydalanabileceği gibi çevresel kalitenin bozulmasının sonuçlarından da herkes etkilenecektir. Ortak bir amaç doğrultusunda ve işbirliği içerisinde karbon vergisinin tüm ülkeler tarafından tercih edilen bir politika aracı olması çevresel sorunlarla mücadele sürecinde atılan son derece önemli bir adımdır (Balı ve Yaylı, 2019, s.307). Bu bağlamda uluslararası düzeyde 1992 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile ilk ve önemli adım atılmıştır. 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ile sera gazı emisyonlarının 1990 yılındaki düzeyin en az %5 altını indirilmesi öngörülmüştür (United Nations, 1992). 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile küresel ortalama sıcaklık artışının sanayi dönemine göre 2 derecenin altında tutulmasına ve artışın 1,5 derecede sınırlandırılması yönünde çaba gösterilmesi kararı alınmıştır (United Nations, 2015). Avrupa Birliği 1990'lı yıllardan itibaren iklim değişikliği ile mücadele konusunda gerek sera gazı emisyonlarının azaltılması noktasında düzenlemeler yapmaktadır. AB'nin bu çabaları bugün emisyonları sıfırlamayı amaçlayan ve Avrupa Yeşil Mutabakat olarak nitelendirilen bir politikayı da hayata geçirerek dünyadaki diğer devletlere ve toplumlara örnek oluşturacak bir düzeye ulaşmıştır. AB, Avrupa Yeşil Mutabakatıyla Avrupa'nın 2030'a kadar sera gazı emisyonlarını %55 oranında azaltma hedefleyip, 2050'ye kadar ilk karbon nötr kıta yapma hedefini ortaya koymuştur (European Commission, 2019). Bu hedeflerin, küresel ısınmayı 2 °C 'nin çok altında sınırlama ve daha

fazla ısınmayla bağlantılı maliyet ve riskleri azaltmak için ideal olarak 1,5 °C ile sınırlama yönündeki küresel çabalarla uyumlu olduğu görülmektedir (Uğur, 2019, s.87-89). Öte yandan AB emisyon ticareti sistemi, katı atık vergisi, enerji vergileri gibi politikalarla karbon emisyonu azaltmayı hedeflemektedir.

Ancak AB üye ülkeleri de dahil birbirinden farklı ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıya sahip ülkelerin çıkarlarını ve önceliklerini uzlaştırarak, uluslararası düzeyde işbirliğine ikna etmek her zaman mümkün olmamaktadır. İklim değişikliğinin yol açtığı sorunlara ilişkin tam bir bilimsel kesinliğin ortaya konamaması, siyasi aktörlerin karar alma sürecinde politik çıkarları çerçevesinde hareket etmesini kolaylaştırmakta ve bu süreçte ülkelerin kendi tercihlerini yarıştırmalarına neden olmaktadır (Kutting, 2000, s.63).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Karbon vergilerine yönelik tartışmalar 1990'lı yılların başında küresel ısınma ve iklim değişikliğinden kaynaklanan sorunlar ile ortaya çıkmıştır. Karbon vergileri uygulayan ülke sayısının artması ile de bu alan hem teorik hem de ampirik açıdan geniş ve yoğun çalışmalara konu olmuştur (Jagers ve Hammar, 2006; Dreyer ve Walker, 2013; Crowley, 2017; Rabe ve Borick, 2012). Bu bağlamda literatürde karbon vergilerinin; çevresel etkinlik, makroekonomik etkiler, rekabetçilik ve yenilikçilik üzerindeki etkiler, dağılımsal etkiler ve karbon vergisinin kabulü ve kamu desteği çerçevesinde ele alındığı görülmüştür (Köppl ve Schratzenstalle, 2023, s.1358).

Karbon emisyonlarını azaltmayı hedefleyen karbon vergilerinin başarılı şekilde uygulanmasında sadece vergi oranları ve matrahları gibi teknik parametrelerin etkili olmadığı görülmektedir. Nitekim Jagers vd. (2019) karbon vergilerinin başarılı olması için iki hususun önemini vurgulamaktadır. Birincisi, karbon vergilerine yönelik kamuoyu desteğinin veya direncinin belirleyicileridir. İkinci husus ise, karbon vergilerine karşı kamu direncinin nasıl önlenebileceği veya azaltılabileceğidir. Dolayısıyla karbon vergisine ilişkin kamu desteğinin artmasında etkili olan dinamikleri belirlemek karbon vergisinin başarılı şekilde uygulanabilmesi için önemli bir rol oynamaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalara değinildiğinde; Hammar ve Jagers (2006) çalışmalarında İsveç'te karbon vergisi oranlarına ilişkin desteği artırıcı faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. 2002 yılında 1,270 katılımcının yer aldığı çalışma lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada karbon vergisinin emisyonları azaltmadaki etkinliğine olan güvenin artmasının, karbon vergisi oranının yükseltilmesine yönelik desteği artırdığı görülmüştür. Bununla birlikte politikacılara güveni yüksek olan yeşil parti üyelerinin, politikacılara güveni düşük olanlara göre vergi oranlarındaki artışı destekleme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine Hammar ve Jagers (2007) İsveç'te 932 katılımcının yer aldığı çalışmalarında bireysel tercihlerin benzin ve dizel üzerindeki karbon vergisindeki artışlara yönelik desteği nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Lojistik regresyon analizi ile tahmin edilen çalışmada gençlerin daha büyük yaş gruplarına kıyasla CO₂ vergi artışlarını destekleme

olasılığının daha düşük olduğu görülmüştür. Üniversite diplomasına sahip kişilerin, bekârların ve Yeşil Parti üyelerinin CO₂ vergi artışını desteklemesi daha olasıyken, kırsal kesimde yaşayan insanlar daha az destekleyici olma eğilimindedir. Ayrıca arabası olmayanların ya da seyrek araba kullananların, CO₂ vergi artışını desteklemeye dolayısıyla neden oldukları kirliliğin bedelini ödemeleri gerektiği inancına sahip oldukları görülmüştür. CO₂ vergi artışını en az destekleyen grubun ise günlük olarak araba kullananlar olduğu görülmüştür.

Kallbekken ve Saelen (2011) 2010 yılında Norveç üzerine yaptıkları çalışmalarında akaryakıt vergisinin çevresel amaçlara tahsisinin etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. 1147 katılımcının yer aldığı çalışma lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular; akaryakıt vergilerinin çevresel amaçlara tahsis edilmesinin, yakıt vergisinin kabulünü artırdığı yönündedir.

Baranzini ve Carattini (2017) Cenevre / İsviçre 2012-2014 döneminde 40 katılımcının yer aldığı çalışmalarında karbon vergilerinin kabul edilebilirliğinin itici güçlerini araştırmışlardır. Çalışma probit model ile tahmin edilmiştir. Çalışmada katılımcıların anket tarafından önerilen benzin için yaklaşık %15 ve ısıtma yakıtı için yaklaşık %30'luk bir fiyat artışından ziyade daha ılımlı fiyat artışlarıyla sonuçlanan bir karbon vergisi oranını tercih etme eğiliminde olduklarıdır. Ayrıca katılımcıların %60'ı karbon vergilerinin çevresel amaçlar için kullanıldığında daha kabul edilebilir olduğunu beyan etmişlerdir.

Kotchen vd. (2017) 2016 yılı Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan 1226 katılımcı ile yaptıkları çalışmalarında Amerikalıların karbon vergisi ödeme istekliliğini ve potansiyel bir karbon vergisi gelirin nasıl harcanması gerektiğine ilişkin kamu tercihlerini araştırmışlardır. Lojistik regresyon analizi ile tahmin edilen çalışmada; küresel ısınmanın gerçekliğine inanan katılımcıların karbon vergisini destekleme olasılıklarının, küresel ısınmanın olup olmadığını bilmediklerini belirtenlere göre yüzde 35 daha fazla olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim yılı ve ait oldukları hane büyüklüğü karbon vergisini destekleme olasılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Gelirdeki 10.000 ABD Dolar'lık bir artış, karbon vergisini destekleme olasılığını %1 artırmıştır. Ayrıca katılımcıların karbon vergisini desteklemek için hane halkı enerji faturası üzerinden %14,4 daha fazla ödemeye istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcıların yarısı karbon vergisinden elde edilecek gelirlerin ulusal borcun ve federal gelir vergilerinin azaltılması için kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Nowlin vd. (2020) çalışmalarında Amerika Birleşik Devletleri'nde karbon vergisi için kamu desteğini etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Veriler, Haziran ve Temmuz 2018'de çevrimiçi olarak uygulanan bir anket aracılığıyla toplanmıştır ve çalışmada 1655 kişi yer almıştır. En küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen çalışmada Muhafazakarların ve Cumhuriyetçilerin karbon vergisinden elde edilen gelirin vergi iadesi veya bütçe açığının azaltılması için kullanıldığında karbon vergisine ilişkin desteklerinin arttığı görülmüştür. Genel olarak, yüksek gelirli ülkeler için yapılan ampirik analizlerde gelir geri dönüşümü veya telafi mekanizmaları olmadığında, karbon vergisinin gerileyici bir etkiye sahip olma eğiliminde olduğunu ve düşük gelirli grupların gelirlerinin daha yüksek bir oranını karbon

yoğun ürünlere harcadığını göstermektedir (Callan vd., 2009). Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri üzerine yapılan çalışmalarda karbon vergisine ilişkin desteğin artmasının karbon vergisinden elde edilecek gelirin vergi indirimlerinde ya da vergi oranlarının azaltılması gibi uygulamaların kullanılmasına bağlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla karbon vergisinin düşük gelirli gruplar üzerindeki gerileyici etkisinin giderilmesinin karbon vergisine ilişkin desteği artırabileceği görülmektedir.

Fairbrother vd. (2019) 2016 yılı için 21 Avrupa ülkesinde 42.401 katılımcının yer aldığı ESS verilerini kullanarak politik güven ve iklim değişikliği algısının karbon vergisine ilişkin desteği artırıp artırmadığını araştırmışlardır. Çok düzeyli analiz ile tahmin edilen çalışmalarında siyasi güven ile Avrupa ülkelerinde iklim değişikliğine ilişkin farkındalığın ve endişenin düşük olduğu dolayısıyla karbon vergisine ilişkin desteğin de zayıf olduğu görülmüştür. Davidovic ve Harring (2020) 2016 yılı 23 Avrupa ülkesinde 28,459 katılımcının yer aldığı ESS verilerini kullanarak hükümete, siyasi kurumlara ve genel olarak insanlara duyulan güvenin iklim politikalarına yönelik halk desteğindeki ülkeler arası farklılığı araştırmışlardır. Çalışma çok düzeyli analiz ve yapısal eşitlik modeli ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, hükümete güven, siyasi kurumlara güven ve genel güvendedeki artışın karbon vergisine ilişkin desteği artırdığı yönündedir. Sivonen (2020) çalışmasında sol-sağ siyasi yönelim, genel güven ve siyasi güvenin karbon vergisine yönelik tutumları komünizm sonrası ülkeler ile diğer Avrupa ülkeleri arasında nasıl değiştiğini ele almıştır. 2018 yılı 41,830 katılımcıya ait ESS verilerinin kullanıldığı çalışma en küçük kareler yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, hem komünizm sonrası hem de diğer Avrupa ülkelerinde daha güçlü sol yönelimin, daha yüksek genel güvenin ve daha yüksek siyasi güvenin karbon vergilendirmesine ilişkin desteği artırdığı yönündedir. Sivonen ve Koivula (2020) çalışmalarında 2016 yılı ESS verilerini kullanarak NORDIC ülkelerinde (Finlandiya, Norveç ve İsveç) sosyal sınıf ve parti tercihlerinin karbon vergisine ilişkin desteği artırıp artırmadığını belirlemeyi amaçlamışlardır. En küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, vatandaşların karbon vergisine yönelik tutumlarını açıklamada parti tercihi sosyal sınıftan daha önemli bir faktör olmuştur. Umit ve Schaffer (2020) tarafından 2016 yılı 23 Avrupa ülkesinden 44,387 katılımcının yer aldığı ESS verilerini kullanarak karbon vergisi artışına yönelik kamuoyu tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Politik güven, enerji bağımlılığı, politik etkinlik, iklim değişikliği endişesi gibi değişkenlerin yer aldığı çalışma çok düzeyli doğrusal regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, enerjiye büyük ölçüde bağımlı olan tüketicilerin karbon vergisindeki artışa karşı çıktığı yönündedir. İklim değişikliğine ilişkin endişe duyanların karbon vergisine ilişkin artışı güçlü şekilde desteklediği görülmüştür. Çalışmada ayrıca politik güven, enerji bağımlılığı ve politik etkinlik ile karbon vergisi artışına yönelik destek arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kulin vd. (2021) 2016 yılı ESS verilerini kullanarak 23 Avrupa ülkesinde milliyetçi tutum ve sağcı popülizm ile karbon vergisi artışı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Çok düzeyli doğrusal regresyon yöntemi ile tahmin edilen çalışmada milliyetçiliğin karbon vergisi artışının karşısındaki en güçlü argüman olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen diğer bir önemli

sonuç sağ seçmenlerin karbon vergisine ilişkin artışı desteklemediği yönündedir. Avrupa Birliği ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda karbon vergisinin kabul edilebilirliğini artıran temel unsurun yüksek siyasi güven olduğu görülmektedir. Nitekim Avrupa Birliği ülkeleri arasında yapılan çalışmalarda, politikacılara olan güvensizliğinin ve algılanan yolsuzluğun daha yüksek olduğu ülkelerde daha zayıf iklim politikaları ve daha yüksek sera gazı emisyonları görülmüştür (Baranzini vd., 2014; Rafaty, 2018).

Türkiye’de karbon vergisinin kabul edilebilirliğine yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan ilki Gevrek ve Uyduranoğlu (2015) tarafından yapılmıştır. Gevrek ve Uyduranoğlu (2015) Türkiye’de 16 ilden 1252 katılımcının yer aldığı çalışmalarında karbon vergisine ilişkin kamu tercihini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çevre bilinci yüksek olan katılımcıların, düşük çevre bilincine sahip olan katılımcılara göre karbon vergisini daha fazla destekledikleri aynı zamanda daha yüksek karbon vergisi ödemeye istekli oldukları görülmüştür. Ayrıca karbon vergisinden elde edilen gelirin düşük karbonlu teknolojileri sübvans etmek için kullanılması karbon vergisine olan desteği artırmıştır. Diğer çalışma ise Uyduranoğlu ve Öztürk (2020) tarafından yapılmıştır. Uyduranoğlu ve Öztürk 2019 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir de dahil olmak üzere 12 ilde 714 katılımcı ile yapmış oldukları çalışmalarında karbon vergilendirmesine yönelik kamu desteğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Lojistik regresyon analizi ile tahmin edilen çalışmada; küresel ısınma bilinci ile diğer ülkeler tarafından uygulanacak bir karbon vergisinin karbon vergilendirmesinin etkinliğini artıran en önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnsanlar küresel ısınma ile ilgili bilgi sahibi olduğunda, karbon vergilendirmesini destekleme olasılıkları daha yüksektir. Karbon vergilendirmesinin iklim değişikliği ile mücadelede etkili bir politika olduğu algısı, karbon vergisine ilişkin kamu desteğini artırmıştır. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar Türkiye’de karbon vergisine ilişkin desteğin çevre bilinci ile doğru orantılı olduğu yönündedir.

Muhammad vd. (2022) Malezya üzerine yapmış oldukları çalışmalarında hükümete güven ile karbon vergisine ilişkin destek arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada hükümete güven unsuru hesap verilebilirlik, yeterlilik ve şeffaflık olarak üç faktörlü bir yapı ile belirlenmiştir. Çevrimiçi bir anket kullanılarak ülke çapında gerçekleştirilen çalışma 566 kişi ile yapılmıştır. Yapısal Eşitlik Modeli ile tahmin edilen çalışmada hesap verebilirlik ile karbon vergisine ilişkin kamu desteği arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Görüldüğü üzere, literatürde yer alan ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar; güven, etkinlik, milliyetçilik, siyasi görüş, çevre bilinci, karbon vergisinin çevresel alanlara tahsisi gibi değişkenlerin karbon vergisine ilişkin desteği artırdığı yönündedir. Bu bağlamda, ele alınan bu çalışmada 21 Avrupa Birliği ülkesinde politik güven, demokratik katılım, iklim değişikliği endişesi ile karbon vergisine ilişkin kamu desteği arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu ülkelerin seçilmiş olmasının nedeni, karbon vergilerini uygulamalarıdır. Bu çerçevede, söz konusu ülkelerde karbon vergisine ilişkin desteği artıran unsurların

belirlenmesi dikkat çekici bir konudur. Literatürde karbon vergisine ilişkin desteği ile demokratik katılım değişkenini arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların olmaması dikkate alındığında, bu araştırmanın literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

4.1. Veri Seti

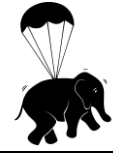
Çalışma, 2016-2017 dönemi ESS Round 8'den elde edilen verilere dayanmaktadır. Veriler, temsili nüfus örnekleriyle Avrupa ülkeleri hakkında karşılaştırmalı araştırmalara olanak tanımaktadır. Çalışmada yer alan 21 Avrupa ülkesine ait örneklem büyüklükleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklem

Ülke	Gözlem
Avusturya	1643
Belçika	1645
Çekya	1798
Estonya+	1627
Finlandiya+	1812
Fransa	1831
Almanya	2635
Macaristan	1140
İzlanda+	778
İrlanda+	1992
İtalya	1459
Litvanya	1094
Hollanda	1476
Norveç+	1452
Polonya+	1157
Portekiz+	1082
Slovenya+	993
İspanya	1424
İsveç+	1376
İsviçre+	1286
Birleşik Krallık+	1621
Toplam	31321

Çalışmada bağımlı değişken “iklim değişikliğini azaltmak için fosil yakıtlar üzerindeki vergileri artırmayı kabul eder misiniz?” sorusuna katılımcıların yanıtları (ters kodlanmış) 1= Kesinlikle kabul etmiyorum, 5 = kesinlikle kabul ediyorum şeklindedir.

Çalışmada bağımsız değişkenler; Parlamenteoya Güven, Politikacılara Güven, Partilere Güven. Bu değişken, katılımcıların ülkede yer alan aktör ve kurumlara yönelik güvenini ölçmek

amacıyla oluşturulmuştur. Katılımcılardan “0 = hiç güvenmiyorum”, “10 = çok güveniyorum” şeklinde oluşturulan ölçeğe 0-10 arası puan vermeleri beklenmektedir.

Demokratik Katılım; “Ülkedeki siyasi sistemin sizin gibi insanların hükümetin yaptıklarında söz sahibi olmasına ne kadar izin verdiğini düşünüyorsunuz?” şeklindedir. Katılımcıların yanıtları “1 = hiç, 2 = çok az, 3 = biraz, 4 = çok, 5 = oldukça çok” şeklindedir.

İklim Değişikliği Endişesi; Katılımcılara “İklim değişikliğinden ne kadar endişe duyuyorsunuz?” sorusuna katılımcıların yanıtları “1 = hiç endişeli değilim, 5 = oldukça endişeliyim” şeklindedir.

Cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşadığı yer, politik tutum ve yaş değişkenleri ise kontrol değişkenleri olarak çalışmada yer almaktadır.

4.2. Metodoloji

Araştırma kapsamında karbon vergisi artışına yönelik desteği belirleyen unsurların ortaya koyulması amacıyla çok değişkenli regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri IBM AMOS 22 Programı kullanılarak test edilmiştir. Çalışmada ilk olarak çoklu doğrusallık problemini test etmek için VIF değerleri hesaplanmıştır. Tüm değerlerin 1,033 ile 4,641 arasında olduğu ve hiçbir değer 10 > u geçmemesi nedeniyle sorun olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, veri setinin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri - 1.5 ile + 1.5 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Çalışmada Skewness değerlerinin - 0,002; 0,872, Kurtosis değerlerinin ise - 0,035;-0,805 arasında olduğu görülmüş dolayısıyla veri setinin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında uç değerlerin tespiti amacıyla hesaplanan en yüksek Cook değeri 0,001 iken en yüksek Leverage değeri ise 0,003 olarak bulunmuştur. Bu yönüyle veri setinde çok değişkenli uç değer olmadığı söylenebilir. Durbin – Watson değeri 1,796 olarak belirlenmiş bu bağlamda çalışmada otokorelasyon sorunu olmadığına karar verilmiştir. Çalışmada ayrıca değişkenler arası korelasyon katsayıları incelenmiş ve korelasyon katsayılarına ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler arası korelasyon

Değişkenler	\bar{X}	SS	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]
Karbon Vergisi [1]	2,83	1,237	1					
Parlamentoya Güven [2]	4,79	2,479	0,208**	1				
Politikacılara Güven [3]	3,81	2,363	0,207**	0,732**	1			
Partilere Güven [4]	3,81	2,320	0,209**	0,704**	0,767**	1		
Demokratik Katılım [5]	2,30	0,930	0,188**	0,414**	0,424**	0,420**	1	
İklim Değişikliği Endişesi [6]	3,08	0,910	0,172**	0,012**	-0,019**	-0,015**	0,068**	1

Not: \bar{X} : ortalamayı, SS: standart sapmayı, *p<0,05, **p<0,01 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler ortalamalarının 2,30 ile 4,79 arasında değiştiği, değişkenlere ait standart sapmanın ise 0,910 ile 2,479 arasında değiştiği görülmüştür. Değişkenler arasındaki istatistiki ilişkileri veren Pearson korelasyon katsayısı incelendiğinde değişkenler içerisinde en güçlü pozitif ilişkilerin partilere güven ile politikacılara güven ($r = 0,767$), politikacılara güven ile parlamentoya güven ($r = 0,732$) ve partilere güven ile parlamentoya güven ($r = 0,704$) arasında olduğu tespit edilmiştir. İklim değişikliği endişesi ile politikacılara güven değişkeni arasında ise ($r = -0,019$) en zayıf ilişkinin olduğu görülmüştür. Öte yandan araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde 0,80 üzerinde herhangi bir ilişkiye rastlanmadığından çalışmada çoklu bağlantı probleminin olmadığı görülmüştür.

4.3. Bulgular

2016-2017 dönemi ESS Round 8'den elde edilen verilere dayanarak 21 Avrupa Birliği ülkesini kapsayan çalışma karbon vergisinin kabul edilebilirliğine ilişkin güven, iklim değişikliği endişesi ve demokratik katılım değişkenleri ekseninde ele alınmıştır. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmış ve Tablo 3'de regresyon analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. Regresyon analiz sonuçları

Değişkenler	Model I
Sabit Terim	1,677* (34,683)
Parlamentoya Güven	0,033* (8,316)
Politikacılara Güven	0,029* (4,888)
Partilere Güven	0,042* (7,198)
Demokratik Katılım	0,099* (12,402)
İklim Değişikliği Endişesi	0,201* (27,573)
Cinsiyet	0,022*** (1,683)
Yaş	-0,002* (-6,269)
Eğitim	0,068* (18,027)
Politik Tutum	-0,045* (-15,037)
Kent / Kır	-0,034* (-6,269)
R ²	0,110
F test	394,460*
Gözlem Sayısı	32,167

Not: *p<0,01, **p<0,05 ve *** p<0,10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’de yer alan analiz sonuçlarına göre parlamentoya güven, politikacılara güven ve partilere güven ile karbon vergisinin artırılması arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Parlamentoya güvende oluşan %1’lik bir artış karbon vergisi artışına yönelik desteği %3; politikacılara güvende oluşan %1’lik bir artış karbon vergisine ilişkin desteği %3; partilere güvende meydana gelen %1’lik artış ise karbon vergisi artışına ilişkin desteği %4 artırmaktadır. Ülkedeki demokratik katılım arttıkça karbon vergisi artışına ilişkin destek de artmaktadır. Nitekim demokratik katılımı meydana gelen %1’lik artış karbon vergisine yönelik desteği %10 artırmaktadır. Çalışmada karbon vergisi artışına ilişkin desteği artıran en önemli unsurun iklim değişikliği endişesi olduğu görülmektedir. İklim değişikliğine yönelik endişede meydana gelen %1’lik bir artış karbon vergisi artışına yönelik desteği %20 artırmaktadır. Çalışmada yer alan kontrol değişkenleri incelendiğinde ise kadınların, gençlerin, eğitim seviyesi yüksek olanların, sol görüşe sahip olanların ve kentlerde yaşayanların karbon vergisine ilişkin desteğinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

5. SONUÇ

İklim değişikliğinden kaynaklanan sorunların giderek artması ile ülkeler, hem ulusal hem de uluslararası alanda bir takım önlemler almaya başlamışlardır. İklim değişikliği ile mücadelede atmosfere salınan karbon miktarının sınırlandırılması ve ortaya çıkacak negatif dışsallığın azaltılmasını hedefleyen karbon vergisi de bu önlemlerden biridir. Ancak karbon vergisi iklim değişikliği ile mücadelede etkili bir araç olarak görülmekle birlikte bu verginin özellikle bireyler ve firmalar üzerine maliyet oluşturması da muhtemeldir. Nitekim karbon vergisi bireylerin ve firmaların yarattıkları emisyonu bağli olarak ekstra bir maliyetle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla karbon vergisinin sürdürülebilir olması ve başarılı sonuçlara ulaşması toplum tarafından kabul edilebilirliği ile orantılıdır.

Bu çalışma, 21 Avrupa Birliği ülkesinde 2016-2017 dönemi ESS Round 8’den elde edilen verileri kullanarak karbon vergisine yönelik desteğin belirlenmesinde güven unsuru, iklim değişikliği endişesi ve demokratik katılım değişkenleri açısından ele alınmıştır.

Çalışmadan elde edilen en önemli sonuç karbon vergisi artışına ilişkin desteği artıran en önemli unsurun iklim değişikliği endişesi olduğu yönündedir. Bu bulgu Umit ve Schaffer (2020) çalışmalarının bulguları ile uyumludur. Parlamentoya güven, partilere güven ve politikacılar güven ile karbon vergisi artışına ilişkin destek arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgu Baranzini ve Carattini (2017), Hammar ve Jagers (2006), Kallbekken ve Saelen (2011) çalışmalarının bulguları ile uyumludur. Bu sonuç bireylerin parlamento, politikacılar ve partilere duydukları güven arttıkça karbon vergisi ödeme istekliliğinin de arttığı şeklinde yorumlanabilir. Çalışmada demokratik katılım arttıkça karbon vergisi artışına ilişkin desteğin arttığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgu Umit ve Schaffer (2020) ve Muhammad vd. (2022) çalışmalarının sonuçları ile uyumludur. Çalışmada ayrıca yüksek eğitimli bireylerin, gençlerin, kentte yaşayanların ve sol görüşe sahip olanların karbon vergisi artışına daha fazla destek verdiği görülmüştür.

Karbon vergilerinin kabul edilebilirliği için uygulanacak politikaları; algılanan verginin etkinliğinin artırılması, bireylerin yönetimde daha etkin söz sahibi olması, hükümete ve kurumlara duyulan güvenin artırılması, iklim değişikliği ile ilgili bilgilendirmelerin daha etkin yapılması, karbon vergisinden elde edilecek gelirin yenilebilir enerji alanlarına aktarılması çerçevesinde değerlendirmek bu vergilerin başarısını artıracaktır.

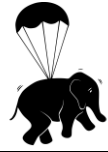
Bu çalışma 21 AB ülkesinde karbon vergisinin kabul edilebilirliğini güven, iklim değişikliği endişesi ve demokratik katılım değişkenleri ile tahmin ederek literatüre katkı sağlasa da gelecekteki araştırmalara yön göstermede sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak bu çalışma sadece karbon vergisi çerçevesinde ele alınmış, emisyon ticareti sistemi, mali teşvikler, sübvansiyonlar gibi diğer uygulamalar dahil edilmemiştir. Gelecek çalışmalarda bu araçların birlikte değerlendirilmesi ile daha etkili sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir. İkinci olarak daha geniş halk kitlelerinin ve firmaların karbon vergisi ile ilgili görüşlerini tespit edebilmek amacıyla mülakat çalışmaları yapılabilir, ülke grupları farklılaştırılarak karbon vergisinin kabul edilebilirliği daha geniş ülkeler açısından ele alınabilir, karbon vergisi uygulayan ve uygulamayan ülkelere dair farklılıklar ortaya konulabilir. Son olarak kurumsal ve kültürel farklılıkları dikkate alan değişkenler ile karbon vergisinin kabul edilebilirliğini ortaya koyan faktörler belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2019). *Küresel iklim değişikliği ile mücadele aracı olarak karbon vergisi ve etkinliği* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andersson, J. (2019). Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(4), 1-30.
- Balı, S., & Yaylı, G. (2019). Karbon vergisinin Türkiye’de uygulanabilirliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 302-319.
- Baranzini, A., & Carattini, S. (2017). Effectiveness, earmarking and labelling: Testing the acceptability of carbon taxes with survey data. *Environmental Economics and Policy Studies*, 19, 197-227. <https://doi.org/10.1007/s10018-016-0144-7>
- Baranzini, A., Bergh, J., Carattini, S., Howarth, R. B., Padilla, E., & Roca, J. (2017). Carbon pricing in climate policy: Seven reasons, complementary instruments and political economy consideration. *WIREs Climate Change*, 8(4), 1-17. <https://doi.org/10.1002/wcc.462>
- Baranzini, A., Caliskan, M., & Carattini, S. (2014). Economic prescriptions and public responses to climate policy. *Genève: Haute école de gestion de Genève*, 1-19. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2531593>
- Baranzini, A., Goldemberg, J., & Speck, S. (2000). A future for carbon taxes. *Ecological Economics*, 32(3), 395-412.

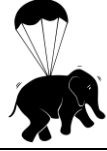
- Başaran, F. (2007). Küresel Bir kamu malı olarak çevrenin artan önemi ve Sayıştay denetimi. *Sayıştay Dergisi*, 65, 89-110.
- Bejar-Garcia, C. (2020). *France's Yellow Vest Movement and the Global Debate on Climate Change*. Harward International Review. <https://hir.harvard.edu/frances-yellow-vest-movement-and-the-global-debate-on-climate-change/> (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2023).
- Callan, T., Lyons, S., Scott, S., Tol, R. S. J., & Verde, S. (2009). The distributional implications of a carbon tax in Ireland. *Energy Policy*, 37(2), 407-412.
- Carattini, S., Baranzini, A., Thalmann, P., Varone, F., & Vöhringer, F. (2017). Green taxes in a post-paris world: Are millions of nays inevitable?. *Environmental Resource Economics*, 68, 97-128. <https://doi.org/10.1007/s10640-017-0133-8>
- Criqui, P., Jaccard, M., & Sterner, T. (2019). Carbon taxation: A tale of three countries. *Sustainability*, 11(22), 1-21. <https://doi.org/10.3390/su11226280>
- Crowley, K. (2017). Up and down with climate politics 2013-2016: The repeal of carbon pricing in Australia. *WIREs Climate Change*, 8(3), 1-13.
- Davidovic, D., & Harring, N. (2020). Exploring the cross-national variation in public support for climate policies in Europe: The role of quality of government and trust. *Energy Research & Social Science*, 70, 1-11.
- Demir, E. (2018). Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelede kullanabileceği iktisadi araçların değerlendirilmesi: Karbon vergileri ve emisyon ticaret sistemleri [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DePillis, L. (2018). *Washington state voters reject carbon tax*. CNN. <https://edition.cnn.com/2018/11/07/business/washington-carbon-tax/index.html> (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2023).
- Dreyer, S. J., & Walker, I. (2013). Acceptance and support of the Australian carbon policy. *Social Justice Research*, 26, 343-362.
- European Commission (2019). *A European Green Deal*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2023).
- Fairbrother, M., Sevää, I. J., & Kulin, J. (2019). Political trust and the relationship between climate change beliefs and support for fossil fuel taxes: Evidence from a survey of 23 European Countries. *Global Environmental Change*, 59, 1-15.
- Gevrek, Z. E., & Uyduranoğlu, A. (2015). Public preferences for carbon tax attributes. *Ecological Economics*, 118, 186-197.
- Giddens, A. (2013). *İklim değişikliği siyaseti*. Phoenix Yayınevi.
- Global Carbon Budget (2022). <https://globalcarbonbudget.org/carbonbudget/> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2023).

- Hammar, H., & Jagers, S. (2007). What is a fair CO2 tax increase? Individual preferences for fair procedures for emission reductions in the transport sector. *Ecological Economics*, 61(2-3), 377-387.
- Hammar, H., & Jagers, S. C. (2006). Can trust in politicians explain individuals' support for climate policy? The case of CO2 tax. *Climate Policy*, 5(6), 613-625.
- Hotunluoğlu, H. (2007). Karbon vergisi teorisi ve uygulaması [Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jagers, C. S., & Hammar, H. (2006). Can trust in politicians explain individuals' acceptance of public policies? The case of climate change policy. *Climate Policy*, 5, 611-623.
- Jagers, S. C., Lachapelle, E., Martinsson, J., & Matti, S. (2019). Bridging the ideological gap? How fairness perceptions mediate the effect of revenue recycling on public support for carbon taxes in the United States, Canada and Germany. *Review of Policy Research*, 38(5), 529-554.
- Kallbekken, S., & Saelen, H. (2011). Public acceptance for environmental taxes: Self-interest, environmental and distributional concerns. *Energy Policy*, 39, 2966-2973.
- Klenert, D., Mattauch, L., Combet, E., Edenhofer, O., Hepburn, C., Rafaty, R., & Stern, N. (2018). Making carbon pricing work for citizens. *Nature Climate Change*, 8(8), 669-677.
- Köpl, A., & Schratzenstaller, M. (2023). Carbon taxation: A review of the empirical literature. *Journal of Economic Surveys*, 37(4), 1353-1388.
- Kotchen, J. M., Turk, Z. M., & Leiserowitz, A. A. (2017). Public willingness to pay for a US carbon tax and preferences for spending the revenue. *Environmental Research Letters*, 12(9), 1-6. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa822a>
- Kulin, J., Sevä, I. J., & Dunlap, R. E. (2021). Nationalist ideology, rightwing populism, and public views about climate change in Europe. *Environmental Politics*, 30(7), 1111-1134.
- Kutting, G. (2000). *Environment, society and international relations: Towards more effective international agreements*, Routledge.
- Muhammad, I., Hasnu, N. N. M., Ibrahim, M. A., Hamid, S. A., & Hanefah, M. M. (2022). Trust in government and its determinants: An empirical study of public acceptability for carbon tax in Malaysia. *Sustainability*, 14(23), 1-12. <https://doi.org/10.3390/su142315684>
- Nowlin, C. M., Gupta, K., & Ripberger, J. T. (2020). Revenue use and public support for a carbon tax. *Environmental Research Letters*, 15(8), 084032. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab92c3>
- Orkunoğlu Şahin, F. I., & Çiftçi, T. E. (2021). İklim değişikliği ile mücadelede Türkiye için karbon vergisi önerisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 254-269.

- Parry, I. W., Black, S., & Zhunussova, K. (2022). Carbon taxes or emissions trading systems? Instrument choice and design. *IMF Staff Climate Note*, 2022(006).
- Partnership For Market Readiness. (2017). *Carbon Tax Guide: A Handbook For Policy Makers*. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/3f3c5326-7c41-513a-a598-6e8e535e71b9/content> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2023).
- Plumer, B., & Popovich, N. (2019). *These Countries Have Prices on Carbon. Are They Working?*. New York Times <https://www.nytimes.com/interactive/2019/04/02/climate/pricing-carbon-emissions.html> (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2023).
- Postic, S., & Métivier, C. (2019). *Global Carbon Account 2019*. I4CE Institute for Climate Economics, <https://www.i4ce.org/wp-content/uploads/i4ce-PrixCarbon-VA.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2023).
- Rabe, B. G., & Borick, C. P. (2012). Carbon taxation and policy labeling: Experience from American States and Canadian provinces. *Review of Policy Research*, 29(3), 358-382.
- Rafaty, R. (2018). Perceptions of corruption, political distrust, and the weakening of climate policy. *Global Environmental Politics*, 18(3), 106-129.
- Reuters. (2021). *After voter slap, Switzerland tries again with plan to slash emissions*. <https://www.reuters.com/markets/commodities/after-voter-slap-switzerland-tries-again-with-plan-slash-emissions-2021-12-17/> (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2023).
- Saruç, N. T., & Karakaya, E. (2008). Emisyon ticareti ve karbon piyasası. Etem Karakaya (Ed.), *Küresel ısınma ve Kyoto protokolü: İklim değişikliğinin bilimsel, ekonomik ve politik analizi* içinde (ss. 197-224). Bağlam Yayıncılık.
- Sivonen, J. (2020). Predictors of fossil fuel taxation attitudes across post-communist and other Europe. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(11), 1337-1355.
- Sivonen, J., & Koivula, A. (2020). How do social class position and party preference influence support for fossil fuel taxation in Nordic countries?. *The Social Science Journal*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/03623319.2020.1815469>
- Stavins, R. N. (2019). *Carbon taxes vs. cap and trade: Theory and practice* (Discussion Paper ES 19-9). Harvard Project on Climate Agreements.
- Steenkamp, L. A. (2021). A Classification framework for carbon tax revenue use. *Climate Policy*, 21(7), 897-911.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth Edition). Boston.
- Uğur, Ö. (2019). Climate change in global politics in the postmodern era: A new challenge. Uğur, Ö., & Doğan, K. C. (Eds.), *Contemporary debates on politics and public administration in the postmodern era* içinde (ss. 83-99). Peterlang Publications.
- Umit, R., & Schaffer, L. M. (2020). Attitudes towards carbon taxes across Europe: The role of perceived uncertainty and self-interest. *Energy Policy*, 140, 111385.

United Nations (1992). *United Nations Framework Convention On Climate Change*. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2023).

United Nations (2015). *Paris Agreement*. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2023).

Uyduranoğlu, A., & Öztürk, S. S. (2020). Public support for carbon taxation in Turkey: Drivers and barriers. *Climate Policy*, 20(9), 1175-1191.

World Bank (2022). *State and Trends of Carbon Pricing*. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a1abead2-de91-5992-bb7a-73d8aaaf767f> (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2023).

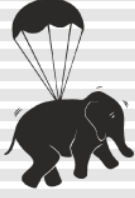
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

AB’de Döngüsel Ekonomi Üretim ve Tüketim Göstergelerinin Değerlendirilmesi: MEREC Temelli MARCOS Uygulaması

Nazlı Seyhan¹

Received/ Başvuru: 05.08.2023

Accepted/ Kabul: 15.09.2023

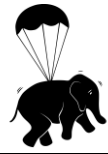
Published/ Yayın: 30.09.2023

Özet

Bu çalışmada, MEREC (Method based on the removal effects of criteria) temelli MARCOS (Measurement of alternatives and ranking according to compromise solution) yöntemi kullanılarak 2020 yılı için AB üyesi 27 ülkenin döngüsel ekonomideki üretim ve tüketim performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada; malzeme ayak izi, kaynak üretkenliği, tüketim ayak izi, malzeme ithalat bağımlılığı, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti, üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonu gibi birçok üretim ve tüketim göstergeleri ele alınmıştır. MEREC yöntemiyle elde edilen bulgularda en önemli kriterin geri dönüştürülebilir hammadde ticareti olduğu ve bu kriteri sırasıyla döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer ve döngüsel malzeme kullanım oranı kriterlerinin takip ettiği görülmektedir. MEREC yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıklarının kullanıldığı MARCOS yöntemi uygulaması sonuçlarına göre, döngüsel ekonomide üretim ve tüketim göstergelerine göre performansı yüksek olan ülkelerin sırası ile Hollanda, Almanya, Fransa ve İspanya; performansı düşük olan ülkelerin ise, Lüksemburg, Finlandiya, Malta, Kıbrıs ve Estonya olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgularda döngüsel ekonomiye geçişte bazı ülkelerin çok hızlı dönüşüm gerçekleştirirken bazı ülkelerde bu geçişin daha yavaş olduğu tespit edilmiştir. Ülkelerin alabileceği bazı tedbirler (geri kazanımı olmayan atıklarda yüksek vergilendirme vb., değişim sürecinde olan işletmelere net süre belirtilmesi) ve desteklerle (özellikle sera gazı emisyonu için yenilikçi iş modelleri, geri kazanım projeleri vb.) geçiş sürecinin daha kontrollü yapılabilmesi mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: döngüsel ekonomi, MEREC yöntemi, MARCOS yöntemi, AB

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Türkiye, nazliarik@gumushane.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0759-9119

Evaluation of Circular Economy Production and Consumption Indicators in the EU: A MEREC Based MARCOS Application

Abstract

In this study, with the help of MARCOS (Measurement of alternatives and ranking according to compromise solution) method based on MEREC (Method based on the removal effects of criteria) method, production and consumption indicators and circular economy performances of 27 EU member countries were evaluated with the data of 2020. In the study; many production and consumption indicators, such as material footprint, resource productivity, consumption footprint, material import dependency, recyclable raw material trade, greenhouse gas emissions from production activities are discussed. As a result of the MEREC method it is seen that the most important criterion obtained is the recyclable raw material trade, and this criterion is followed by private investment and gross value added and cyclic material utilization rate related to circular economy sectors, respectively. According to the results of the MARCOS method, the countries with high performance according to the production and consumption indicators in the circular economy are Netherlands, Germany, France and Spain, respectively; The countries with low performance are Luxembourg, Finland, Malta, Cyprus and Estonia. According to the findings, it is seen that some countries transform very quickly in the transition to the circular economy, while some countries achieve a slower transition. It will be possible to carry out the transition process in a more controlled manner with some measures such as high taxation on non-recyclable wastes that countries can take, specifying a net time for businesses in the process of change, and innovative business models, especially for greenhouse gas emissions, and recovery projects.

Keywords: circular economy, MEREC method, MARCOS method, EU

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Increasing population growth over time has brought different needs. Mass production, which started with industrialization, revealed the linear economy phenomenon. The rapid depletion of resources and the accompanying environmental problems have shown us that existing resources should be used more cautiously and that the wastes generated as a result of consumption require a transformation in itself. In this process, the concept of circular economy, which the European Commission expresses as "an economy where the value of products, materials and resources is preserved as much as possible and waste generation is minimized", has become very interesting all over the world with its many advantages such as making resource efficiency performance more efficient and preventing waste (European Commission, 2019).

During the literature review, no study was found that deals with the circular economy with current production and consumption outputs for EU countries. It has been seen that the studies in the literature review the circular economy mostly in terms of waste management, resource efficiency and social factors. This study will contribute to the literature in terms of handling the circular economy with current production and consumption indicators for all EU member countries and using new MCDM methods in performance evaluation.

The aim of this study is to evaluate the performances of the member countries with selected circular economy indicators of 2020 for the 27 EU member states. While examining the performances of the countries, MEREC and MARCOS methods, which are new multi-criteria decision methods, were applied by using some production and consumption indicators.

Research Method: In this study, EU countries' the production and consumption performances in the circular economy were evaluated with the MEREC method and the MARCOS method, which are among the new multi-criteria decision-making methods. The methods used in the study are briefly mentioned below.

Keshavarz-Ghorabae et al. (2021), which is one of the objective criteria weighting methods introduced to the literature, unlike other methods, that criterion is not included in the calculation while calculating the criterion weight (Keshavarz-Ghorabae et al., 2021).

MARCOS method, Stević et al. (2020) is one of the MCDM methods used to rank the decision units brought to the literature. The basic idea of this method is to define the ideal and anti-ideal relationship and to rank the performance. In this method, the best alternative is the one closest to the ideal and farthest from the non-ideal reference point (Stević et al., 2020).

Conclusion: In line with the EU's goal of transitioning to a resource-efficient, low-carbon, green economy that includes waste recycling, the "Circular Economy Package", which is a broad action plan, was adopted by the European Commission in 2015. In 2018, additional measures were introduced to implement the action plan. Along with these developments, it is

seen that important decisions and strategies have started to be adopted by the union countries for the transition to the circular economy.

In this study, the production and consumption performances of EU member countries in the circular economy were evaluated with the help of the MARCOS method based on the MEREC method for the year 2020, which became important after the adoption of the Circular Economy Package in the EU. With the MEREC method, it has been seen that the most important criterion is Recyclable raw material trade, and this criterion is the private investment and gross value added and the Circular material utilization rate related to the Circular economy sectors, respectively. The performance values and rankings obtained by the MARCOS method using the criterion weights obtained by the MEREC Method are given in Table 4. According to the findings; The countries with the highest performance in terms of production and consumption indicators in the circular economy are the Netherlands, Germany, France and Spain, respectively; The countries with low performance are Luxembourg, Finland, Malta, Cyprus and Estonia.

Considering the countries with high performance, it is seen that although the waste generation per capita is high in the Netherlands, the use of circular materials, the trade of recyclable raw materials and the circular economy investments are also high. On the other hand, despite the per capita waste generation of Germany, France and Spain is at a medium level, it is seen that the cyclical material usage rate, recyclable raw material trade and circular economy investments are also high. This shows that the countries with high performance attach importance to the use of cyclic materials no matter how much waste production occurs and they support this with investments. Considering the countries with low performance, it is seen that Luxembourg's per capita waste generation is very high, the use of cyclic materials is medium and the trade in recyclable raw materials has low values. Despite the waste production per capita in Finland and Estonia is very high, circular economy investments are very low. It is seen that the circular economy investments of Malta and Cyprus are also very low.

When looking at the literature, in studies examining circular economy performances in the EU with different variables and methods, it was found that the countries with good performance, similar to the findings of this study, are the Netherlands and Belgium (Fura et al., 2020); Germany, Netherlands, Denmark, France and Italy (Škrinjarić, 2020); Western European countries and the Netherlands (Kaya et al., 2023). However, similar to the study findings, countries with worse performance are Malta, Cyprus, Estonia and Greece (Fura et al., 2020); Romania, Greece, Cyprus, Slovakia and Bulgaria (Škrinjarić, 2020); Malta, Estonia, Greece, Bulgaria, Portugal, Italy, Spain, Croatia and Slovakia (Yilmaz, 2022).

Within the scope of the decisions and practices taken in this study, the circular economy performances of EU countries, which are among the pioneers of the circular economy, were evaluated according to their production and consumption indicators. Considering the findings, it is extremely important for countries to take serious steps in the transition to a circular economy, to adapt more quickly to the conditions that will change in the future and to protect the environment.

1.GİRİŞ

Zamanla artan nüfus artışı farklı ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeyle başlayan kitle üretimi doğrusal ekonomi olgusunu ortaya çıkarmıştır. Doğrusal ekonomi, temelinde “al-yap-at” mantığıyla çalışan yani bir ürünün üretilmesi için hammaddenin alınması, çeşitli işlemlerden geçirilmesiyle ürün haline dönüştürülmesi, tüketicinin kullanımına sunulması ve tüketilerek atık haline gelmesi sürecinden oluşan ekonomik bir sistemdir. Doğrusal ekonomi yaklaşımında, üretim sürecinin planlamasından itibaren ilk öncelik olarak düşük maliyet, yüksek satış ve yüksek kar güdüsü yer almaktadır. Bu süreçte önceliğin çevreden ziyade sanayi sektörü olduğu görülmektedir (Önder, 2018, s.197-198).

Kaynakların hızla tükenmesi ve beraberinde ortaya çıkan çevre sorunları var olan kaynakların daha ihtiyatlı kullanılması gerektiğini ve tüketim sonucu oluşan atıkların da kendi içinde bir dönüşüm gerektirdiğini göstermektedir. Bu süreçte Avrupa Komisyonu tarafından “ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların değerlerinin mümkün olduğunca korunduğu ve atık üretiminin minimize edildiği bir ekonomi” şeklinde ifade edilen döngüsel ekonomi (DE) kavramı kaynak verimliliği performansını daha verimli kılması ve israfın önüne geçmesi gibi birçok avantajıyla tüm dünyada oldukça ilgi çekici hale gelmiştir (European Commission, 2019). Doğrusal ekonominin iklim değişikliği gibi birçok çevre sorununun tetikleyicisi olmasının yanı sıra sınırlı doğal kaynakların aşırı kullanılmasının da birçok sorununu beraberinde getireceği düşünülmektedir. Bu durumun aksine döngüsel ekonomi kavramı ise, ham maddenin daha verimli kullanıldığı üretimden tüketime (ortaya çıkacak atıkların sürece tekrar dahil edilmesiyle tüketimden üretime) tüm süreçte çevreye verilebilecek zararın en aza indirildiği bir ekonomiyi ifade etmektedir.

İkinci dünya savaşı sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan sürdürülebilirlik kavramı sonrasında, sürdürülebilir kalkınmanın tanımı, 1987 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu raporunda “Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarının karşılanmasından ödün verilmemesidir” olarak net bir şekilde ifade edilmiştir. (United Nations, 1987; Yılmaz, 2019, s.63). Sürdürülebilir kalkınma anlayışının mevcut ekonomik yaklaşımla gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağını anlaşılmaya küresel alanda yeni ekonomik yaklaşımlar için arayışlar başlamıştır. Çünkü doğrusal ekonomik sistemde, bir ürün üretiminde doğal kaynak alınır, işlenir, ürüne dönüştürülür ve sonrasında kullanılarak atık haline dönüşür. Dolayısıyla mevcut sistemin kendisinin zaten atık oluşturma üzerine kurulduğu düşüncesiyle bu yapıya alternatif yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Yeşil Ekonomi, Mavi Ekonomi ve Döngüsel Ekonomi bu süreçte ortaya çıkan önemli kavramlardandır (Önder, 2018, s.197).

Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla yakından ilişkili olan döngüsel ekonomi kavramı, sürdürülebilir bir ekonomi için gereklidir. Daha kapsayıcı olan sürdürülebilir kalkınmada, ekonomik genel düzey, ekoloji ve toplumsal çıktılar makro düzeyde ele alınırken, döngüsel ekonomide ise üretim, tüketim ve atık v.b. mikro olgular ele alınmaktadır (Can, 2017, s.144).

Döngüsel ekonomi, kaynak verimliliği ve atık oluşumu/yönetimi tüm dünyada son dönemlerde oldukça ilgi gören uygulamalardır.

Döngüsel ekonomi çalışmaları incelendiğinde döngüsel ekonomi uygulamalarının ekonomik büyümeyi gerçekleştirirken çevrenin korunması ve sosyal refahın da kazanılmasını sağladığı vurgusu yapılmaktadır (Rizos vd., 2015; Busu ve Trica, 2019; Apaydın, 2020; Ay Türkmen ve Kılıç 2020; Hysa vd., 2020; Ateş, 2021; Açı vd., 2023). Döngüsel ekonomi, çevre tahribatını önlemekle birlikte kaynakların kullanımını optimize ederek ortaya çıkan atıkların da tekrar üretim sürecine dahil edilmesiyle üretim ve tüketimde yeni katma değer kazanımı sağlamaktadır. Bu sürecin iyi bir şekilde yönetilerek Avrupa Birliği(AB)'nde döngüsel ekonomiye geçişin sağlanmasının imalat sektörü kazanımına oldukça ciddi getirileri olacağı belirtilmektedir.

AB döngüsel ekonomi kavramının ortaya çıkmasında öncü olan bir topluluktur. Her ne kadar birlik içinde alınan kararlarla yapılacak uygulamalar ve sınırlar belirlense de üyelik içerisinde yer alan ülkelerin uygulamaları ve çıktıları farklıdır. Alınan kararlar neticesinde ülkelerin gerekli önlem ve uygulamaları ne kadar yerine getirebildikleri ve geçiş sürecinde ne aşamada oldukları merak konusu olmuştur.

Fura vd. (2020), 2010-2016 döneminde 17 eurostat göstergesiyle 28 AB ülkesi için çok boyutlu karşılaştırmalı analiz yardımıyla ülkelerin döngüsel ekonomi düzeylerini değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda, gelişmiş Benelüks ülkelerinin, yani Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın en yüksek DE ilerleme seviyesine sahip olduğu, Malta, Kıbrıs, Estonya ve Yunanistan DE uygulamasında en az gelişmiş grupta yer aldıkları görülmüştür. Škrinjarić (2020), GİA yöntemiyle AB üyesi ülkeleri için döngüsel ekonomi performanslarını belirlemek amacıyla yaptığı çalışma sonucunda, döngüsel ekonomide en iyi ülkelerin Almanya, Hollanda, Danimarka, Fransa ve İtalya; en kötü ülkelerin ise Romanya, Yunanistan, Kıbrıs, Slovakya ve Bulgaristan olduğu bulgusuna ulaşmıştır. İyi performansa sahip ülkelerin performansına ekonomik büyüme, eğitim, alt yapı, ar-ge gibi sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi olduğunu belirtilmiştir. Kaya vd. (2023), 27 AB ülkesi için döngüsel ekonomide sosyal faktörleri ele alarak CRITIC, MARCOS ve MEREC yöntemleriyle performans değerlendirmesi yapmışlardır. Elde edilen bulgularda, ilk kümede yer alan Batı Avrupa ülkeleri en düşük işsizlik ve yolsuzluk oranlarına sahipken, Hollanda'nın bu kümede en iyi performansa sahip olduğu belirtilmiştir. Yılmaz (2022), 2006-2018 yılları atık ve geri dönüşüm verilerini kullanarak veri zarflama analizi ile AB ülkelerinin döngüsel ekonomi performanslarını değerlendirmiştir. Genel olarak kötü performansa sahip ülkelerin Malta, Estonya, Yunanistan, Bulgaristan, Portekiz, İtalya, İspanya, Hırvatistan ve Slovakya olduğu belirtilmiştir.

Literatür incelendiğinde, AB ülkelerini döngüsel ekonomi performansları bağlamında ele alan çalışmalara bakıldığında döngüsel ekonominin daha çok atık yönetimi, kaynak verimliliği ve sosyal faktörler yönüyle değerlendirildiği görülmüştür. Döngüsel ekonomiyi üretim ve tüketim çıktılarıyla ele alan çalışmalara rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, kişi başına atık üretim oranıyla birlikte geri dönüştürülebilir hammadde ticareti, döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer ve döngüsel malzeme kullanım oranı gibi daha çok hükümetlerin politika, destek ve yatırımlarının performanslarını gösteren değişkenler yer almaktadır. Bu yönüyle de diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Ayrıca, döngüsel ekonomi kavramının ön plana çıkmasında önemli rolü olan AB’de döngüsel ekonomiyle direk ilişkili olan üretim ve tüketim göstergelerinin güncel verileri kullanılarak yeni ÇKKV metotları yardımıyla performans değerlendirmesi yapılmıştır. AB ekonomisine ilişkin gelecekteki politikaların tasarlanmasına yardımcı olmak bağlamında güncel durum hakkında bir çerçeve çizilebilir açısından çalışmanın literature katkısı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 27 AB üye ülkeleri için 2020 yılı bazı döngüsel ekonomi göstergeleriyle ülkelerin performanslarını değerlendirmektir. Ülkelerin performansları incelenirken bazı üretim ve tüketim göstergeleri kullanılarak yeni çok kriterli karar verme metotlarından olan MEREC ve MARCOS yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak, döngüsel ekonomi kavramı literatürüyle birlikte genel olarak ele alınmış ve AB için döngüsel ekonominin önemine değinilerek verilerle ülke durumlarından bahsedilmiştir. Uygulama kısmında ise üretim ve tüketim verileriyle oluşturulan kriterler yardımıyla MEREC ve MARCOS yöntemleriyle ülkelerin performansları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuç ve öneriler kısmında, uygulama bulguları ışığında ülke durumları karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve döngüsel ekonomiye geçişin sağlanabilmesinde önemli olan hususlar ve önerilere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

2.1. Döngüsel Ekonomi Kavramı

Döngüsel ekonomi, 3 R olarak adlandırılabilir azaltma (Reduce), yeniden kullanım (Reuse) ve geri dönüşüm (Recycle) kelimelerinden ortaya çıkan bir süreç olup kaynak kıtlığının düşünülmeden (sürecin kendi içinde kapalı bir döngüye sahip olmasıyla yeni kaynak arayışına ihtiyaç duymadan) ekonomik büyümenin sağlanmasını hedefleyen bir yaklaşım (Ghisellin vd., 2016) şeklinde ele alınmaktadır. Bir başka tanımlamada ise döngüsel ekonomi, mikro ve makro seviyede üretim-tüketim sürecinde malzemelerde yeniden kullanım, geri dönüşüm, azaltma ve yenilenme süreçlerinde; gelecek kuşaklar için kaliteli bir çevre, ekonomik refah ve sosyal eşitlik gibi sürdürülebilir kalkınmanın kazanılmasında önemli bir etmen olan ekonomik sistemi ifade etmektedir (Kirchherr vd., 2017).

Döngüsel ekonomi, ekosistemin işleyişini ve insan refahını en üst düzeye çıkarmak için planlama, kaynak sağlama, tedarik, üretim ve yeniden işlemenin hem süreç hem de çıktı olarak tasarlandığı ve yönetildiği bir ekonomik modeldir (Murray vd., 2017). Kirchherr vd. (2017), farklı tanımları kapsamlı bir şekilde ele aldıkları çalışmalarında döngüsel ekonomi kavramını, “üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde malzemeleri azaltma, alternatif olarak yeniden

kullanma, geri dönüştürme ve geri kazanma ile değiştiren ekonomik bir sistem olarak” tanımlamaktadır.

Sanayi toplumunun getirdikleriyle birlikte yaşamda, “al ve kullan” düşüncesine sahip üretim-tüketim yaklaşımının benimsenmesi ve bu düşüncenin artmasıyla birlikte kaynak arzı ve ürün talebi dengesizliği, doğanın yenilenebilmesine fırsat tanımamaktadır (Marino ve Pariso, 2020, s.1). Hobson (2016)’a göre, döngüsel ekonomi sürecinde ilerlemenin; üretim, tüketim, tasarım, atık ve yeniden kullanımda kökten değişimlerin sağlanmasıyla mümkün olabileceğine işaret etmiştir. Burada altı çizilen amaç endüstriyel süreçlerde kaynaklarda verimliliğin sağlanması, oluşturulacak sistematik bir döngüyle değerli ve tükenebilecek kaynakların dolaşım sürecindeki ömrünü arttırmak ve ortaya çıkan atıkları azaltarak atıklarından girdi oluşturmaktır.

Günümüzde doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçişte sürecin devam ettiği görülmektedir. Bu sürecin hızlandırılabilmesinde uygulanabilecek faaliyetler için beş ilkenin;

- a) “Yeniliğe odaklanma
- b) Teklif ve talebe ilişkin kapsamlı, küresel bir yaklaşım benimsemek,
- c) Sektörler arasındaki farklılıklar ve kamu/özel işbirliğinin geliştirilmesi
- d) İlerlemeyi ölçmek: tüm değer zincirini kapsayan güvenilir göstergeler geliştirmek,
- e) Daha gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamak” şeklinde olduğu ifade edilmektedir (Institut Montaigne, 2016, s.4-5).

2.2. AB’de Döngüsel Ekonomi

AB’nin temellerini oluşturan Roma Antlaşması’nda “yaşam kalitesinin iyileştirilmesi” konularında ortak amaç yer alsa da çevre korunmasına yönelik bir hüküm belirtilmemiştir. Ortaya çıkan bir çok sorun birlik içerisinde atık yönetimi politikalarının gelişmesine neden olmuş ve Topluluk düzeyinde ilk olarak Atık Çerçeve Direktifi 1975 yılında kabul edilmiştir. Toksik ve Tehlikeli Atıklar hakkında Direktif 1978 yılında yürürlüğe girmiş ve daha sonra 1984 yılında tekrar düzenlenmiştir. AB, çevrenin korunması için atık bertarafı yapılırken ortaya çıkan birçok istenmeyen durum sonucu Atık Yakma Direktifini (2000) ve beş adımdan oluşan atık hiyerarşisi (önleme, yeniden kullanım, geri dönüşüm, yakma ve depolama yöntemleri) anlayışına odaklanarak Atık Çerçeve Direktifi (2006 ve 2008)’ni kabul etmiştir (Veral ve Yiğitbaşıoğlu, 2018).

AB Komisyonu, Temmuz 2014 yılında “Döngüsel Ekonomiye Doğru: Avrupa için Sıfır Atık Programını” yayımlamış ve geri dönüşümle ilgili hedefleri belirtmiştir. Bahsi geçen hedeflerin yerine getirilmesi çerçevesinde, AB’de GSYH’sinin %3,3 düzeyde artış sağlanabileceğini ve sera gazı emisyonları %2-4 düzeyinde azalma olabileceğini vurgulamıştır. AB’de 2025 yılına kadar gıda atıkları için %30’luk azalmayla birlikte, 2025 sonrasında plastik, metal, cam ve kâğıt gibi geri kazanımı sağlanan atıklarda depolamanın yasaklanması istenmiştir. Bununla birlikte üye ülkelerin 2030’a kadar belediye çöplerinde %70, ambalaj atıklarında ise %80 seviyesinde geri dönüşüm sağlamaları; kâğıt ve kartonda 2025 sonunda %90, 2030 sonunda ise plastikte

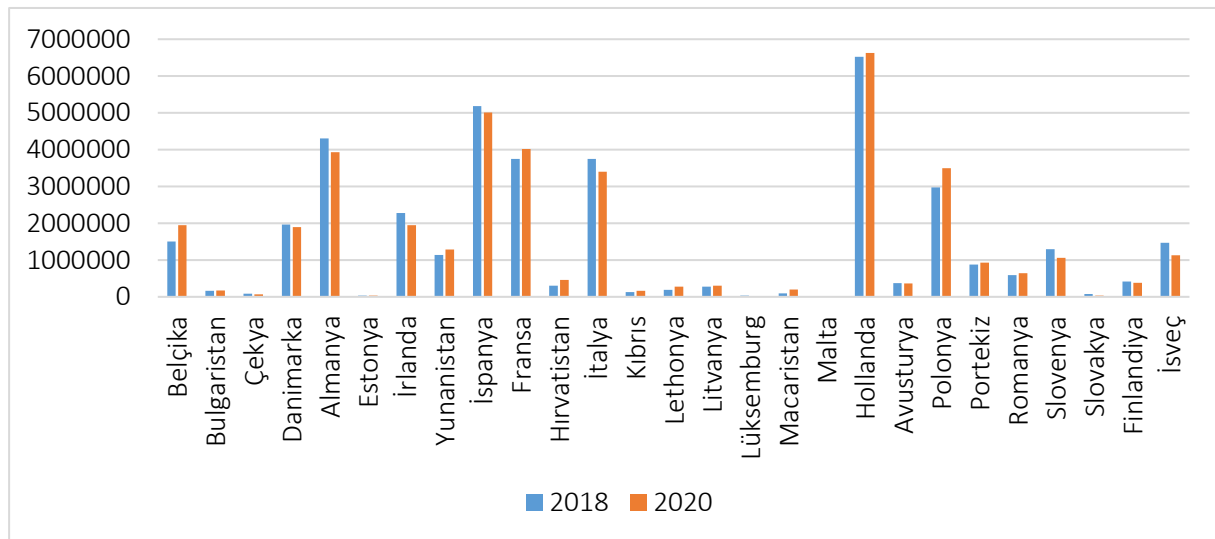
%60, ahşapta %80, demirli metallere, alüminyum ve camda %90 geri dönüşüm sağlanması hedeflenmiştir (Veral ve Yiğitbaşıoğlu, 2018, s.15). MacArthur vd. (2015) çalışmasında, AB ekonomilerinin döngüsel ekonomiye uyumlu hale gelmeleri halinde ekonomik ve çevresel sonuçları değerlendirerek 2030 hedeflerine ulaşırsa, AB’de GSYİH’de %7, kaynak verimliliğinde yüzde %3 artış yaşayabileceği ve sera gazı salınımlarında yüzde %48 azalma; 2050 yılına kadar da %83 azalabileceğini belirtmiştir.

Avrupa Komisyonu 2015 yılında, ilerlemeyi ölçmek AB ve üye devletlerde döngüsel ekonomiye yönelik girişimlerin etkinliğini değerlendirmek için bir izleme çerçevesi içeren Döngüsel Ekonomi Eylem Planı’nı başlatmıştır (Garcia-Bernabeu vd., 2020). Döngüsel Ekonomi Eylem Planı çerçevesinde açıklanan Döngüsel Ekonomi Paketinin hedefi daha fazla geri dönüşüm ve yeniden kullanım ile üretim döngülerinin kapatılması, çevre ve ekonomide ortak faydaların sağlanması olarak açıklanmıştır. Üretimden tüketime her bir aşamayı değerlendiren bu paket, atık direktiflerinde revizyonu içermektedir (European Commission, 2015).

2018 yılında yapılan oylamayla onaylanan hedeflerle Komisyon’un ilk sunduğu hedefler karşılaştırıldığında, belediye atıklarında 2030 itibarıyla geri dönüşüm hedefinin %65’ten %60’a düşürülerek 2035 yılı itibarıyla %65 olarak güncellendiği; özel atık türlerine (ambalaj atıklar vs.) yönelik hedeflerde de 2030 yılı itibarıyla %5 düşüş yapıldığı; düzenli depolamaya giden atığın tüm atığa maksimum oranının %10 olarak sınırlandırılması da 2030 yılından 2015 yılına ertelenerek güncellendiği görülmüştür (Veral, 2018, s.471).

2015 Döngüsel Ekonomi Paketi’nde yer alan hedefler sonrasında ülke ilerlemelerini net bir şekilde görebilmek ve değerlendirebilmek amacıyla aşağıda bazı grafikler verilmiştir. Grafik 1’de 2018 ve 2020 yılları için AB ülkelerinin geri dönüştürülebilir hammadde ticareti değerleri yer almaktadır.

Grafik 1. AB ülkelerinin geri dönüştürülebilir hammadde ticareti

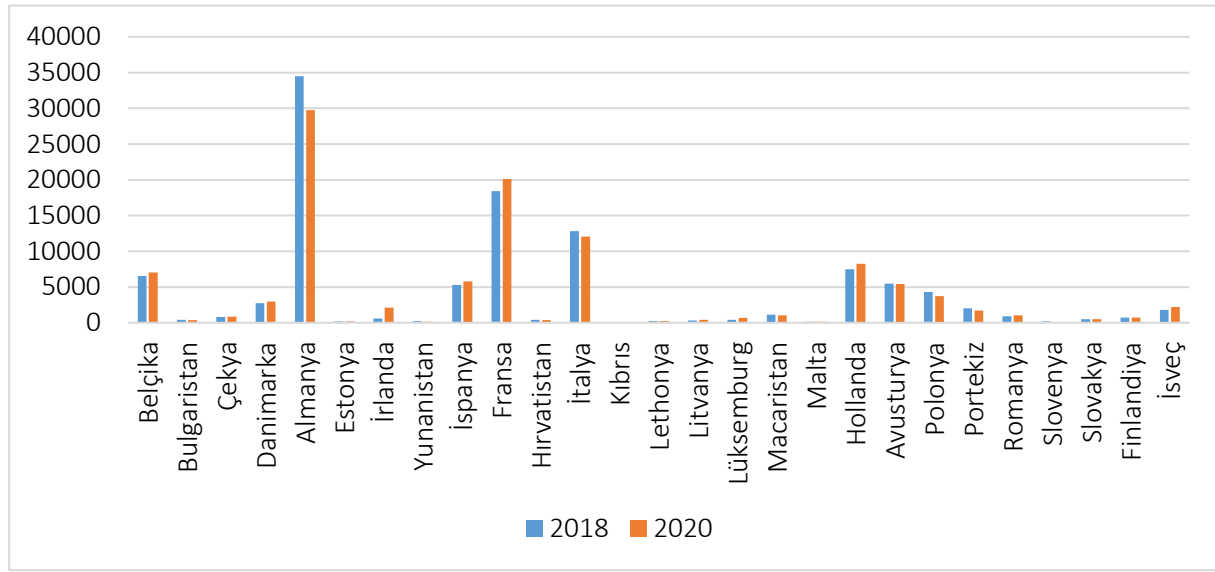

Grafik 1 incelendiğinde AB’de geri dönüştürülebilir hammadde ticaretinde öncü olan ülkeler arasında, Hollanda, İspanya ve Almanya ülkelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu ülkelerin Hollanda dışında 2018 yılına göre değerlerinde kısmen düşüş yaşandığı ama genel olarak bu konuyu ciddiyle ele alan AB’de lider ülkeler olmaya devam ettikleri dikkat çekmektedir.

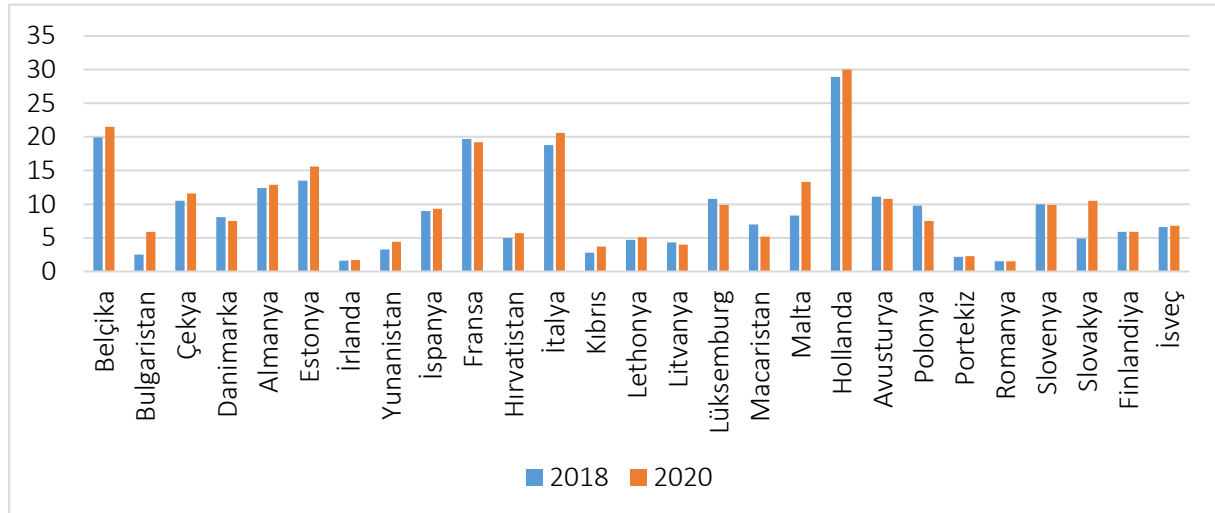
Grafik 2’de 2018 ve 2020 yılları için AB’de döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değerleri yer almaktadır.

Grafik 2. AB ülkelerinin döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer

Grafik 2 incelendiğinde AB’de döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer verilerine göre özellikle Almanya’nın diğer ülkelere göre çok ilerde oldukları; Kıbrıs, Malta, Slovenya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi küçük ölçekli ve birliğe yeni katılmış gelişmekte olan ülkelerin ise bu konuda daha geri planda kaldıkları görülmektedir.

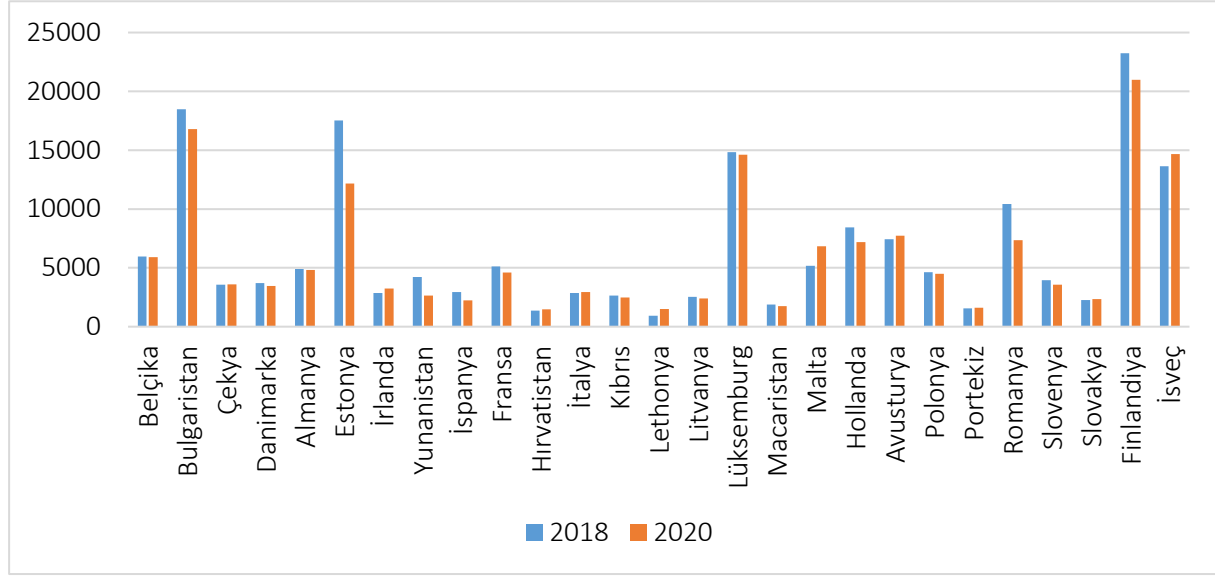
Grafik 3. AB ülkelerinin döngüsel malzeme kullanım oranı

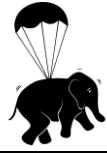
Grafik 3'te AB ülkelerinde döngüsel malzeme kullanım oranları yer almaktadır. Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya gibi ülkelerin döngüsel malzeme kullanım oranlarının en yüksek ülkeler olduğu; Romanya, İrlanda ve Portekiz ülkelerinin en düşük değerler aldığı ve 2020 yılında bu ülkelerin çok ilerleme kaydedemedikleri görülmektedir.

Grafik 4. AB Ülkelerinin Kişi Başı Atık Üretimi

Grafik 4'te 2018 ve 2020 yılları için AB ülkelerinde kişi başı atık üretim değerleri yer almaktadır. AB'de alınan kararlar kapsamında ülkelerin atık üretiminde daha ihtiyatlı davranarak kişi başı atık üretiminin düşürülmesi hedeflenmektedir. Grafik 4'de bakıldığında genel olarak ülkelerin 2018 yılına göre atık üretimini azalttığı fakat bazı ülkelerde (İsveç, Malta, Avusturya vb.) atık üretiminde artış yaşandığı gözlenmiştir. Bununla birlikte Finlandiya, Bulgaristan, Lüksemburg İsveç ve Estonya'nın diğer ülkelere göre çok daha yüksek kişi başı atık üretimine sahip olduğu görülmektedir.

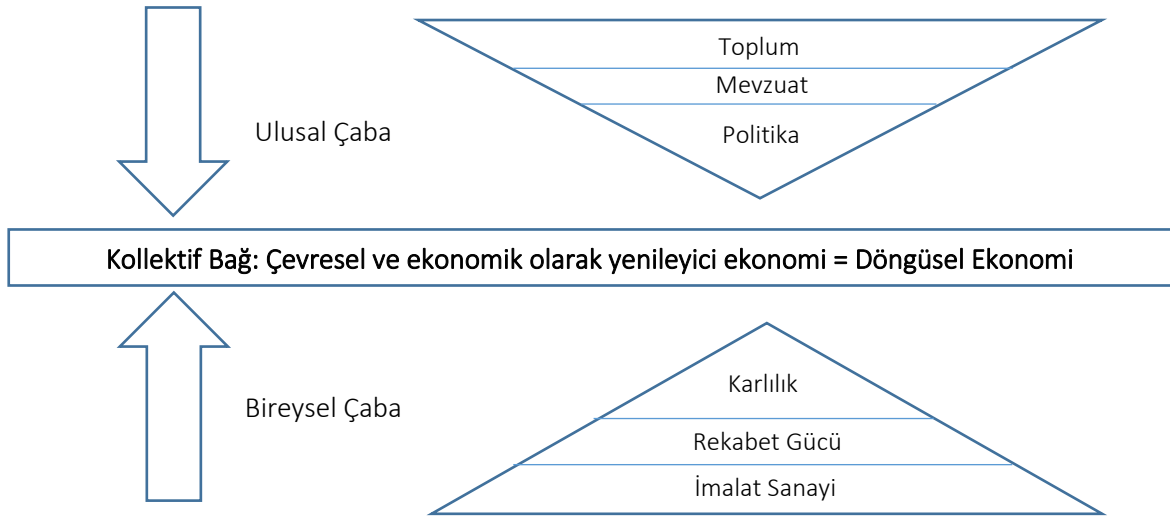
Döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde bazı ülkelerin yeni düzenleyici tedbir ve kararlara ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yapılan yatırımların, teknoloji, yenilik ve uygulamaların genellikle özel sektörler tarafından yürütülmesi, hükümetlerin bu konuda geri planda kalmalarına sebep olsa da aslında yerel yönetimlerin ve sanayi-üniversite işbirliklerine yapılan yatırımların da ilerleme sürecinde yaptığı olumlu katkısı yadsınmaz. Tüm veriler ve grafikler değerlendirildiğinde, süreçte dönüşümün gerçekleşebilmesi için doğrusal ekonomi faaliyet ve projeleri yerine döngüsel ekonomi projelerine öncelik verilmesi gerektiği ve dönüşümün önündeki engeller kaldırılarak yeniden düzenlemeler yapılması gerektiği öngörülmektedir. Bu sürecin hemen gerçekleşmesi beklenemeyeceğinden yasa yapıcıların bir denge içinde, gerekirse işletmelere bu konuda finansman sağlayarak dönüşümün önünü açmaları önemlidir. Kaynaklar ile alakalı dışsallıkların fiyatlandırılması, kaynak kullanımının azaltılması, atık ve kirlilikte yüksek vergilendirme, materyallerde geri dönüşüm sağlanması amacıyla teşviklerin ve geri

kazanım ödülleri getirilmesi, kaynağı ve araziye bozan kullanımların kısıtlanması veya kaldırılması hükümetler tarafından alınabilecek diğer tedbirlerdendir.

Döngüsel ekonomiye geçişte yapılan ve planlanan yatırım ve tedbirlerle birlikte ileri teknolojilerin kullanılması ve davranışta köklü değişiklikler yapılması gerektiği öngörülmektedir. Elbette bu süreçte tüm paydaşlara önemli görevler düşmektedir. AB komisyon ve üyelerinin bu konuda yaptığı çalışmalar ve aldığı kararlara bakıldığında, özellikle bazı ülkelerin döngüsel ekonomiye dönüşüm için zemin hazırladıkları ve kendi içerisinde kapalı sistem oluşturmada kararlı oldukları göze çarpmaktadır.

Şekil 1. Yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya döngüsel ekonomi yaklaşımı

Kaynak: Lieder ve Rashid, 2016, s.46

Şekil 1’de DE kapsamında işletmelerin bireysel çabaları ile hükümetlerin (politika yapıcıların) ulusal çabaları arasında denge sağlanmasında etkili olan faktörler yer almaktadır. Hükümetler, işletmeler ve toplum israfın azaltılması ve atıkların toplum ve doğa üzerinde var olan baskılarını azaltmanın çaresini döngüsel ekonomide aramaktadırlar. Döngüsel ekonomi ilkeleriyle çalışan işletmelerin çevreye verdiği negatif etkilerini azaltmanın yanında daha fazla büyüme, daha fazla harcanabilir gelir ve daha fazla istihdam gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte endüstri ve toplumda var olan doğrusal düşünce süreci zorlaştırdığı açıktır. Döngüsel ekonominin çevreye katacağı olumlu katkılarının öngörülebileceği fakat ekonomik bağlamda sağlayacağı katkıların öngörülememesi sürece geçişte en büyük engellerdendir. Döngüsel ekonominin geniş çapta uygulanabilmesi için yukarıdan aşağıya doğru kamu kurumları ve aşağıdan yukarıya doğru sanayi yoluyla çalışan eşzamanlı bir yaklaşım gerekmektedir (Lieder ve Rashid, 2016, s.46-47).

2.3. Literatür

Popüler bir kavram olan döngüsel ekonomi kavramı literatürde sıklıkla ele alınan konulardan biridir. Literatürde, döngüsel ekonomi kavramını farklı ülkelerle, farklı veri seti ve uygulamalarla ele alan bir çok çalışma yer almaktadır.

Bonciu (2014) çalışmasında, enerji tasarrufu, verimliliğin artması, geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik kavramları açısından döngüsel ekonomiye ve yaşanan sorunlara çözümde AB’de döngüsel ekonomi uygulamalarını ele almıştır. Gregson vd. (2015), Birleşik Krallık'ta kaynak geri kazanımına ilişkin iki vaka çalışması analiziyle, AB’de döngüsel ekonomilerin oluşturulmasında karşılaşılan zorlukları vurgulamışlardır. Stahel (2016) çalışmasında, ürün ve malzemelerle kaynak ve enerji tasarrufu sağlayacak ve yerel istihdam yaratacak kavram olan döngüsel ekonomiyi uygulamadaki yararlarıyla birlikte ele almıştır. McDowall vd. (2017) çalışmasında, Çin ve Avrupa'daki DE politikasının odak noktasındaki benzer ve farklılıkları değerlendirmiştir. Smol vd. (2017) çalışmasında, AB uyum politikası çerçevesindeki mevcut göstergelere (Eurostat) dayalı olarak oluşturulması mümkün olabilecek eko-inovasyon faktörlerine ek öneriler sunmuştur. Çalışmada bölgesel DE-eko-inovasyonu ölçmek için beş grup göstergenin (eko-inovasyon girdileri, eko-inovasyon faaliyetleri, eko-inovasyon çıktıları, kaynak verimliliği sonuçları ve sosyo-ekonomik sonuçlar) kullanılması tavsiye edilmiştir. Veral (2018), AB’de Döngüsel Ekonomi Paketi’nin kabul edilmesi sonrasındaki gelişmelere ve yeni tedbirlere değindikleri çalışmasında, bazı üye ülkelerin stratejileri incelemiştir. Morago vd. (2019), AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı çerçevesinde döngüsel ekonomiye ilişkin bir sınıflandırma çerçevesi sunmuşlardır. Fura vd. (2020), eurostat göstergeleri yardımıyla 28 AB ülkesi için döngüsel ekonomi düzeylerini ele almıştır. Çalışma sonucunda, gelişmiş Benelüks ülkelerinin, yani Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'nın en yüksek DE ilerleme seviyesine sahip olduğunu, Malta, Kıbrıs, Estonya ve Yunanistan DE uygulamasında en az gelişmiş grupta yer aldıkları görülmüştür. Sverko Grdic vd. (2020) çalışmasında, 2008-2016 döneminde AB üye ülkelerinde ekonomik gelişmenin döngüsel ekonomi değişkenleri ile ilişkisini değerlendirmiş ve çalışma bulgularında, döngüsel ekonomi uygulamalarının, doğal kaynakların kullanımını azaltırken daha fazla çevre korunmasıyla ekonomik büyüme sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Hartley vd. (2020) çalışmasında, AB'den 47 kamu ve özel sektör döngüsel ekonomi uzmanıyla yapılan görüşmelerle döngüsel ekonomi politikalarına ilişkin beklentileri ele almıştır. Çalışma sonucunda belirlenen beklentiler, üretimde daha sağlam standartlar ve normlar, döngüsel tedarikin genişletilmesi, döngüsel ürünler için vergi indirimi, atık ticaretinin serbestleştirilmesi ve sanal platformlar aracılığıyla kolaylaştırılması, eko-endüstriyel parkların desteklenmesi ve bilinçlendirme kampanyalarını içermektedir. Robaina vd. (2020) çalışmasında, AB ülkeleri için 2000-2016 döneminde bir çok DE belirleyicilerini ele alarak kümeleme analizi ve ekonometrik tahmin yöntemleriyle AB ülkelerinin Avrupa ülkelerini kaynak verimliliklerinin büyüme hızına göre üç farklı grupta toplandığı bulgusuna ulaşmıştır.

Ateş (2021), döngüsel ekonomide geri dönüşüm bileşenleri ve ekonomik büyüme ilişkisini 2008-2017 dönemi için 30 ülke verisiyle değerlendirmiştir. Çalışma bulgularında ekonomik

büyüme ile plastik ve eski otomobil atıkları geri dönüşüm oranları arasında negatif yönlü, diğer değişkenlerle pozitif yönlü ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Balbay vd. (2021), döngüsel ekonomi kavramını ele alarak dünya ve Türkiye'deki endüstriyel sürdürülebilirlik açısından durum değerlendirilmesi yapmışlardır. Friant vd. (2021), sürdürülebilirlik etkilerini değerlendirerek, nitel ve nicel araştırma yöntemlerini birlikte kullanarak Junker Komisyonu'nun (2014-2019) DE söylemi ve politikalarını değerlendirmiştir. Wierzbicka (2021), AB-28 ülkelerini döngüsel ekonomi uygulamalarında ilerlemelerine göre belirlemek ve gruplandırmak amacıyla yaptığı çalışmada, temel bileşenler analizi, hiyerarşik ve k-ortalamlar kümeleme analizleriyle AB ülkeleri DE göstergelerine göre gruplandırılmıştır. Mısır ve Arıkan (2022) çalışmada, AB ve Türkiye için döngüsel ekonomi kapsamında yapılanlar ve sıfır atık projesine değinmiştir. Yılmaz (2022), 2016-2018 yılları atık ve geri dönüşüm verilerini kullanarak Veri zarflama analizi ile AB ülkelerinin döngüsel ekonomi performanslarını değerlendirmiştir. Genel olarak kötü performansa sahip ülkelerin Malta, Estonya, Yunanistan, Bulgaristan, Portekiz, İtalya, İspanya, Hırvatistan ve Slovakya olduğu belirtilmiştir.

Bununla birlikte ÇKKV (Çok kriterli karar verme) yöntemleri kullanılarak bazı döngüsel ekonomi göstergelerinin ele alındığı birçok çalışmaya rastlanmaktadır. (Zhao vd., 2017; Sassanelli vd., 2019; Erceg ve Margeta 2019; Garcia-Bernabeu vd., 2020; Alamerew vd., 2020; Gomes vd., 2020; Kaya vd., 2023).

Zhao vd. (2017), eko-endüstriyel parkların faydasını döngüsel ekonomi kapsamında ele almış ve ekonomik, sosyal, çevresel, ekoloji endüstrisi fayda kriterleri gibi bir çok kriteri DEMATEL yöntemiyle değerlendirmiş, ENTROPİ, VIKOR gibi ÇKKV metotlarıyla birlikte vaka analizi ile hibrit bir durum değerlendirmesi yapmışlardır. Sassanelli vd. (2019), geniş literatür incelemesiyle döngüsel ekonomide performans değerlendirme yöntemlerini ele almış ve bir işletmede döngüsel ekonomi performansının ölçülmesi için öneriler sunmuştur. Aravossis vd. (2019), gıda endüstrisinde idari, enerji, su, emisyon ve atık için Çevre için Bütünsel Değerlendirme Performans Endeksi (HAPI-E) geliştirmek amacıyla AHP yönteminden yararlanmıştır. Erceg ve Margeta (2019), PROMETHEE yöntemini kullanarak Hırvatistan'daki Vis Adası için gıda atığı yönetimi için paydaşların doğal ve sosyoekonomik ortamı için uygun çözümü seçmek için sorumluluklarını değerlendirmiştir.

Alamerew vd. (2020), ürünlerin döngüsellik durumlarını değerlendirebilmek için ekonomik, çevresel ve sosyal yönleri dikkate alan Product Recovery Multicriteria Decision Tool (PR-MCDT) metodunu geliştirmişlerdir. Garcia-Bernabeu vd. (2020), döngüsel ekonomide atık yönetimi, değer geri kazanımı, ikincil ham maddeler ve diğer konularla ilgili 17 composite göstergesini kullanarak TOPSİS metodu yardımıyla AB ülkeleri için döngüsel ekonomi indeksi oluşturmuşlardır. Çalışma bulgularında, döngüsel ekonomi performanslarında Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa en üst sıralarda yer alırken, Finlandiya, Kıbrıs, Malta ve Estonya sıralamanın en alt sıralarında yer aldığı görülmüştür. Gomes vd. (2020), döngüsel ekonomi kapsamında endüstriyel atık kurutma için en uygun kurutma seçimini yapmak amacıyla Kriter ağırlıkları CRITIC yöntemi kullanılarak MOORA ve TOPSIS olmak üzere iki çok kriterli karar

verme (MCDM) yöntemini uygulamışlardır. Stankevičienė ve Nikanorova (2020), Baltık Denizi Bölgesi ülkelerinin ekonomik verileri üzerinde yeşil yatırım, yeşil maliye politikası ve teknolojik gelişme gibi yeşil ekonomi boyutlarını döngüsel ekonomi kapsamında TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemleriyle değerlendirmiştir. Tonini vd. (2020), Amsterdam Metropol Bölgesi'ndeki evsel gıda atığı yönetiminin çevresel ve sosyo-ekonomik etkilerini belirlemek için ELECTRE-II yöntemiyle mevcut sisteme karşı beş alternatif olarak kısa vadeli yönetim seçeneği geliştirmişlerdir. Škrinjarić (2020), AB üyesi ülkeleri için döngüsel ekonomi performanslarında Gri ilişkisel Analiz yöntemini kullanarak en iyi ve en kötü ülkeleri belirlemek amacıyla yaptığı çalışma sonucunda, döngüsel ekonomide en iyi ülkelerin Almanya, Hollanda, Danimarka, Fransa ve İtalya iken; en kötü ülkelerin ise Romanya, Yunanistan, Kıbrıs, Slovakya ve Bulgaristan olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ayrıca, iyi performansa sahip ülkelerin ekonomik büyüme, eğitim, alt yapı, ar-ge gibi sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi olduğunu belirtmiştir.

Chauhan vd. (2021), sağlık hizmeti atık bertarafı için tek kullanımlık malzemelerden geri dönüşüm için döngüsel ekonomi kapsamında yedi kriterle DEMATEL yöntemini kullanılarak neden-sonuç ilişkisine göre kriter öncelik sıralaması yapmışlardır. Kaya vd. (2023), 27 AB ülkesi için döngüsel ekonomide sosyal faktörleri ele alarak CRITIC, MARCOS ve MEREC yöntemleriyle performans değerlendirmesi yapmışlardır. Elde edilen bulgularda, üç küme elde edilmiş ve ilk kümede yer alan Batı Avrupa ülkeleri en düşük işsizlik ve yolsuzluk oranlarına sahip ve Hollanda'nın bu kümede en iyi performansa sahip olduğu belirtilmiştir. Sürmen ve Çokmutlu (2022) çalışmasında, 2019-2021 dönemleri için BİST'e bağlı imalat işletmelerde döngüsel ekonomi performanslarını TOPSIS yöntemiyle değerlendirmiştir.

Litaratür incelendiğinde, AB ülkeleri için döngüsel ekonomiyi güncel üretim ve tüketim çıktılarıyla ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Literatürde yer alan çalışmaların döngüsel ekonomiyi daha çok atık yönetimi, kaynak verimliliği ve sosyal faktörler yönüyle değerlendirildiği görülmüştür. Bu çalışmada döngüsel ekonominin tüm AB üye ülkeleri için güncel üretim ve tüketim göstergeleriyle ele alınması ve performans değerlendirilmesinde yeni ÇKKV yöntemlerinin kullanılması yönleriyle çalışma literatürüne katkı sağlayacaktır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, 27 AB üye ülkesi için 2020 yılı bazı döngüsel ekonomi göstergeleriyle üye ülkelerin performanslarını değerlendirmektir. Belirlenen amaç çerçevesinde, 27 AB üye ülkesinin döngüsel ekonomi performansları, MEREC ve MARCOS yöntemleriyle değerlendirilmiştir.

Çalışmada performans değerlendirmesi için kullanılan MEREC ve MARCOS yöntemleri literature yeni kazandırılan çok kriterli karar verme yöntemlerindedir. Özellikle MARCOS yönteminde ideal ve anti ideal ilişki ölçülerinin kullanılması, iyi ve kötü performans gösteren ülkelerin saptanmasında daha uygun bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

AB’de 2015 Döngüsel Ekonomi Paketi kapsamında belirlenen hedefler kapsamında Eurostat göstergeleri değerlendirilerek ve literatür incelenerek Tablo 1’de yer alan değişkenler çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışma, 2020 yılı verileriyle tüm (27) AB üye ülkelerini kapsamaktadır.

Belirlenen kriterleri ağırlıklandırmak için literature yeni kazandırılan MEREC yönteminden yararlanılmıştır. MEREC yönteminin ilk adımı olarak belirlenen kriterler yardımıyla karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinin normalize edilmesi sonrasında sırasıyla aşağıda belirtilen adımlar uygulanarak alternatiflerin genel performans değerleri, mutlak sapmalar toplamı ve kriter önem ağırlıkları belirlenmiştir. Çalışmada karar birimlerinin (ülkelerin) performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan MARCOS yönteminde ise, ilk olarak ideal (Aİ) ve anti ideal (AAİ) değerlerin eklenmesinden oluşan genelleştirilmiş karar matrisi oluşturularak normalize edilmiştir. Sonrasında, MEREC yönteminden elde edilen ağırlık değerleri kullanılarak genişletilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılması sağlanmıştır. İdeal ve anti ideal değerlere göre fayda dereceleri hesaplanmıştır. Son olarak fayda dereceleri yardımıyla belirlenen fayda fonksiyonları değerleri hesaplanarak bu değerler en büyüğe en küçüğe doğru sıralanmıştır.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan döngüsel ekonomi kriterleri ve elde edilen veri kaynakları

Kodu	Kriter Adı ve Yönü	Kaynak
MAİ	Malzeme ayak izi – min	Eurostat
KBAÜ	Kişi başı atık üretimi – min	Eurostat
KÜ	Kaynak Üretkenliği – min	Eurostat
TAİ	Tüketim ayak izi – min	Eurostat
SGE	Üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonu – min	Eurostat
MİB	Malzeme ithalat bağımlılığı – min	Eurostat
DMKO	Döngüsel malzeme kullanım oranı - mak	Eurostat
GHT	Geri dönüştürülebilir hammadde ticareti – mak	Eurostat
DEY	Döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer - mak	Eurostat

Çalışmada kullanılan yöntemlere aşağıda değinilmiştir.

3.1. MEREC Yöntemi

Keshavarz-Ghorabae vd. (2021)’nin literatüre kazandırdığı objektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden olan MEREC yöntemiyle diğer yöntemlerden farklı olarak kriter ağırlığı hesaplanırken o kriter hesaplamaya dahil edilmemektedir (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021).

MEREC yöntemi, kolay ve sağlam matematiksel alt yapıya sahip olmasının yanında kullanışlı olması gibi birçok avantaja sahiptir. Bu yöntem altı adımdan oluşmaktadır (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021):

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması

m alternatif sayısı ve n kriter sayısı olmak üzere oluşturulan matris Eşitlik (1)'de verilmiştir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ A_2 & x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ A_m & x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{matrix} \quad (1)$$

Burada karar matrisinin elemanları sıfırdan büyük değerlere sahip olmaktadır ($x_{ij} > 0$).

Adım 2. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{\min x_{kj}}{x_{ij}} , & j \in B \\ \frac{x_{ij}}{\max x_{kj}} , & j \in C \end{cases} \quad (2)$$

Burada B fayda yönlü, C maliyet yönlü kriterlerdir.

Adım 3. Genel Performans Değerlerinin (S_i) Elde Edilmesi

Burada eşitlik (3) yardımıyla alternatiflerin genel performansları elde edilir.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{n} \sum |\ln(n_{ij})| \right) \right) \quad (3)$$

Adım 4. Kriter Değeri Hariç Tutularak Genel Performans Değerlerinin (S'_{ij}) Elde Edilmesi

Burada, S'_{ij} değerleri Eşitlik (4)'ten yararlanılarak hesaplanmaktadır.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{n} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik})| \right) \right) \quad (4)$$

Adım 5. Mutlak Sapmalar Toplamının (E_j) Elde Edilmesi

Bu adımda Eşitlik (5) yardımıyla mutlak sapmalar toplamı hesaplanmaktadır.

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (5)$$

Adım 6. Kriter Önem Ağırlıklarının Elde Edilmesi

Nihai ağırlıklar eşitlik (6) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (6)$$

3.2. MARCOS Yöntemi

MARCOS yöntemi, Stević vd. (2020) 'nin literatüre kazandırdığı karar birimlerinin sıralanması için kullanılan ÇKKV yöntemlerindedir. İdeal ve anti ideal ilişkinin tanımlanarak performans sıralamasının yapılması bu yöntemin temel fikridir. Bu yöntemde en iyi alternatif, ideale en yakın ve ideal olmayan referans noktasından en uzak olan alternatiftir (Stević vd., 2020). MARCOS yöntemi uzlaşık çözümlerle çok sayıda kriterin değerlendirilmesine imkan tanınması, basit uygulamasıyla karmaşık problemlerin çözümünde kullanılabilmesi gibi birçok avantaja sahiptir (Pamucar vd., 2021). MARCOS yöntemi altı adımdan oluşmaktadır (Stević vd., 2020):

Adım 1. Karar Matrisinin Elde Edilmesi

j adet kriter ve i adet alternatiften oluşan değerler Eşitlik (7)'de gösterilmektedir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \end{bmatrix} \\ A_2 & \begin{bmatrix} x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \end{bmatrix} \\ \vdots & \begin{bmatrix} \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \end{bmatrix} \\ A_m & \begin{bmatrix} x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (7)$$

Adım 2. Genişletilmiş Karar Matrisinin Elde Edilmesi

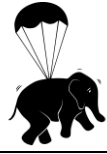
Karar matrisine ideal (Aİ) ve anti ideal (AAİ) değerlerin eklenmesinden oluşan bu matris eşitlik (8)'de gösterilmiştir.

$$X^E = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \end{bmatrix} \\ A_2 & \begin{bmatrix} x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \end{bmatrix} \\ \vdots & \begin{bmatrix} \vdots & \vdots & \dots & \vdots \end{bmatrix} \\ A_m & \begin{bmatrix} x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \\ A_{AAİ} & \begin{bmatrix} x_{aai1} & x_{aai2} & \dots & x_{aain} \end{bmatrix} \\ A_{Aİ} & \begin{bmatrix} x_{ai1} & x_{ai2} & \dots & x_{ain} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (8)$$

İdeal değerler eşitlik (9), anti ideal değerler eşitlik (10) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$Aİ = \max x_{ij} \text{ eğer } j \in B \text{ ve } \min x_{ij} \text{ eğer } j \in C \quad (9)$$

$$AAİ = \min x_{ij} \text{ eğer } j \in B \text{ ve } \max x_{ij} \text{ eğer } j \in C \quad (10)$$

Adım 3. Genişletilmiş Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Genişletilmiş karar matrisi elemanları normalizasyon işlemiyle eşitlik (11)'de ifade edildiği gibi standardize edilmektedir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ A_2 & n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ A_m & n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \\ A_{AAi} & n_{aai1} & n_{aai2} & \dots & n_{aain} \\ A_{Ai} & n_{ai1} & n_{ai2} & \dots & n_{ain} \end{matrix} \quad (11)$$

Burada fayda yönlü kriterlerde eşitlik (12), maliyet yönlü kriterlerde eşitlik (13) kullanılmaktadır.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}} \quad \text{eğer } j \in B \quad (12)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}} \quad \text{eğer } j \in C \quad (13)$$

Adım 4. Genişletilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

Bu aşamada Eşitlik (14)'te gösterildiği gibi kriter ağırlıklarıyla genişletilmiş normalize karar matrisi eşitlik (15)'te verilen şekilde çarpılarak elde edilir.

$$v_{ij} = n_{ij} \times w_j \quad (14)$$

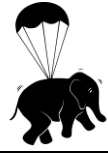
$$V = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ A_2 & v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ A_m & v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \\ A_{AAi} & v_{aai1} & v_{aai2} & \dots & v_{aain} \\ A_{Ai} & v_{ai1} & v_{ai2} & \dots & v_{ain} \end{matrix} \quad (15)$$

Adım 5. Fayda Derecelerinin Hesaplanması (K_i).

İdeal ve anti ideal değerlere göre (16) ve (17) eşitliklerine göre fayda dereceleri hesaplanır.

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (16)$$

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (17)$$

Eşitlik (18)'de gösterilen S_i değeri Eşitlik (16) ve (17)'de kullanılmaktadır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad (18)$$

Adım 6. Alternatiflerin Fayda Fonksiyonlarının Belirlenmesi $f(K_i)$ ve Sıralanması

İdeal ve anti ideal değerleri yardımıyla elde edilen fayda fonksiyonu Eşitlik (19) ile elde edilmektedir.

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1 - f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1 - f(K_i^-)}{f(K_i^-)}} \quad (19)$$

Eşitlik (20) yardımıyla elde edilen $f(K_i^+)$ ideal çözüme göre fayda fonksiyonunu, eşitlik (21) yardımıyla elde edilen $f(K_i^-)$ ise anti ideal çözüme göre fayda fonksiyonunu ifade edilmektedir.

$$f(K_i^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \quad (20)$$

$$f(K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \quad (21)$$

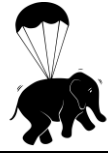
Eşitlik (19)'dan elde edilen değerlere göre alternatifler sıralanır. Bu sıralamada, en yüksek olan alternatif, en iyi alternatiftir.

4. BULGULAR

MEREC ve MARCOS yönteminin ilk adımı olan, belirlenen kriterler yardımıyla oluşturulan karar matrisi Tablo 2'de verilmiştir. Bu tablo ülkelerin hangi kriterlerde diğer ülkelere göre iyi veya kötü durumda olduklarının rahatlıkla görülebilmesi ve kıyas yapılabilmesi için faydalıdır.

Tablo 2. Karar matrisi

Kriter/Ülke	MAİ	KBAÜ	KÜ	TAİ	SGE	MİB	DMKO	GHT	DEY
Belçika	13,049	5899	2,8164	106	7070,8213	73,2	21,5	1948777,75	7029
Bulgaristan	20,671	16785	0,3516	108	6691,6561	16	5,9	175057,548	380
Çekya	15,597	3598	1,1656	100	8380,7523	31,4	11,6	66845,3320	858
Danimarka	25,603	3453	2,1086	109	12086,460	37,5	7,5	1897572,17	2960
Almanya	14,959	4824	2,7045	104	6996,2861	40,1	12,9	3926042,05	29751
Estonya	27,87	12163	0,6395	103	8052,8895	26,4	15,6	36852,1675	192
İrlanda	10,758	3248	3,1765	94	10261,000	31,1	1,7	1948448,41	2109
Yunanistan	11,095	2651	1,5869	84	7100,2384	41,1	4,4	1281745,08	163
İspanya	9,922	2230	2,4909	97	4592,4902	38	9,3	5005185,31	5792
Fransa	10,901	4593	3,1375	92	4320,5508	34,5	19,2	4019137,63	20108
Hırvatistan	13,085	1483	1,0921	108	4441,6412	32,1	5,7	456310,132	379

İtalya	9,846	2942	3,4304	100	4928,9264	46,5	20,6	3399183,14	12070
Kıbrıs	21,979	2491	1,2887	100	7628,5873	32,2	3,7	159645,085	50
Letonya	18,04	1501	0,9576	95	4916,9907	32	5,1	280664,121	224
Litvanya	22,681	2396	0,7753	105	8055,7034	36,7	4	302842,051	416
Lüksembur	28,587	14618	4,3409	120	13067,555	90,3	9,9	12055,0052	681
Macaristan	14,741	1759	0,9063	99	5134,664	26,2	5,2	195707,056	1022
Malta	18,095	6847	1,8317	132	3829,5064	68,6	13,3	3508,88874	155
Hollanda	7,745	7175	4,918	99	8702,3699	80,3	30	6628356,70	8267
Avusturya	21,267	7728	2,0497	99	6094,5034	42,1	10,8	362788,481	5448
Polonya	17,615	4492	0,7824	114	8945,2355	19,7	7,5	3499502,82	3727
Portekiz	17,097	1612	1,0945	107	4815,7213	28,2	2,3	931813,311	1731
Romanya	29,616	7338	0,3398	107	4964,3155	9,1	1,5	638189,425	1060
Slovenya	16,908	3576	1,5784	92	6233,3985	46,2	9,9	1057830,53	109
Slovakya	13,278	2340	1,3377	109	5535,9787	42,8	10,5	36605,5264	484
Finlandiya	33,617	20993	1,2258	95	7885,2695	24	5,9	379627,506	728
İsveç	24,932	14664	1,9008	92	3786,8397	23,6	6,8	1128137,67	2200

Kriterlerin performans ölçümünde eşit ağırlığa sahip olmaması gerektiği düşünüldüğünden objektif yani karar matrisi değerlerinin kullanılarak ağırlıklandırma işlemi yapan metotlardan olan MEREC yöntemi kullanılmıştır. Tablo 2’de yer alan karar matrisi değerleri kullanılarak MEREC yöntemiyle Tablo 3’te yer alan kriter ağırlıkları hesaplanmıştır.

Tablo 3. MEREC yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları

Kriter	MAİ	KBAÜ	KÜ	TAİ	SGE	MİB	DMKO	GHT	DEY
ağırlık (w)	0,0427	0,1010	0,0798	0,0161	0,0452	0,0616	0,1084	0,3379	0,2070

MEREC yöntemiyle elde edilen bulgulara göre, en önemli kriterin geri dönüştürülebilir hammadde ticareti (GHT) olduğu ve bu kriteri sırasıyla döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer (DEY) ve döngüsel malzeme kullanım oranı (DMKO) kriterlerinin takip ettiği görülmektedir.

Uygulamanın sonraki aşamasında MARCOS yöntemiyle AB üyesi ülkelerin döngüsel ekonomide üretim ve tüketim göstergelerine göre performans değerleri Eşitlik (7)-(21) yardımıyla hesaplanarak başarı sıralamaları elde edilmiştir.

Tablo 4. MARCOS yöntemi ile AB ülkelerinin DE üretim ve tüketim performans sıralamaları

Ülkeler	F(Ki)	Sıralama	Ülkeler	F(Ki)	Sıralama
Belçika	0,329979	7	Litvanya	0,193758	21
Bulgaristan	0,207567	19	Lüksemburg	0,099503	27
Çekya	0,188702	22	Macaristan	0,241152	14
Danimarka	0,254377	11	Malta	0,166956	25
Almanya	0,566687	2	Hollanda	0,611399	1
Estonya	0,181327	23	Avusturya	0,198108	20
İrlanda	0,253921	12	Polonya	0,376584	6

Yunanistan	0,238971	15	Portekiz	0,272223	8
İspanya	0,504935	4	Romanya	0,264771	10
Fransa	0,554693	3	Slovenya	0,222771	16
Hırvatistan	0,265424	9	Slovakya	0,208246	18
İtalya	0,483006	5	Finlandiya	0,143761	26
Kıbrıs	0,171005	24	İsveç	0,218195	17
Letonya	0,246654	13			

MEREC yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak MARCOS yöntemiyle elde edilen performans değerleri ve sıralamaları Tablo 4'te yer almaktadır. Bulgulara göre; döngüsel ekonomide üretim ve tüketim göstergelerine göre yüksek performansa sahip ülkelerin sırasıyla Hollanda, Almanya, Fransa ve İspanya olduğu; performansı düşük olan ülkelerin ise, Lüksemburg, Finlandiya, Malta, Kıbrıs ve Estonya olduğu görülmektedir.

Performansı yüksek ülkelere bakıldığında; Hollanda'nın kişi başı atık üretimi yüksek olmasına rağmen döngüsel malzeme kullanım oranı, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti ve döngüsel ekonomi yatırımlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Almanya, Fransa ve İspanya'nın da kişi başı atık üretimleri orta düzeyde olmalarına rağmen döngüsel malzeme kullanım oranı, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti ve döngüsel ekonomi yatırımlarının yüksek olduğu görülmektedir. Buradan da performansı yüksek olan ülkelere ne kadar atık üretimi olursa da döngüsel malzeme kullanma önem verdikleri ve yatırımlarla da bunu destekledikleri anlaşılmaktadır. Performansı düşük olan ülkelere bakıldığında; Lüksemburg'un kişi başı atık üretimiminin çok fazla, döngüsel malzeme kullanımının orta ve geri dönüştürülebilir hammadde ticaretinin ise düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Finlandiya ve Estonya ülkelerinin de kişi başı atık üretimlerinin çok yüksek olmasına rağmen döngüsel ekonomi yatırımlarının çok düşük olduğu ve Malta ve Kıbrıs'ın da döngüsel ekonomi yatırımlarının çok düşük olduğu görülmektedir. Genel olarak performansı düşük ülkelerdeki bu sonucun, bazı ülkelerin kişi başı atık üretiminin çok fazla olmasından bazı ülkelerin de döngüsel ekonomi yatırımlarının ve döngüsel malzeme kullanım oranlarının düşük olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sanayileşmenin getirdiği kitlesel üretim, ülkeleri doğrusal ekonomiye yönlendirmiş ve doğrusal ekonominin getirdiği çevresel sorunlar ve kaynak kıtlığı, farklı üretim ve tüketim süreçlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. AB'nin aldığı kararlar ve önlemlerle bu konuya katkısı ve hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği konusunda bazı ülkelere öncü olduğu görülmektedir. Özellikle üretim ve tüketim çıktıları; ülkelerin var olan kaynaklarını, onların tükenme durumunu ve tüketim sonucu ortaya çıkan atıkları ve geri dönüşüme yapılan yatırımlarının bir göstergesi olması ve ülkelerin kendi kendilerine ne kadar yetebildiklerini gösterdiği için önemlidir.

AB'nin kaynak-verimli, düşük-karbonlu, atık dönüşümü içeren yeşil ekonomiye geçiş hedefi doğrultusunda, geniş kapsamda bir eylem planı olan "Döngüsel Ekonomi Paketi", 2015'te Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilmiştir. 2018 yılında eylem planının hayata geçirilmesi amacıyla ek tedbirler getirilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, döngüsel ekonomiye geçiş amacıyla birlik ülkeleri tarafından önemli kararlar ve stratejilerin kabul edilmeye başlandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, AB'de Döngüsel Ekonomi Paketinin kabul edilmesinden sonra alınan kararların uygulanması yönünden önem teşkil eden 2020 yılı için MEREC temelli MARCOS yöntemi yardımıyla 27 AB üyesi ülkenin döngüsel ekonomideki üretim ve tüketim performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada üretim ve tüketim göstergelerinden Tablo 1'de yer alan 9 kriter ele alınmıştır. MEREC yöntemiyle elde edilen bulgularda en önemli kriterin geri dönüştürülebilir hammadde ticareti (GHT) olduğu ve bu kriteri sırasıyla döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer (DEY) ve döngüsel malzeme kullanım oranı (DMKO) izlemiştir. MEREC yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak MARCOS yöntemiyle elde edilen performans değerleri sıralamalarına göre; döngüsel ekonomide üretim ve tüketim göstergelerine göre yüksek performanslı ülkelerin sırasıyla Hollanda, Almanya, Fransa ve İspanya olduğu; performansı düşük olan ülkelerin ise, Finlandiya, Malta, Kıbrıs ve Estonya olduğu görülmüştür.

Literatüre bakıldığında, farklı değişken ve yöntemlerle AB'de döngüsel ekonomi performanslarını inceleyen çalışmalarda, bu çalışma bulgularına benzer şekilde iyi performansa sahip ülkelerin, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika (Fura vd., 2020); Almanya, Hollanda, Danimarka, Fransa ve İtalya (Škrinjarić, 2020); Batı Avrupa ülkeleri ve Hollanda (Kaya vd., 2023) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, çalışma bulgularına yine benzer şekilde diğer ülkelere göre daha kötü performansa sahip ülkelerin, Malta, Kıbrıs, Estonya ve Yunanistan (Fura vd., 2020); Romanya, Yunanistan, Kıbrıs, Slovakya ve Bulgaristan (Škrinjarić, 2020); Malta, Estonya, Yunanistan, Bulgaristan, Portekiz, İtalya, İspanya, Hırvatistan ve Slovakya (Yılmaz, 2022) olduğunu belirtmişlerdir.

Doğrusal ekonomiye alternatif olarak ortaya çıkan döngüsel ekonomi, hem ülkelere hem de şirketlere ürünlerin üretiminden tüketimine kadar tüm sürecin tekrardan değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu geçişin hızlı ve başarılı bir şekilde yapılabilmesinde, kaynak verimliliği sağlayan kapalı malzeme döngüleriyle iş yapan yenilikçi iş modellerine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Döngüsel ekonomiye katkı sağlayacak yeni iş modellerine yapılan devlet destekleri de yenilikçi iş modellerinin gelişmesinde önemli rolünün olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte toplumun tüketim alışkanlığını değiştirmeye yönelik bazı önlemler almak, ürün kullanma ve tüketimin şeklini değiştirmede özellikle geri dönüştürülebilir ürünlerin tekrar kullanılmasında ve geri dönüşümüne katkıda bulunmasını sağlamak için bilinçlendirmek vb. hususların bu süreçte önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca gelecek kuşakları sürdürülebilir düşünceye teşvik etmek ve daha iyi bir geleceğin inşasında döngüsel ekonomi bilincinin kazandırılması ülkeler için sürecin iyi yönetilmesinde giderek önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, AB’de alınan karar ve uygulamalar kapsamında döngüsel ekonominin öncülerinden olan AB ülkelerinin üretim ve tüketim göstergelerine göre döngüsel ekonomi performansları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında, ülkelerin döngüsel ekonomiye geçişinde daha kesin adımlarla hareket ederek değişen koşullara daha hızlı adapte olabilmesi, çevrenin korunması için de gereklidir. Bu süreçte, birlik içinde dengenin sağlanabilmesi için AB üyesi ülkelerin birlikte hareket etmeleri gerektiği görülmektedir. Birlik içerisinde ekonomisi daha gelişmiş ülkelerde döngüsel ekonominin değerinin diğer ülkelere göre daha iyi anlaşıldığı ve ekonomilerini bu yönde tasarlamaya başladıkları görülmektedir. Elbette ki, ekonomik yapıdaki değişimlerin uzun ve maliyetli olması, özellikle gelişme sürecinde olan ülkeler için bu maliyetlerin karşılanabilmesinin zor ve zaman alacağı söylenebilir. Bu sorunu aşmak için AB kanalıyla döngüsel ekonomiye geçişte ekonomik teşvik ve yardımların olması da bu ülkeler için bir avantajdır.

AB’de yer alan ekonomik yapısı benzer ülkeler özelinde, döngüsel ekonomi performans değerlendirmeleri yapılması ve benzer ekonomik ve sosyal yapıya sahip ülkelerin döngüsel ekonomi performanslarını artırmak için neler yapması gerektiği üzerine yapılacak çalışmaların ilgi çekici olduğu düşünülmektedir. Özellikle üye ülkelerin hangi göstergelerde zayıf kaldığı ve nasıl düzeltebileceği konularının farklı çalışmalarda ele alınması literature katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Açıcı, Y., Akarsu, G., & Cafı, R. (2023). Döngüsel ekonomi ve yeşil büyüme çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Seçilmiş AB ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Verimlilik Dergisi, Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilirlik Özel Sayısı*, 53-67.
- Alamerew, Y. A., Kambanou, M. L., Sakao T., & Brissaud, D. (2020). A multicriteria evaluation method of product-level circularity strategies. *Sustainability*, 12(12), 5129. <https://doi.org/10.3390/su12125129>
- Apaydın, Ş. (2020). OECD ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel kantil regresyon yaklaşımı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 300-312.
- Aravossis, K. G., Kapsalis, V. C., Kyriakopoulos, G. L., & Xouleis, T. G. (2019). Development of a holistic assessment framework for industrial organizations. *Sustainability*, 11(14), 3946. <https://doi.org/10.3390/su11143946>
- Ateş, E. (2021). Döngüsel ekonomi kapsamında GSYİH ile geri dönüşüm ilişkisi: Avrupa Birliği ülkeleri örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 125-137.
- Ay Türkmen, M., & Kılıç, F. (2020). Sürdürülebilir kalkınma anlayışına yönelik döngüsel ekonomi modeli. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2538-2556.
- Balbay, Ş., Sarıhan, A., & Avşar, E. (2021). Dünyada ve Türkiye’de “Döngüsel ekonomi/endüstriyel sürdürülebilirlik” yaklaşımı. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 557-569.

- Bonciu, F. (2014). The European economy: From a linear to a circular economy. *Romanian Journal of European Affairs*, 14(4), 78-91.
- Busu, M., & Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union. *Sustainability*, 11(19), 5481. <https://doi.org/10.3390/su11195481>
- Can, F. (2017). Sürdürülebilir kalkınmanın yeni boyutları. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(10), 138-146.
- Chauhan, A., Jakhar, S. K., & Chauhan, C. (2021). The interplay of circular economy with industry 4.0 enabled smart city drivers of healthcare waste disposal. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123854. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123854>
- Erceg, O., & Margeta, J. (2019). Selection of food waste management option by PROMETHEE method. *Advances in Civil and Architectural Engineering*, 10(19), 87-97. <https://doi.org/10.13167/2019.19.9>
- European Commission (2015). *EU Action for the Circular Economy*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).
- European Commission. (2019). <https://ec.europa.eu/futurium/en/circular-economy/terms/news/Circular+Economy.html> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).
- Friant, M. C., Vermeulen, W. J., & Salomone, R. (2021). Analysing European Union circular economy policies: Words versus actions. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 337-353.
- Fura, B., Stec, M., & Miś, T. (2020). Statistical evaluation of the level of development of circular economy in European Union member countries. *Energies*, 13(23), 6401. <https://doi.org/10.3390/en13236401>
- Garcia-Bernabeu A., Hilario-Caballero A., Pla-Santamaria D., & SalasMolina F. (2020). A process oriented mcdm approach to construct a circular economy composite index. *Sustainability*, 12(2), 618. <https://doi.org/10.3390/su12020618>
- Ghisellin, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11-32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>
- Gomes, L. A., Santos, A. F., Pinheiro, C. T., Góis, J. C., & Quina, M. J. (2020). Screening of waste materials as adjuvants for drying sewage sludge based on environmental, technical and economic criteria. *Journal of Cleaner Production*, 259, 120927. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120927>
- Gregson, N., Crang, M., Fuller, S., & Holmes, H. (2015). Interrogating the circular economy: the moral economy of resource recovery in the EU. *Economy and Society*, 44(2), 218-243.

- Hartley, K., van Santen, R., & Kirchherr, J. (2020). Policies for transitioning towards a circular economy: Expectations from the European Union (EU). *Resources, Conservation and Recycling*, 155, 104634. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104634>
- Hobson, K. (2016). Closing the loop or squaring the circle? Locating generative spaces for the circular economy. *Progress in Human Geography*, 40(1), 88-104. <https://doi.org/10.1177/0309132514566342>
- Hysa, E., Kruja, A., Rehman, N. U., & Laurenti, R. (2020). Circular economy innovation and environmental sustainability impact on economic growth: An integrated model for sustainable development. *Sustainability*, 12(12), 4831. <https://doi.org/10.3390/su12124831>
- Institut Montaigne. (2016). *The circular economy: Reconciling economic growth with the environment*. <https://www.institutmontaigne.org/ressources/publications-pdfs/circular-economy-policy-paper.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).
- Kaya, S. K., Ayçin, E., & Pamucar, D. (2023). Evaluation of social factors within the circular economy concept for European countries. *Central European Journal of Operations Research*, 31(1), 73-108. <https://doi.org/10.1007/s10100-022-00800-w>
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525. <https://doi.org/10.3390/sym13040525>
- Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation & Recycling*, 127, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- Lieder, M., & Rashid, A. (2016). Towards circular economy implementation: A comprehensive review in context of manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*, 115, 36-51. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.12.042>
- MacArthur, E., Zumwinkel, K., & Stuchtey, M. R. (2015). *Growth within: a circular economy vision for a competitive Europe*. Ellen MacArthur Foundation. <https://ellenmacarthurfoundation.org/growth-within-a-circular-economy-vision-for-a-competitive-europe> (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023).
- Marino, A., & Pariso, P. (2020). Comparing European Countries' performances in the transition towards the circular economy. *Science of the Total Environment*, 729, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138142>
- McDowall, W., Geng, Y., Huang, B., Barteková, E., Bleischwitz, R., Türkeli, S., Kemp, R., & Doménech, T. (2017). Circular economy policies in China and Europe. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 651-661. <https://doi.org/10.1111/jiec.12597>
- Mısıır, A., & Arıkan, O. (2022). Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’de döngüsel ekonomi ve sıfır atık yönetimi. *Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(1), 69-78.

- Moraga, G., Huysveld, S., Mathieux, F., Blengini, G. A., Alaerts, L., Van Acker, K., de Meester, S., & Dewulf, J. (2019). Circular economy indicators: What do they measure?. *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 452-461. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.03.045>
- Murray, A., Skene, K., & Haynes, K. (2017). The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of Business Ethics*, 140, 369-380. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2693-2>
- Önder, H. (2018). Sürdürülebilir kalkınma anlayışında yeni bir kavram: Döngüsel ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 196-204.
- Pamucar, D., Ecer, F., & Deveci, M. (2021). Assessment of alternative fuel vehicles for sustainable road transportation of United States using integrated fuzzy FUCOM and neutrosophic fuzzy MARCOS methodology. *Science of the Total Environment*, 788, 147763. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147763>
- Rizos, V., Behrens, A., Kafyeke, T., Hirschnitz-Garbers, M., & Ioannou, A. (2015). *The circular economy: Barriers and opportunities for SMEs*. CEPS Working Documents No. 412, 1-25.
- Robaina, M., Villar, J., & Pereira, E. T. (2020). The determinants for a circular economy in Europe. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 12566-12578. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-07847-9>
- Sassanelli, C., Rosa, P., Rocca, R., & Terzi, S. (2019). Circular economy performance assessment methods: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 229, 440-453. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.019>
- Škrinjarčić, T. (2020). Empirical assessment of the circular economy of selected European Countries. *Journal of Cleaner Production*, 255, 120246. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120246>
- Smol, M., Kulczycka, J., & Avdiushchenko, A. (2017). Circular economy indicators in relation to eco-innovation in European regions. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 19, 669-678. <https://doi.org/10.1007/s10098-016-1323-8>
- Stahel, W. R. (2016). The circular economy. *Nature*, 531, 435-438. <https://doi.org/10.1038/531435a>
- Stankevičienė, J., & Nikanorova, M. (2020). Eco-innovation as a pillar for sustainable development of circular economy. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 531-544. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.12963>
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COMPromise solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106231>

- Sürmen, M., & Çokmutlu, M. E. (2022). Döngüsel ekonomi performans ölçümü üzerine bir araştırma. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 6(2), 209-234.
- Sverko Grdic, Z., Krstinic Nizic, M., & Rudan, E. (2020). Circular economy concept in the context of economic development in EU countries. *Sustainability*, 12(7), 3060. <https://doi.org/10.3390/su12073060>
- Tonini, D., Wandl, A., Meister, K., Unceta, P. M., Taelman, S. E., Sanjuan-Delmás, D., Dewulf, J., & Huygens, D. (2020). Quantitative sustainability assessment of household food waste management in the Amsterdam Metropolitan Area. *Resources, Conservation and Recycling*, 160, 104854. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104854>
- United Nations. (1987). *Our Common Future. Oslo: Report of the World Commission on Environment and Development.* <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).
- Veral, E. S. (2018). Döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda yeni tedbirler ve AB üye ülkelerinin stratejileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2), 463-488.
- Veral, E. S., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği atık politikasında atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına geçiş yönelimleri ve döngüsel ekonomi modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-19.
- Wierzbicka, M. E. (2021). Circular economy: Advancement of European Union countries. *Environmental Sciences Europe*, 33, 111. <https://doi.org/10.1186/s12302-021-00549-0>
- Yılmaz, V. (2019). Sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonominin bibliyometriği. *Enderun*, 3(2), 60-72.
- Yılmaz, V. (2022). Avrupa Birliği ülkelerinin döngüsel ekonomi performansı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 94-114.
- Zhao, H., Zhao, H., & Guo, S. (2017) Evaluating the comprehensive benefit of eco-industrial parks by employing multi-criteria decision making approach for circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 142, 2262-2276. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.11.041>

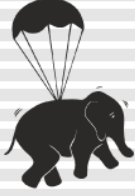
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Üretici Fiyatları ve Çekirdek Enflasyon: Türkiye Örneği

Osman Tüzün¹

Received/ Başvuru: 16.09.2023

Accepted/ Kabul: 26.09.2023

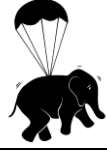
Published/ Yayın: 30.09.2023

Özet

Türkiye’de enflasyonist eğilimler son dönemde en önemli makro ekonomik konulardan biri olmuştur. Yüksek döviz kuru kaynaklı üretim maliyetlerindeki artışlar tüketici enflasyonunu da artırmıştır. Tüketici fiyatlarındaki temel göstergelerden biri de çekirdek enflasyondur. Çekirdek enflasyonun düşürülmesi uygulanan para politikasından başarılı bir sonuç alındığını göstermektedir. Bu çalışmanın amacı üretici fiyatlarının uzun dönemde çekirdek enflasyon üzerinde ne derece belirleyici olduğunu araştırmak ve arz yönlü şokların temel fiyat göstergesi üzerindeki kalıcılığını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda üretici fiyatlarını gösteren Üretici Fiyat Endeksi ile Merkez Bankası tarafından dikkate alınan özel kapsamlı TÜFE göstergesi olan (B) Çekirdek Enflasyon değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL yöntemi ile aylık olarak 2003-2023 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre üretici fiyatlarının çekirdek enflasyonu uzun dönemde kalıcı olarak artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca çekirdek enflasyon üretici fiyatları kaynaklı şoklara kalıcı ve pozitif yönde tepkiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: çekirdek enflasyon, üretici fiyatları, ARDL

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye, osman.tuzun@usak.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4765-6985

Producer Prices and Core Inflation: The Case of Türkiye

Abstract

Inflationary trends in Turkey have recently become one of the most important macroeconomic issues. Increases in production costs due to high exchange rates also increased consumer inflation. One of the main indicators of consumer prices is core inflation. Reducing core inflation shows that the implemented monetary policy has achieved successful results. The aim of this study is to investigate to what extent producer prices are decisive on core inflation in the long term and to reveal the permanence of supply-side shocks on the core price indicator. In this context, the long-term relationship between the Producer Price Index, which shows producer prices, and (B) Core Inflation variables, which is a special comprehensive CPI indicator taken into account by the Central Bank, was examined monthly with the ARDL method for the period 2003-2023. According to the findings of the study, producer prices increased core inflation permanently in the long term. In addition, core inflation responds permanently and positively to shocks originating from producer prices.

Keywords: core inflation, producer prices, ARDL

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: If inflation rate in an economy is higher than it should be, it causes increased uncertainties in the economy and difficulties in making price contracts. It becomes a necessity to fight against this type of inflation in order to ensure stability in the economy (Paya, 2007, p.387). However, if inflation is to be fought, it is important to determine whether inflation is caused by lack of supply or excess demand. If inflation is caused by a lack of supply, policies such as supporting investments in this field (subsidies and incentives, etc.), using technologies to increase efficiency, and if production is still not sufficient, increasing imports in these sectors are the methods used to combat inflation. On the other hand, if inflation is caused by excess demand, central banks use contractionary monetary policies to combat inflation by reducing demand and preventing easy borrowing by reducing liquidity in the market. For example, increasing required reserve ratios, reducing the number of installments in installment sales, and increasing interest rates are some of these policies (Berber and Bocutoğlu, 2020, p.271-272). Nowadays, it can be thought that the source of the increase in inflation is the increase in costs with the increase in exchange rates, the increase in money supply and the expansion in demand created by the expectation of increase in prices. Accordingly, policies aimed at shaping price expectations are among the important policies that should be addressed in this period.

Price indices used in calculating types of inflation; It can be diversified as consumer price index (CPI), producer price index (PPI) and core inflation. At this point, CPI is the index that deals with the change in prices for the consumption of goods and services by households in a certain period, and PPI is the index that deals with the change in producer prices produced and offered for sale in the country's economy in a certain period (TUIK, 2023). Core inflation, on the other hand, is considered as a special comprehensive index that is free from the prices determined in international markets or the effects of the prices of goods whose prices are temporary. The central bank bases itself on this index when determining its anti-inflation policies, in other words, it is the type of inflation that can be changed by monetary policy (Eğilmez, 2014, p.114-115).

Although core inflation is an indicator in terms of consumer prices, it can be considered that the negative divergence in producer prices may indirectly trigger core inflation. This issue is also the main motivation in the study. Another issue that we aim to reveal with this study and that adds originality to the study is the extent to which core inflation is affected by cost factors in the long term. The upward acceleration in price movements has emerged on a global scale and continues to have its effects. When internal and external shocks are evaluated together for the Turkish economy, this situation emerges as the inflation problem, which is one of the most important problems experienced in Turkey recently. In this context, it is thought that it would be beneficial for the literature to take the producer prices perspective into consideration while investigating the basis of the increasing price problem in Turkey. In light of all this, the aim of this study is to investigate to what extent producer prices are decisive on core inflation in the long term and to reveal the permanence of supply-side shocks on the core price indicator.

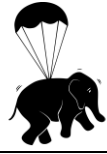

Research Method: The relationship between core inflation and producer prices is estimated with the Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) method. ARDL method is applied to analyze to what extent increases in production costs determine core inflation, which is the type of inflation that can be most affected by applying economic policy, and how core inflation responds to the supply shocks. This method stands out as a method that takes into account the integration degrees of the data in determining the long-term cointegration relationship. The ARDL model was developed by Pesaran and Shin (1998) and has occupied an important position among cointegration methods. The form of the equation presented in the ARDL method adapted to this study is as follows:

$$\Delta\zeta EK_t = \beta_0 + \beta_1 \sum_{i=1}^n \Delta\zeta EK_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=1}^n \Delta\ddot{U}FE_{t-i} + \beta_3 \zeta EK_{t-i} + \beta_3 \ddot{U}FE_{t-i} + \epsilon_t$$

Conclusion: According to the ARDL model, F-limit and t-limit test results show that there is a long-term cointegration relationship between core inflation and PPI. When we examine the long-term relationship, the coefficient of the PPI variable is statistically significant and has a positive value. This means that PPI has an effect that increases core inflation in the long run. Core inflation responses permanently and with an increase to a one unit standard error shock in PPI. This result emerges as another finding showing that PPI is a determinant on core inflation. PPI responds to the unit standard error shock occurring in core inflation in a slightly increasing way, but its effect gradually fades.

The price indicator with the highest impact of monetary policy in the fight against inflation is core inflation. In this context, supply-side strategies should also be developed to reduce both headline inflation and core inflation. Policy makers need to follow the processes caused by production costs and put forward preventive practices in this regard. In order to stabilize the increases on exchange rates and inflation expectations, effective monetary policy tools should be implemented and policies that reduce the demand for foreign exchange should be implemented.

1. GİRİŞ

Fiyat hareketlerindeki yukarı yönlü ivmelenme küresel boyutta ortaya çıkmış ve etkilerini devam ettirmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisi için içsel ve dışsal şoklar birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’de son dönemde yaşanan en önemli sorunlardan biri olan enflasyon sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de yaşanan artan fiyat sorununun temelini araştırırken üretici fiyatları perspektifinin de dikkate alınması literatür açısından faydalı olacaktır.

Türkiye’de üretici enflasyonu ile Tüketici enflasyonu arasındaki yüksek bağlılık literatürde açıkça ortaya konmuştur (bkz. [Yıldırım, 2015](#)). Çekirdek enflasyonla ilgili yapılan çalışmalar genellikle tüketici fiyatları ile ilişkilendirmektedir (bkz. [Ceylan ve Şahin, 2017](#)). Ayrıca üretici fiyatlarından hareketle çekirdek enflasyon hesaplamaya çalışan çalışmalar da mevcuttur (bkz. [Başer-Andıç, 2014](#)). Özellikle son dönemde ortaya çıkan gıda enflasyonu ve enerji fiyatlarındaki artış eğilimi üretici fiyatlarının uzun dönemli etkilerini daha önemli hale getirmiştir. Bu kapsamda üretim maliyetlerindeki artışın Türkiye’de çekirdek enflasyonu kalıcı olarak yukarı yöne iteceği hipotezini sınamak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çekirdek enflasyon tüketici fiyatları açısından bir gösterge niteliğinde olmasına rağmen üretici fiyatlarındaki negatif anlamda ortaya çıkan ayrışmanın çekirdek enflasyonu da dolaylı olarak tetikleyebileceği değerlendirilebilir. Bu husus aynı zamanda çalışmadaki temel motivasyondur. Bu çalışma ile ortaya çıkarmayı amaçladığımız ve çalışmaya özgünlük kazandıran bir başka husus ise çekirdek enflasyonun uzun dönemde maliyet unsurlarından ne derece etkilendiğidir.

Üretim maliyetlerinde oluşan artışların, ekonomi politikası uygulayarak en çok etki edilebilecek enflasyon türü olan çekirdek enflasyonu ne derece belirlediği ve meydana gelen arz şoklarına karşı çekirdek enflasyonun nasıl tepkiler verdiğini analiz etmek amacıyla ARDL tahmin yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem uzun dönemli eş bütünleşme ilişkinin belirlenmesinde verilerin entegrasyon derecelerini dikkate alan bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmadaki temel bulgular üretici fiyatlarının çekirdek enflasyondaki hareketle paralel yapıda olduğu ve çekirdek enflasyonu artış yönünde dolaylı olarak tetiklediği şeklindedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında kavramsal çerçeve ve literatürden bahsedilmekte, daha sonrasında veri seti, yöntem ve ampirik bulgular raporlanmaktadır. Son kısımda ise analizlerden ortaya çıkan sonuçlar literatürle tartışılarak çalışma sonlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Enflasyonun olgusundan bahsetmek için en basit anlamda arz ve talep dengesinde bir bozulma yaşanması gerekmektedir. Bu denge ise arz ve talep şoku yaşanırsa meydana gelmektedir. Yine arzı kısan talebi arttıran para ve maliye politikaları bu dengenin bozulmasında önemli bir role sahiptir. Bilindiği üzere sadece bir malın fiyatının artması enflasyonu tanımlamak için yeterli değildir. Enflasyon genel fiyatlar düzeyinde meydana gelen sürekli artış olarak tanımlanır.

Bunun için baz yıl esas alınarak baz yıla göre enflasyonu hesaplamak için oluşturulan mal sepetindeki fiyat endeksinin ne kadar değiştiğine bakılır.

Bir ekonomide fiyat artış hızı olması gerekenin üstündeysen ekonomideki belirsizliklerin artmasına fiyat sözleşmelerinin yapılmasında zorluklara neden olmaktadır. Bu tür enflasyonla ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla mücadele etmek bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Paya, 2007, s.387). Ancak enflasyonla mücadele edilecekse enflasyonun arz eksikliğinden mi yoksa talep fazlalığından mı kaynaklandığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Eğer enflasyon arz eksikliğinden kaynaklanıyorsa bu alanda yapılacak yatırımların desteklenmesi (sübvansiyon ve teşvikler vb.), verimliliği arttırmaya yönelik teknolojilerin kullanılması, bunlara rağmen üretim yeterli değilse bu sektörlerde ithalatın arttırılması gibi politikalar enflasyonla mücadelede başvurulan yöntemlerdir. Diğer taraftan enflasyon talep fazlalığından kaynaklanıyorsa, Merkez bankaları piyasada likiditenin azalmasını sağlayarak ve kolay borçlanmanın önüne geçerek talebi azaltıcı daraltıcı para politikalarını enflasyonla mücadelede kullanmaktadırlar. Örnek verilecek olursa zorunlu karşılık oranlarının yükseltilmesi, taksitli satışlarda taksit sayısının azaltılması, faiz oranlarının yükseltilmesi bu politikalardan bazılarıdır (Berber ve Bocutoğlu, 2020, s.271-272). Günümüzde ise enflasyon artışının kaynağında döviz kurlarındaki artışla birlikte maliyetlerin yükselmesi, artan para arzı ve fiyatlardaki yükseliş beklentisinin yarattığı talep genişlemesinin olduğu düşünülebilir. Buna bağlı olarak fiyat beklentilerinin şekillenmesine yönelik politikalar da bu dönemde ele alınması gereken önemli politikalardandır.

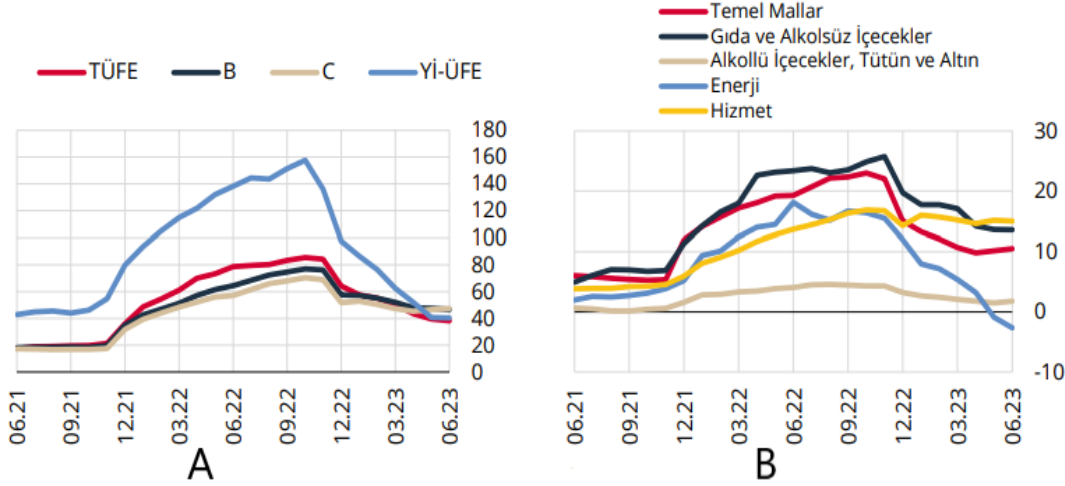
Enflasyonun çeşitlerinin hesaplanmasında kullanılan fiyat endeksleri; tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE) ve çekirdek enflasyon olarak çeşitlendirilebilir. Bu noktada TÜFE belirli bir dönemde hane halklarının mal ve hizmet tüketimine yönelik fiyatlardaki değişimi, ÜFE ise yine belirli bir dönemde ülke ekonomisinde üretilip satışa sunulan üretici fiyatlarındaki değişimi ele alan endekstir (TÜİK, 2023).

Çekirdek enflasyon ise uluslararası piyasalarda belirlenen fiyatlardan ya da fiyatları geçicilik özelliği gösteren malların fiyatlarının etkilerinden arındırılmış özel kapsamlı bir endeks olarak ele alınmaktadır. Merkez bankası enflasyonla mücadele politikalarını belirlerken bu endeksi temel almaktadır, diğer bir ifadeyle para politikası ile değiştirilebilecek enflasyon türüdür (Eğilmez, 2014, s.114-115). Bu bağlamda Yiğit ve Gökçe (2012, s.38) çalışmalarında çekirdek enflasyonu “birçok ülkede uzun dönem fiyat hareketlerini yansıtan ve geçici nitelikteki göreceli fiyat şoklarını dışlayan enflasyon türü” olarak tanımlamışlardır. Grafik 1’de 2020-2022 döneminde yukarıda bahsedilen enflasyon göstergelerinin zaman içindeki değişimleri gösterilmektedir. Grafiğin A bölgesi incelendiğinde üretici fiyatları 2021 yılı itibarıyla tüketici fiyatlarından yüksek oranda ayrışma göstermekte ve 2023 yılı itibarıyla baz etkisiyle düşmektedir. İlgili grafikteki B ve C göstergeleri özel kapsamlı TÜFE göstergeleri olup B göstergesi çekirdek enflasyon olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Grafik 1’in B bölgesinde ise tüketici enflasyonu içerisinde en çok yer kaplayan alt gruplar gösterilmektedir. Gıda ve alkolsüz

içecekler ve Temel mallar alt grupları tüketici enflasyonu içerisinde büyük yer kaplamaktadır. Bu ürünlerin üretim maliyetlerindeki süreklilik çekirdek enflasyonu da artırmaktadır.

Grafik 1. A: Çeşitli fiyat göstergeleri (Yıllık %), **B:** Tüketici enflasyonuna katkılar (Yıllık %)

* B endeksi: İşlenmemiş gıda, enerji, alkollü içecekler ve tütün ile altın dışı TÜFE. C endeksi: Gıda ve alkolsüz içecekler, enerji, alkol-tütün ve altın dışı TÜFE.

Kaynak: TCMB, 2023, s.21

3. LİTERATÜR

Türkiye’de fiyat geçişkenlikleri genellikle üretici enflasyonu – manşet enflasyon eksenin incelenmiştir. Çekirdek enflasyon tüketici enflasyonunun özel bir kapsamı niteliğinde olmasına rağmen literatürde çekirdek enflasyonun nedenleri üzerine derinlik oluşmamıştır. Üretici fiyatlarını kullanarak çekirdek enflasyon hesaplamaya çalışan çalışmalar da söz konusudur. Bu çalışma ise üretici-tüketici enflasyonu ilişkisine çekirdek enflasyonu temel olarak yaklaşmaktadır ve bu yönüyle literatüre katkı sunmaktadır. İlerleyen kısımda üretici-tüketici enflasyonu ilişkisinde çekirdek enflasyonu da dikkate alan çalışmalar özetlenmektedir.

Atuk vd. (2011), çalışmalarında çekirdek enflasyonun hesaplama yöntemlerini değerlendirmişlerdir. Buna göre çekirdek enflasyonu hesaplama yöntemlerinden en sık kullanılanı dışsal şoklara sahip mal gruplarının hesaplamadan çıkarılması olarak ele alınan sürekli dışlama yöntemidir. Bununla birlikte fiyat endeksinin ortalama değerinden belirli standart sapmalarda dışlama ve normal dağılıma yaklaştırmak için kuyruk değerlerinden budama yöntemleri, çekirdek enflasyon hesaplama yöntemlerinden bir diğeridir. Çalışmada değerlendirilen üçüncü yöntem ise, yapısal vektör otoregresyon, dinamik faktör modelleri gibi modelleme yöntemleridir. Bu yöntemlerin avantaj ve dezavantajlarının değerlendirildiği çalışmanın sonucunda tek bir çekirdek enflasyon göstergesine göre enflasyonun ana eğilimini takip etmenin dönemlere göre yanlış sonuçlara yol açabileceği belirtilmiştir.

Başer-Andıç (2014) ise çalışmasında çekirdek enflasyonun tüketici fiyatlarındaki ana eğilimi belirlemek için oluşturulmasını eleştirmiş, yurt-içi üretici fiyat endeksinin alt kalemlerinden

oyunluk, dağılım, yansızlık ve tahmin gücü gibi kriterler belirleyerek 11 adet yurt içi ÜFE'ye bağlı çekirdek enflasyon göstergesi elde etmiştir. Ana metal ve petrol grupları yurtdışı şoklardan daha fazla etkilendiği ve oynaklığı yüksek olduğu için alt kalemlerden dışlanmıştır. Göstergelerden birinde ise aylık standart sapmalar hesaplanmış, volatilitesi en yüksek olan kalemler sıralanarak en yüksek %5 ve %10 dışlanarak çekirdek enflasyon göstergeleri ele edilmiştir. Uygulanan diğer bir yöntemde ise ortalama aylık enflasyon değeri hesaplanmış, bu ortalamaya 1-1,5-2 standart sapmadan uzak değerler dışlanmıştır. Aylık enflasyon değerini artan bir şekilde dizip iki ucunun simetrik olarak %2,5-%5'lik değerlerinin budanması diğer bir hesaplama yöntemidir. Bu kriterlere göre elde edilen çekirdek enflasyon göstergelerinin herhangi birinin diğerlerinden daha üstün bir gösterge olmadığı, bu sebeple enflasyonun birden fazla gösterge ile birlikte takip edilmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir.

Ceylan ve Şahin (2017) ise çalışmalarında TÜİK'in enflasyonu tahmin edebilme performansını belirleyebilmek için TÜFE ve 9 ayrı çekirdek enflasyon değişkenleri arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini, değişkenlerin durağanlık seviyelerine göre Engle-Granger Nedensellik, ARDL Sınır Testi, Engle-Granger Koentegrasyon Testi yaklaşımlarıyla 2003-2015 yılları için aylık verilerle araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda ilgili dönemde mevsimlik ürünler hariç TÜFE ve işlenmiş gıda ürünleri hariç TÜFE olarak hesaplanan çekirdek enflasyonun Türkiye'deki enflasyonu ölçmede daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ağaslan (2022) ise çalışmasında 2013:1-2022:3 dönemi kapsamında çeyreklik verilerle VAR modeli, etki-tepki analizleri ve varyans ayrıştırması tekniklerini kullanarak döviz kuru ve petrol fiyatlarından çekirdek enflasyon ve tüketici fiyat endeksine geçişkenliğin olup olmadığını araştırmıştır. Her iki enflasyon türünde de geçişkenlik etkilerinin olduğunu, bununla birlikte petrol fiyatları karşısında çekirdek enflasyonun daha çok etkilendiğini gözlemlemiştir.

Saraçlı (2004) özel imalat sanayi fiyat endeksinin şoklardan daha az etkilendiğini belirterek çekirdek enflasyonun vekil değişkeni olarak kullanmış, çekirdek enflasyonla TÜFE arasındaki nedensellik ilişkisini 1994-2003 yılları kapsamında çapraz korelasyon analizi ile araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda ise iki değişken arasında çift yönlü nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Belton ve Nair-Reichert (2007) çekirdek enflasyon üzerine yapılan geçmiş çalışmalardan farklı olarak ÜFE ve TÜFE arasındaki ilişkiyi, ÜFE ve TÜFE'nin varyanslarına ilişkin iki değişkenli eş zamanlı sistem tahminin yanı sıra çok değişkenli GARCH-M yöntemiyle de analiz etmişlerdir. Buna göre ÜFE ve TÜFE ortalama ve varyans açısından yakından ilişkili olup, rejim değişiklikleri çapraz ortalama ve çapraz varyans ilişkilerini etkilemektedir. Çalışmanın sonucunda ortalama ile hesaplanan çekirdek enflasyonların enflasyon ölçütlerine duyarlı olduğu, gıda ve enerji fiyatlarının enflasyon ölçümünden çıkarılması durumunda ÜFE ve TÜFE arasındaki ilişkilerin bozulduğu, girdi fiyatlarındaki değişimlere enflasyon rejimlerinin duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Ha vd. (2023) ise çalışmalarında 1970-2023 yılları için (aylık, çeyreklik ve yıllık olmak üzere) 209 ülke kapsamında manşet, gıda, enerji ve çekirdek TÜFE'yi, ÜFE'yi ve deflatördeki değişiklikleri içeren geniş çaplı bir küresel enflasyon veri tabanı oluşturmayı hedeflemişlerdir. Enflasyon türlerinin senkronizasyonunu inceleyebilmek için varyans ayrıştırma yöntemini uygulamışlardır. Buna göre son 50 yıllık dönemde mal sepetinin genişlediği, küresel durgunluk dönemlerinde enflasyonun düştüğü, enflasyondaki toparlanmanın ekonomideki toparlanmadan daha geç ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Cristadoro vd. (2005) ise Euro bölgesi için reel ve nominal değişkenleri içeren bir çekirdek enflasyon göstergesi geliştirmeyi hedeflemiştir. Bunun için enflasyonun uzun ve orta vadeli bileşenlerini çıkartarak dinamik faktör modellemesini kullanmışlardır. Hesaplanan bu göstergesi manşet enflasyon değeriyle kıyaslamışlar, dinamik faktör modellemesi ile elde ettikleri çekirdek enflasyonun manşet enflasyondan farklılaştığını ve elde ettikleri çekirdek enflasyonun Avrupa merkez bankasının para politikaları ile daha çok eşleştiğini göstermişlerdir.

Yiğit ve Gökçe (2012) TÜİK'in dışlama yöntemiyle hesapladığı çekirdek enflasyonun iktisat teorisi temelli olmadığını eleştirerek ekonomin yapısal özelliklerini de ele alan VAR analizi ile çekirdek enflasyonu hesaplamıştır. Bunu yaparken, şokların arz, ithalat fiyatları ve talep şoklarından kaynaklandığını varsayarak talep şokları ile belirlenen enflasyonu çalışmasında ölçmüştür. Gerçekleştirdikleri etki-tepki analizleri neticesinde ithalat fiyat şoklarının ve pozitif talep şoklarının enflasyonu arttırdığını, pozitif arz şoklarının gecikmeli olarak fiyatları düşürdüğü sonucunu ampirik olarak doğrulamışlardır.

Clark (1995) ise çalışmasında üretici fiyatlarındaki değişimin tüketici fiyatlarındaki değişimi etkileyip etkilemediğini önce tarihsel istatistiklerle değerlendirmiş, daha sonra VAR tahmin modelleri ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda üretici ve tüketici fiyatları arasında zayıf geçiş etkisi bulunduğu, ancak tüketici fiyatlarındaki değişimin üretici fiyatları ile tahminlenmesinin doğru sonuçlar vermediği görülmüştür. ÜFE ve TÜFE arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemiyle Türkiye için 1994-2009 yılları kapsamında aylık verilerle inceleyen Saraç ve Karagöz (2010) ise hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ÜFE'den TÜFE'ye doğru bir ilişki olduğunu, bu sebeple Türkiye'deki enflasyon türünün maliyet kaynaklı olduğunu tespit etmişlerdir.

Görüldüğü üzere Türkiye için gerçekleştirilen çekirdek enflasyon araştırmalarına bakıldığında daha çok TÜFE'den faydalanılarak enflasyondaki temel eğilim araştırılmaktadır. Bu sebeple literatürdeki bu eksikliği gidermek için bu çalışmada enflasyon eğiliminin ÜFE'yi baz alarak araştırılması amaçlanmaktadır.

4. VERİ SETİ

Çalışmada 2003M01-2022M07 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Türkiye'de üretici fiyatlarının çekirdek enflasyon üzerindeki etkisinin araştırmak için oluşturulan veri seti 2003 yılı bazlı olarak; Üretici fiyat endeksi ve TCMB tarafından çekirdek enflasyon olarak kabul edilen Özel kapsamlı TÜFE göstergelerinden *B- İşlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü*

içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE değişkenleri ile oluşturulmuştur. Söz konusu veri seti Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1. Kullanılan değişkenler

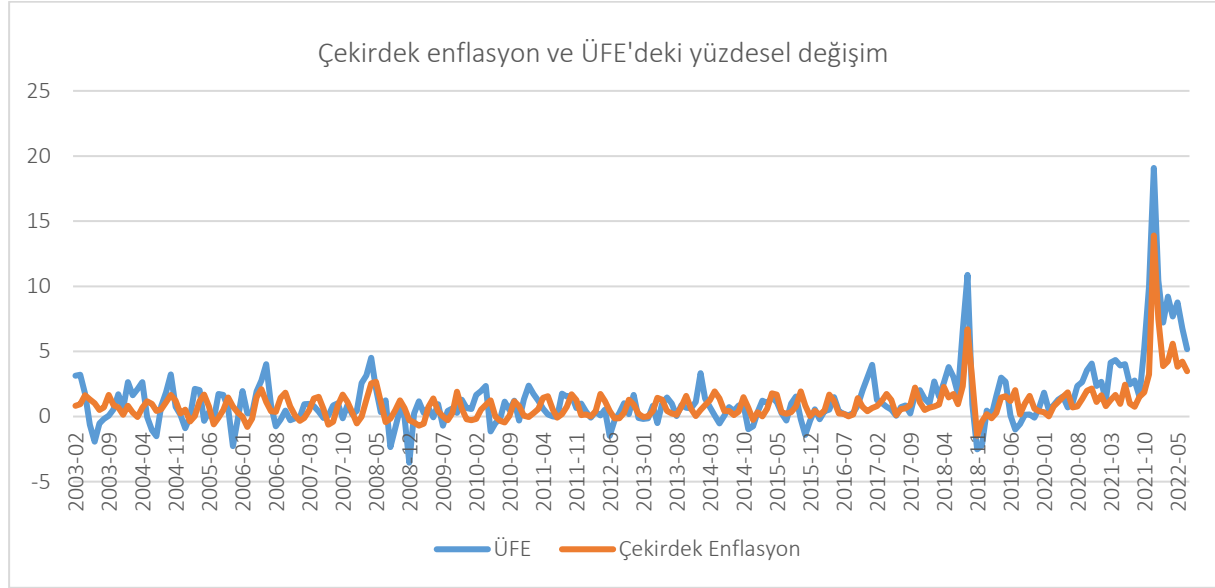
Değişken Adı	Kısaltma	Kaynak
Çekirdek Enflasyon (B-İşlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE) (Mevsim hareketlerinden ayrılmış ve logaritması alınmış olarak)	ÇEK	TCMB
Üretici Fiyat Endeksi (Mevsim hareketlerinden ayrılmış ve logaritması alınmış olarak)	ÜFE	TCMB

Çekirdek enflasyon ve üretici fiyatları değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; ortalama ve ortanca değerler olarak ÇEK ve ÜFE birbirine nispeten yakın değerlerde iken, ÜFE’nin maksimum değeri ÇEK’in maksimum değerinin iki katıdır seviyesindedir. Bu gösterge üretici fiyatlarındaki artışların çekirdek enflasyona tam olarak yansımadağı hakkında bilgi vermektedir. İki değişken arasındaki bir başka önemli farklılık da standart sapma göstergesinde ortaya çıkmaktadır. ÜFE değişkeninin standart sapması ÇEK değişkeninin standart sapmasından oldukça yüksektir. Her iki değişken de sağa çarpık özellikte iken ÜFE değişkeni sapan değerler açısından da daha dik bir dağılım göstermektedir. Son olarak iki değişken de normal dağılmamaktadır.

Tablo 2: Çekirdek enflasyon ve ÜFE değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri

Tanımlayıcı İstatistikler	Çekirdek Enflasyon	ÜFE
Ortalama	236.0684	284.6122
Ortanca	187.7900	198.6300
Maksimum	829.6900	1738.210
Minimum	94.46000	98.18861
Standart Sapma	139.3221	249.6942
Çarpıklık	1.796854	2.982385
Basıklık	6.616738	13.36913
Jarque-Bera (Olasılık)	254.5395 (0.000000)	1401.161 (0.000000)
Gözlem Sayısı	235	235

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait zaman serisi grafikleri Grafik 2’de gösterilmektedir. Üretici fiyatlarındaki dalgalanmanın çekirdek enflasyondaki dalgalanmadan her zaman daha yüksek olduğu beklenmektedir. Grafik incelendiğinde bu durum görülebilir. Ancak bazı dönemlerde iki değişkenin hareketleri ayrışmaktadır. 2008 krizi döneminde ÜFE yüksek bir dalgalanma göstermiştir. Devam eden süreçte ayrışma devam etmiş ve bu farklılaşmanın 2018 yılında ortaya çıkan ani döviz kuru artışları ile daha da derinleşmiştir. Ancak 2021 yılı itibariyle yine döviz kurlarında meydana gelen ciddi yükselmelerle ortaya çıkan maliyet artışları ÜFE ile Çekirdek enflasyon arasındaki farkın çok yükselmesine neden olmuştur.

Grafik 2: Çekirdek enflasyon ve üretici fiyatları

Çalışmanın bu aşamasında ÜFE ve çekirdek enflasyon değişkenlerinin birim kök içerip içermedikleri araştırılmaktadır. Birim kökün varlığının araştırılması uygulanacak ana tahmin yöntemlerinin belirlenmesi açısından bir gerekliliktir. Böylelikle değişkenlerin durağan olup olmadıkları bilgisinden hareketle uzun dönemli parametre tahminleri uygun yöntemlerle yapılabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenlere uygulanan birim kök testleri Tablo 3'te raporlanmaktadır.

Tablo 3. Birim kök testleri

	Zivot-Andrews		Perron		Lee-Strazicich	
	ÇEK	ÜFE	ÇEK	ÜFE	ÇEK	ÜFE
Test İstatistiği	0.201	-1.449	0.121	-0.652	-1.371	-1.569
Kırılma Tarihi	2019M07	2019M08	2020M04	2021M10	2018M09 2019M07	2008M08 2018M09
Birinci Farklar						
	ÇEK	ÜFE	ÇEK	ÜFE	ÇEK	ÜFE
Test İstatistiği	-7.495***	-8.113***	-17.123***	-10.468***	-5.540***	-5.389***
Kırılma Tarihi	2019M07	2019M06	2021M11	2021M10	2019M05 2020M03	2016M09 2020M04

*%10, **%5 ve ***%1 önem düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Hem Çekirdek enflasyon serisi hem de ÜFE serisi incelendiğinde, serilerin bir trend ile hareket ettiği ve 2008, 2018 ve 2021 yıllarında dalgalanmaların yükseldiği görülmektedir. Bu durum serilerin yapısal kırılmalar göstermesine neden olmaktadır. Zaman serilerindeki yapısal kırılmalar serilerin karakteristik yapılarını değiştirebilmektedir (Şanlısoy ve Ekinci, 2019,

s.603). Bu gerekçe ile çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarını sınamak amacıyla yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testler, Zivot ve Andrews (1992), Perron (1989)² ve iki yapısal kırılmayı dikkate alan Lee ve Strazicich (2003) çalışmaları ile literatüre kazandırılmıştır. Yapılan her bir test için ortalama ve trend etkileri birlikte dikkate alınmıştır.

Birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde “*değişkende kırılma durumunda birim kök vardır*” boş hipotezleri düzey değerlerinde değil birince fark değerlerinde reddedilmektedir. Bu durum her iki değişkenin de birinci farklarının durağan (I1) olduğunu göstermektedir. Ayrıca Zivot-Andrews birim kök testi kırılma tarihlerini 2019 yılı olarak gösterirken, Perron testi çoğunlukla 2021 yıllarını işaret etmektedir. İki yapısal kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich birim kök testi ise Çekirdek enflasyon için kırılma tarihlerini 20018-2019 yılları için gösterirken, ÜFE değişkeninde ise 2008-2018 yıllarını göstermektedir.

5. YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

Değişkenlerin entegrasyon dereceleri belirlendikten sonra tahminleme aşamasına geçilmiştir. Çekirdek enflasyon ile üretici fiyatları arasındaki ilişki Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) yöntemi ile tahminlenmiştir. ARDL modeli Pesaran ve Shin (1998) çalışması ile geliştirilmiş ve eş bütünleşme yöntemleri içerisinde önemli bir konuma yerleşmiştir.

ARDL yönteminde ortaya konulan denklemin bu çalışmaya uyarlanmış formu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta\text{ÇEK}_t = \beta_0 + \beta_1 \sum_{i=1}^n \Delta\text{ÇEK}_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=1}^n \Delta\text{ÜFE}_{t-i} + \beta_3 \text{ÇEK}_{t-i} + \beta_4 \text{ÜFE}_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de β parametreleri, \sum toplama işlemcisini ve ϵ ise hata terimini temsil etmektedir. Δ ise fark işlemcisini göstermektedir. ARDL tahmin aşamalarından birisi de bağımsız değişkenin asimetrik etkiler ortaya çıkarıp çıkarmadığıdır. Eğer bağımsız değişken(ler) asimetrik etkiler taşıyor ise negatif ve pozitif şokların etkileri birbirinden farklı demektir. Bu nedenle denklemde asimetrik etkilerin olup olmadığını anlamak için ÜFE değişkeninin katsayısına uzun dönemli simetri testi uygulanmıştır ve katsayının simetrik olduğu görülmüştür. Katsayının simetrik olması doğrusal ARDL yaklaşımı ile tahminleme yapılabileceğini göstermektedir.

² Bu test Perron (1989) çalışması temel alınarak geliştirilmiş yapısal kırılmayı dikkate alan bir ADF testidir. Bu ve diğer testler Eviews paket programı aracılığıyla yapılmıştır.

Tablo 4: ARDL (3, 1,) tahmin sonuçları

Değişkenler	Parametre/Test Değeri
ÇEK_{t-1}	1.171*** (20.65)
ÇEK_{t-2}	-0.320*** (-3.856)
ÇEK_{t-3}	0.073 (1.459)
ÜFE	0.311*** (13.071)
ÜFE_{t-1}	-0,260*** (-9.182)
<i>Trend</i>	5.05E-05** (2.140)
Sabit	0.0467** (2.563)
HDK_{t-1}	-0.074*** (-5.032)
UÜFE (Uzun dönem)	0.692*** (12.757)
F-Sınır	12.606***
t-Sınır	-5.032***
Bağımsız değişken için simetri testi	0.879
R ²	0.99
AIC	-8.962
Breusch-Godfrey (B-G) Test (4) Otokorelasyon	0.132 [0.970]
ARCH (1) Değişen Varyans	0.459 [0.765]
Ramsey-Reset Testi (F)	2.100 [0.148]

*%10, **%5 ve ***%1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. () parantezleri t istatistiklerini, [] parantezleri ise olasılık değerlerini göstermektedir.

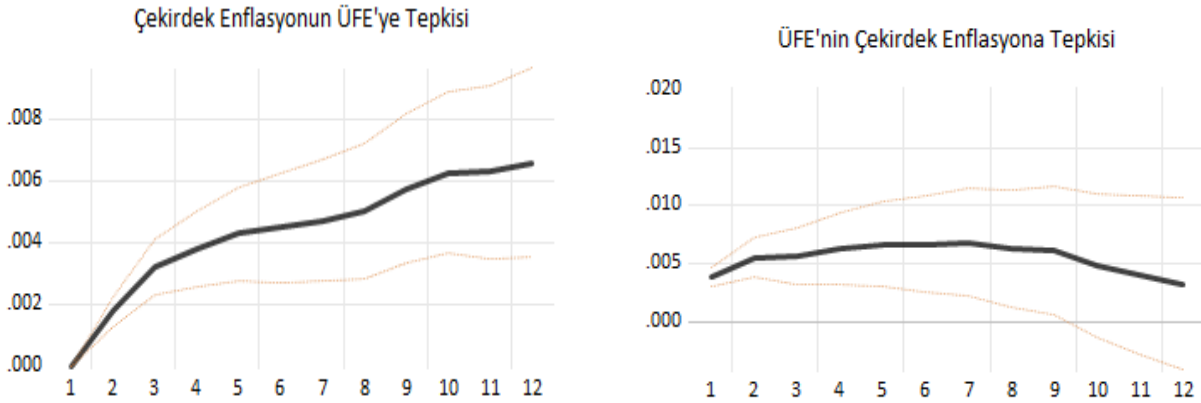
Tablo 4'te gösterilen ARDL yöntemi sonuçlarına göre F-sınır ve t-sınır test sonuçları çekirdek enflasyon ile ÜFE arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının (HDK) istatistiki olarak anlamlı ve negatif değer alması da eş bütünleşme ilişkisini destekleyen bir başka sonuçtur. Uzun dönemli ilişkiyi incelediğimizde ÜFE değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır ve pozitif bir değer almıştır (0.692). Bunun anlamı ÜFE'nin uzun dönemde çekirdek enflasyonu artıran bir etkiye sahip olduğudur. Fiyat göstergeleri dikkate alındığında, gıda ve enerji fiyatlarının üretici ve tüketici fiyatlarını etkilemede daha belirleyici olduğu söylenebilir (Belton ve Nair-Reichert, 2007, s.1304).

Çekirdek enflasyon işlenmemiş gıda ve enerji fiyatlarını içermediği için ÜFE'deki yüksek seviyelerin hem çekirdek hem de manşet enflasyonu etkilemesi sınırlı kalmışsa da artırıcı etkisinin dikkate alınması gerekmektedir.

Çekirdek enflasyon ve ÜFE arasındaki etkileşim etki-tepki mekanizması ile de incelenebilir. Etki-tepki mekanizması bir değişkende meydana gelen bir birim standart hatalık şoka diğer değişkenin ne yönde tepki verdiği ve bu tepkinin ne sürede sönümlendiğini gösteren bir analiz aracıdır. Grafik 3 incelendiğinde ÜFE'de meydana gelen bir birim standart hatalık şoka çekirdek enflasyon artış yönünde ve kalıcı olarak tepki göstermektedir. Bu sonuç ÜFE'nin çekirdek enflasyon üzerinde belirleyici olduğunu gösteren bir başka bulgu olarak ortaya çıkmaktadır. Çekirdek enflasyonda meydana gelen birim standart hatalık şoka ise ÜFE çok az artış yönlü ancak etkisi giderek sönümlenen bir biçimde tepki göstermektedir.

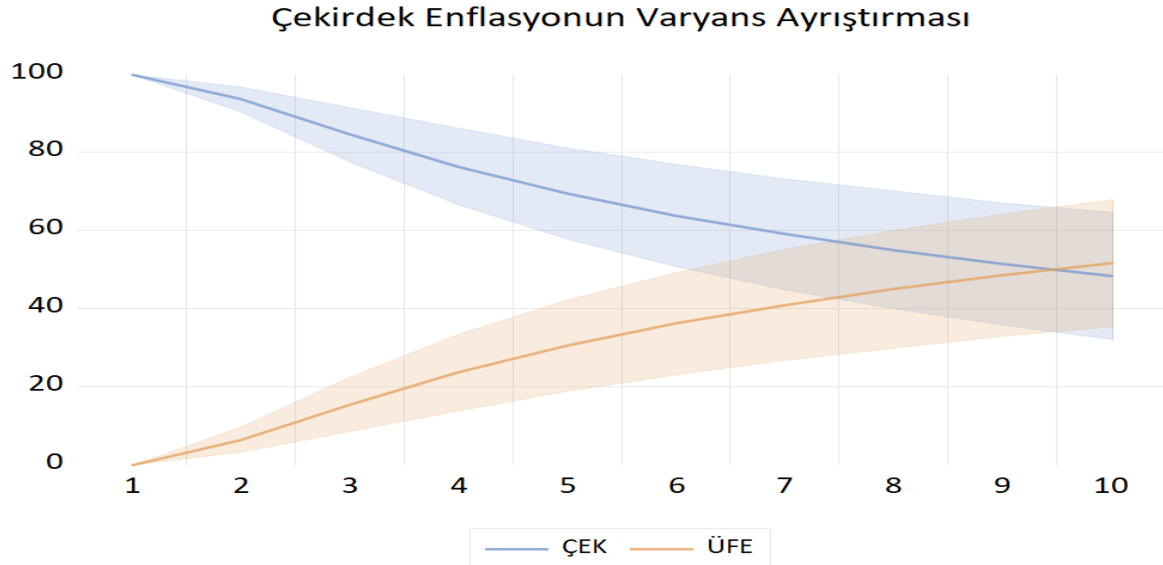
Grafik 3. Etki-tepki mekanizması

Etki-Tepki mekanizması ile birlikte analiz edilebilecek bir başka durum da varyans ayrıştırmasıdır. Varyans ayrıştırması değişkenlerin dışsal karakterleri hakkında bilgi vermekte ve dönemler itibariyle bir değişkenin diğer değişken tarafından hangi oranda açıklandığını göstermektedir. Grafik 4'te çekirdek enflasyon değişkeninin varyans ayrıştırması gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde çekirdek enflasyonun ilk dönem itibariyle çok yüksek oranda kendisi tarafından açıklandığı görülmekte ancak bu durumun ilerleyen dönemler itibariyle azaldığı ve ÜFE'nin çekirdek enflasyonun varyansını giderek artan oranda belirlediği anlaşılmaktadır. Bu sonuç çekirdek enflasyonun ÜFE'den ne kadar etkilendiğini gösteren bir başka bulgudur.

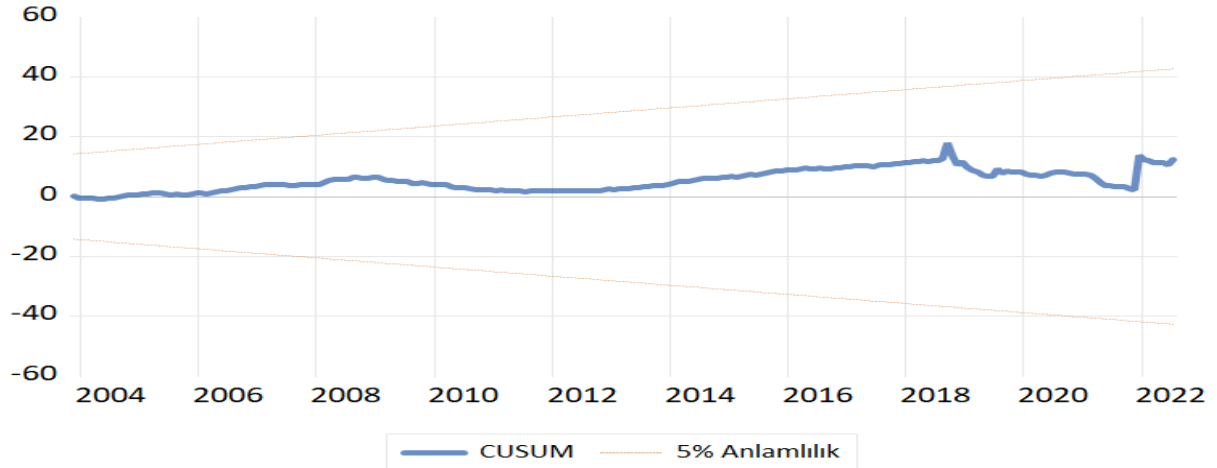

Grafik 4. Varyans ayrıştırması (Çekirdek enflasyon, cholesky)

ARDL modelinde uzun dönemli ilişkinin gösterildiği parametrelerin istikrarı da önemli bir durumdur. Söz konusu istikrar testlerinden biri CUSUM testidir. CUSUM testi sonucu Grafik 5’te gösterilmektedir. Test sonucuna göre parametreler istikrarlı aralıktadır. Çalışmanın ampirik bulguları arasında yer alan 2018 ve 2021 kırılmaları CUSUM test grafiğinde kendini göstermektedir.

Grafik 5. CUSUM Testi

6. SONUÇ

Türkiye’de döviz kurları genel anlamda pozitif eğime sahip olsalar da (başka bir ifade ile Türk Lirası sürekli değer kaybeden bir patikada olsa da) ani yükselişleri ve piyasadaki fiyatlama yapısının bozulduğu süreçleri 2018 sonrası dönemde takip etmekteyiz. Döviz kurlarındaki yükselme ile birlikte üretim maliyetleri artmış ve enflasyonist süreçlerin başlamasına neden olmuştur. Üretimde kullanılan girdilerin maliyetlerinin artması ile maliyet enflasyonunun tetikleyici olduğu bu süreç daha sonradan talep enflasyonunu da beraberinde getirmiştir.

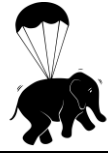

Türkiye’de manşet enflasyon olarak TÜFE göstergesi takip edilmektedir ancak para politikası ile etki edilebilecek olan enflasyon çekirdek enflasyondur. Bu nedenle bu çalışmada üretim maliyetleri doğrudan çekirdek enflasyonla ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda üretim maliyetlerinin takip edilebileceği fiyat göstergesi ÜFE ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından çekirdek enflasyon olarak takip edilen özel kapsamlı TÜFE göstergelerinden olan B- işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE değişkenleri analize konu edilmiştir. ÜFE ve çekirdek enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL yöntemiyle analiz edilmiş ve üretici fiyatlarının çekirdek enflasyon üzerinde artırıcı etkileri tespit edilmiştir. Ayrıca etki-tepki mekanizması ve varyans ayrıştırması bulguları da üretici fiyatlarının çekirdek enflasyon üzerinde kalıcı etkiler ortaya çıkardığını göstermektedir. İlgili sonuçlar Saraç ve Karagöz (2010) çalışmasının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca Belton ve Nair-Reichert (2007) çalışmasında ifade edilen enflasyon rejimlerindeki girdi maliyetlerine duyarlılık bulgusu da bu çalışmanın temel bulgusu ile ölçülmektedir. Ancak enflasyon rejimine bağlı olarak gıda ve enerji fiyatlarının çıkarıldığı durumda etkileşimin zayıfladığı bulgusu da raporlanmaktadır. Bu çalışmadaki veri seti genellikle yüksek üretim maliyetlerinin belirleyici olduğu veri seti olduğu için üretici-tüketici fiyatları ilişkisi zayıflamamaktadır. Bu kapsamda enflasyon rejimleri itibarıyla söz konusu ilişkilerin araştırılması gelecek çalışmalar kapsamında yer alabilecektir.

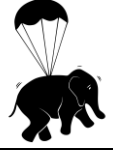
Enflasyonla mücadelede para politikasının etki gücü en yüksek fiyat göstergesi çekirdek enflasyondur. Bu kapsamda hem manşet enflasyonun hem de çekirdek enflasyonun düşmesinde arz yönlü stratejiler de geliştirilmelidir. Bu kapsamda politika yapıcıların üretim maliyetleri kaynaklı süreçleri takip etmeleri ve bu konuda önleyici uygulamalar ortaya koymaları gerekmektedir. Döviz kurunu ve enflasyon beklentilerini istikrarlı hale getirmek için etkin para politikası araçlarının uygulanmalı ve döviz talebini azaltıcı politikalar uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Ağaslan, E. (2022). Çekirdek enflasyon ve manşet enflasyonda enflasyon geçişkenliği karşılaştırılması: Türkiye örneği. Ağaslan, E., & Tokatlıoğlu, Y. (Eds.), *İktisadi gelişmelerin ekonometrik analizi paket program uygulamaları ile birlikte (R, Matlab, Stata)* içinde (ss. 163-195). Gazi Kitabevi.
- Atuk, O., Ozmen, M. U., & Tekatlı, N. (2011). *Çekirdek enflasyon göstergelerinin kullanımı üzerine bir değerlendirme*. CBT Research Notes in Economics, 1101, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Başar-Andıç, S. (2014). *Yurt içi üretici fiyat endeksi çekirdek enflasyon göstergeleri*. CBT Research Notes in Economics, 1406, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Belton, W. J., & Nair-Reichert, U. (2007). Inflation regimes, core inflation measures and the relationship between producer and consumer price inflation. *Applied Economics*, 39(10), 1295-1305.

- Berber, M., & Bocutoğlu, E. (2020). *Genel İktisada Giriş*. Ekin Yayınevi.
- Ceylan, S., & Şahin, B. Y. (2017). Çekirdek enflasyon ölçütlerinin karşılaştırılması: Türkiye uygulaması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 31-53.
- Clark, T. E. (1995). Do producer prices lead consumer prices?. *Economic Review-Federal Reserve Bank of Kansas City*, 80, 25-39.
- Cristadoro, R., Forni, M., Reichlin, L., & Veronese, G. (2005). A core inflation indicator for the Euro area. *Journal of Money, Credit and Banking*, 37(3), 539-560.
- Eğilmez, M. (2014). *Örneklerle Kolay Ekonomi*. Remzi Kitabevi.
- Ha, J., Kose, M. A., & Ohnsorge, F. (2023). One-stop source: A global database of inflation. *Journal of International Money and Finance*, 137, 102896, <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2023.102896>
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Paya, M. (2007). *Para Teorisi ve Para Politikası*. Filiz Kitabevi.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Saraç, T. B., & Karagöz, K. (2010). Türkiye’de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişki: Yapısal kırılma ve sınır testi. *Maliye Dergisi*, 159, 220-232.
- Saraçlı, S. (2004). Özel imalat sanayi fiyat endeksi ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında çapraz korelasyon çözümlemesi ve Türkiye örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 185-196.
- Şanlısoy, S., & Ekinci, R. (2019). Azerbaycan ekonomisinin Hollanda hastalığı açısından değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 595-608.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2023). *Enflasyon Raporu 2023-III, 27 Temmuz 2023*. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d2e5a80e-e1d4-44cb-9825-ab60782970b9/enf23_iii_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPA-CE-d2e5a80e-e1d4-44cb-9825-ab60782970b9-oC.uASN (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Enflasyon ve Fiyat Göstergeleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2023).
- Yıldırım, Z. (2015). Enflasyon rejimleri ve üretici enflasyonundan tüketici enflasyonuna geçişkenlik. *Central Bank Review*, 15(4), 89-114.

Yiğit, Ö., & Gökçe, A. (2012). Türkiye’de çekirdek enflasyon: Ekonometrik bir yaklaşım. *Central Bank Review*, 12(1), 37-51.

Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

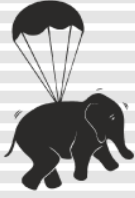
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Techno-Insecurity, Emotional Exhaustion and Job Performance: A Recommended Theoretical Framework

Volkan Yenziaras¹ Neęenur Altinięne²

Received/ Baęvuru: 14.06.2023

Accepted/ Kabul: 20.08.2023

Published/ Yayın: 30.09.2023

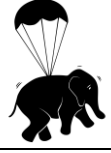
Abstract

Firms become increasingly dependent on information and communication technologies. While the extant literature focuses on the benefits of implementing and using such technologies, technology infusion in a high-touch service environment may become a double-edged sword. Drawing on job demands-resources and regulatory focus theories, this study proposes a theoretical framework and a set of propositions, which may help mitigate the adverse effects of techno-insecurity on emotional exhaustion, customer service performance, and productive work behavior. These propositions seek to promote research that gives a more comprehensive background of the technological problems that enterprises may experience when trying to increase customer service performance.

Keywords: techno-insecurity, emotional exhaustion, customer orientation, customer service performance

¹ Assistant Professor, Ozyegin University, volkan.yenziaras@ozyegin.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1055-1098

² Assistant Professor, Istanbul Bilgi University, nesenur.altinigne@bilgi.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9824-1763

Tekno-Güvensizlik, Duygusal Tükenme ve İş Performansı: Kuramsal Bir Model Önerisi

Özet

Şirketler, bilgi ve iletişim teknolojilerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Mevcut literatür bu tür teknolojilerin uygulanması ve kullanımının faydalarına odaklanırken, yüksek temaslı hizmet ortamında teknoloji entegrasyonu, iki ucu keskin bir kılıç haline gelebilir. İş talepleri-kaynaklar ve düzenleyici odak teorilerinden faydalanarak, bu çalışma, teknoloji belirsizliğinin duygusal tükenme, müşteri hizmetleri performansı ve üretken iş davranışı üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmeye yardımcı olabilecek teorik bir çerçeve ve bir dizi öneri sunmaktadır. Bu öneriler, işletmelerin müşteri hizmetleri performansını artırmaya çalışırken karşılaşılabilecekleri teknolojik belirsizlik sorunlarının daha kapsamlı bir bağlamını sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: tekno-iş kaygısı, duygusal tükenmişlik, müşteri odaklılığı, tüketici hizmet performansı

1. INTRODUCTION

According to 2021 World Bank statistics³, employment in services accounts for 51% of entire employment worldwide. The delivery of high-quality services requires sales associates to interact with customers and co-workers frequently. This constant interaction, which requires employees to subdue their negative emotions, often causes emotional exhaustion (Lam et al., 2010). Until recently, the interaction between sales associates and customers has been referred to as high-touch, low-tech. Nevertheless, this situation is rapidly changing due to the adoption of information and communication technologies (henceforth, ICTs) in sales associate-customer interactions (Bitner et al., 2000) in various industries such as food (Brustein, 2013; Konrad, 2013), travel (Nicas and Michaels, 2012), and hospitality (Giebelhausen et al., 2014). The acceleration of many companies' digital transformation in the post-Covid19 world forces digital product/service providers to rapidly commercialize unfinished products/services, only to be refined in time to stay competitive (Guenzi and Nijssen, 2021). This requires the employees to be upskilled/reskilled constantly since acquired skills often devalue significantly over time (Ragu-Nathan et al., 2008).

The adoption and integration of ICTs, including information systems (e.g., office automation), communication tools (e.g., Zoom, Microsoft Teams), and enterprise social networks (e.g., Jive, Yammer) (Ma et al., 2021), can yield positive outcomes in service interactions. These benefits include enhanced employee productivity, efficiency, and effectiveness (Ayyagari et al., 2011) in customer interactions (Ayyagari et al., 2011; Bitner et al., 2000). Nevertheless, technology infusion in high-touch service environments is a double-edged sword. ICT implementation in high-touch service encounters may help employees improve their performance by allowing them to focus on personal customer interactions (De Keyser et al., 2019). On the other hand, the need for up/reskilling makes services more complex and creates further burdens (Subramony et al., 2017) for the sales associates. Dealing with new and frequently unreliable high-tech apparatus, trusting procedures in which technology partially substitutes human connection, and dealing with growing productivity opportunities are all part of these challenges (Christ-Brendemuhl and Schaarschmidt, 2020).

The scrutiny of the effect of ICT implementation encompasses several unexplored dimensions, namely the dark sides, which lately started to attract attention (Taser et al., 2022; Tuan, 2022). For instance, technological advances in ICTs transform service jobs and create a need to redesign sales associates' roles and integrate technology into service encounters. The fast pace of change in ICTs drastically transforms the process of learning for sales associates, which had a straightforward trajectory in the past. Employees were upskilled, became proficient, and naturally progressed in their careers in line with their acquired skills. The learning process, however, is no longer linear but disruptive. It is characterized by continuous upskilling/reskilling (Ragu-Nathan et al., 2008), making the employees susceptible to higher

³ Last access 20.06.2020: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>

workload and insecurity due to technology-induced change, which result in increased burnout, emotional exhaustion, and decreased productivity (Tarafdar et al., 2015). ICT-led job insecurity, an inescapable and current aspect of organizational work, implies that organizational IT users must be capable of dealing with it to limit its adverse implications. Nevertheless, the extant literature focuses on cognitive and affective behaviors that the employees exhibit either proactively or reactively to deal with the adverse consequences of ICT-led job insecurity (Lazarus and Folkman, 1984). In this conceptual paper, we endeavor to illuminate the potential pathways through which managerial intervention can be effectively executed. This involves the strategic allocation of organizational resources and/or the recruitment of personnel possessing personal attributes that harmonize with the demands posed by ICT complexity. Such an approach is aimed at equipping managers with preliminary insights into feasible strategies that can proactively mitigate emotional exhaustion, sustain employee performance, and curtail counterproductive behaviors within the workplace.

While the ICT investments, which amounted to 4.9 trillion USD in 2020 globally⁴, have become a chief concern among 87% of CEOs⁵, the extant service research in the area of digitization rarely focuses on sales associates, who must use ICT firsthand (Christ-Brendemuhl and Schaarschmidt, 2020; Subramony et al., 2017). The increasing adoption of ICTs may increase the stress levels of employees due to feelings concerned about losing their employment to adopted ICT or other employees with superior ICT skills (Pflügner et al., 2021). In such states (namely, techno-insecurity), to cope with workload increases (Aborg and Billing 2003) and to avoid being replaced, employees will need to enter a constant upskilling/reskilling cycle to keep their ICT competence up to date. Despite that, techno-insecurity has not been recognized as a result of technology-induced job pressures on the front lines of organizations, nor as a predictor of crucial consumer outcomes like customer service performance and customer-directed counterproductive behavior. To add to the extant techno-insecurity literature, which is entrenched in the Information Systems literature, we draw from the JD-R model (Bakker and Demerouti, 2007) and offer a framework that sheds light on the impacts of techno-insecurity on employees' mental health (i.e., emotional exhaustion) and organizational outcomes such as job performance and counterproductive work behavior (Lussier et al., 2019; Chen et al., 2020).

Technostress, often known as the strain that people face as a result of their failure to keep up with IT demands, emerges as an organizational phenomenon with adverse consequences such as increased burnout (Srivastava et al., 2015), emotional exhaustion (Ayyagari et al., 2011), and decreased productivity (Tarafdar et al., 2015). Techno-insecurity, a type of techno-stressor, indicates circumstances where employees are concerned about losing their work to adopted ICT or other employees with superior ICT skills (Pflügner et al., 2021). While organizations primarily focus on reducing physical risks associated with work-related tasks, they largely

⁴ Last access 14.06.2020: <https://www.idc.com/promo/global-ict-spending/forecast>

⁵ PwC surveyed 5,050 CEOs in 100 countries and territories in January and February of 2021. The report's global and regional figures are based on a sub-sample of 1,779 CEOs, proportional to the country's nominal GDP to ensure that CEOs' views are representative across all major regions. Ninety-three percent of the interviews were conducted online and 7% by post, by telephone or face-to-face. All quantitative interviews were conducted on a confidential basis.

overlook the possible psychosocial and mental health effects of work ([World Health Organization, 2005](#)), namely emotional exhaustion. In this study, we draw from the JD-R model ([Bakker and Demerouti, 2007](#)) and offer a framework, shown in Figure 1 below, that sheds light on the impacts of techno-insecurity on employees' mental health (i.e., emotional exhaustion) and organizational outcomes such as job performance and counterproductive work behavior ([Lussier et al., 2019, p.747](#); [Chen et al., 2020](#)).

An effective salesforce is critical for sustainable competitive advantage through enhanced customer service and satisfaction ([Katsikeas et al., 2018](#)). While companies invest considerable resources in training their sales personnel in newly adopted ICTs, the resulting ROIs from such training initiatives may remain low ([Behar, 2014](#)). This proves that maintaining, developing, and managing a salesforce is difficult and costly ([Zoltners and Sinha, 2005](#)). In addition, the introduction of new ICTs further increases job demands on sales associates. To profit from an increased reliance on and use of ICTs, creating job designs with affordable demands and necessary resources is critical not only for the well-being of employees but also for obtaining positive job performances ([Bakker and Demerouti, 2017](#)). While emergent research shows that employees increasingly resort to self-shaped coping mechanisms, currently there is a research gap in the identification of coping mechanisms through which the adverse consequences of techno-insecurity can be mitigated ([Pullins et al., 2020](#); [Tarafdar et al., 2020](#)). Thus, the core of our argument is that the impact of techno-insecurity on emotional exhaustion and job performance is contingent on (1) organizational resources (i.e., service climate), (2) system-related job demands (i.e., techno-complexity), (3) work-specific regulatory focus strategies (i.e., promotion and prevention focus), and (4) personal resources (i.e., customer orientation).

The extant literature takes the perspective that service and sales technology facilitate the interaction between sales/service employees and customers ([Ayyagari et al., 2011](#); [De Keyser et al., 2019](#)). Outside of this spectrum, the literature also shows the other side of the coin, identifying the adverse consequences such as exhaustion, stress, and performance, as shown in Table 1 below.

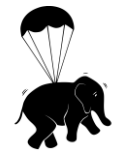
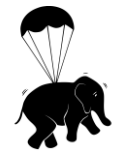

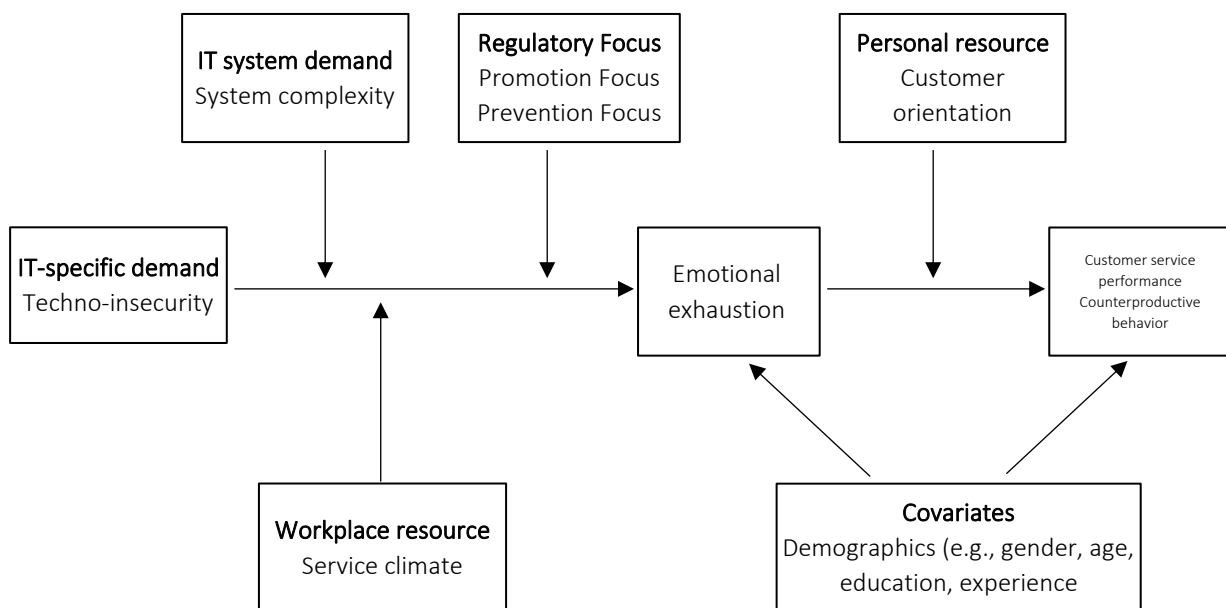
Table 1: Techno-insecurity and its adverse consequences

Author(s)	Journal	Year	Research approach	Findings
Li and Wang	Cognition, Technology & Work	2021	Survey with 350 university professors	Techno-insecurity has a significant negative influence on work performance
Kim and Lee	Sustainability	2021	Survey with 700 employees in IT, manufacturing, services, public and other agencies	Techno-insecurity is positively related to counter-productive work behavior
Tarafdar, Pullins and Ragu-Nathan	Information Systems Journal	2015	Survey with 237 business-to-business sales professionals	Techno-insecurity is negatively related to sales performance
Tarafdar, Tu and Ragu-Nathan	Journal of Management Information Systems	2010	Survey with 233 professionals that use ICT daily	Techno-insecurity is negatively related to end-user performance and satisfaction
Shen and Kuang	Data and Information Management	2022	Survey with 287 ICT users	Techno-insecurity is positively related to counter-productive behavior
Satpathy, Patel and Kumar	Decision	2021	Survey with 334 IT sector employees	Techno-insecurity is negatively related to performance
Zhao, Xia and Huang	Information & Management	2020	Survey with 513 employees	Techno-insecurity is negatively related to employee productivity
Tarafdar, Pullins and Ragu-Nathan	Journal of Personal Selling & Sales Management	2014	Survey with 237 institutional sales professionals	Techno-insecurity is negatively related to sales performance
Florkowski	Employee Relations: The International Journal	2019	Survey with 169 HR executives	Techno-insecurity is negatively related to job satisfaction and performance
Turel and Gaudio	Cognition, Technology & Work	2018	Survey with 175 state employees and 178 IT professionals	Techno-insecurity is positively related to distress and work exhaustion
Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan and Ragu-Nathan	Journal of Management Information Systems	2007	Survey with ICT users in 223 organizations	Techno-insecurity is negatively related to job performance
Wang, Shu and Tu	Computers in Human Behavior	2008	Survey with 1029 employees in 86 Chinese organizations	Techno-insecurity is negatively related to job performance

We acknowledge the adverse consequences of the technology worked by the employees to ideally contribute to their main responsibilities and/or balance their encounters with clientele, such as emotional exhaustion, decreased customer service performance, and customer-directed counterproductive behavior. Given recent shift in work structures and given the adverse consequences of such a shift (i.e., decreases in job performance and increases in employee burnout), we offer the theoretical framework exhibited in Figure 1. Consequently, the purpose of this study is to aid scholars and practitioners in better understanding how the adverse consequences of techno-insecurity may be mitigated. In developing our research proposals, we apply Bakker and Demerouti's (2007) job demands-resources (JD-R) model and Higgins' (1998) regulatory focus theory to sales associates whose tasks involve the use of technology. Next, we establish the research objectives and the theoretical framework. Simultaneously, we provide a table that summarizes the research pertinent to the scrutiny of the relationship between techno insecurity and customer service performance. Finally, we discuss the theoretical and managerial suggestions. Please note that this study complies with research and publication ethics.

Figure 1: Proposed Theoretical Framework

2. LITERATURE REVIEW

2.1. The JD-R Model

The job demand-resources model (Bakker and Demerouti, 2007; Demerouti et al., 2001) offers a compelling theoretical basis for explicating the effect of techno-insecurity on employee burnout as stressors associated with technology have become all too common characteristics of tasks in the modern workplace (Tarafdar et al., 2019). The JD-R model is comprised of two main categories, namely, job demands and job resources. Job demands are defined as physical,

psychological, social, or organizational job components that call for consistent physical and/or psychological (cognitive and emotional) effort or abilities. As a result, these demands are linked to certain physiological and/or psychological expenses (Bakker and Demerouti, 2007). On the other hand, job resources are “physical, psychological, social, or organizational aspects of the job that help to either achieve work goals, reduce job demand and the associated physiological and psychological cost or stimulate personal growth and development” (Bakker and Demerouti, 2007). Resources can also be personal (e.g., self-efficacy, experience, social networks). Personal resources are “the beliefs people hold regarding how much control they have over their environment” (Bakker and Demerouti, 2017).

According to the JD-R model, job demand can result in burnout when job resources are drained due to meeting job demands but are not replenished with additional job resources. We posit that techno-insecurity is a job demand, which can deplete service employees emotionally because by adopting ICTs (Information Communication Technology), employees may feel threatened about possibly losing their jobs to either automated systems or other people who may be more knowledgeable in ICTs.

The JD-R model explains the well-being of employees by a dual process pathway, namely via the impairment and motivational routes. The impairment pathway ensues through demands by affecting strain, burnout, and exhaustion. The motivational pathway occurs through resources by influencing engagement and satisfaction of employees. Additionally, the JD-R model examines the consequences of the interaction between demands and resources. That is, the JD-R model predicates a buffering hypothesis where resources, including job and personal resources mitigate the adverse effects of job demands. In line with the current literature (Menguc et al., 2020), we also expect that the demand interaction will amplify the original demand's adverse effect. That is, we expect that the joint effect of two demands to impair emotional well-being further. These two predictions (i.e., Demand x Resource, and Demand x Demand) lay the theoretical foundation on which we build our interaction proposals.

2.2. Overview of the Conceptual Model

Our conceptual model is depicted in Figure 1. In accordance with the JD-R's theoretical lens, we investigate how resources cushion and offset while demands augment and worsen the indirect effect of techno-insecurity on customer service performance and customer-directed counterproductive behavior. We chose emotional exhaustion as the mediator since emotional exhaustion is a consequence of job demands (Demerouti et al., 2001). In addition, as part of the conceptual model, we advance various moderators as either resources (e.g., customer orientation; prevention and promotion focus; service climate) that alleviate or demands (e.g., techno-complexity) that amplify the indirect effect of techno-insecurity on customer service performance and customer-directed counterproductive behavior.

The selection of the moderators was based on the following theoretical grounds. The extant literature prioritizes studying two types of resources: organizational and personal (Bakker and

Demerouti, 2007). For demands, we aimed to add in those that were system-related and employee-related. Based on the selection criteria and in accordance with JD-R theory, we selected one organizational (i.e., service climate) and three personal resources (i.e., customer orientation; prevention and promotion focus). In addition, we selected one system-related (i.e., techno-complexity) and one organizational (i.e., techno-insecurity) demand.

2.3. The Mediating Role of Emotional Exhaustion

Emotional exhaustion is one of the three components of Maslach and Leiter's (2017) model of burnout along with depersonalization and diminished personal accomplishment. We define emotional exhaustion as a continual condition of emotional and physical weakening, which results from workplace stressors (Cropanzano et al., 2003). According to Lee and Ashforth (1993), emotional exhaustion, which has a chief mediating part in the burnout process, is the notion that best represents the core meaning of burnout (Shirom, 1989). Recall that techno-insecurity is an *employee-level construct* that assesses the degree to which service employees worry about losing their employment and being swapped by new ICT or other personnel with stronger ICT skills (Pflügner et al., 2021). In trying to manage techno-insecurity, employees will feel forced to devote a significant amount of time and effort to keeping their ICT expertise up to date to avoid being replaced. As a result, they will need to expend additional resources that can force them to accrue knowledge structures, advance scripts, and develop adaptive service tactics (Vredenburg and Bell, 2016), increasing their sense of emotional exhaustion.

In addition to possibly being fired if they do not improve their ICT skills, employees will still feel emotionally exhausted as the adoption of ICTs will impose new ceilings on their intra-organizational mobility and career. ICT adoption, which equates to a perceived career barrier, decreases not only the income expectations of the employee but also their status, autonomy, and job resource progress. Techno-insecurity leads to perceptions of possible career restrictions and job loss along with other adverse consequences because most employees are experienced enough to link changes in the organization's technology with the elimination of job features and/or positions (Greenhalgh and Rosenblatt, 1984). Therefore, we posit that employees will appraise techno-insecurity as a threat and hindrance to their career progress and development (Lazarus and Folkman, 1984). Accordingly, we argue that techno-insecurity is an organization-initiated job demand that leads to burnout. This expectation is in accordance with the JD-R framework, which theorizes a positive correlation between job demands and burnout (Bakker and Demerouti, 2007).

Furthermore, emotional exhaustion has been shown to lead to increased withdrawal behavior (Lee and Ashforth, 1996), decreased job performance (Lussier et al., 2019; Sessions et al., 2020; Soenen et al., 2019) and increased counterproductive work behavior (Chen et al., 2020). In light of our hypothesis that techno-insecurity as a job demand affects emotional exhaustion, we maintain that lower customer service performance will be the outcome of emotional exhaustion and higher counterproductive work behavior. Therefore, we argue that techno-insecurity results

in more emotional exhaustion, which in turn causes lower customer service performance and higher counterproductive work behavior.

- **Research Proposition 1:** Techno-insecurity has a (a) adverse indirect effect on customer service performance and a (b) positive indirect effect on counterproductive behavior that is mediated by emotional exhaustion.

2.4. Conditional Indirect Relationship between Techno-Insecurity and Customer Service Performance and Counterproductive Work Behavior

2.4.1. Techno-Complexity

Technostressors include technological overload, technological invasion, and technological uncertainty, as well as technological insecurity and technological complexity. Techno-complexity refers to the degree to which the challenges created by ICT adoption are difficult to overcome. Different from techno-complexity, techno-insecurity is the job insecurity directly connected to ICT use (i.e., job loss due to increased automation) (Tarafdar et al., 2007).

We define techno-complexity as employees' assessment of where they stand in terms of ICT literacy due to ICT-related complexities (e.g., not having enough time to learn and upgrade, too complex to understand, etc.). This complexity pushes the workforce to devote substantial time and effort to learn and update their skills, just to not fall behind, let alone get ahead (Yeniaras and Kaya, 2022). In many aspects, techno-complexity relates to task difficulty and refers to work conditions that the employee considers difficult to understand. That is because the adoption of new ICTs will require the employees to learn new manuals that are often complex and overwhelming given their work schedule, increasing the scope and job skills required to maintain competitiveness (Dolan and Tziner, 1988). The ICT products and applications, by nature, change rapidly, forcing employees to upskill/reskill on a constant basis. This inhibits employees from accumulating knowledge structures, developing elaborate scripts, and improving adaptive service tactics (Vredenburg and Bell, 2016).

Nevertheless, even after improvement in ICTs, employees may experience poor documentation, application system failure (Carayon-Sainfort, 1992), and lack of technical resources and support (Ragu-Nathan et al., 2008). All of this creates fear, anxiety, frustration, and a sense of being unable to cope with the job demand (Fisher and Wesolkowski, 1999). In this regard, we theorize that techno-complexity is a system-related job demand that accentuates the influence of techno-insecurity on emotional exhaustion. We posit that the effect of service employees' fear of losing their jobs and the potential to lose their job to someone with greater ICT abilities or a new ICT (i.e., techno-insecurity) on emotional exhaustion will be further accentuated when compounded with another job demand— techno-complexity (i.e., the effect of demand x demand on emotional exhaustion). Emotional exhaustion is an individual level state in which employees experience a general loss of feeling and concern (Gaines and Jermier, 1983). The relevant literature often associates emotional exhaustion with decreased customer service performance (Auh et al.,

2022; Yeniaras and Kaya, 2022; Yeniaras and Gölgeci, 2023). Recall that customer service performance refers to the evaluation of the effectiveness with which a service employee provides in-role service performance to customers (Menguc et al., 2017). Also recall that in Research proposition 1a, we proposed an adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance through emotional exhaustion. Consequently, the indirect relation of techno-insecurity on customer service performance via emotional exhaustion will be more negative via emotional exhaustion when techno-complexity is high. Accordingly, we propose the following:

- **Research Proposition 2a:** The adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance through emotional exhaustion is accentuated when techno-complexity is high (vs. low).

While counterproductive work behavior is an employee-level phenomenon, it may have a detrimental effect on organizational performance (Chen et al., 2020). Further, counterproductive behavior is a common consequence among emotionally exhausted employees (Ferris et al., 2009; Stewart et al., 2009). Counterproductive work behavior is a voluntary behavior that violates organizational norms exhibited by employees (Ferris et al., 2009). Previously, we established that techno-insecurity may cause employees to perceive that they lack the necessary internal and/or external resources to perform the tasks that will be required with the adoption of ICTs. Consequently, they may feel emotionally exhausted and overextended (Maslach and Jackson, 1981). An additional job demand in the form of techno-complexity will further emotionally exhaust the employees. Accordingly, we suggest that this increase in employee-level emotional exhaustion, will accentuate the indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior. That is because as suggested earlier, emotional exhaustion is found to be positively correlated with counterproductive behavior.

- **Research Proposition 2b:** The positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior through emotional exhaustion is accentuated when techno-complexity is high (vs. low).

2.4.2. Service Climate

Employees' opinions of the company's service quality-focused strategies, processes, and procedures, as well as the service quality emphasis they experience in terms of the activities that are rewarded, expected, and encouraged, are collectively referred to as the "service climate" (e.g., Schneider et al., 1998; Shepherd et al., 2020). Service climate refers to the view among staff members of whether management expects staff to have the essential skills to give high-quality service and provide the tools, training, management strategies, and help to support such capabilities" (Schneider et al., 1998). Social information processing theory (Salancik and Pfeffer, 1978) posits that through repeated social interactions, employees that are tasked within the same groups develop a collective awareness and perception of the work environment. That is, employees within the same group will form alike views of the degree to which the company

values service quality and provides necessary resources to its employees (Salanova et al., 2005). Consequently, we conceptualize service climate as a *group-level* construct that elucidates employees' collective view of firm's service quality-focused practices and actions.

In accordance with the latest research (Menguc et al., 2017; 2020), we position service climate as an organizational job resource. When the service climate is high, not only are necessary resources provided to employees so that they can offer high-quality service, but also high-quality service is rewarded, which will incentivize service personnel to deal with job demands. When techno-insecurity occurs in a high-service climate, emotional exhaustion is expected to be mitigated because employees can have access to and rely on the necessary resources, training, managerial practices, and assistance that can relieve the possible adverse effects of fear of losing their jobs and being replaced by a new ICT or other employees with better ICT skills (i.e., the effect of demand \times resource on emotional exhaustion). Since the effect of techno-insecurity on emotional exhaustion will be lower when service climate is high, this has implications on the magnitude of the two indirect effect hypotheses proposed earlier. The adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance and the positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior will both be mitigated because emotional exhaustion as the mediator will decrease when service climate is high.

- **Research Proposition 3a:** The adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance through emotional exhaustion is attenuated when service climate is high (vs. low).
- **Research Proposition 3b:** The positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior through emotional exhaustion is attenuated when service climate is high (vs. low).

2.4.3. Regulatory Focus

Regulatory focus theory reveals key dissimilarities in how people pursue pleasure and avoid pain (Higgin, 1998). A strategic tendency that influences how people approach and work toward desired results is a regulatory focus (Förster et al., 2003; Higgins, 1998). Individuals engage in self-regulation through processes that align their self-concept and/or behaviors with objectives and standards (Brockner and Higgins, 2001) by leveraging two basic strategies: promotion and prevention foci. While individuals with a promotion focus regulate the achievement of rewards and focus on promotional goals, those with a prevention focus regulate the prevention of retribution and focus on prevention objectives (Kark and Van Dijk, 2007). Promotion goals characterize the ideal self, which encompasses hope, wishes, and aspirations and reveals an inclination to follow ideals and opportunities for development towards set goals (Higgins, 1998). Consequently, individuals who operate primarily with a promotion focus are more creative problem-solvers and employ goal-attainment strategies (Brockner and Higgins 2001). Thus, promotion-focus individuals are more motivated to “pursue all means of advancement and are willing to take more risks” (Silbiger et al., 2017). Prevention goals illustrate ought-self,

which includes obligations, duties, and responsibilities. People who focus on prevention are more sensitive to the presence or absence of punishment and employ behavioral avoidance techniques. Accordingly, prevention-focus employees are more susceptible to adverse outcomes and are keen on avoiding making mistakes.

We focus on work-specific regulatory focus and introduce work promotion and prevention focus into our framework. Work-specific regulatory focus is built via merging stable personal attributes (i.e., basic needs, values, personality) and malleable situation stimuli (i.e., leadership and work climate) (see [Higgins, 2000](#)). While promotion and prevention focus both facilitate goal attainment, employee's utilization of prevention and promotion focus strategy when feeling job insecurity due to ICT implementations (i.e., situation stimulus) may have differential effects on performance facets such as customer service performance and counterproductive work behavior. Building on the extant literature that connects techno-insecurity to emotional exhaustion, we integrate regulatory focus into our framework and suggest that the promotion and prevention focus as self-regulation strategies can further clarify the relationship between techno-insecurity and emotional exhaustion, hence indirectly affecting performance outcomes.

The incidence of work achievement activity is the subject of the work promotion focus ([Lanaj et al., 2012](#)). In a work promotion focus employees will focus on the possibility of success and ways to attain positive outcomes ([Higgins, 1998](#); [Higgins and Tykocinski, 1992](#)). Specifically, employees with a work promotion focus are keener to not only attain advancement and gains ([Higgins, 1998](#)) but also are watchful to avoid any omission errors (i.e., lack of accomplishments). In contrast, employees with a work-prevention focus are more risk-averse. They pay more attention to what may go wrong and how to prevent it, with the goal of avoiding unfavorable consequences. In addition, these employees will see goals as duties and obligations and want to make certain that they do not have any errors of commission ([Wallace et al., 2010](#)).

Recall that techno-insecurity is a career-restricting job-demand that forces employees to devote managerial time and effort as well as diverge from previously learned patterns and accumulated knowledge, leading to emotional exhaustion. Nevertheless, we believe that the choice of regulatory focus strategy under techno-insecurity should affect the emotional exhaustion that employees experience. While techno-insecurity may threaten employees' careers, promotion focus employees will be more readily receptive to fresh perspectives, tasks and ICT implementations ([Friedman and Förster, 2001](#)), since they are better able to exhibit adaptive behaviors. Prevention focus employees, however, prefer and are better at following established rules, tasks and standards ([Lanaj et al., 2012](#)). Accordingly, under techno-insecurity, employees with a prevention focus will sense additional emotional and physical depletion because of the heightened potential mistakes they can make while trying to learn the new system and the stress associated with the possibility of being replaced in their jobs. Conversely, employees with a promotion focus will focus on the challenge of overcoming the physical and emotional demands related to ICT and therefore will help keep emotional exhaustion in check. In a similar vein, the extant literature shows that promotion focus employees are more resilient to change than

prevention focus individuals. Accordingly, prevention focus is often associated with unfavorable health conditions (Bergvik et al., 2010).

Based on the above arguments, we state that for promotion-focused employees, the adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance via emotional exhaustion will be attenuated while the positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior via emotional exhaustion will be mitigated. For prevention-focused employees, the adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance via emotional exhaustion will be amplified while the positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior via emotional exhaustion will be accentuated.

- **Research Proposition 4a:** The adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance through emotional exhaustion is attenuated for employees with high (vs. low) promotion focus.
- **Research Proposition 4b:** The positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior through emotional exhaustion is attenuated for employees with high (vs. low) promotion focus.
- **Research Proposition 4c:** The adverse indirect effect of techno-insecurity on customer service performance through emotional exhaustion is accentuated for employees with high (vs. low) prevention focus.
- **Research Proposition 4d:** The positive indirect effect of techno-insecurity on counterproductive work behavior through emotional exhaustion is accentuated for employees with high (vs. low) prevention focus.

2.4.4. Customer Orientation

According to the psychological perspective of customer orientation, it is characterized as a person's tendency or predisposition to satisfy client demands while working (Brown et al., 2002) or as a work value that describes how workers' job expectations, beliefs, and behaviors are influenced by a long-held conviction in the value of satisfying customers (Donavan et al., 2004). In this study, we use a psychological viewpoint and identify CO as a personal job resource that represents how much employees value exceeding customers' expectations and are committed to their interests and well-being.

While employees, in response to feeling emotionally exhausted, may preserve their resources by putting in far less effort at work and hence reduce their service performance, the propensity of this occurring should be contingent on their expectations of having access to additional resources that can compensate for resource depletion. In such circumstances, employees resort to replenishing resources when they experience emotional exhaustion. Prior research in the extant literature have studied organizational resources such as co-worker and supervisor support (e.g., Halbesleben, 2006; Karasek et al., 1982) that service employees can leverage to prevent the depletion of resources and manage their emotional withdrawal from work (Halbesleben, 2006; Lee and Ashforth, 1996; Janssen et al., 2010).

Although the extant literature positions customer orientation as a personal resource that drives employees to provide high-quality service to customers (e.g., Brady and Cronin, 2001; Donavan et al., 2004; Anaza and Rutherford, 2012), whether and to what extent employees leverage customer orientation as a personal job resource for replenishment purposes is still left unexplored. We argue that customer orientation as a personal resource can dampen the deleterious effect of emotional exhaustion since although emotionally exhausted (high vs. low) customer-oriented employees will have the fortitude and desire to continue to provide high service performance while limiting counterproductive work behavior. The strong work value of enhancing the interests and well-being of customers, despite feeling emotionally exhausted, is expected to lift employees up and provide the drive and motivation to provide service excellence and avoid counterproductive work behavior. In accordance with the JD-R framework, we argue that the level of service employees' enthusiasm about meeting customer expectations and being devoted to delivering customer satisfaction will attenuate the adverse impact of emotional exhaustion on customer service performance and mitigate the positive effect of emotional exhaustion on counterproductive work behavior.

- **Research Proposition 5a:** The adverse effect of emotional exhaustion on customer service performance is attenuated when customer orientation is high (vs. low).
- **Research Proposition 5b:** The positive effect of emotional exhaustion on counterproductive work behavior is attenuated when customer orientation is high (vs. low).

3. DISCUSSION and CONCLUSION

On the practitioner side ICT investment amounted to 4.9 trillion USD in 2020 globally⁶. According to the PwC's 24th Annual Global CEO Survey⁷, digital transformation has become a chief concern among 87% of CEOs. The same study reveals that while nearly 50% of CEOs plan to increase their long-term digital transformation investments by 10%, 56% of CEOs plan to focus their talent acquisition on deficient digital skills. These surveys indicate that the nature of the employee-customer interaction is evolving towards high-touch, high-tech. Accordingly, understanding how techno-insecurity may impact employee burnout, performance as well as counterproductive behavior and how to mitigate its possible adverse effects have become important for both practitioners and scholars.

To sum up, we visit the interplay among techno-insecurity, system complexity, service climate, prevention & promotion focus, emotional exhaustion, customer orientation, customer service performance, and counterproductive behavior. Service climate, which is a joint and communal concept (Salanova et al., 2005) is the customer service and customer service quality methods, procedures, and behaviors that are expected, rewarded, and supported by the company

⁶ Last access 14.06.2020: <https://www.idc.com/promo/global-ict-spending/forecast>

⁷ PwC surveyed 5,050 CEOs in 100 countries and territories in January and February of 2021. The global and regional figures in this report are based on a sub-sample of 1,779 CEOs, proportionate to country nominal GDP to ensure that CEOs' views are representative across all major regions. Ninety-three percent of the interviews were conducted online and 7% by post, by telephone or face-to-face. All quantitative interviews were conducted on a confidential basis.

according to employee perspectives (Schneider et al., 1998). Sales associates' perception of service quality refers to the availability of supportive resources, recognition by superordinates, and assistance in overcoming obstacles to the delivery of service in general (Schneider and Bowen, 1993). Service climate establishes the directions and standards about which emotions are to be displayed and which are to be averted (Ashforth, 1993). Such directions and standards should act as a mechanism that hinders signals sent by other sources in the work environment such as techno insecurity (Salancik and Pfeffer, 1978). Contrarily, we argue that techno-complexity, which refers to the complexity level of the ICT that the sales associates need to be constantly reskilled/upskilled for, will impede sales associates to improve adaptive service tactics that they can rely on (Vredenburg and Bell, 2016). This, in turn, will result in emotional exhaustion since system complexity will further add to the fear of being replaced.

Another mechanism by which sales associates may deal with techno-insecurity is through their approach motivation, namely their work-specific regulatory focus (Wallace et al., 2009). Work-specific regulatory focus, which encompasses prevention and promotion foci, is a relatively stable strategic inclination that determines how employees advance and try for desired outcomes. In work contexts, employee-level work-specific promotion and prevention focus may change as situational inducements (e.g., leadership, work climate and job-demands) change (Wallace and Chen, 2006). Techno-insecurity is a career constraining organization-initiated job demand, which requires the employees to constantly up/reskill not to lose their job to the adopted ICTs and/or to other employees with better ICT skills. Since changes in job-demands may shape the work-specific regulatory focus and employees' subsequent work behaviors (e.g., Johnson et al., 2010; Wallace and Chen, 2006), we believe that the relationship of techno-insecurity to emotional exhaustion will be dependent on the work-specific regulatory focus of sales associates.

There is no doubt that the fear of being replaced by a new ICT or other employees with better ICT skills (i.e., techno-insecurity) has adverse consequences on sales associates' well-being. Previous studies scrutinize the role of co-worker and supervisor support in coping with emotional withdrawal from work (e.g., Janssen et al., 2010). We define customer orientation at the individual employee level as a work value that captures the degree to which employees enjoy meeting customer needs and are dedicated to customers' interests and well-being, drawing on the psychological view of customer orientation, which views it as a surface trait and a work value. Nevertheless, the examination of customer orientation as a self-shaped coping mechanism remains untapped. We believe that, despite feeling emotionally exhausted because of felt techno-insecurity, customer orientation will act as a self-shaped coping mechanism and will offset the adverse consequences of emotional exhaustion. According to Gaines and Jermier (1983), the only indication that may quantify the overall impact of occupational pressures is emotional exhaustion. Consequently, our conceptual model may also provide a managerial toolbox to help organizations minimize their voluntary turnover rates (Wright and Cropanzano, 1998), enhance their customer service performance levels (Andrews and Carlson, 2004) and customer relationship performance (Yeniaras and Gölgeci, 2023).

4. LIMITATIONS and FUTURE RESEARCH

Although this study provides interesting information regarding the potential effects of technology infusion in high-touch service environments, several limitations should be considered. Firstly, the regulatory focus and job demands-resources theories are combined to offer the theoretical framework and concepts that we presented. While we ground our propositions in the relevant literature, the consideration of other job demands and resources may help better understand the relationships that we proposed in this study. Second, in this study, we mainly focus on the detrimental effects of techno-insecurity and suggest that it may cause emotional exhaustion, lower customer service performance and higher counterproductive behaviors among the employees. Nevertheless, we advise scholars to be cautious in generalizing and extrapolating our propositions and findings. That is because our propositions may be constrained by and vary in different industries and/or cultural settings.

Not to mention, the paper principally offers a theoretical framework and several assumptions without offering any empirical evidence. In future studies, the set of proposed relationships should be empirically validated to support them and establish the framework's robustness. While this work gives valuable insights, these limitations highlight the need for more research to provide a full and nuanced understanding of the complex interplay between technology infusion and its implications in high-touch service contexts. Accordingly, we advise scholars in conducting research in this particular field to conduct in-depth empirical investigations. Longitudinal, multi-level approaches as well as experimental designs may be used to understand whether the web of relationships that we propose in this study does in fact occur. Such endeavors may explore conditions in which techno-insecurity acts as a double-edge sword. That is, we contend depending on the employees' approach to work-specific regulatory focus strategies both customer service performance and counterproductive work behavior vary. Discovering more factors, which may include organizational culture and/or leadership style that may offset the negative consequences of techno-insecurity may help both the employees and the organizations to improve their efficiency and effectiveness. In addition, examining whether the proposed model works across cultures and industries appears to be a fruitful avenue of research. The comparison of diverse cultural backgrounds as well as varying industrial environments may present opportunities linked to technology integration in high-touch service encounters.

References

- Aborg, C., & Billing, A. (2003). Health effects of 'the Paperless Office'—evaluations of the introduction of electronic document handling systems. *Behaviour and Information Technology*, 22(6), 389-396.
- Anaza, N. A., & Rutherford, B. (2012). How organizational and employee-customer identification and customer orientation affect job engagement. *Journal of Service Management*, 23(5), 616-639.

- Andrews, M. C., & Carlson, D. S. (2004). When conscientiousness isn't enough: Emotional exhaustion and performance among call center customer service representatives. *Journal of Management*, 30(1), 149-160.
- Ashforth, B. E. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Auh, S., Menguc, B., Thompson, F. M., & Uslu, A. (2022). Conflict-solving as a mediator between customer incivility and service performance. *The Service Industries Journal*, 1-36.
- Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831-858.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands-resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273-285.
- Behar, N. (2014). Five ways to improve the ROI of your sales training program, *Association for Talent Development, Sales Enablement Blog (March 5)*. <https://www.td.org/Publications/Blogs/Sales-Enablement-Blog/2014/03/Five-Ways-to-Improve-the-ROI-of-Your-Sales-Training-Program> (Accessed Date: 18 August 2023).
- Bergvik, S., Sørli, T., Wynn, R., & Sexton, H. (2010). Psychometric properties of the Type D scale (DS14) in Norwegian cardiac patients. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51(4), 334-340.
- Bitner, M. J., Brown, S. W., & Meuter, M. L. (2000). Technology infusion in service encounters. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1), 138-149.
- Brady, M. K., & Cronin Jr, J. J. (2001). Some new thoughts on conceptualizing perceived service quality: A hierarchical approach. *Journal of Marketing*, 65(3), 34-49.
- Brockner, J., & Higgins, E. T. (2001). Regulatory focus theory: Implications for the study of emotions at work. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(1), 35-66.
- Brown, T. J., Mowen, J. C., Donavan, D. T., & Licata, J. W. (2002). The customer orientation of service workers: Personality trait effects on self-and supervisor performance ratings. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 110-119.
- Brustein, J. (2013). Applebee's is now serving tablets, *BusinessWeek (December 3)*. <http://www.businessweek.com/articles/2013-12-03/applebees-is-now-serving-tablets> (Accessed Date: 18 August 2023).
- Carayon-Sainfort, P. (1992). The use of computers in offices: Impact on task characteristics and worker stress. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 4(3), 245-261.

- Chen, H., Richard, O. C., Boncoeur, O. D., & Ford Jr, D. L. (2020). Work engagement, emotional exhaustion, and counterproductive work behavior. *Journal of Business Research, 114*, 30-41.
- Christ-Brendemühl, S., & Schaarschmidt, M. (2020). The impact of service employees' technostress on customer satisfaction and delight: A dyadic analysis. *Journal of Business Research, 117*, 378-388.
- Cropanzano, R., Rupp, D. E., & Byrne, Z. S. (2003). The relationship of emotional exhaustion to work attitudes, job performance, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Applied Psychology, 88*(1), 160-169.
- De Keyser, A., Köcher, S., Alkire, L., Verbeeck, C., & Kandampully, J. (2019). Frontline service technology infusion: conceptual archetypes and future research directions. *Journal of Service Management, 30*(1), 156-183.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology, 86*(3), 499.
- Dolan, S., & Tziner, A. (1988). Implementing computer-based automation in the office: A study of experienced stress. *Journal of Organizational Behavior, 9*(2), 183-187.
- Donavan, D. T., Brown, T. J., & Mowen, J. C. (2004). Internal benefits of service-worker customer orientation: job satisfaction, commitment, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Marketing, 68*(1), 128-146.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., & Heller, D. (2009). Organizational supports and organizational deviance: The mediating role of organization-based self-esteem. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 108*(2), 279-286.
- Fisher, W., & Wesolkowski, S. (1999). Tempering technostress. *IEEE Technology and Society Magazine, 18*(1), 28-42.
- Florkowski, G. W. (2019). HR technologies and HR-staff technostress: An unavoidable or combatable effect?. *Employee Relations: The International Journal, 41*(5), 1120-1144.
- Förster, J., Higgins, E. T., & Bianco, A. T. (2003). Speed/accuracy decisions in task performance: Built-in trade-off or separate strategic concerns?. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 90*(1), 148-164.
- Friedman, R. S., & Förster, J. (2001). The effects of promotion and prevention cues on creativity. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*(6), 1001-1013.
- Gaines, J., & Jermier, J. M. (1983). Emotional exhaustion in a high stress organization. *Academy of Management Journal, 26*(4), 567-586.
- Giebelhausen, M., Robinson, S. G., Sirianni, N. J., & Brady, M. K. (2014). Touch versus tech: When technology functions as a barrier or a benefit to service encounters. *Journal of Marketing, 78*(4), 113-124.

- Greenhalgh, L., & Rosenblatt, Z. (1984). Job insecurity: Toward conceptual clarity. *Academy of Management Review*, 9(3), 438-448.
- Guenzi, P., & Nijssen, E. J. (2021). The impact of digital transformation on salespeople: An empirical investigation using the JD-R model. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 41(2), 130-149.
- Halbesleben, J. R. B. (2006). Sources of social support and burnout: A meta-analytic test of the conservation of resources model. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1134-1145.
- Higgins, E. T. (1998). Promotion and prevention: Regulatory focus as a motivational principle. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 1-46.
- Higgins, E. T. (2000). Making a good decision: Value from fit. *American Psychologist*, 55(11), 1217-1230.
- Higgins, T., & Tykocinski, O. (1992). Self-discrepancies and biographical memory: Personality and cognition at the level of psychological situation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(5), 527-535.
- Janssen, O., Lam, C. K., & Huang, X. (2010). Emotional exhaustion and job performance: The moderating roles of distributive justice and positive affect. *Journal of Organizational Behavior*, 31(6), 787-809.
- Johnson, R. E., Chang, C. H., & Yang, L. Q. (2010). Commitment and motivation at work: The relevance of employee identity and regulatory focus. *Academy of Management Review*, 35(2), 226-245.
- Karasek, R. A., Triantis, K. P., & Chaudhry, S. S. (1982). Coworker and supervisor support as moderators of associations between task characteristic and mental strain. *Journal of Occupational Behavior*, 3(2), 181-200.
- Kark, R., & Van Dijk, D. (2007). Motivation to lead, motivation to follow: The role of the self-regulatory focus in leadership processes. *Academy of Management Review*, 32(2), 500-528.
- Katsikeas, C. S., Auh, S., Spyropoulou, S., & Menguc, B. (2018). Unpacking the relationship between sales control and salesperson performance: A regulatory fit perspective. *Journal of Marketing*, 82(3), 45-69.
- Kim, D. G., & Lee, C. W. (2021). Exploring the roles of self-efficacy and technical support in the relationship between techno-stress and counter-productivity. *Sustainability*, 13(8), 4349-4368.
- Konrad, A. (2013). Applebee's will install 100,000 intel-backed tablets next year in record rollout, *Forbes*. www.forbes.com/sites/alexkonrad/2013/12/03/applebees-intel-tablet-rollout/ (Accessed Date: 21 August 2023).
- Lam, C. K., Huang, X., & Janssen, O. (2010). Contextualizing emotional exhaustion and positive emotional display: The signaling effects of supervisors' emotional exhaustion and service climate. *Journal of Applied Psychology*, 95(2), 368-376.

- Lanaj, K., Chang, C. H., & Johnson, R. E. (2012). Regulatory focus and work-related outcomes: A review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138(5), 998-1034.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
- Lee, R. T., & Ashforth, B. E. (1993). A further examination of managerial burnout: Toward an integrated model. *Journal of Organizational Behavior*, 14(1), 3-20.
- Lee, R. T., & Ashforth, B. E. (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout. *Journal of Applied Psychology*, 81(2), 123-133.
- Li, L., & Wang, X. (2021). Technostress inhibitors and creators and their impacts on university teachers' work performance in higher education. *Cognition, Technology & Work*, 23, 315-330.
- Lussier, B., Hartmann, N. N., & Bolander, W. (2019). Curbing the undesirable effects of emotional exhaustion on ethical behaviors and performance: A salesperson–manager dyadic approach. *Journal of Business Ethics*, 169, 747-766.
- Ma, J., Ollier-Malaterre, A., & Lu, C. Q. (2021). The impact of techno-stressors on work–life balance: The moderation of job self-efficacy and the mediation of emotional exhaustion. *Computers in Human Behavior*, 122, 106811.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2017). Understanding burnout: New models. In C. L. Cooper, & J. C. Quick (Eds.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (pp. 36-56). John Wiley & Sons.
- Menguc, B., Auh, S., & Wang, F. (2020). Customer participation variation and its impact on customer service performance: Underlying process and boundary conditions. *Journal of Service Research*, 23(3), 299-320.
- Menguc, B., Auh, S., Yeniaras, V., & Katsikeas, C. S. (2017). The role of climate: Implications for service employee engagement and customer service performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45, 428-451.
- Nicas, J., & Michaels, D. (2012). The self-service airport. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/SB10000872396390443545504577567501420272414> (Accessed Date: 23 April 2014).
- Pflügner, K., Maier, C., & Weitzel, T. (2021). The direct and indirect influence of mindfulness on techno-stressors and job burnout: A quantitative study of white-collar workers. *Computers in Human Behavior*, 115, 106566.
- Pullins, E., Tarafdar, M., & Pham, P. (2020). The dark side of sales technologies: How technostress affects sales professionals. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 7(3), 297-320.

- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual development and empirical validation. *Information Systems Research, 19*(4), 417-433.
- Salancik, G. R., & Pfeffer, J. (1978). A social information processing approach to job attitudes and task design. *Administrative Science Quarterly, 23*(2), 224-253.
- Salanova, M., Agut, S., & Peiró, J. M. (2005). Linking organizational resources and work engagement to employee performance and customer loyalty: The mediation of service climate. *Journal of Applied Psychology, 90*(6), 1217-1227.
- Satpathy, S., Patel, G., & Kumar, K. (2021). Identifying and ranking techno-stressors among IT employees due to work from home arrangement during Covid-19 pandemic. *Decision, 48*(4), 391-402.
- Schneider, B., & Bowen, D. E. (1993). The service organization: Human resources management is crucial. *Organizational Dynamics, 21*(4), 39-52.
- Schneider, B., White, S. S., & Paul, M. C. (1998). Linking service climate and customer perceptions of service quality: Test of a causal model. *Journal of Applied Psychology, 83*(2), 150-163.
- Sessions, H., Nahrgang, J. D., Newton, D. W., & Chamberlin, M. (2020). I'm tired of listening: The effects of supervisor appraisals of group voice on supervisor emotional exhaustion and performance. *Journal of Applied Psychology, 105*(6), 619-636.
- Shen, B., & Kuang, Y. (2022). Assessing the relationship between technostress and knowledge hiding—a moderated mediation model. *Data and Information Management, 6*(1), 100002.
- Shepherd, W. J., Ployhart, R. E., & Kautz, J. (2020). The neglected role of collective customer perceptions in shaping collective employee satisfaction, service climate, voluntary turnover, and involuntary turnover: A cautionary note. *Journal of Applied Psychology, 105*(11), 1327–1337.
- Shirom, A. (1989). Burnout in work organizations. In C. L. Cooper, & I. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology* (pp. 25-48). Wiley.
- Silbiger, A., Berger, R., Barnes, B. R., & WS Renwick, D. (2017). Improving expatriation success: The roles of regulatory focus and burnout. *British Journal of Management, 28*(2), 231-247.
- Soenen, G., Eib, C., & Torrès, O. (2019). The cost of injustice: Overall justice, emotional exhaustion, and performance among entrepreneurs: do founders fare better?. *Small Business Economics, 53*(2), 355-368.
- Srivastava, S. C., Chandra, S., & Shirish, A. (2015). Technostress creators and job outcomes: Theorising the moderating influence of personality traits. *Information Systems Journal, 25*(4), 355-401.

- Stewart, S. M., Bing, M. N., Davison, H. K., Woehr, D. J., & McIntyre, M. D. (2009). In the eyes of the beholder: A non-self-report measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology, 94*(1), 207-215.
- Subramony, M., Ehrhart, K., Groth, M., Holtom, B. C., van Jaarsveld, D. D., Yagil, D., Darabi, T., Walker, D., Bowen, D. E., Fisk, R. P., Grönroos, C., & Wirtz, J. (2017). Accelerating employee-related scholarship in service management. *Journal of Service Management, 28*(5), 837-865.
- Tarafdar, M., Bolman Pullins, E., & Ragu-Nathan, T. S. (2014). Examining impacts of technostress on the professional salesperson's behavioural performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 34*(1), 51-69.
- Tarafdar, M., Cooper, C. L., & Stich, J. F. (2019). The technostress trifecta-techno eustress, techno distress and design: Theoretical directions and an agenda for research. *Information Systems Journal, 29*(1), 6-42.
- Tarafdar, M., Pirkkalainen, H., Salo, M., & Makkonen, M. (2020). Taking on the “dark side”—coping with technostress. *IT Professional, 22*(6), 82-89.
- Tarafdar, M., Pullins, E. B., & Ragu-Nathan, T. S. (2015). Technostress: Negative effect on performance and possible mitigations. *Information Systems Journal, 25*(2), 103-132.
- Tarafdar, M., Tu, Q., & Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact of technostress on end-user satisfaction and performance. *Journal of Management Information Systems, 27*(3), 303-334.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S., & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. *Journal of Management Information Systems, 24*(1), 301-328.
- Taser, D., Aydin, E., Torgaloz, A. O., & Rofcanin, Y. (2022). An examination of remote e-working and flow experience: The role of technostress and loneliness. *Computers in Human Behavior, 127*, 107020.
- Tuan, L. T. (2022). Employee mindfulness and proactive coping for technostress in the COVID-19 outbreak: The roles of regulatory foci, technostress, and job insecurity. *Computers in Human Behavior, 129*, 107148.
- Turel, O., & Gaudioso, F. (2018). Techno-stressors, distress and strain: The roles of leadership and competitive climates. *Cognition, Technology & Work, 20*(2), 309-324.
- Vredenburg, J., & Bell, S. (2016), Dealing with variability in professional services-the role of scripting versus improvisation. In Campbell, C., & Ma, J. (Eds.) *looking forward, looking back: Drawing on the past to shape the future of marketing. Developments in marketing science: Proceedings of the academy of marketing science* (pp. 408-409). Springer.
- Wallace, C., & Chen, G. (2006). A multilevel integration of personality, climate, self-regulation, and performance. *Personnel Psychology, 59*(3), 529-557.

- Wallace, J. C., Johnson, P. D., & Frazier, M. L. (2009). An examination of the factorial, construct, and predictive validity and utility of the regulatory focus at work scale. *Journal of Organizational Behavior*, 30(6), 805-831.
- Wallace, J. C., Little, L. M., Hill, A. D., & Ridge, J. W. (2010). CEO regulatory foci, environmental dynamism, and small firm performance. *Journal of Small Business Management*, 48(4), 580-604.
- Wang, K., Shu, Q., & Tu, Q. (2008). Technostress under different organizational environments: An empirical investigation. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 3002-3013.
- World Health Organization. (2005). *Facing the challenges, building solutions*. In WHO European Ministerial Conference on Mental Health, Helsinki, Finland, January 12-15.
- Wright, T. A., & Cropanzano, R. (1998). Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 486.
- Yeniaras, V., & Gölgeci, I. (2023). When does boundary-spanner burnout connect participation and customer relationship performance? The role of the firm's network centrality and network density. *Industrial Marketing Management*, 112, 1-13.
- Yeniaras, V., & Kaya, I. (2022). Customer prioritization, product complexity and business ties: Implications for job stress and customer service performance. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 37(2), 417-432.
- Zhao, X., Xia, Q., & Huang, W. (2020). Impact of technostress on productivity from the theoretical perspective of appraisal and coping processes. *Information & Management*, 57(8), 103265.
- Zoltners, A. A., & Sinha, P. (2005). The 2004 ISMS practice prize winner—sales territory design: Thirty years of modeling and implementation. *Marketing Science*, 24(3), 313-331.

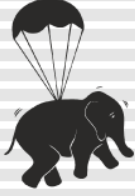
Declaration of Contribution Rate: The authors have contributed equally.

Declaration of Support and Appreciation: The research did not receive any support from any institution or organisation.

Declaration of Conflict: The authors declare that there is no conflict of interest.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed.

This article has been screened with **similarity** detection software.

Ge Kapitalizmden Dijital Kapitalizme znelenmenin Yörüngesi

Canan Urhan¹

Received/ Başvuru: 25.05.2023

Accepted/ Kabul: 22.08.2023

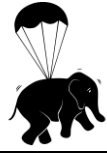
Published/ Yayın: 30.09.2023

zet

znelenme syem ve pratikleri kapitalizmin çeşitli evrelerinde dönüşüme uğramıştır. Özellikle geç kapitalizmde öznelliğin üretilmesinde kendilik teknolojileri ve yönetimsellik önemli rol oynamaktadır. Bireyin kendisini bir sermaye türü olarak konumlandırarak kendisine yatırım yapma ve kendi varlığının girişimcisi olması fikrinin egemen olduğu neoliberal öznellik syemi, arzu ve psişik alana dair unsurların gayrimaddi emeğin parçası haline gelmesi bağlamında da tartışılmıştır. Günümüzde dijital teknolojilerin hayatın pek çok alanının ölçümlenerek düzenlenebilmesine çeşitli vasıtalarla olanak tanınması sonucunda kendilik teknolojileri bireyin kendisini optimize etme çabasına tekabül etmekte, psikolojik tahayllerin toplumsal tahayl sekteye uğratmasında katalizör rolü oynamaktadır. Dijital kapitalizm bu yönüyle kendilik teknolojilerini bütünüyle içerme yollarını edinmekte ve birey özgürlüğü ve seçme şansı temelinde eklektik iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Bu alışma, söz konusu znelenme süreçlerini kavramlar ve örnek vakalar çerçevesinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: znelenme, yönetimsellik, kendilik teknolojileri, psikopolitika, dijital kapitalizm

¹ Dr. Araştırma Personeli-Proje Yürütücüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, Kimya-Metalurji Fakültesi, Türkiye, curhan@itu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6069-6634

The Trajectory of Subjectivation from Late Capitalism to Digital Capitalism

Abstract

Discourse and practices of subjectivation have been transformed in various phases of capitalism. Particularly in late capitalism, technologies of the self and governmentality play an important role in the production of subjectivity. The neoliberal discourse of subjectivity, which is dominated by the idea of investing in oneself and being the entrepreneur of one's own existence by positioning oneself as a type of capital, has also been discussed in the context of desire and elements of the psychic sphere becoming part of immaterial labor. Today, as a result of digital technologies enabling many areas of life to be measured and regulated through various means, technologies of the self correspond to the individual's effort to optimize himself/herself and play a catalytic role in the disruption of the social imaginary by psychological imaginaries. In this way, digital capitalism acquires ways of fully incorporating technologies of the self, and creates eclectic relations of power on the basis of individual freedom and choice. This paper examines these processes of subjectification through concepts and case studies.

Keywords: subjectivation, governmentality, technologies of the self, psychopolitics, digital capitalism

EXTENDED ABSTRACT

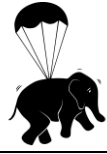
Background & Purpose: In this article, the production of subjectivity in flexible control capitalism and the discourse and practices of the individual's subjectivation are discussed in a process that extends to digital capitalism. The elements that determine the production of subjectivity have always been under the control of institutions such as social norms, religion, family and culture. These controls regulate the inner world of the individual and have an impact on the part of the individual reflected in the outside world. The management of subjectivity is a process involving political, psychological and social authorities. At this point, subjectivation cannot be considered independent of social power relations. However, particularly as detailed by Foucault (2008), the technologies of domination and power that is defined to flow from top to bottom have been replaced by technologies of the self and governmentality in the neoliberal regime. Thus, an understanding has been put forward in which both the subject and power relations are reproduced through a set of practices that the individual performs on himself/herself, and which also carries the potential for resistance to domination. From this point of view, flexible capitalism carries a parallel logic with the understanding of the construction of the individual's self and at the same time uses various strategies to direct subjectivation within its own ideological framework. In this process, institutions and instruments utilize discourses that direct the individual's self and desires towards self-control.

Research Method: Based on the above mentioned background, the relationship between subjectivity, neoliberalism and finally digital capitalism are discussed drawing on a selection of relevant literature and concepts as well as reflecting on those concepts with examples identified from contemporary daily life, workplaces and advertisements. In this regard, moving on from the background paragraph, the discussion begins with the shift in the production and management of subjectivity in modern capitalism from Scientific Management to Human Resource Management which encourages the autonomous and creative individual initiative inherent in neoliberalism. This approach emphasizes the individual as a form of capital and subjectification as human capital. The Human Resources approach emphasizes the importance of increasing the economic value of the individual by acquiring skills and knowledge. In this way, each individual is defined as the owner of his/her own economic capital. This approach abolishes the concept of class and argues that competition is the only real plane in which social actors can act. Moreover, flexible capitalism is characterized by a shift from external regulations in early mass production to tacit knowledge management in knowledge-intensive sectors. The mobilization and fluidity of the individual's human capital plays an important role in this process. In conclusion, the process of subjectification of the individual in flexible capitalism has a complex structure. Institutional structures that emphasize flexibility, such as network-type organization, the discourse that encourages the replacement of collective consciousness and criticism with individual action, and economic arrangements in line with these play a dominant role in the construction of the subject in the neoliberal regime.

This study then brings forth one of the most important features of flexible capitalism, which is the emergence of the processing of information as the basic value and type of capital. In this sense, it is also characterized as cognitive capitalism due to the central role played by knowledge and immaterial labor. From this perspective, the labor of the individual is not limited to work life, but all areas of his/her life are positioned as an extension of his/her labor contributing to human capital. The blurred boundaries between private life and labor and the rapid integration of digital technologies into every part of life, based on Deleuze (1992)'s conceptualization of the transformation from disciplinary societies to control societies, emerge as a new type of dominant power and new forms of subjectivation that enable subjectivation through control. Digital platforms, having an intense prevalence, activate the control mechanism by using information and computer technologies, and most importantly, enable to influence user attitudes and behaviors. At the same time, it is effective in terms of combining technologies of self and technologies of power from past practices in the process of subjectification of the individual through individualization, choice, freedom, and the manipulation of desires. Digital platforms seem to have the capacity to influence users' behavior in two directions with the illusion of individual freedom and choice. Firms such as Amazon, on the one hand, de-socialize emotions such as anxiety in their digital advertisements and reduce them to individual matters, on the other hand, offer working conditions that trigger anxiety, and try to overcome concerns about employee rights by offering individual well-being, diet and exercise programs. It is possible to say that subscription-based platforms such as Netflix use sophisticated measurement and recommendation systems to influence user preferences and thus play an effective role in producing not only the viewing habits of the audience but also certain subjectivities. By expanding their mediating roles, digital platforms have increased technological control in social life.

Conclusion: The study moves on to discuss the move from pure governmentality to a combination of it with discipline and control in digital capitalism and points to the evolving construction of neoliberal subjectivity and presents a forum for discussion exploring future research directions. Digital capitalism has made it possible to advance the possibilities of control through technologies of the self and governmentality. Self-tracking systems that can provide quantitative measurement emerge as a form of control compatible with contemporary capitalism. As Byung Chul Han (2017) points out, psychopolitical control is exercised through psychotechnologies rather than disciplinary technologies. Self-tracking systems lead to the production of reactive subjects by focusing the attention on superficial dimensions. The consciousness of these subjects becomes open to manipulation as opposed to encouraging deeper thinking and reflection. In digital capitalism, exploitation is intensified through technologies of the self, with digital surveillance tools providing access to the psychic sphere. In this process, the neoliberal regime optimizes itself using technologies of the self. Digital capitalism has an impact on subjectivation and interferes with the individual's efforts to define and control the self. This opens up new areas of discussion on the discourse and practices of subjectivation established in the relationship between power and technologies of the self in

digital capitalism. In addition, discussing the role of digital technologies in the formation of social subjectivities in a comprehensive and interdisciplinary context will be seminal in the emergence of new social imaginaries.

1. ESNEK VE DİJİTAL KAPİTALİZMDE ÖZNEİN ÜRETİMİNE BİR GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin uğradığı dönüşüm bireylerin kendilerini bir özne olarak tanımlamasındaki veçheleri de dönüştürücü rol oynamıştır. Mandel (1978)'in geç kapitalizm olarak kavramsallaştırdığı periyodun başat özellikleri; teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla küreselleşmiş sermayenin hegemonyasının hayatın özel ve kamusal tüm alanlarına sirayet edebilmesine olanak tanıyan bir rol oynaması, yoğunlaşmış finans sermayesi ve seri üretimden esnek ve kişiselleştirilmiş üretime geçiş olarak özetlenebilir. Bu özellikler ile karakterize çağdaş kapitalizm aynı zamanda esnek, devamlılığın bulunmadığı, moderniteye içkin ilerlemeci etik ve estetik anlayışının yerini pastişe bıraktığı bir kültürel arka plana da işaret etmektedir (Jameson, 2019). Geleneksel örgütlenme modellerinin yerini şebekelere bıraktığı, kurumlar ve kuralların esnemez ve katı bir halden öngörülemez ve esnek bir noktaya evrilmesi bireylerin de benzer bir şekilde kendi hayatlarının “akışkanlaşmasını” (Bauman, 2013) beraberinde getirmiştir. Buna göre birey değişen koşullara uygun olarak seçim yapan ve seçimlerinin sorumluluklarını taşıyan, hayatını bir proje olarak tasarlayarak süreklilik arz eden bir kariyer planı, özel hayat rotası ya da statik bir kimlik kalıbı içerisine gir(e)memekte ve yaşamını bir dizi birbiriyle bağlantısız hikaye düzleminde deneyimlemektedir. Bu bağlamda birey sabit bir kimlik ve hayat anlatısından mahrum kalmakta (Sennett, 2006), yoğun rekabet ve güvencesizlik içerisinde tutunabilmek için girişimci, otantik, esnekliğe tahammüllü ve hatta esnekliği arayan, işini aşkla yapan ve kendini sürekli yenileyerek geliştirmenin tek değişmez olduğu bir karakter anlatısı alanında varlığını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Örneğin, internet ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşarak freelance çalışmanın mümkün ve arzulanan çalışma tarzı olduğu ilk günlerde söz konusu karakter söylemi tekno-optimist beklentilerle el ele yürümekte, halen egemenliğini büyük ölçüde sürdüren, özgürlük ve bağımsızlık duygusunu esnek çalışma kültürü ile özdeşleştiren bir motif olarak sunulmaktaydı (Pink, 1997). Arzuların ve yaratıcılığın kutsandığı, kişinin sevdiği işi yapmasının şiar edinildiği ve dolayısıyla iş ve özel hayat ayrımının bulanıklaştığı bir alanda “kişinin olduğu şeyle yaptığı şey arasında güzel bir senkronu sağlama”ya ilişkin bu söylem, arzuların sermayenin çıkarlarına uyumlanmasını ve buna uygun rıza üretimini özneleşme vasıtasıyla sağlayabilmektedir. Kapitalizmin her evresinde bireyin kendisini algılaması ve tanımlamasına ilişkin uğraklar tespit etmek mümkündür, ancak geç kapitalizmde bilhassa zor ile değil seçenek ve sorumluluk düzleminde bireyin kendisini tanıması, üzerinde çalışması ve denetlemesi açısından Foucault'nun üzerinde durduğu yönetimsellik kavramı ile analiz edilebilecek bir kavramsal muhit açılmaktadır. Günümüzde ise öznenin kendini düşünme, tanımlama, deneyimleme süreçleri ile davranışın gözetiminin yaşamın minör alanlarında bile sürdürülmesine olanak tanıması bakımından, dijital teknoloji ve araçları tartışmak, bilhassa geç/esnek/akışkan kapitalizmde özneleşmenin geçirdiği dönüşümü anlamak açısından önem taşımaktadır.

Dijital kapitalizm Fuchs (2021)'un geniş tanımıyla sermaye birikimi; karar verme gücü ve itibarın dijital teknolojiler yardımıyla dolayımlandırıldığı ve örgütlendiği süreçleri ifade etmektedir. Buna ilaveten ekonomik, politik ve kültürel süreçler dijital mallar ve yapılar meydana getirmektedir. Fuchs, dijital emek, dijital sermaye, politik çevrimiçi iletişim, protestolar ve

toplumsal mücadeleler, çevrimiçi ideoloji ve fenomen(influencer)ler egemenliğindeki dijital kültürün dijital kapitalizmin parçası olduğundan bahsetmektedir. Dijital kapitalizm çalışmaları kapsamında dijital platformların egemenliğindeki platform kapitalizmi (Srnicek, 2016) ve daha geniş bir pencereden kullanıcı verisi üzerinden doğrudan ve dolaylı olarak kar elde etmeye odaklı gözetim kapitalizmi (Zuboff, 2019) tartışmalarında vurgulanan önemli bir husus, bildiğimiz anlamdaki özgürlüğün yitimi ve demokrasinin yerini korporatokratik bir politik ekonomik düzene bırakmasıdır. Bu bakımdan dijital kapitalizm, öznenin yönetiminin, kontrole ilaveten kimi zaman arzu ile seçim imkanı dolayısıyla şirketler eline geçmesine olanak tanınması bakımından, algoritmalara dayalı yeni Taylorcu (Moorkens, 2020; Cole vd., 2021; Park ve Ryoo, 2023) bir tüketici/çalışan yönetimi eğilimini de ortaya koymaktadır. Öte yandan geç kapitalizme içkin yönetsellik ile paralel biçimde dijital teknolojiler; uyku, aktivite vb. pek çok özelliğinin ölçülebilir ve ölçme üzerinden yorumlanarak yeniden inşa edilebilir olarak görülebilmesi sebebiyle nicelleştirilmiş bir benliğin (quantified self-Lupton, 2016) doğuşunu da imlemektedir. Bu noktada birey kendisini ölçüm yoluyla anlayıp biçimlendirerek özneleşmekte ve yukarıdan kontrol yerini bireyin kendi insiyatifiyle oluşturduğu öz-denetim/öz-gözetim mekanizmalarına bırakmaktadır. Dijital kapitalizmde özneleşme ve kontrol bu anlamda çok daha sıkı bir şekilde giriftleşmiştir.

Söz konusu tartışmaların ışığında geç kapitalizmden dijital kapitalizme öznelliğin iş hayatı ve tüketim bağlamında nasıl şekillendiğinin ve ilişkili özneleşme söylem ve pratiklerinin yönetsellik ve arzular çerçevesinde ele alınması, içinden geçtiğimiz dönemin ruhunu anlayabilmek bakımından bir tartışma zemini açma potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, öncelikle esnek kapitalizm ve neoliberalizm ile özneleşme süreçlerini kapitalizmin Fordist safhasından bu yana karşılaştırmalı ele almakta, bu noktada Foucault'nun yönetsellik kavramından yola çıkarak neoliberal özneleşme sürecini betimlemeyi hedeflemektedir. Devamında otonom Marksist kuramcılar tarafından vurgulanan maddi olmayan emek ve arzunun Deleuze'nin tariflediği üzere özneleşme sürecine katkısı ele alınmaktadır. Bu iki noktadan hareketle, günümüz dijital kapitalizmde birtüketen ve çalışan öznenin yönetsellik ve topyekün denetim açısından nasıl kurulduğu örnekler üzerinden tartışılmaktadır.

2. NEOLİBERALİZMDE ÖZNE, İNSAN KAYNAKLARI VE YÖNETİMSELLİK TARTIŞMALARI

Özel hayat, duygu, arzu ve özlemlerimiz, doğası gereği kişisel alana ait olarak tanımlansa da esasında öznelliğimizi belirleyen unsurlar toplumsal/yasal normlar, din, aile, kültür gibi kurumların yoğun denetimi altındadır. Duygu, davranış ve konuşmalar yansıttıkları içsel durumlar açısından söz konusu yapılar tarafından değerlendirmeye ve görünmeyen içsel dünyayı düzenleme yoluyla bireyin dıştan görünen kısmı üzerinde etki oluşturma çabasına temel oluşturmaktadır. Düşünce, duygu ve eylemler mahrem benliğin çekirdeği gibi görünse de ayrıntılarına inildiğinde toplumsal olarak örgütlenip yönetildiklerini gözlemek mümkündür. Bu türden bir örgütlenmenin özellikle çağdaş benliğin inşasında birbiriyle ilişkili üç temel hat üzerinden yürüdüğü söylenebilir. Öncelikle, bireylerin kişisel ve öznel kapasiteleri kamu yetkilerinin kapsamı içine girerek idare ve düzenleme amacıyla kurum ve teknikler geliştirilmiş

ve yurttaş özneliği siyasi gücün hesaplamalarına dahil olarak politikaları yönlendirmektedir. Bunun yanısıra modern örgütün temel görevlerinden biri özneliğin yönetimi haline gelmiş, örgütler yurttaşların özel hayatı ile yönetenlerin çıkarları arasındaki boşluğu doldurarak psikolojik bir çehreye bürünmüşlerdir. Bu sayede özneliğin yönetimi alanında yeni uzmanlık iddialarının ortaya çıkmış ve özellikle pişenin ölçülmesi, sınıflandırılması, iniş ve çıkışlarının tahmini, sorunlarının teşhisi ve tedavisi konusundaki uzmanlık iddiasındaki psikolojik bilimler mikro düzeyde aile, meso düzeyde örgütler ve makro düzeyde toplumsal politikalar açısından otorite konumuna geçerek modern öznenin kurgusunda belirleyici etmenler olarak rol almıştır. Kapitalizmin erken evrelerinden günümüzün dijital kapitalizmine değin bireyin inşasında çeşitli kurum ve araçlar özneleşme pratiklerini kamusal ve özel hayatın her alanında etkilemiştir. Bu yazıya temel oluşturan kapitalizmin güncel evresinde bireyin benlik ve arzularını özdenetimine almasını telkin eden söylem psikolojik bilimlerin uzmanlığı ışığında kurumsal yapılarla ilişkilendirilmiş ve yerleşikleşmiştir.

Bireyin özneleşme pratikleri içerisinde Foucault (2008)'nin ortaya koyduğu yönetimsellik kavramı, toplumsal güçlerin hesaplı denetim ve maksimizasyonu temelinde bir üst paragrafta bahsi geçen kamusal politikalar, çeşitli örgütlerdeki yönetim ve bireyin kendini yönetmesi şeklinde tezahür eden üç akıl aracılığıyla tüm modern politik akılsallık biçimlerinin ortak zeminini teşkil etmektedir. Ancak, nüfusun biyoiktidar yoluyla yönetilmesi fikri geç kapitalizmde yerini ağırlıklı olarak kendilik teknolojileri ve neoliberal yönetimselliğe bırakmıştır. Böylece çeşitli uzmanlık iddialarının ortaya koydukları ilkeler yoluyla bireyin kendini tanımlama, kurgulama ve düzenlemesine imkan tanınmaktadır. Neoliberalizmin özne tahayyülünde kişilerin bedensel eylemlerini denetlemenin önemi yadsınamaz ancak özellikle geç/bilişsel kapitalizmde özneliğin kurulmasında zihnin denetim ve yönetimi oldukça büyük önem taşımaktadır.

Neoliberalizm genel anlamda piyasa köktencilğine bağlı tüm pratikleri anlatmak amacıyla kullanılan genel bir terim olmakla beraber geç küresel kapitalizmin baskın ideolojisi olarak da değerlendirilebilir (Carroll, 2022). Bu ideolojik görüşün karşısında ise neoliberalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen ekonomi ve refah devleti kuramlarına bir entelektüel tepki olarak doğduğunu ve sonrasında piyasa, bireysel rekabet ve tüm topluma yayılmış girişimsel bir biçime dayalı yönetim anlayışına dönüştüğünü iddia eden Foucaultcu yaklaşım yer almaktadır. Foucault'nun neoliberalizm üzerine derslerinden etkilenen bazı görüşler neoliberalizmin hem Gramsci'ci anlamda hegemonik bir akılsallık hem de devlet ve piyasa arasındaki ilişkileri yönetmeye özgü bir yönetimsellik içerdiğini belirtmektedirler (Davies, 2014).

Biyopolitikanın Doğuşu'nda Foucault (2008), neoliberalizmi sadece piyasa mantığının bir uzantısı olarak değil, her alana yayılmış olan ticari girişim düşüncesinin bireyin kendisinin bir girişimeci olarak kazanç ve verimlilik mantığı içerisine girerek hayatını yönetmesi gerektiği fikrine dek erişmesi olarak görmektedir. Bu noktada toplumsal dönüşümü açıklamak için önce sermaye birikimi mekanizmasını anlamak gerektiği düşüncesinin tersine çevrildiği görülebilir;

çünkü Foucault'ya göre ticari girişimin belirli örgütlenme biçimleri birey ile otorite, hakikat ve kendilik arasındaki ilişkileri baştan aşağı değiştirmiştir. Buna göre ticari girişimin yönetim mantığı üniversiteler, kamu yönetimi, ordu, kilise ve hastane gibi kurumlara da uygulanmaktadır. Yönetimsellik kavramı genel çerçevesiyle devlet, sivil toplum ve piyasaya odaklanır, ancak neoliberal çağın devletten de etkili olan kurumu olan ticari girişim üzerinde yeterince durmamaktadır. Halbuki kapitalist girişim kişiler arası ilişkiler ve öznelliği doğrudan etkilemektedir. Bu bakımdan özne ve girişim arasındaki ilişkiyi anlamak geç kapitalizmde özneleşmeyi açıklamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Neoliberal girişimin en önemli boyutlarından biri, yönetimde çalışanın üretime katılımını artırmayı hedefleyen “İnsan İlişkileri” paradigmasından, özerk ve yaratıcı bireysel girişimin teşvikini amaçlayan “İnsan Kaynakları” anlayışına geçiştir. Böylece çalışanın eş zamanlı olarak özerk ve örgüte bağlı olması hedeflenmektedir. Schultz (1962)'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrası zengin ülkelerde biriken fiziki sermaye, ne yatırımdan sonra azalan verime ne de Marx'ın öne sürdüğü üzere yedek işgücü ordusunun baskısı altında ücretlerde sıkışmaya sebep olmuştur. Tam tersine, Avrupa ve ABD'deki ciddi işgücü ihtiyacı, emeğin üretkenliğindeki artışa bağlı olarak reel saatlik ücretlerde artışa yol açmıştır (Schultz, 1962). Klasik ekonomik görüşe kıyasla bu sonuç, doğal kaynakların sömürsü yerine kullanıma hazır beceri, bilgi ve yetenekleri içeren beşeri sermayeye yatırım yapılması yönünde bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Becerilerde ve dolayısıyla beşeri sermayede eğitim veya deneyim yoluyla oluşan artış belirli işleri yapacak nüfusun niteliğinde eş zamanlı bir yükselişe de zemin hazırlamıştır. Söz konusu durum ise emeğin üretkenliği ve emek süresinin ekonomik değerinde bir artışa yol açarak daha yüksek gelirler olarak piyasada ifadesini bulmuştur. Schultz'a göre küresel ölçekte beşeri sermaye ve elde edilen beceri artışı ekonomik üretkenlik ve insan refahının artışını beraberinde getirecektir. Özellikle 80'li yıllardan itibaren neoklasik büyüme teorisine bir alternatif olarak ekonomik büyümeyi dışsal değil beşeri sermaye ve girişimciliği etkileyen vergi politikası, araştırma fonları ve eğitimin de içinde yer aldığı bir dizi içsel faktörün çıktısı olarak gören İçsel Büyüme Teorisi (Jones, 2019) insan sermayesinin bir üretim unsuru olarak odağa alındığı anlayışın bir diğer temsilcisi olmuştur.

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, klasik ekonomi insanların sürekli olarak genişleyen bir sermaye olduğunu dikkate almamıştır. Halbuki, insanı sonsuz yenilenebilir bir kaynak olarak tanımlayan İnsan Kaynakları anlayışı ekonominin kıt kaynaklara dayalı geleneksel anlatısını ters yüz etmiştir. Bu kuramsallaştırma Marx (1992)'ın “genişletilmiş yeniden üretim” kavramını hatırlatsa da Marx ücretleri emek gücünün sermayedar için bir kar kaynağı olarak yeniden üretimi olarak görürken, İnsan Kaynakları yaklaşımı ücretleri bireyin kendine bir yatırım kaynağı olarak görmektedir. Buna göre, likit olmayan beşeri sermayeye sahip olan neoliberal birey de ekonomik değeri olan bilgi ve beceriler edinme yoluyla bir kapitaliste dönüşmüştür. Başka bir deyişle, neoliberal özne sürekli olarak becerilerini iyileştirmek veya değiştirmek amacıyla değerlendiren bir bireydir. Bu açıdan bakıldığında, her bireyi kendi ekonomik sermayesinin sahibi olarak tanımlayan neoliberal ekonomik analiz sınıf kavramını yok etmekte ve genel bir rekabeti toplumsal oyuncuların hareket ettikleri tek kabul edilebilir

gerçeklik olarak sunmaktadır. Daha da önemlisi beşeri sermaye kavramı bilgi toplumu ile uyumlu ve neoliberal kapitalizmi yönetilebilir hale getiren bir ölçü birimi rolü de oynamaktadır.

Erken dönem kitlesel üretimde Taylorizm, çalışan vücutların maliyet muhasebesi, zaman-hareket etüdüleri ve kayıt tutma gibi yöntemlerle dışsal düzenlemesine dayanmakta idi. Bilimsel yönetim işçiyi güçlendiren örtük ve nitel bilgiyi geri plana atarken bilgiye dayalı işleri planlama fonksiyonunda yoğunlaştırmıştı. İşin parçalara ayrılması beceri ve örtük bilgiyi iş sürecinin kendisinden uzaklaştırmaktaydı. Öte yandan 1980'lerden itibaren özellikle bilgi yoğun sektörlerde görülen Toyotacı yalın yönetime dayalı eğilimler ise işgücünün tamamıyla akışkanlık kazanmasına dayanmakta ve dolayısıyla beşeri sermayenin seferber edilmesi bu noktada önem taşımaktadır. Marksist bakış açısından emek zamanı, belirli bir ücret karşılığı işçinin emeğine yabancılaşmasını içermektedir. Halbuki beşeri sermaye bireyin kendisinden ayrılabilir olmaması nedeniyle satılamaz, sadece bu tür sermayenin ürettiği hizmetler değişim değeri taşıyabilir. Dolayısıyla, bu tür bir sermayenin değere dönüşmesi açısından özel hayat ve çalışma hayatı arasındaki ayrım ortadan kalmıştır; zira işçi bu durumda ücret karşılığı zamanı dolayısıyla işe yabancılaşmak yerine, kazandığı deneyim ve sürekli öğrenme vasıtasıyla kazandığı beceriler ile beşeri sermayesine katkıda bulunarak rekabet gücünü artırmaya yönelmektedir. Ancak bu beceriler işgücü piyasasının bireyin bilgi ve beceri portföyüne verdiği değer ölçüsünde değişkenlik göstermesi neticesinde geçici nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, bireyler kendilerini düzenlerken, firmalara benzer biçimde piyasaları model olarak kendilerini eylemsel yeterliliklerin bir portföyü olarak görme eğilimine girmektedirler. Böyle bir düzlemde herkes kendisinin bir girişimcisi haline gelir, yani beşeri sermayesini bir varlık olarak değerlendirmek ve değerlemek durumundadır. Lazzarato'ya göre (2017) çağdaş kapitalizmde "özgür birey" kendisinin girişimcisi ve sonsuz ürünler arasından seçim yapan bir tüketici şeklinde vücut bulmaktadır.

Boltanski ve Chiapello (2005) yeni kapitalizmin ruhunun sanatsal eleştirinin toplumsal eleştiriden daha fazla ağırlık kazanması ile şekillendiğini ifade etmektedir. Kapitalizmin doğuşundan itibaren ona karşıt yürüyen iki ana eleştirel akımdan "sanatsal eleştiri" (artistic critique) özgürleşme ve özgünlük yönünde talepler içerirken, "toplumsal eleştiri" (social critique) sefalet ve eşitsizlik üzerine temellenmişti. Sanatsal eleştiri tipik esinini 19. yüzyıl bohem çevresinden alırken, toplumsal eleştiri temel temsilini geleneksel işçi sınıfı hareketlerinde bulmaktaydı. İşçi sınıfı hareketlerinin ve sendikaların zayıflaması ile birlikte girilen yeni kapitalist evrede esnek emek sistemleri, taşeronlaşma, takım çalışması, aynı anda birden çok görev yapma, çoklu beceriler kazanma Fordizm sonrası yalın örgütlerin temel özellikleri haline dönüşmüştür. Boltanski ve Chiapello'ya göre bu gelişmeler sadece ekonomideki üretkenliği artırma amaçlı gelişmeler değil, aynı zamanda sistemdeki liberter ve aşırı sol gruplar tarafından savunulan özyönetim, yaratıcılık, akışkan kimlik, özerklik ve kendini geliştirme gibi değer ve talepleri içeren sanatsal eleştiriyi kapitalist birikim rejimiyle uyumlu hale getirme girişimleridir. Bu girişimler, 90'lı yıllardan itibaren esnek ağ tipi örgütlenme paradigması ve karizma, vizyon, iletişim becerileri, sezgi, dinamizm gibi özelliklere sahip Bill Gates, Steve Jobs ve günümüzde Elon Musk, Mark Zuckerberg gibi

geleneksel bürokratik otoriteden “özgürleşmiş” isimlerin tipik örneklerini teşkil ettiği lider kültüründe cisimleşmektedir. Bu anlayışa uygun olarak “özgürleşmiş” firmada, kontrol çalışanlar tarafından içselleştirilmiştir. Bireyler kendilerini süregelen bir proje olarak görmekte ve kendi rüyalarının vizyoneri olarak hareket etmektedirler. Ancak bu yeni örgütlenme tarzı, çalışana verdiği söz konusu özgürlük duygusu karşılığında İkinci Dünya Savaşı sonrası ile geç kapitalist dönem arasına damgasını vuran sabit ve düzenli kariyer imkanı ve güvenlik duygusunu ortadan kaldırmaktaydı. Buna cevaben, bireyler istihdam edilebilirliklerini artırabilmek adına kişisel beşeri sermayelerini geliştiren ardışık projelerden oluşan bir hayat tasarlayabilme yoluna girmişlerdir. Yeni kapitalizmin ideal bireyi göçebe bir biçimde sürekli iş ağını (network) geliştiren, hafif ve seyyar, farklılık ve belirsizlikleri tolere edebilen, kendi ve çevresinin arzuları hakkında gerçekçi bir anlayışa sahip olan, gayriresmi, arkadaş canlısı ve mülkiyet ile daha akışkan ilişkiler kuran biridir. Eski iş yapış biçimleri, iş ahlakı, istikrarlı ve tahmin edilebilir kariyer çizgisi ve örgütsel sadakat, yerini esneklik ve kısa vadeli projelere bırakırken benliğin bütünlüğü ve diğerlerine güven boyutlarında bireyin kendini tanımlayışı üzerinde de aşındırıcı etkiler oluşturmaktadır (Sennett, 2006).

Esnek kapitalist özneliğin kurgulanmasında arzu en önemli boyutlardan birini oluşturmaktadır. Yeni iş yapış biçimleri ve buna uyumlu birey tipolojisi bireylerin büyük ölçüde arzu ve imgelem dünyalarını dikkate almaktadır. Deleuze ve Guattari (2009) arzuyu özerklik ve başkaldırıya dönebilmek için gerekli olan enerjiyi açığa çıkaran itici bir güç olarak görmektedir. Berardi (2009) ise arzunun doğal olmadığını, kültürel olarak oluşan semiyotik bir alan olarak okunması gerektiğini belirtir. Bu anlayışa göre siyasal iletişim ve tüketim dünyası arzu akışları üzerinden çalışırken, rekabet ve bireycilik ise Deleuze ve Guattari’de de bahsi geçen kolektif arzunun yatırımlarının ters yüz edilmesidir. Bu şekilde dayanışmanın ortadan kalkması çalışanları politik güçten mahrum bırakmakta, emek gücünün aşırı sömürsüne sebep olmakta ve emeği maddi sınırlarının ötesinde bir çehreye büründürmektedir. Berardi, bilgi ve arzunun gayrimaddi emek biçiminde üretime katılmasını semiyokapitalizm kavramı çerçevesinde tartışmaktadır. Yeni teknokapitalizmin artık işçilere ihtiyacı yoktur, bunun yerine düşük ücretli, güvencesiz ve kişiliksizleştirilmiş hücresel düzeyde “kesirsel emek” tercih etmektedir (Berardi, 2011). Bu görüşten bakılınca, semiyokapitalizmde zihin ve ruh doğrudan piyasa tarafından kapsanır. Bilgi, yaratıcılık ve yenilikçiliğin sömürsü ile özneliğin bireyselleşmiş arzular yoluyla inşası semiyokapitalizmin çekirdeğini oluşturmaktadır. Berardi’nin bilişsel proleteryanın (kognitaryanın) özneleşme deneyimi üzerine görüşleri; gayrimaddi emek, bilişsel kapitalizm ve toplumsal dönüştürücü potansiyel taşıyan arzunun tersine çevrilmesi durumuna bakışı açısından günümüz kapitalizminde özneleşmeyi anlamada önemlidir:

Kognitarya semiyokapital sahasında iş başındaki ruhun toplumsal vücudunu oluşturur, ancak bu vücut diğerinin vücudundan soyutlanmış bir alanda ikiye bölünmüştür. Kognitaryanın yaşam alanlarında yayılmakta olan bu tür bir yabancılaşma Freudyen nevroz tanımından kaçmış bir çeşit psikik ızdıraptır. Eğer Freud’un nevroz tanımı arzunun bastırılması üzerinde duruyorsa, semiyokapital de tüketimci hiper-ifade talebini itmektedir: sadece yap. Panik,

depresyon ve empatinin etkin hale getirilmeyişi-işte burada kognitaryanın problemini bulabiliriz.

Güvencesiz bilişsel işçiler rekabet açısından düşünmeye zorlanmaktadır. Facebook'ta başka biriyle arkadaş olabilirsiniz, fakat samimi arkadaşlık sanal yalıtım ve yoğun ekonomik rekabet koşulları altında zordur. Eğer özerk kolektif bir özneleşmeye doğru gitmek istiyorsak, genel aklın erotik, sosyal vücudunu üretmek zorundayız. Özerk ve kolektif özneleşme buradan başlar: genel aklın bir vücut aramasından (Berardi, 2010).

Bilişsel ve esnek kapitalizm atomlaşmış bireylerin maddi olmayan emeğini üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Bu durumda bireyin duygulanımı da emek sürecinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Modern bireyin sosyo-politik yükümlülükleri psikoterapi ve diğer psiko-bilim alanlarının(psy) lugatiyle uyumlanmaktadır (Rose, 1999). Böylece tüm ahlaki yükümlülüklerden bağımsız ancak kendi hayat rotasını tasarlaması bireysel karar ve sorumluluklara dayanan bir özne modeli ortaya koymaktadır. Buna göre yaşam, ahlaki sorumluluklar ya da toplumsal refahtan öte kişisel tatmin açısından ölçümlenerek deneyimler ve seçimler aracılığıyla amaç kazanmaktadır. Psikoterapiyle ilgili kodlar ve terim dağarcığı özneliğin düzenlenmesini yönetim teknolojilerine paralel hale getirerek bireysel özerklik etiği açısından hayat öykülerinin projelenmesini, hayatların belirli tarzlarda yaşanmasını ve günlük varoluşun şekillenmesini mümkün kılmaktadır. Ancak aynı özerklik normu kişinin hayatını sürekli olarak yakından incelemesini ve her tür duygu ve deneyimi kişisel tatmin açısından değerlendirmesini de beraberinde getirmektedir. Böylece, seçimleri açısından “özgürleşmiş” birey kendi kimlik projesine bağımlı bir şekilde hayatını yaşamaya mecbur hale gelmektedir.

3. DİJİTAL KAPİTALİZMDE ÖZNELEŞME: BİYOPOLİTİKADAN PSİKOPOLİTİKAYA

Kapitalizmin içinde bulunduğumuz evresi Maurizio Lazzarato, Paolo Virno ve Franco Bifo Berardi gibi post-operaismo düşünürleri tarafından bilişsel kapitalizm olarak nitelendirilmektedir. Bu evre finansallaşma, kültür ve dijital teknolojilerin metalaşması ve tüm bunların oluşumunda bilgi ve maddi olmayan emeğin merkezi bir rol oynadığı bir aşama olarak tarif edilebilir. Finansallaşmanın sınırlarına ulaştığı 2008 krizi sonrası yeni sermaye birikimi stratejilerinin devreye girmesiyle dijital platformlar gün yüzüne çıkmıştır. Dijital kapitalizm içerdiği teknolojik öğeler itibariyle özneleşmeyi öncesindeki yönetimsellik biçimlerinden farklı bir şekilde kontrol yoluyla sağlamaktadır. Bu yeni baskın kontrol biçiminin soykütüğünü izleyebilmek için, Deleuze'ün (1992) disiplin toplumlarının disiplin-sonrası toplumlarına dönüşümüyle ilgili kavramsallaştırmasından faydalanılabilir.

Deleuze'e göre 20. yüzyıl ortalarından itibaren disiplin toplumu yerini yeni esnek ve hareketli iktidar tekniklerine bırakmıştır. Kontrolün disiplinin yerini aldığı bu yeni toplumlara “kontrol toplumlari” olarak betimlemiş ve bunları disiplin toplumlarından ayırmıştır. Buna göre, disiplin toplumlari değişmezlik ve kapatılma mekanizmaları üzerinden çalışırken kontrol toplumlari hareketlilik ve hız üzerinden şekillenmektedir. Disiplin, sabit biçimler ve ağır mimari yapılar temelinde yükselirken kontrol, açılma veya kapanma, bazıları için hareket sağlarken diğerlerini

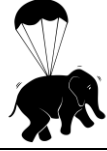

pasifleştirme gibi yöntemlerle sürekli olarak ayarlanabilir bir haldedir. Dolayısıyla kontrol toplumlarının varoluşunu mümkün kılan daha yeni ve esnek teknolojilerdir. Disiplin toplumları hapsetme ve gözetim kurumları ile karakterize iken, kontrol toplumları bilgi teknolojileri ve bilgisayar teknolojileri vasıtasıyla oluşmaktadır. Dijital sistemler çağdaş kapitalizmin bütünüyle geçirdiğine benzer bir evrimi, esnekliği kontrol hızıyla birleştirmesi yoluyla mümkün kılmaktadır. Deleuze bu tespitleri yaptığı sırada bilişim teknolojilerinin erken biçimlerinin kapitalist üretimi etkiledikleri gibi iktidarı da yeniden biçimlendireceğini öne sürmüştür. Buna göre kapitalizmin geçirdiği değişime benzer şekilde iktidar da ağır ve yapılaşmış bir halden esnek, dağınık ve akışkan bir hale geçecektir.

Ulaştığımız noktada dijital platformlarda gözlemlenen kontrol mekanizması Deleuze'ün tarifinden de öteye geçmiştir. Söz konusu görüşlerden bu yana dijital teknolojilerdeki ilerlemeye paralel olarak, davranışın teknoloji yoluyla şekillendirilmesi ve “dürtülmesi (nudge)” (Thaler ve Sunstein, 2008) çok daha sofistike, çevik ve anlaşılması zor bir hale bürünmüştür. Dijitalleşmeyle dönüşen tek şey yeni teknolojinin değişim hızı değil, aynı zamanda parçası oldukları sosyal ağı etkileyen yenilik ve etkileşimlerin değerlendirmesine dair geri bildirimlerdir. Sofistike veri analizi, A/B testleri gibi kullanıcı deneyimi araştırma yöntemleri ve dijital platformlarda evrilen sosyal eylemlerin anında değerlendirilmesi gibi pratikler, platform şirketlerinin kullanıcı davranışlarını eşi görülmemiş bir kesinlik ve kontrolle şekillendirmesine imkan tanımaktadır. Öyle ki değerlendirme ve teknolojinin değişimi arasındaki geri bildirim döngüsü, teknoloji sahiplerinin ayrıntılı veriler sayesinde ürünlerinin nasıl daha büyük bir sosyoteknik bağlamın parçası olduğunu netlikle anlamaları sayesinde gittikçe hızlanmaktadır. Bu durum Deleuze'ün kontrol toplumu tanımından öteye geçmekte, uygulamada çok daha teknik bir hale bürünerek yeni bir sibernetiğin yükselişini temsil etmektedir.

Dijital platformlar çağında kontrol yukarıdan aşağı bir komuta zinciri ile değil, görünmez dürtmeler ve yerel davranışın şekillendirilmesiyle ifadesini bulmaktadır. Bu yönüyle kontrol, etkileşimin kuralları içine gömülü ve dolayısıyla karmaşık bir kontroldür. Arzulanan sonuçlar karmaşık sistemlerde olduğu üzere mikro etkileşimlerden ortaya çıkar; ancak fark, sistem tasarımcılarının sisteme dair özellikleri, platformun sahibinin çıkarlarını gözetecek şekilde geliştirmeleri ya da engellemelerinde yatmaktadır. Dijitalleşmenin aracılı platformların hızlıca dönüşümüne izin vermesi nedeniyle, kontrol gittikçe daha alt seviyelere inmeye başlamaktadır. Bu durum, tasarlanmış özyönetimin gücüne işaret etmektedir. Deleuze'ün kontrol kavramı şeylerin düzeninden doğal olarak sonuçların ortaya çıkmasına izin vermeye dayalı iken, bu yeni durumda iktidar bir performans göstergesinin teknik kodunun incelikle ayarlanması ve neticesinde etkileşimde bulunan oyuncular arasında katlanarak artan bir değişime sebep olması ile ifadesini bulmaktadır.

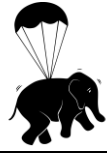
Bauman (2013) bireyselleşmiş toplumda özgürlük kavramını neoliberal bireyin inşa edilmiş öznelliklerini inceleyerek eleştirmiştir. Buna göre, özgürlük kolektif bir taban üzerine inşa olabilir ve disiplin sonrası toplumun bireyselleşmesi yeni bir güçsüzleşme biçimine işaret

etmektedir. Bauman bireyselleşme ve yukarıdan aşağıya kontrolün olmayışının özgürlük ya da bireylerin güçlenmesiyle eşdeğer olmadığını savunmaktadır. Bir şeyin aşağıdan yukarıya ve bireyselleşmiş olması o şeyi oluşturan aktörlerin çıkarlarına uygun olacağını ya da iradelerinin ifadesi olduğunu garantilemez. Piyasada seçim yapmak politik eylemin bir muadili değildir; neoliberalleşme ve ilişkili bireyselleşmiş siyaset ve iktidar biçimlerine olan kayma ise artan özgürlükler yönünde bir değişimin öncülü vasfını taşımaz. Neoliberalleşme belli öznelliklerin inşa edilmesini beraberinde getirmiş olsa da Bauman'ın da ifade ettiği üzere vaadedilen özgürlük tüketimci bireyselleşmenin getirdiği aldatici bir özgürlüktür. Bu yönüyle öznelğin inşası daha hoyrat ve yontulmamış bir nitelik taşımaktadır. Buna karşın dijital teknoloji, kullanıcılarının öznelliklerini inşa etmelerinde eşi görülmemiş bir esneklik tanımaktadır. Dijital arayüz neyin önemli olduğunu, kullanıcının nasıl dolaşabileceğini, neyin kapsanıp neyin dışarıda bırakılacağını temsil eden bir epistemolojik kodlamayı ortaya koymaktadır. Bu tür bir temsil mantığı kullanıcının faillik ve öznelğini yeniden yapılandırmaktadır. Bunu sadece kullanıcı rolünü tanımlayarak değil, kullanıcıyı bir özne olarak tanımlayarak toplumsal dünyasını nasıl algıladığı, bu dünyayla nasıl ilişkilendiği ve orayı nasıl doldurduğunu tanımlayarak da yapmaktadır. Dijital platform bu yönüyle bir tür ontolojiyi de kapsar; zira dünyanın ne olup ne olmadığını tanımlamaktadır. Kullanıcının nasıl davranacağı platformun sağladığı olanaklar ve dünya görüşü ile ilişkilidir. Kullanıcı bir seçenekler menüsünden istediğini seçebilme imkanına sahip olduğundan dolayı kullanım ücretsiz dahi olsa karşılığında menüde nelerin olduğu, seçeneklerin sıralaması ya da nasıl algılandığını şekillendiren belli belirsiz tasarımlar platform tarafından belirlenmektedir.

Seçimlerin inşa edildiği dijital platformlara güncel bir örnek olarak abonelik tabanlı bir yayın ve prodüksiyon platformu olan Netflix incelenebilir. Netflix öneri sistemleri izleyici puanları, izleme geçmişi gibi izleyici etkileşimi parametreleri, gösteri kategorileri hakkında çıkış yılı, başlığı, türü gibi bilgiler, benzer tercih ve beğenilere sahip izleyiciler, izleme süresi, izleme yapılan cihaz, günün hangi saatinde izleme yapıldığı gibi faktörleri hesaba katarak belirli bir gösterinin izlenme olasılığını tahmin etmekte ve izleyicilere kişiselleştirilmiş bir tecrübe yaşatmaktadır. Netflix öneri sistemleri; pekiştirmeli öğrenme, yapay sinir ağları, nedensel modelleme, olasılığa dayalı grafik modeller, matris ayrışımı, topluluk öğrenmesi gibi algoritmik yaklaşımlar kullanarak (Springboard India, 2019) kullanıcı seçimlerini kuvvetli bir şekilde etkileyebilecek kapasiteyi edinmektedir.

Dijital platformlar bireysel özgürlük yaratıyor gibi görünseler de bahsedilen özgürlüğün sınırlarını ve bağlamını başvurdıkları itme, dürtme ve çekme taktikleri yoluyla sağlamaktadırlar. Dijital platformun özünü oluşturan da buzdağının altında yatan bu kısım. Dijital platformlar bazı eylemlere izin verirken bazılarını engelleyerek etkileşimi yönlendirmeyi ana fonksiyonu edinmiş bir kurallar topluluğudur. Dijital platformlar bazı görüşlerin ve bilhassa da platform sahiplerinin öne sürdüğü gibi araçları ortadan kaldırmaz; aksine toplumsal hayatın yeni kısımlarına doğru teknolojik kontrolü genişletmektedir. Eyleme geçilebilecek “seçim mimarisi”ni (Thaler ve Sunstein, 2008) ve bu yapının içerisinde mümkün ve düşünülebilir olan ve olmayanları belirleyen düzenlemeleri sunarlar.

İtalyan post-operaismo hareketi Marx'tan ödünç alarak yorumladıkları genel akıl kavramında makinelerle işçilerin bütünleşmesi sonucu ortaya çıkacak kolektif bilgi soyutlamasından hareketle bilişsel proleteryanın üretim süreci içerisinde yeni kurtuluş yolları bulacaklarını öne sürmüşlerdi. Ancak dijital makine büyüdükçe hem maddi hem de ideolojik yabancılaşma artarak karmaşıklaşmaktadır. Sibernetiğin başarısı ve kontrol bilimi emek ve sermaye arasındaki diyalektik dengeyi sermaye lehine bozmuş gibi görünmekte ve böylece toplumun bilişsel kaynaklarının daha büyük bir kısmına el koyma olanağına sahip olmaktadır.

Yirminci yüzyıl boyunca pazarlama ve reklam dünyası insan arzusunun ideolojik olarak nasıl yabancılaşabileceği ve tekrar tüketime yönlenebileceği üzerine teknikler geliştirme çabasına girmiş ve bu yönde gelişmeler kaydetmiştir. Yapısal olarak sermaye birikimi üretim ve tüketimin döngüsel süreci olmadan devamlılık gösteremez. Bu döngü ise finansallaşma ve borçlanma yoluyla gerçekleşmektedir. Bu sarmala giren çalışanlarda, yaptıkları üretime yabancılaşma ve bunun psikolojik etkilerinin kırılması bakımından tüketime yönelik bir özneleşme yaygın biçimde meydana gelmektedir. Yabancılaşmanın bu bahsin de ötesine geçmesi günümüz dijital kapitalizminin koşulları ile oluşmaktadır. Dijital platformlar, kullanıcılardan veri ve bağlılık açısından maksimum faydanın elde edilebileceği alanlar olarak yer tutmaktadırlar. Kullanıcılar alışkanlıklarını, beğenilerini ve ilgi alanlarını açık ettiklerinde aynı zamanda kişiselleştirilmiş reklamların hedeflerine dönüşmektedirler. Ayrıca bu yolla toplumsal alışkanlıklar sermayenin stratejik ihtiyaçlarına göre manipüle edilmektedir. Platformlar, kullanıcıları belirli bir öznellik yönünde toplumsallaştıran iletişim değer ve ilkelerini iletme üzere tasarlanmışlardır. Dijital kapitalizm adım adım devasa ve karmaşık bir toplumsal manipülasyon sistemi inşa etmektedir. Bundan çok uzak olmayan bir gelecekte, kullanıcıların doğrudan zihinlerine erişimi ticari şirketlere açması da olasılıklar dahilinde görünmektedir. Tekno-ütopyacı, transhumanist, liberteryen girişimcilikle karakterize Kaliforniya İdeolojisinin (Barbrook ve Cameron, 1995) önde gelen temsilcilerinden Elon Musk'ın kurmuş olduğu Neuralink şirketi bir yandan pek çok nörolojik hastalık için bir çözüm sunacak gibi dursa da, kapsayacağı pazar kesimlerinin genişlemesiyle zihni bütünüyle bir metaya dönüştürme potansiyeline de sahip görünmektedir. Neuralink², uygulamaları açısından bir "zihin mühendisliği" projesi olarak tanıtılmaktadır. Bu yönüyle, bugüne değin zihinle rıza üretimi dolayısıyla ilişkiye geçmiş sermayenin teknik kapasitesi elverdiği ölçüde zihnin üzerine doğrudan etkiyerek sömürünün sınırlarını zorlaması dijital kapitalizmin beden ve zihnin metalaşmasında ulaşabileceği noktayı göstermesi açısından elverişli bir örnek teşkil etmektedir.

Arzunun yanılığы yönünde manipüle edilmesi reklamların bir çelişkiyi saklamak amacı taşıyan göstergesel yapısı ile doğrudan ilgilidir. Bu yapının en tipik olanı bireylerin kitlesel olarak üretilmiş metaları elde ederek kendilerini farklılaştırıp bireyselliklerini ifade edebilecekleri fikridir. Metaların bu beklentiyi yerine getirebilecek gibi görünmesi için, arzuların anında tatmin edilmesi veya markalarda yüceltilen sembolik değere erişim gibi amaçların çabasıyla gerçekleştirilmesi iddiasını sunan gerçekçi olmayan özelliklerle ilişkilendirilmeleri

² <https://neuralink.com/applications/>

gerekmektedir. Büyük markalar olarak dijital firmalar da pazarlama kampanyalarında bu kaynağı akıllıca kullanmaktadırlar. Pandeminin küresel ölçekte yaygın kaygı kaynağı olmaya devam ettiği 2021 Noel döneminde yayınlanan bir Amazon reklamında, yaşamının çeşitli alanlarında kaygı yaşayan ve bu durumu komşusu tarafından fark edilen bir genç kadına bu kişi tarafından Amazon'dan bir hediye gönderilerek dostlukları pekiştirilir ve “nezaketin en büyük hediye” olduğu belirtilir (Amazon, 2021). Söz konusu reklamda, bir dijital platform aracılığının hem -reklam içerisinde radyoda pandemi döneminin gençliği etkilediğinin anons edildiğini duyduğumuz- kaygı sorununun çözümü hem de toplumsal bağların kurulmasında katalizör rolü oynadığı mesajı vurgulanmaktadır. Halbuki Amazon depolarında işçilerin uzun saatler, güvencesiz çalışma sırasında firmanın yoğun denetim ve gözetimi altında oluşan ücret kesintisi korkusu ile ihtiyaç molaları bile vermektan kaçındığı bir ortamın oluşturduğu kaygı, platformun pazarlama iletişiminin oluşturduğu vitrinin gerisindeki yüzünü oluşturmaktadır (Drury, 2019). Amazon firması söz konusu kaygılar için de “çözüm” bulmaktan geri durmamıştır. Platform, “kurumsal sağlık” akımına uygun biçimde, çalışanlar için egzersiz veya sağlıklı yemeye odaklanan “sağlık çemberleri” (Gurley, 2022) ya da AmaZen isimli meditasyon kulübelerinde (BBC, 2021) WorkWell programı kapsamında çalışanların fiziki ve zihinsel sağlığının korunmasındaki sorumluluğu yine çalışanlara devrettiği yeni bir sistemi çözüm olarak sunmaktadır. Böyle bir anlayış, sağlığın bireysel olarak bir dizi hesaplı operasyon ve kişisel düzenlemeye bağlı olduğu fikri doğrultusunda çalışanı zihinsel olarak da kuşatarak maddi olmayan emeğin bedensel ve duygulanım boyutunda yeni öznellikler yaratır. Bumble gibi çöpçatanlık uygulamalarının reklamları kadının güçlenmesi, kendine güveninin artması, özgür seçim gibi değerlere atıfta bulunurken (Bumble, 2021), arka planda insan ilişkilerinde aşırı bencilleşme ve nesneleşmeyi teşvik etmektedir. Uber reklamları bir yandan kapsayıcılık ve farklılığı vurgularken (Uber, 2023) öte yandan anahtar çalışanlarını “işçi” yerine “üstlenici” olarak tanımlayarak pek çok hakkı gasp etmekte, bunlara karşı ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde çalışanların hukuki mücadeleleri, konu hakkındaki yakın gündemi oluşturmaktadır (Deutsch ve Sterling, 2021). Reklam yolu ile sermaye toplumsal itaat ve yabancılaşmayı pekiştiren tersine çevrilmiş bir gerçeklik üretmektedir (Debord, 1994).

Reklamın ötesinde, neoliberal öznellik çeşitli pratikler yoluyla içselleştirilmektedir. Kullanıcıların dijital platformların fonksiyonelliklerinden yararlanmayı öğrenmeleriyle beraber, tüm tutku, beceri ve maddi varlıkları değer kazanmaya başlamaktadır. Platformun kapitalist çıkarları ile bireylerin kendilerini tanıtmaya stratejileri arasında bir ortaklık oluşmaktadır. Neoliberal söylemin profesyonel alanı tanımlarken kullandığı rekabet fikri özel alana yayılarak, kullanıcıları kişisel hayatlarını satmak ve tüketim fırsatlarını maksimize etmek yolunda toplumsallaştırmaktadır. Toplumsal başarı ve olumlu geri bildirimler arayışı içinde kullanıcılar dijital kapitalizmi besleyen ve meşrulaştıran “Gösteri 2.0”ın (Briziarelli ve Armano, 2017) üretiminde aktif rol oynamaktadır. Dijital platformlardaki yüksek düzeydeki rekabet dinamikleri toplumsal bağları da zayıflatmaktadır. Platformlar bağlamındaki tüm kendini tanıtmaya söylemleri dijital kapitalizmin sosyal kabulünü pekiştirici rol oynamaktadırlar.

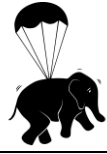

Dijital platformlar kapitalist kendilik teknolojilerini kendi yapılarına bağımlı öznellikler geliştirme yoluyla mükemmelleştirmektedirler. Bröckling (2015)'in de Foucault'yu takip eden bir bakış açısıyla değindiği üzere öznenin çelişkisi, bireyselliğinin bir iktidar rejiminin buyruğu altına girmesini fark etmesinde ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyada kendilerini “ifade eden” kullanıcılar kendi yaşam biçimlerini dijital kapitalizmin dinamikleriyle harmanladıklarında bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadırlar. Bu çelişki eleştirel söylemlerin dahi dönüştürücü potansiyellerinin “içeriğe” dönüşmesi sonucunda eleştirel gücünü kaybetmesi şeklinde vuku bulmaktadır.

Neoliberal özneleştirme gözlenebildiği alanlar arasında teknolojik gözetim ve kontrol tekniklerinin somutlaştığı “niceliksel benlik” (Lupton, 2016) teknolojileri önemli yer tutmaktadır. Hardt ve Negri (2000) kapitalizmin erken evrelerinin Taylorizm ve bilimsel yönetim yöntemlerinin işaret ettiği üzere işçilere makineler gibi davranmaları gerektiğini öğretirken, yeni teknolojiler ile işçinin, genel toplumsal bilginin doğrudan bir üretim faktörü olması nedeni ile, giderek bilgisayarlar gibi düşünmeye başladığını ifade etmektedir. Birey, bir çalışan ve ayrıca üretici olarak emeğinin maddi ve maddi olmayan kısımlarında ölçüm yoluyla düzenlemelere maruz kalmaktadır. Geniş çaplı teknolojik gözetim mekanizmaları yoluyla bireyler tüketirken veri üreten, çeşitli veri analitiği yöntemleriyle davranışları ölçülüp dürtülebilen ve siber uzamdaki öteki derişimlerle eşleşebilen profiller olarak işlem görmektedirler. Bu anlamda pandemiyle yaygınlaşan uzaktan çalışmanın sanal gözetimi yeni dijital Taylorist paradigma içerisinde değerlendirilebilir. Fiziki gözetim, ölçme ve denetim sistemleri hem fiziki hem de yaratıcı emeği ve bilgi emeğini kontrol etmekte, emekten artı değer üretmek artan kesinlik ve niceliksel ölçüm sayesinde kolaylaşmaktadır. Giyilebilir teknolojilerden uzaktan çalışan takip sistemlerine kadar uzanan teknikler fiziksel emeği doğrudan denetim altına alarak üretkenliği artırmayı hedeflerken, sürekli takip ediliyor olmanın kaygısı güvencesizleşme rejiminin meşruiyetini pekiştirmektedir. Öte yandan iş ve özel hayatın sınırlarının aşıldığı noktada akıllı cihazlar üzerinden devreye giren, kişisel beden ve zihin kontrol ve düzenlemelerine dair kendilik teknolojileri maddi olmayan emeği üretim süreci ile iç içe geçirmektedir. Uyku, beslenme, egzersiz ve zihin kontrolü ile hayatın moleküler anlarını kayıt ve ölçüm altına alarak yönetim müdahalesine açık hale getirmeyi sağlayan kendini takip araçları, neoliberal özneleştirme pratiklerinin toplumsal kılcallara sızışının somutlaşmasını ve sürekli çalışan vücut ve zihinlerin sömürü mekanizmalarına direnişini düşüren bir tabloya işaret etmektedir.

4. SONUÇ: NEOLİBERAL PSİKOPOLİTİKA ve POST-NEOLİBERAL ÖZNELEŞME TARTIŞMALARI

Niceliksel olarak ölçülen benlik ve kendini takip sistemleri, değer dikkat ve libidinal enerjiye bağlı olduğu çağdaş kapitalizmle uyumlu yeni bir kontrol biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Stiegler (2014) bu bağlamda iş ve tüketimi libidonun tutsak edilerek ona yeni bir yön verilmesi olarak görmektedir. Biyopolitik rejimlerin öznelere standartlaştırmak amacıyla disiplin teknolojilerini kullanmasına benzer biçimde, psikopolitik kontrol de psikoteknolojiler

aracılığıyla uygulanmaktadır (Stiegler, 2010). Psikoteknolojiler Stiegler'a göre dikkati esir etmekte, tekeline almakta ve dikkate nüfuz etmektedir. Buna göre, kendini takip sistemleri dikkatin yüzeysel boyutlarına odaklanarak rasyonel öznelere yerine uyaranlar arasında hızlı bir şekilde dolanan tepkisel öznelere üretmektedir. Böyle bir öznenin bilinci derin düşünme ve akıl yürütme faaliyetlerinden uzaklaşmakta ve dikkat ekonomisinin kuşatımı altında manipülasyona açık hale gelmektedir. Hari (2023) dikkat dağınıklığının bireysel bir hata değil sosyal medya platformlarının dikkati stratejik biçimde kuşatımı sonucunda oluşan bir durum olduğunu belirtirken yeni psikoteknolojilerin özneliği nasıl yönlendirmeye çalışıldığını, şirketler arası rekabetin bu noktada oluştuğunu ortaya koymaktadır. Han (2017)'in de ifade ettiği üzere akıllı telefonlar oto-sömürünün çok fonksiyonlu araçları haline gelmiştir. Disipline edici sistemlerden farklı olarak zora değil bireysel zevk ve tatmini sağlamaya dayalı dijital gözetim araçları, büyük verinin etkin kullanımını sayesinde psikik alana erişim sağlayarak sömürmektedir. Dijital kapitalizmde Han'ın deyimiyle psikik alanın istilası ile "Sermaye kendisi ile başka bir sermaye türü olarak ilişkiye girerek kendini çoğaltır: serbest rekabet yolu ile. Kendisinin ötekisiyle bireysel özgürlük yoluyla çiftleşir... Bireyler sermayenin genital organlarına indirgenirler" (2017, s.3-4). Han aynı çalışmasında (2017, s.28) Foucault'nun neoliberal rejimde iktidar teknolojilerini incelemede eksik bıraktığı yönün, neoliberal rejimin kendilik teknolojilerine nihayetinde kendi amaçları için sürekli kendini optimize etme yoluyla sahip çıktığı noktası olduğunu ifade etmektedir.

Dijital kapitalizmin özneleşmedeki etkileri neoliberalizm ve geç kapitalizmin kendilik teknolojilerine dayanan tüm boyutlarını içermekle beraber, hayatın tüm alanlarına yayılarak gayrimaddi alanı ele geçirmekte, arzu ve dikkatin kontrol ve yönlendirilmesi ve bireyin kendisini en iyi ve üretken hale getirme çabası aracılığıyla kendisini tanımlaması, kurgulaması ve denetlemesi açısından gelişen teknolojiyle birlikte yeni tartışma alanları ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra özellikle COVID-19 pandemisi ve sonrasında yeni politik ekonomisinde dijital platformların gözetim kapasiteleri kaynaklı tekelleşme eğilimleri geniş bir tartışma alanı açmaktadır. Pandemi sırasında ivmelenen platform ekonomisi, fiziki mecralara gerek kalmaksızın iş, alışveriş ve eğitimin devam edebileceğini küresel boyutta ispat ettiğinden, gelecek yıllar içerisinde bu durumun bahsedilen alanlarda özneleşme pratiklerini değiştirmeye devam edeceğini beklemek mümkündür. Pandemi sırasında yaygınlaşan teknelci dijital gözetim mekanizmaları, devlet eliyle ve devletlerle işbirliği içerisindeki dijital platformlar kanalıyla takip, gözetim, etkileme ve nüfusun istatistiksel modellemesine imkan tanınması bakımından biyopolitikanın yeniden doğuşuna, bir yandan da kişinin kendisi üzerindeki denetimini sıkılaştırmada rol oynamaktadır. Davies ve Gane (2021)'in post-neoliberal dönem olarak belirginleştiğine işaret ettiği pandemi sonrası küresel siyaset arenasındaki aşırı sağ, alternatif sağ, yeni ütopyacı ve reaksiyoner hareketlerin yükselişine, neoliberalizmin girişimci ve kendini tasarlayan öznesinin biyopolitikanın yeniden keşfi ile yadsınmaya çalışılması katkıda bulunmuştur. Bu türden siyasi hareketlerin parçası olarak yeni öznelliklerin oluştuğu, bir taraftan devlet, şirketler, elitler ya da teknokrasi karşıtı bir noktada durarak liberteryen bir tahayyülü imlerken sıklıkla da dijital platformlar üzerinden örgütlenmeleri ilginç bir tezat

oluşturmaktadır. Söz konusu yeni öznelliklerin ayak izlerini sosyal medyada, internet forumlarında, komplo teorilerinde bulmak mümkündür.

Neoliberalizmin özne tahayyülünde önemli rol oynayan yönetimsellik kavramı beden, zihin ve duyguların birey tarafından dönüşlü olarak tasarlandığı bir zemine atıfta bulunmaktadır. Bireyin kendisini kamusal, profesyonel ve özel hayatında sürekli olarak inşa etmesini önceleyen söylem ve ilgili pratikler girişimcilik, esneklik, bireysel sorumluluk, özgürlük, seçim fırsatı ve özgünlük gibi değerlere vurgu yapmaktadır. Bu yolla, birey kendisi üzerinde yaptığı operasyonlarla arzulan çalışan, tüketici ya da seçmen olarak neoliberal ilkelere uygun biçimde özneleşmektedir. Özellikle bilgi ekonomisinin yükselişiyle karakterize geç kapitalizmde arzuların tüketim nesnelere ve(ya) çalışılan işe seferber edilmesindeki süreçler birbiriyle çelişkili gibi görünen ancak eşgüdümlü çalışan yolaklardan geçmektedir. Çağdaş düşünür ve toplum bilimcilerin bir kısmı psikopolitikayı yönetimselliğin güncel devamlılığını sağlayan unsur olarak etüd ederken, bir kısmı ise biyopolitikanın dijital kapitalizmin hızlandırdığı gözetimle kontrol yoluyla devam ettiğini öne sürmektedirler. Esasında bu yazıda da tartışıldığı üzere her iki koldan özneleşme üzerine etkimenin sürdüğü ve hem yukarıdan hem de bireysel düzeyde arzu ve seçimlerin kontrolünün devam ettiği söylenebilir. Bu noktada eleştirel çalışmalar mevcuttur ve özellikle neoliberalizmin de geçirdiği dönüşümler “mutant neoliberalizm” (Callison ve Manfredi, 2020), “zombi neoliberalizm” (Jaffe, 2017) gibi kavramlar ışığında bireyin kendini anlamlandırma, kendi üzerine düşünme ve eyleme süreçleri de evrilmektedir. Ancak özneleşme aynı zamanda bir praksistir ve dijital teknolojiler çeşitli itiraz alanları ve düşünme biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dijital kapitalizmin özgüllüklerine paralel olarak özneleşme söylem ve pratiklerinin taşındığı yeni iktidar alanları ile dijital teknolojilerin psikolojik tahayyülün ötesinde toplumsal öznellikler kurulmasında olumlu ya da olumsuz aracılık potansiyelinin üzerinde durulması, disiplinler arası bir alanı kapsayan bu tartışmaları ileri götürmek bakımından önem taşımaktadır.

Kaynakça

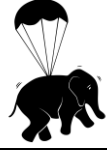
- Amazon. (2021). *Kindness, the greatest gift | Amazon Holiday Ad* [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1z73AKLBgLG> (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022).
- Barbrook, R., & Cameron, A. (1995). *The Californian Ideology*. Mute. <https://www.metamute.org/editorial/articles/californian-ideology> (Erişim Tarihi: 01 Ekim 2022).
- Bauman, Z. (2013). *Liquid modernity*. Polity Press.
- BBC. (2021). *Amazon offers “wellness chamber” for stressed staff*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/technology-57287151> (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023).
- Berardi, F. B. (2009). *The soul at work: From alienation to autonomy*. Semiotext(e).
- Berardi, F. B. (2010). *Cognitarian subjectivation*. Journal #20. <https://www.e-flux.com/journal/20/67633/cognitarian-subjectivation> (Erişim Tarihi: 05 Şubat 2022).

- Berardi, F. B. (2011). *After the future*. AK Press.
- Boltanski, L., & Chiapello E. (2005). *The new spirit of capitalism*. Verso.
- Briziarelli, M., & Armano, E. (2017). From the notion of spectacle to spectacle 2.0: The dialectic of capitalist mediations. In M. Briziarelli, & E. Armano (Eds.), *The Spectacle 2.0: Reading Debord in the context of digital capitalism* (pp.15-48). University of Westminster Press.
- Bröckling, U. (2015). *The entrepreneurial self. Fabricating a new type of subject*. Sage.
- Bumble. (2021). *Make the First Move | Singapore*. [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=LTrzq-aV2nY> (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2021).
- Callison, W., & Manfredi, Z. (2020). Introduction: Theorizing mutant neoliberalism. In W. Callison, & Z. Manfredi (Eds.), *Mutant neoliberalism: Market rule and political rupture* (1st ed., pp. 1-38). Fordham University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvq4bz15.3>
- Carroll, T. (2022). Neoliberalism, globalization, and late capitalism: Capital, ideology, and making the world market. In Z. Cope, & I. Ness (Eds.), *The Oxford handbook of economic imperialism* (pp. 135-152). Oxford University Press.
- Cole, M., Radice, H., & Umney, C. (2021). The political economy of datafication and work: A new digital Taylorism?. *Socialist Register*, 23, 78-99.
- Davies, W. (2014). *The limits of neoliberalism. authority, sovereignty and the logic of competition*. Sage.
- Davies, W., & Gane, N. (2021). Post-Neoliberalism? An introduction. *Theory, Culture & Society*, 38(6), 3-28. <https://doi.org/10.1177/02632764211036722>
- Debord, G. (1994). *The society of the spectacle*. Zone Books.
- Deleuze, G. (1992). *Postscript on the societies of Control*. The Anarchist Library. <https://theanarchistlibrary.org/library/gilles-deleuze-postscript-on-the-societies-of-control> (Erişim Tarihi: 31 Ocak 2023).
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2009). *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. Penguin.
- Deutsch, A., & Sterling, T. (2021). *Uber drivers are employees, not contractors, says Dutch Court*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/europe/dutch-court-rules-uber-drivers-are-employees-not-contractors-newspaper-2021-09-13/> (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2021).
- Drury, C. (2019). *Amazon Workers "forced to urinate in plastic bottles because they cannot go to toilet on shift."* The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/amazon-protests-workers-urinate-plastic-bottles-no-toilet-breaks-milton-keynes-jeff-bezos-a9012351.html> (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023).
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics*. Palgrave Macmillan.
- Fuchs, C. (2021). *Digital capitalism: Media, communication and society volume three* (First edition). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003222149>

- Gurley, L. (2022). *Amazon's Mandatory "Wellness Huddles" Tell Workers to Eat Their Vegetables*. VICE. <https://www.vice.com/en/article/xgda94/amazons-mandatory-wellness-huddles-tell-workers-to-eat-their-vegetables> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022).
- Han, B. C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso.
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Hari, J. (2023). *Stolen focus*. Bloomsbury.
- Jaffe, S. (2017). *Zombie neoliberalism*. Dissent Magazine. <https://www.dissentmagazine.org/article/zombie-neoliberalism-thomas-frank-listen-liberal-review/> (Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022).
- Jameson, F. (2019). *Postmodernism: Or the cultural logic of late capitalism*. Verso.
- Jones, C. I. (2019). Paul Romer: Ideas, nonrivalry, and endogenous growth. *The Scandinavian Journal of Economics*, 121(3), 859-883.
- Lazzarato, M. (2017). The production of subjectivity. In S. Witzgall, & K. Stakemeier (Eds.), *Fragile identities* (pp. 165-174). Diaphanes.
- Lupton, D. (2016). *The quantified self*. Wiley.
- Mandel, E. (1978). *Late capitalism*. Verso.
- Marx, K. (1992). *Capital volume II*. Penguin Classics.
- Moorkens, J. (2020). "A tiny cog in a large machine" Digital Taylorism in the translation industry. *Translation Spaces*, 9(1), 12-34.
- Park S., & Ryoo, S. (2023). How does algorithm control affect platform workers' responses? Algorithm as a digital Taylorism. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 18(1), 273-288.
- Pink, D. (1997). *Free Agent Nation*. Fast Company. <https://www.fastcompany.com/33851/free-agent-nation> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2023).
- Rose, N. (1999). *Governing the soul: The shaping of the private self*. Free Association Books.
- Schultz, T. W. (1962). Reflections on investment in man. *Journal of Political Economy*, 70(5), 1-8.
- Sennett, R. (2006). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. W. W. Norton.
- Springboard India. (2019). *How Netflix's Recommendation Engine Works*. Medium. https://medium.com/@springboard_ind/how-netflixs-recommendation-engine-works-bd1ee381bf81 (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2022).
- Srnicek, N. (2016). *Platform capitalism*. Polity.

Stiegler, B. (2010). *For a new critique of political economy*. Polity Press.

Stiegler, B. (2014). *Symbolic misery*. Polity Press.

Thaler, R., & Sunstein, C. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth and happiness*. Yale University Press.

Uber. (2023). *Diversity & Inclusion at Uber*. [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8i9GHjfA-mc> (Erişim Tarihi: 22 Mart 2023).

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for the human future at the new frontier of power*. Profile Books.

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.